

Till statsrådet och chefen för Justitiedepartementet

Regeringen beslutade den 4 juni 1998 att tillsätta en kommitté med uppdrag att göra en översyn av bestämmelserna om sexualbrott samt av vissa angränsande frågor.

Som ordförande i kommittén förordnades fr.o.m. den 1 augusti 1998 numera justitieombudsmannen Nils-Olof Berggren. Fr.o.m. den 10 augusti 1998 förordnades som ledamöter i kommittén riksdagsledamöterna Kia Andreasson, Sivert Carlsson, Ulla Hoffmann, Jeppe Johnsson, Göran Magnusson, Birthe Sörestedt och Rolf Åbjörnsson samt förbudsordföranden numera riksdagsledamoten Helena Bargholtz. Göran Magnusson entledigades den 1 december 1998. Fr.o.m. samma dag förordnades riksdagsledamoten Morgan Johansson som ledamot i kommittén.

Generaldirektören Britta Bjelle, numera kammaråklagaren Peter Broberg, numera kanslirådet Erica Hemtke, universitetslektorn Lena Holmqvist, docenten Peter Martens och kammaråklagaren Gunvor Martinsson har fr.o.m. den 1 oktober 1998 som experter biträtt kommittén.

Som sekreterare anställdes fr.o.m. den 1 augusti 1998 hovrättsassessorn Katarina Pålsson. Som biträdande sekreterare anställdes fr.o.m. den 1 oktober 1998 hovrättsassessorn Erik Wendel.

Kommittén har antagit namnet 1998 års Sexualbrottskommitté.

Kommittén överlämnar härmed betänkandet Sexualbrotten Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor (SOU 2001:14).

Kia Andreasson, Helena Bargholtz, Jeppe Johnsson och Rolf Åbjörnsson har avgett reservationer. Särskilda yttranden har lämnats av ledamöterna Kia Andreasson, Helena Bargholtz, Ulla Hoffmann och Jeppe Johnsson samt av experterna Britta Bjelle, Peter Broberg och Gunvor Martinsson.

Kommitténs uppdrag är härmed slutfört.

Stockholm den 6 mars 2001

Nils-Olof Berggren

Kia Andreasson Helena Bargholtz Sivert Carlsson

Ulla Hoffmann Morgan Johansson Jeppe Johnsson

Birthe Sörestedt Rolf Åbjörnsson

/Katarina Pahlsson

Erik Wendel

Innehåll

Sammanfattning	13
Författningsförslag	25
1 Kommitténs arbete	41
1.1 Kommittén har haft ett omfattande uppdrag	41
1.2 Kommitténs arbete	43
I SEXUALBROTT OCH VISSA ANGRÄNSANDE FRÅGOR	
2 En beskrivning av dagens regler	47
2.1 Sexualbrotten i 6 kapitlet brottsbalken	47
2.1.1 Våldtäkt	47
2.1.2 Sexuellt tvång	52
2.1.3 Sexuellt utnyttjande	53
2.1.4 Sexuellt utnyttjande av underårig	54
2.1.5 Det finns ingen 5 §	56
2.1.6 Sexuellt umgänge med avkomling eller med syskon	56
2.1.7 Sexuellt ofredande	57
2.1.8 Koppleri	60
2.1.9 Grovt koppleri	62
2.1.10 Förförelse av ungdom	63
2.1.11 Uppsåt om barnets ålder	64
2.1.12 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott	64
2.1.13 Åtal	65
2.2 Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning	66
2.3 Förbud mot köp av sexuella tjänster	67
3 Förövare och offer	69
3.1 Omfattningen av sexualbrott	69
3.1.1 Polisanmälda sexualbrott	69
3.1.2 Lagföringar och påföljder	76
3.1.3 Hur många är utsatta för sexuella övergrepp?	82

3.1.4	Gruppvåldtäkter	86
3.2	Offrer för sexuella övergrepp	88
3.2.1	Sexuella övergrepp mot vuxna	88
3.2.2	Sexuella övergrepp mot barn	94
3.3	Förövare av sexuella övergrepp	101
3.3.1	Det finns många förklaringar till våld	101
3.3.2	Särskilt om förövarna.....	103
4	Lagstiftningen om sexualbrott bör vara tydligare	107
4.1	Motiven bakom regleringen av sexualbrott har varierat	107
4.2	Lagstiftningen skall skydda den sexuella självbestämmande- rätten och den sexuella integriteten.....	108
4.3	Kränkningen bör lyftas fram	110
4.4	Lagstiftningen bör skilja på brott mot barn och mot vuxna	111
4.5	Språket måste moderniseras	118
5	Tvång och samtycke i en ny reglering	123
5.1	Kravet på tvång i bestämmelsen om våldtäkt bör vara kvar	123
5.1.1	Vilka skäl talar för att våldtäktsbrottet skall baseras på endast ett bristande samtycke?.....	124
5.1.2	Vilka skäl talar mot att våldtäktsbrottet skall baseras på endast ett bristande samtycke?.....	127
5.1.3	Kravet på tvång skall behållas	138
5.2	Ett olaga tvång bör räcka för ansvar för våldtäkt	138
6	Sexualbrott mot vuxna.....	143
6.1	Utgångspunkter för en ny bestämmelse om våldtäkt	143
6.1.1	En sexuell handling bör omfatta något mer än ett sexuellt umgänge	144
6.1.2	Straffansvaret bör omfatta endast allvarligt kränkande sexuella handlingar	153
6.1.3	Straffansvar när offret utsatts för våld eller hot.....	162
6.1.4	Straffansvar när offret annars inte kan värja sig	164
6.1.5	Det bör inte finnas en särskild bestämmelse om straffansvar för mindre allvarlig våldtäkt	178
6.1.6	Gruppvåldtäkter och andra fall av grovt brott	179
6.1.7	Straffskalor	185
6.2	Utgångspunkter för en ny bestämmelse om sexuellt tvång.....	186
6.2.1	Det finns ett behov av en bestämmelse som är subsidiär i förhållande till den om våldtäkt.....	187
6.2.2	Straffskalor	190

6.3	Utgångspunkter för en ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande	190
6.3.1	Innebörden av bestämmelsen i gällande rätt.....	191
6.3.2	När någon i en beroendeställning utnyttjas	192
6.3.3	När någon som lider av en psykisk störning utnyttjas .	194
6.3.4	När någon som inte har förmågan att värja sig utnyttjas.....	196
6.3.5	När ungdomar utnyttjas av vissa närstående	197
6.3.6	Särskilt hänsynslösa fall bör bedömas som grovt brott.....	203
6.3.7	Straffskalor	204
6.4	Utgångspunkter för en ny bestämmelse om sexuell kränkning...	204
6.4.1	Det har riktats kritik mot den nuvarande bestämmelsen i 7 § tredje stycket.....	205
6.4.2	Den närmare innebörden av bestämmelsen i 7 § tredje stycket	205
6.4.3	Närliggande bestämmelser i brottsbalken.....	211
6.4.4	Kvinnovåldskommissionen föreslog lagändringar på området	214
6.4.5	Annan lagstiftning och åtgärder om sexuella trakasserier	217
6.4.6	Det har bedrivits forskning	222
6.4.7	En ny bestämmelse om sexuell kränkning bör ersätta bestämmelsen i 7 § tredje stycket	226
6.4.8	Den nya bestämmelsen bör föreskriva ansvar för den som utsätter en person för ett beteende som kan kränka personens sexuella integritet.....	230
6.4.9	Straffskalor	232
6.5	Utgångspunkter för en ny bestämmelse om sexuell exploatering av ungdom	233
6.5.1	Förbudet i brottsbalken mot att köpa sexuella tjänster av ungdomar.....	233
6.5.2	Förbudet i brottsbalken mot att använda ungdomar vid sexuell posering	234
6.5.3	Annan lagstiftning som kan vara tillämplig då underåriga har sexuellt umgänge mot ersättning eller utför sexuell posering	241
6.5.4	Internationella instrument som behandlar skyddet mot sexuell exploatering av barn	242
6.5.5	En ny bestämmelse om sexuell exploatering bör införas	251
6.5.6	Förbudet mot köp av sexuella tjänster av underåriga bör skärpas	254

6.5.7	Skyddet för ungdomar mot att användas för sexuell posering bör stärkas	255
6.5.8	Straffskalan	261
7	Sexualbrott mot barn	263
7.1	En ny bestämmelse om våldtäkt mot barn bör införas	263
7.1.1	Bestämmelsen bör inte innehålla något krav på tvång	264
7.1.2	Brottet bör kallas våldtäkt mot barn	266
7.1.3	Straffansvaret bör omfatta allvarligt kränkande sexuella handlingar	267
7.1.4	Våldtäkt mot små barn och andra fall av grovt brott ...	272
7.1.5	Straffskalor	275
7.2	En ny bestämmelse om sexuellt övergrepp mot barn bör införas	276
7.2.1	Bestämmelsen bör vara subsidiär till den om våldtäkt mot barn	277
7.2.2	Något utrymme för ett grovt brott finns inte.....	279
7.2.3	Straffskalan	280
7.3	En ny bestämmelse om sexuell kränkning av barn bör införas...	280
7.3.1	Ansvar för den som utsätter barnet för ett beteende som kan kränka barnets sexuella integritet	281
7.3.2	Ansvar för den som kränker barnets sexuella integritet genom att främja att hon eller han utför en sexuell posering.....	281
7.3.3	Straffskalan	283
8	Koppleri och prostitution	285
8.1	Utgångspunkter för en ny bestämmelse om koppleri ..	285
8.1.1	Bör koppleriparagrafen vara kvar i 6 kapitlet?	286
8.1.2	Den närmare innebörden av 6 kap. 8 § första stycket BrB	290
8.1.3	Ansvaret bör även fortsättningsvis vara begränsat till främjande eller utnyttjande av ett flertal förbindelser .	294
8.1.4	Ansvaret bör vara begränsat till sådana sexuella aktiviteter som enligt gällande rätt utgör sexuell umgänge.....	296
8.1.5	Ansvaret bör inte heller i fortsättningen omfatta stadigvarande förbindelser	297
8.1.6	Uttrycket tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning bör bytas ut	298
8.1.7	Vissa andra språkliga ändringar bör göras.....	300
8.1.8	Grovt koppleri bör omfatta också koppleriverksamhet i organiserad form eller med betydande vinning	302

8.1.9	Straffskalor	303
8.2	Utgångspunkter för en ny bestämmelse om köp av sexuella tjänster	303
8.2.1	Bör förbudet mot köp av sexuella tjänster tas in i 6 kapitlet?.....	304
8.2.2	Det kriminaliserade området.....	307
8.2.3	Undersökningar har gjorts om tillämpningen av sexköpslagen och vilken effekt den har haft.....	307
8.2.4	Det straffbara området bör förtydligas	309
9	Övriga bestämmelser i 6 kapitlet	319
9.1	Det bör även i fortsättningen räckas med oaksamhet om offrets ålder	319
9.2	Försök och annan medverkan till brott.....	320
9.3	En bestämmelse om särskild åtalsbegränsning behövs för vissa brott	322
10	Sexuella handlingar mellan närstående	325
10.1	Kommitténs utgångspunkter	325
10.1.1	En bestämmelse som sexuellt umgänge med avkomling och med syskon bör föras vidare i en ny reglering	325
10.1.2	Bestämmelsen passar bättre i 7 kapitlet brottsbalken ..	328
11	Utredningar och lagföringar av sexualbrott.....	331
11.1	Kommitténs utgångspunkter	331
11.2	Förundersökningar och bevisvärdering av sexualbrott	331
11.2.1	Det har föreslagits åtgärder som kan förbättra förundersökningarna	332
11.2.2	Det har inte påträffats några särskilda brister i domstolarnas bevisvärdering	336
11.3	Straffvärde och straffmätning i mål om sexualbrott	350
11.4	Bör den särskilda preskriptionsbestämmelsen för sexualbrott mot barn utvidgas?	354
11.4.1	Kommitténs utgångspunkter	354
11.4.2	Den närmare innebörden av den särskilda preskriptionsbestämmelsen för sexualbrott mot barn	354
11.4.3	Motiven bakom den särskilda preskriptionsbestämmelsen om sexualbrott mot barn.....	356
11.4.4	Barnpornografiutredningens förslag	358
11.4.5	Den särskilda preskriptionsbestämmelsen för sexualbrott mot barn bör utvidgas	359

II SEXUELL POSERING PÅ SEXKLUBB OCH PÅ FILM

12	Sexklubbar	367
12.1	Kommitténs utgångspunkter och avgränsningar	367
12.2	Det har vidtagits åtgärder för att motverka sexklubbarnas skadeverkningar	368
12.2.1	1973 års Brottskommission	368
12.2.2	1977 års Prostitutionsutredning	369
12.2.3	Ordningslagen	370
12.2.4	1993 års Prostitutionsutredning	371
12.3	Lagstiftning med anknytning till sexklubbar	372
12.3.1	Förbudet mot anordnande av offentlig pornografisk föreställning	372
12.3.2	Lagstiftning som är särskilt tillämplig när unga personer uppträder på sexklubbar	374
12.4	Sexklubbarnas verksamhet och skadeverkningar	376
12.4.1	Kommittén har genomfört en enkätundersökning	376
12.4.2	Antalet sexklubbar har ökat	377
12.4.3	Antalet kvinnor i verksamheten har troligtvis ökat	377
12.4.4	Sexklubbarnas omsättning är svår att uppskatta	378
12.4.5	Sexklubbarnas verksamhetsinriktning är relativt likartad	378
12.4.6	Sexklubbarnas rekrytering av kvinnor	380
12.4.7	Sexklubbarnas verksamhet leder också till kriminalitet och andra skadliga effekter	385
12.5	Socialstyrelsen har kartlagt prostitutionen	386
12.6	Sociala och polisiära insatser	388
12.6.1	Socialtjänsterna bedriver arbete för kvinnor på sexklubbar	388
12.6.2	Polismyndigheternas insatser mot sexklubbarna verkar ha ökat på senare tid	389
12.7	Sexklubbarnas skadeverkningar måste motverkas	390
12.7.1	Ändringar kan vidtas i ordningslagen	391
12.7.2	Förbudet mot anordnande av pornografisk föreställning kan föras över till brottsbalken	396
12.7.3	Ändringar i ordningslagen bör vidtas	400
13	Koppleriansvar för pornografibranschs huvudaktörer	403
13.1	Kommitténs utgångspunkter och avgränsningar	403
13.2	Tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen	404
13.2.1	Tryckfriheten	404
13.2.2	Yttrandefriheten	405
13.2.3	Några gemensamma principer	405

13.2.4	Straffrättsliga ingripanden enligt andra lagar	407
13.3	1993 års Prostitutionsutrednings förslag	410
13.4	Kommittén har stannat för att inte föreslå någon ny straffbestämmelse av den art som nämns i direktiven.....	411
13.5	Slutord	415

III UTREDNINGSFRÅGOR MED INTERNATIONELL ANKNYTNING

14	Handel med människor för sexuella ändamål	419
14.1	Kommitténs utgångspunkter och avgränsningar	419
14.2	Vad är människohandel?	421
14.2.1	Förutsättningarna för handeln och de cyniska villkoren för dem som utsätts för den	421
14.2.2	Problemet kan sammanfattas på olika sätt	424
14.2.3	Människohandel anses vara ett växande problem	426
14.3	Internationella instrument som behandlar människohandel för sexuella ändamål	430
14.3.1	Internationella instrument upprättade inom FN.....	430
14.3.2	Åtgärder inom EU.....	435
14.4	Det bör införas en särskild bestämmelse om straffansvar för handel med människor för sexuella ändamål	443
14.4.1	Det finns redan flera straffbestämmelser som kan tillämpas.....	445
14.4.2	Den svenska lagstiftningen uppfyller i och för sig kraven i 1997 års gemensamma åtgärd och i 1979 års FN:s kvinnokonvention.....	453
14.4.3	De gällande straffbestämmelserna är inte tillräckliga .	456
14.4.4	En ny bestämmelse bör omfatta samtliga led av handeln.....	460
14.4.5	En ny bestämmelse bör tas in i 4 kapitlet brottsbalken	462
14.4.6	Straffskalan	463
14.5	Kommittén har uppmärksammat några andra frågor kring utredningar om människohandel	464
14.5.1	Förbudet mot köp av sexuella tjänster kan försvåra utredningarna om allvarigare brott	464
14.5.2	Något om straffprocessuella tvångsmedel i utredningarna	467
14.5.3	Anhörigkommittén har fått i uppdrag att se över frågor om lagföring och stöd till offer	468
14.5.4	Några avslutande reflexioner	470
14.6	Handel med människor för sexuella ändamål och kontakt- förmedlingar	472

14.6.1	Kommitténs utgångspunkter	472
14.6.2	Reglerna om s.k. anknytningsförhållanden har nyligen ändrats	473
14.6.3	Kontaktförmedlingarnas verksamhet påminner generellt inte om en handel med människor för sexuella ändamål	476
14.6.4	Det finns straffbestämmelser som kan tillämpas till skydd för utsatta kvinnor	479
14.6.5	Det finns inte tillräckliga skäl att föreslå sanktioner mot kontaktförmedlingar	483
15	Kravet på dubbel straffbarhet vid brott som begåtts utomlands	487
15.1	Utgångspunkter för kommitténs överväganden	487
15.2	Den närmare innebörden av kravet på dubbel straffbarhet	488
15.2.1	Vissa grundläggande principer	488
15.2.2	Bestämmelserna i 2 kapitlet brottsbalken	489
15.2.3	Motiven till att det nuvarande kravet på dubbel straffbarhet infördes	496
15.2.4	Det finns andra brott som kan lagföras utan krav på dubbel straffbarhet	499
15.3	Sexualbrott mot barn och handel med människor för sexuella ändamål utomlands	500
15.3.1	En beskrivning av problemet	500
15.3.2	Internationella instrument som behandlar skyddet mot sexuell exploatering av barn	504
15.3.3	Frågan om kravet på dubbel straffbarhet hindrar en effektiv lagföring	511
15.3.4	Kravet på dubbel straffbarhet bör begränsas	514
IV	EKONOMISKA OCH ANDRA KONSEKVENSER	
16	Kostnader och andra konsekvenser av kommitténs förslag .	523
16.1	Kommitténs förslag bör kunna finansieras med befintliga medel	523
16.2	Förslagets konsekvenser för det brottsförebyggande arbetet	524
16.3	Förslagets konsekvenser för jämställdheten mellan kvinnor och män	525
16.4	Vissa övergångsbestämmelser behövs	525

V FÖRFATTNINGSKOMMENTARER

17	Författningskommentarer	529
17.1	Förslaget till lag om ändring i brottsbalken	529
17.1.1	2 kap. Om tillämpligheten av svensk lag	529
17.1.2	4 kap. Om brott mot frihet och frid	530
17.1.3	6 kap. Om sexualbrott	537
17.1.4	7 kap. Om brott mot familj	564
17.1.5	35 kap. Om bortfallande av påföljd	564
17.1.6	Ordninglagen (1993:1617)	565

	Reservationer och särskilda yttranden.....	567
--	---	------------

Summary	583
----------------	--------------	------------

Bilagor:

Bilaga 1	Kommittédirektiv 1998:48.....	597
Bilaga 2	Hur dömer domstolarna i mål om sexualbrott?	615
Bilaga 3	Enkät om sexklubbar	675
Bilaga 4	Expertutlåtande angående vissa genetiska frågor	683

Sammanfattning

Kommittén har varit en straffrättslig kommitté. Det främsta uppdraget har varit att se över bestämmelserna om sexualbrott i 6 kapitlet brottsbalken. Kommittén lägger nu i detta betänkande fram förslag till en ny reglering av sexualbrotten. Kommittén föreslår att 6 kapitlet brottsbalken skall ersättas av ett nytt. Vidare föreslås att det införs särskilda bestämmelser om straffansvar för handel med människor respektive med barn för sexuella ändamål. Kommittén föreslår en rad andra åtgärder såsom att kravet på dubbel straffbarhet för brott begångna utomlands inte skall gälla för vare sig allvarliga sexualbrott mot den som inte har fyllt 18 år eller de nya straffbestämmelserna om människohandel.

Lagstiftningen om sexualbrott bör vara tydligare

Den sexuella självbestämmanderätten och den sexuella integriteten är de viktigaste skyddsintressena bakom regleringen av sexualbrotten. Sexuella övergrepp innebär alltid en kränkning av den sexuella men också den personliga integriteten. Kommittén anser att regleringen av sexualbrotten bör fästa mindre avseende vid vilken sexualhandling det varit frågan om och mer ta fasta på den sexuella kränkningen och dess art. En sådan inriktning är i allt väsentligt ett uttryck för den rättsutveckling som redan har skett men framgår tydligare av förslaget till ny lagtext.

Kommittén har haft i uppdrag att finna en lösning som innebär att våldtäktsbegreppet omfattar allvarliga sexuella övergrepp mot små barn även om något tvång inte har använts. Det är särskilt tillämpningen av kravet på tvång i 6 kap. 1 § BrB om våldtäkt som har kritiserats då den anses ha lett till orimliga resultat när det gäller övergrepp mot barn. Av kommitténs praxisundersökning samt den forskning som finns om sexuella övergrepp mot barn framkommer dessutom att gärningsmännen i många fall inte använder något direkt våld. Det är vanligare att gärningsmannen har övertalat och lockat barnet eller att han eller hon har använt sig av sin auktoritet som vuxen för att få sin vilja

igenom. Om gärningarna har pågått under en lång tid vänjer sig barnen vid sin livssituation och gärningsmannen behöver av det skälet inte heller använda något våld eller hot vid övergreppet.

Därför föreslår kommittén en särreglering. Med hänsyn till systematiken och att regleringen skall vara så klar som möjligt föreslår kommittén att lagstiftningen genomgående skall skilja på om ett sexualbrott förövats mot ett barn som inte har fyllt 15 år eller om det förövats mot en vuxen person. Någon särskild reglering för *små* barn föreslås alltså inte.

Åldersgränsen för när de olika bestämmelserna är tillämpliga är densamma som för den sexuella självbestämmanderätten. Någon ändring i det avseendet föreslås inte. Barn under 15 år kan alltså aldrig ge ett samtycke till sexuella handlingar med ansvarsbefriande verkan för gärningsmannen.

Den som fyllt 15 år behandlas i lagstiftningen som rör sexualbrott som vuxna. Det beror på att ungdomarna då nått sin sexuella självbestämmanderätt. Författningsförslaget innehåller dock ett par särskilda skyddsregler för ungdomar mellan 15 och 18 år. Med hänsyn till systematiken har de fogats till bestämmelserna som behandlar sexualbrott mot vuxna.

Tvång och samtycke i en ny reglering av våldtäktsbrottet

För straffansvar för våldtäkt mot vuxna bör det också enligt en ny lagstiftning krävas att gärningsmannen med våld eller hot tilltvingat sig den sexuella handlingen. Som främsta skälet härtill har ansetts att det finns en risk att en reglering baserad på endast att offret inte har lämnat sitt samtycke till de sexuella handlingarna medför att brottsutredningen alltför mycket inriktas på offret. Frågor om bl.a. hur offret uppträdde eller markerade att han eller hon inte var intresserad av ett sexuellt umgänge, vad som skett vid övergreppet och parternas förhållande skulle få en större betydelse för att bringa klarhet i om det förelegat ett samtycke. Det finns en risk att sådana hänsyn som är ett uttryck för bristande jämställdhet mellan kvinnor och män och som man vid reformen av sexualbrotten år 1984 tog avstånd ifrån skulle få förnyad aktualitet. Dessutom skulle en sådan reglering vara förenad med betydande tillämpningssvårigheter och inte passa in i brottsbalkens systematik.

Med hänsyn till framför allt rättsutvecklingen föreslår emellertid kommittén att redan en lägre grad av tvång skall leda till straffansvar för våldtäkt. Kravet på att gärningsmannen skall ha utövat ett s.k. råntvång har därför slopats. I stället är det en tillräcklig förutsättning

för straffansvar enligt förslaget till den nya bestämmelsen om våldtäkt i 6 kap. 1 § BrB att gärningsmannen har använt ett olaga tvång.

Förslaget till ett nytt 6 kapitel brottsbalken

Översynen av bestämmelserna om sexualbrott i 6 kapitlet brottsbalken har avsett såväl det materiella innehållet som systematik, lagteknik och språk. Som underlag för sin översyn har kommittén bland annat låtit genomföra en undersökning av domstolarnas straffmätning och bedömning av straffvärdet i mål om sexualbrott. Praxisundersökningen har omfattat ca 415 domar, fördelade på de olika brotten i 6 kapitlet. Domarna är meddelade under tiden fr.o.m. den 1 januari 1995 t.o.m. den 30 juni 1998. Kommittén har vidare studerat annan rättspraxis samt inhämtat uppgifter från företrädare för både myndigheter och s.k. frivilligorganisationer. Till kommittén har dessutom varit knuten en s.k. referensgrupp. I den har det suttit personer med särskild kunskap på olika områden som har varit av betydelse för kommitténs arbete.

I samband med översynen har uttrycket sexuellt umgänge ersatts med ett nytt, sexuell handling. Innebörden av det uttrycket är i allt väsentligt detsamma som för uttrycket sexuellt umgänge. En viss utvidgning är dock avsedd. För att bedömas som en sexuell handling skall en handling eller åtgärd ha haft en påtaglig sexuell prägel för offret eller gärningsmannen. Kränkningen av offret har en stor betydelse vid denna prövning. Det fordras dock inte att det har varit en direkt och varaktig kroppslig beröring för att en handling skall bedömas som en sexuell handling. Också uttrycken vanmakt och hjälplöst tillstånd har ersatts av andra uttryck. Samtliga bestämmelser har getts en modern språklig utformning.

Sexualbrott mot vuxna

De fem inledande bestämmelserna i förslaget till nytt 6 kapitel omfattar endast sexualbrott i strikt mening som förövats mot vuxna: 1 § våldtäkt, 2 § sexuellt tvång, 3 § sexuellt utnyttjande, 4 § sexuell kränkning och 5 § sexuell exploatering av ungdom. Med vuxna personer avses den som har fyllt 15 år. Tre bestämmelser innehåller regler till skydd mot sexuella handlingar som genomförs med olaga tvång eller utnyttjanden. Bestämmelserna är i princip upptagna i ordning efter brottens allvar.

Sexualbrotten mot vuxna omfattar enligt förslaget följande.

Våldtäkt enligt 1 § reserveras för de mest allvarliga sexuella kränkningarna. Straffansvaret träffar den som med våld eller hot tvingar en annan person till en sexuell handling som är allvarligt kränkande med hänsyn till tvångets art eller omständigheterna i övrigt. Den sexuella handlingen kan bestå i samlag och samlagsliknande handlingar. Också andra sexualhandlingar som med hänsyn till tvångets art eller omständigheterna i övrigt är allvarligt kränkande kan föranleda ansvar. För straffansvar är det tillräckligt att gärningsmannen har använt ett sådant olaga tvång som avses i 4 kap. 4 § första stycket BrB.

För våldtäkt skall enligt förslaget också den dömas som av en annan person tilltvingar sig en sådan sexuell handling genom att utnyttja att denna person inte har förmåga att värja sig på grund av berusning eller ett liknande tillstånd eller den hotfulla situation han eller hon befinner sig i. Denna bestämmelse skall i vissa fall tillämpas före bestämmelsen om sexuellt utnyttjande. Detta är delvis en nyhet i förhållande till gällande rätt. Bakgrunden till kommitténs förslag är följande.

Enligt nuvarande ordning döms som huvudregel inte för våldtäkt om gärningsmannen har utnyttjat en situation där offret redan varit utslaget t.ex. på grund av att han eller hon frivilligt har berusat sig. Gärningsmannen har i sådana fall i stället dömts för sexuellt utnyttjande enligt 3 §. Regleringen tycks i praktiken, oavsett gärningsmannens handlande, leda till att offrets berusning får en avgörande betydelse för rubriceringen. Även i situationer som ligger nära en våldtäkt döms således gärningsmannen för sexuellt utnyttjande i stället för våldtäkt. De under senare år uppmärksammade fallen har haft det gemensamt att det varit unga kvinnor som har varit kraftigt berusade och som har utnyttjats sexuellt av flera gärningsmän.

Även om straffskalan skulle skärpas för brottet sexuellt utnyttjande har kommittén inte ansett att det är en tillräcklig åtgärd för att behålla den nuvarande ordningen. Kommittén har menat bl.a. att den kränkning som offret i en sådan situation utsätts för är jämförbar med den som ett offer för en våldtäkt utsätts för. I förslaget har därför en viss del av den nuvarande bestämmelsen i 3 § förts till 1 §. Enligt förslaget omfattar den nya 1 § alltså både den som försätter någon annan i ett visst tillstånd och sedan utnyttjar detta tillstånd för att genomföra en sexuell handling som den som under vissa omständigheter drar sådan fördel av att en annan person till följd av t.ex. frivillig berusning inte har förmåga att värja sig.

Det framgår uttryckligen av förslaget att en våldtäkt som har begåtts av fler än en gärningsman skall bedömas som grovt brott.

Sexuellt tvång enligt 2 § omfattar de fall då gärningsmannen med ett olaga tvång har genomfört en sexuell handling. En förutsättning för straffansvar enligt 2 § är att den sexuella handlingen inte är allvarligt

kränkande. Bestämmelsen om sexuellt tvång är alltså subsidiär till bestämmelsen om våldtäkt i vissa fall.

Sexuellt utnyttjande enligt 3 § skyddar den som står i en beroendeställning till gärningsmannen eller lider av en psykisk störning. Så långt är tillämpningsområdet för bestämmelsen i allt väsentligt detsamma som enligt gällande rätt. Bestämmelsen föreskriver dock också straffansvar för den som sexuell utnyttjar en annan person som i annat fall än vad som sägs i den nya våldtäktsbestämmelsen inte har förmåga att värja sig. Den nya bestämmelsen om sexuellt utnyttjande utesluter inte tillämpningen av 1 § om den sexuella handlingen har varit allvarligt kränkande.

Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande omfattar också ett ovillkorligt skydd för ungdomar mellan 15 och 18 år mot sexuella handlingar från vuxna som har ett särskilt ansvar för dem. Sålunda skall den som genomför en sexuell handling med någon som inte har fyllt 18 år och som är avkomling till gärningsmannen, som står under fostran av eller har ett liknande förhållande till gärningsmannen, eller för vars vård eller tillsyn gärningsmannen skall svara på grund av en myndighets beslut dömas för sexuellt utnyttjande. I viss utsträckning är det regleringen i den nuvarande 4 § om sexuellt utnyttjande av underårig som har flyttats till den nya bestämmelsen om sexuellt utnyttjande. En viss utvidgning av den utpekade personkretsen för vilken det absoluta förbud gäller har gjorts samtidigt. Också andra närstående vuxna som den unga personen har ett förhållande till som påminner om det mellan en fostrare och en tonåring omfattas av den nya bestämmelsen. Hit hör t.ex. föräldrarnas nya partners.

Också i denna bestämmelse föreskrivs uttryckligen att brottet bör bedömas som grovt bl.a. om det har förövats av fler än en gärningsman.

Sexuell kränkning enligt 4 § föreskriver straffansvar för den som i annat fall än som sagts tidigare i 6 kapitlet utsätter en person för ett beteende som kan kränka personens sexuella integritet. Paragrafen innehåller alltså straffansvar för andra förfarande än vad som betecknas som sexuella handlingar. Även i en ny reglering finns det nämligen enligt kommitténs mening ett behov av en straffbestämmelse för handlingar som t.ex. blottning eller annat anstötligt uppträdande. Den föreslagna bestämmelsen innebär i förhållande till gällande rätt en viss utvidgning av det straffbara området. Det gäller bl.a. kränkande uttalanden med sexuell anspelning.

Sexuell exploatering av ungdom enligt 5 § innehåller två bestämmelser, som reglerar ett särskilt skydd för den sexuella integriteten för ungdomar mellan 15 och 18 år. Bestämmelserna innebär en motsvarande inskränkning av ungdomarnas sexuella

självbestämmanderätt. Bestämmelserna har utformats med beaktande av bl.a. barnkonventionens krav.

För det första omfattar paragrafen köp av sexuella tjänster av ungdomar. Sålunda skall den som genomför en sexuell handling med någon som inte har fyllt 18 år dömas för sexuell exploatering av ungdom om den underåriga personen har medverkat mot ersättning. Bestämmelsen avser att skydda ungdomar mot att dras in i prostitution. Den motsvarar bestämmelsen i nuvarande 10 § om förförelse av ungdom.

För det andra omfattar paragrafen den som främjar att någon som inte har fyllt 18 år utför en sexuell posering som är ett led i en framställning av pornografisk bild, som sker mot ersättning, eller som annars kan skada den underåriges utveckling. Förslaget innebär ett förstärkt straffrättsligt skydd för ungdomar mot att användas för sexuell posering. Skärpningen motiveras bl.a. av att lagstiftningen skall svara mot de internationella åtaganden som Sverige har gjort när det gäller skyddet för barn mot olika former av sexuell exploatering. Sålunda har det riktats kritik mot den gällande lagstiftningen i detta avseende, framför allt den nuvarande bestämmelsen om sexuellt ofredande i 7 §. Kommittén har vidare beaktat bl.a. att det bör råda en bättre överensstämmelse mellan bestämmelserna i 6 kapitlet och den om barnpornografibrottet i 16 kapitlet brottsbalken.

Det absoluta förbudet gäller vissa typiska utnyttjanden i pornografiska sammanhang. Dit hör sådan sexuell posering som är ett led i en framställning av en pornografisk bild eller film. Dit hör också sådan posering som sker mot ersättning, t.ex. på sexklubb. Utanför detta område har den underåriga med stigande ålder och mognad en viss sexuell självbestämmanderätt och ett ökat ansvar för sina handlingar.

Sexualbrott mot barn

Sexuella övergrepp samt kränkningar mot barn under 15 år regleras i tre särskilda bestämmelser i kapitlet. De är upptagna i ordning efter brottens allvar. Endast två bestämmelser omfattar ett skydd för barn mot det som beskrivs som sexuella handlingar. Anledningen är att sexuella övergrepp mot barn är straffvärda även om de begåtts utan användning av olaga tvång eller andra otillbörliga medel.

Sexualbrotten mot barn omfattar enligt förslaget följande.

Våldtäkt mot barn enligt 6 § är en ny bestämmelse. Den reserveras för allvarliga sexuella kränkningar av barn. Paragrafen föreskriver straffansvar för den som med ett barn under 15 år genomför en sexuell

handling som är allvarligt kränkande med hänsyn till sin art eller till omständigheterna i övrigt.

Det förutsätts alltså inte att gärningsmannen har använt våld eller hot eller att han genomfört handlingen med något annat särskilt medel. De främsta skälen till bestämmelsens utformning är följande. Det kan riktas kritik mot den nuvarande regleringen då den kan leda till orimliga avgöranden vid övergrepp mot barn. Dessutom behöver gärningsmännen sällan ta till våld eller hot för att genomföra sexuella handlingar med barn. Det framgår av både praxis och forskning. Det är dock självklart att gärningsmannen ändå upplevs som hotfull och att övergreppet för barnet är både skrämmande och smärtsamt. En sådan gärning är därför lika straffvärd som sexuella övergrepp som riktats mot vuxna och som innehåller tvång.

En reglering med skilda bestämmelser om sexualbrott mot barn och sexualbrott mot vuxna utesluter inte att rubriceringen våldtäkt mot barn används ifråga om de allvarligaste övergreppen mot barn även om det för straffansvar inte föreskrivs något krav på tvång. Ett sexuellt övergrepp mot ett barn är regelmässigt förenat med ett psykiskt våld och det innebär en ytterst allvarlig kränkning av barnets integritet. Rubriceringen våldtäkt mot barn markerar allvaret i gärningen och ger också uttryck för den skärpta syn på sexualbrott mot barn som ligger bakom förslaget till en ny reglering.

En grundläggande utgångspunkt för prövningen av om en kränkning är allvarlig är redan den omständigheten att gärningen riktas mot ett barn. De skall vara helt fredade från att utsättas för sexuella närmanden. Ju yngre ett barn är desto allvarligare är gärningen.

Samlag och andra samlagsliknande handlingar är regelmässigt allvarligt kränkande om de genomförs med barn. Också andra handlingar kan med hänsyn till sin art eller omständigheterna i övrigt vara allvarligt kränkande. Regelmässigt skall gärningar som inneburit att en gärningsman genom att genomföra sexuella handlingar med ett barn har missbrukat ett särskilt förtroende eller ansvar medföra ansvar enligt 6 §. Sexuella handlingar som t.ex. föräldrar samt styv- eller fosterföräldrar genomför med sitt barn eller ett barn de ansvarar för är alltid allvarligt kränkande.

Om det är frågan om två tonåringar, varav den ena inte har fyllt 15 år, som genomför sexuella handlingar med varandra fordras det emellertid mer kvalificerande omständigheter än när målsäganden är ett litet barn för att en gärning skall bedömas enligt 6 §. Omständigheter som t.ex. tonåringens utveckling och mognadsnivå, vilket förhållandet som råder mellan tonåringarna, de sexuella handlingarnas natur samt på vilket sätt gärningen har genomförts har betydelse för bedömningen.

På motsvarande sätt som i 1 § sägs uttryckligen i bestämmelsen i 6 § att det särskilt skall beaktas vid bedömningen av om ett brott är grovt att det har begått av flera gärningsmän. Härutöver nämns flera andra omständigheter som kan medföra att brott är grovt, bland annat barnets låga ålder eller att barnet varit utsatt för våld eller hot.

Sexuellt övergrepp mot barn enligt 7 § är också en ny paragraf. Den föreskriver straffansvar för den som i annat fall än som sagts tidigare i kapitlet förmår ett barn att företa en sexuell handling eller utsätter barnet för en sådan handling. Bestämmelsen tar sikte på sexualbrott som inte omfattas av den nya bestämmelsen om våldtäkt mot barn. Graderingen mellan de två bestämmelserna om sexualbrott mot barn görs utifrån främst om gärningen kan bedömas som allvarligt kränkande eller inte. Bestämmelsen i 7 § är alltså subsidiär i förhållande till den om våldtäkt mot barn.

Sexuell kränkning av barn enligt 8 § tar sikte på sexualbrott som inte innefattar en sexuell handling. Paragrafen är också ny. Den skyddar barn mot beteenden genom vilka de utnyttjas sexuellt på ett sådant sätt att det innebär en kränkning av deras sexuella integritet. Bestämmelsen föreskriver ansvar för den som främjar att ett barn utför en sexuell posering eller annars utsätter barnet för ett beteende i ord eller handling som kan kränka dess sexuella integritet.

Koppleri och prostitution

Förslaget till nytt 6 kapitel innehåller också två bestämmelser om straffansvar för koppleri respektive köp av sexuella tjänster. Förbudet mot köp av sexuella tjänster har av systematiska skäl tagits upp i kapitlet.

Koppleri enligt 10 § har samma tillämpningsområde som enligt gällande rätt. Straffansvaret för koppleri är enligt förslaget även i fortsättningen begränsat till sådana sexuella aktiviteter som enligt gällande rätt utgör sexuellt umgänge.

Bestämmelsen har dock setts över språkligt. Bland annat har uttrycket tillfällig sexuell förbindelse mot ersättning ersatts med uttrycket prostitution. Den som främjar eller ekonomiskt utnyttjar att en person prostituerar sig vid ett flertal tillfällen kommer alltså enligt förslaget att göra sig skyldig till koppleri.

Lagen (1998:408) om förbud av köp av sexuella tjänster (den s.k. sexköpslagen) innebär att redan köp av *en* tillfällig sexuell förbindelse är straffbart. Kommittén har mot den bakgrunden haft i uppdrag att utreda bl.a. om kravet i bestämmelsen om koppleri om att det skall vara fråga om ett flertal sexuella förbindelser skall tas bort. Kommittén har

dock ansett att det inte är tillräckligt för straffansvar att någon främjar eller utnyttjar att någon annan vid endast ett tillfälle har haft en tillfällig sexuell förbindelse mot ersättning. Skälen för det ställningstagandet är främst *dels* att det ligger i koppleribrottets natur att främjandet eller det ekonomiska utnyttjandet normalt skall avse en slags verksamhet, *dels* att den som främjar att någon vid ett tillfälle säljer en sexuell tjänst kan göra sig skyldig till medhjälp till köp av sexuella tjänster.

Till de omständigheter som kan medföra att ett koppleri bedöms som grovt har lagts till två nya. Således skall enligt förslaget också vid en sådan bedömning särskilt beaktas att brottet har avsett en verksamhet som har bedrivits i organiserad form eller som har medfört en betydande vinning för gärningsmannen.

Förbudet mot köp av sexuella tjänster enligt 11§ omfattar enligt förslaget den som i annat fall än som sägs förut i kapitlet skaffar eller låter skaffa sig en sexuell tjänst under förhållanden som utgör prostitution. Med uttrycket sexuell tjänst avses sådana sexuella aktiviteter som enligt gällande rätt utgör sexuellt umgänge.

Bestämmelsen omfattar i allt väsentligt straffansvar för de gärningar som nu omfattas av tillämpningsområdet för sexköpslagen. Förbudet mot köp av sexuella tjänster omfattar dock enligt förslaget uttryckligen också den som *låter* skaffa sig en sexuell tjänst, dvs. den som nyttjar en sexuell tjänst men låter en annan person betala den. Således kan man inte undgå straffansvaret genom ett påstående att det är någon annan som har betalat för eller på annat sätt har köpt den sexuella tjänsten. Genom den föreslagna lydelsen skall vidare klargöras att förbudet omfattar också den som är stamkund hos en prostituerad.

Andra närliggande bestämmelser

Förslaget till ett nytt 6 kapitel innehåller på motsvarande sätt som i gällande reglering också bestämmelser om bl.a. försöksbrott m.m., särskild åtalsbegränsning och särskild föreskrift om vad som i förekommande fall krävs i fråga om gärningsmannens insikt om barnets ålder.

Bestämmelsen om sexuellt umgänge med avkomling respektive syskon har flyttats till 7 kapitlet brottsbalken. Anledningen är att bestämmelsen från systematiska utgångspunkter har ansetts passa bättre bland bestämmelser om brott mot familj. Bestämmelsen har samma tillämpningsområde som enligt gällande rätt, men den har getts en något modernare och tydligare språklig utformning.

Sexklubbar och pornografi

Kommittén har haft i uppdrag att utreda om det finns anledning och möjlighet att införa regler som begränsar eller försvårar för sexklubbar att rekrytera unga personer till sin verksamhet. I samband härmed har kommittén utrett om det går att undvika skadliga effekter av sådana klubbar genom ändrad lagstiftning eller andra åtgärder.

För att få en uppfattning om sexklubbarnas verksamhet och omfattning har kommittén inhämtat upplysningar från landets polismyndigheter samt från socialförvaltningarna i Stockholm, Göteborg, Malmö och Norrköping bl.a. genom en enkät. Våren 1999 fanns det tretton sexklubbar i landet. Verksamheten bestod av serveringar och nakenframträdande på scen, såsom striptease. I många fall fanns det också möjlighet till s.k. enskild posering. Antalet sexklubbar hade ökat kraftigt under de senaste fem åren och det kan ha ökat ytterligare sedan kartläggningen. Det har inte gått att fastställa hur många kvinnor som är verksamma på sexklubbar, men en grov uppskattning är att det rör sig om ca 500. Det flesta kvinnor är av naturliga skäl verksamma i Stockholm och Göteborg. De är i åldern 18 till 40 år, med tyngdpunkten förlagd till de yngre åldrarna. Kvinnorna är inte sällan under 20 år när de debuterar på sexklubb.

Kommittén anser att rekryteringen av unga personer kan motverkas i första hand genom de nya straffbestämmelserna om sexuell exploatering av ungdom (5 §) och sexuell kränkning av barn (8 §). Bestämmelserna skyddar personer under 18 år bl.a. mot att användas i just poseringssammanhang. Skyddet för barn som inte fyllt 15 år är på motsvarande sätt som enligt gällande rätt ovillkorligt. Skyddet för ungdomar mellan 15 och 18 år har genom den föreslagna regleringen stärkts. Sålunda är enligt förslaget straffansvaret för den som främjar att någon som inte har fyllt 18 år utför sexuell posering på sexklubb också absolut. Den underåriges inställning tillmäts inte någon straffrättslig betydelse. Mot denna bakgrund och då det finns bestämmelser i annan lagstiftning, t.ex. lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (1990:52), socialtjänstlagen (1980:620) och polislagen (1984:387), som ger ett gott stöd för att ingripa om det påträffas underåriga personer i en föreställning på en sexklubb, har kommittén inte föreslagit andra åtgärder i detta avseende.

Kommittén har kommit fram till att bestämmelsen om koppleri inte bör utvidgas till att omfatta de s.k. huvudaktörerna bakom sexklubbarna. Den främsta anledningen är att enskild posering förekommer nästan uteslutande på sexklubbarna. I ordningslagen (1993:1617) finns det redan ett förbud mot anordnandet av en offentlig tillställning som utgör pornografisk föreställning. Kommittén föreslår att det förbudet

förtydligas. I förslaget till ny lydelse av 2 kap. 14 § sägs sålunda att en föreställning är pornografisk om den med hänsyn till inslag av dans, posering eller liknande uppträdanden av sexuell karaktär vid en samlad bedömning kan anses ha till huvudsakligt syfte att påverka åskådaren sexuellt. Straffskalan har skärpts. Till skydd för de kvinnor och – i förekommande fall – de män som uppträder i föreställningen har i bestämmelsen uttryckligen sagts att den som endast har uppträtt skall vara fri från ansvar för medverkan till brottet.

Kommittén har inte haft i uppgift att föreslå ett allmänt förbud mot pornografi. Däremot har kommittén utrett om pornografibranschen s.k. huvudaktörer straffrättsligt kan jämföras med den traditionella kopplaren. Eftersom utvidgningar av bestämmelsen om koppleri i detta avseende riskerar att leda till inskränkningar i de grundlagsfästa reglerna om tryck- och yttrandefrihet har kommittén funnit att det inte finns utrymme för att lämna något sådant förslag.

Utredningsfrågor med internationell anknytning

Kommittén har konstaterat att svensk lagstiftning i allt väsentligt uppfyller de krav som ställs på medlemsstaterna i den gemensamma åtgärden av den 24 februari 1997 om åtgärder mot människohandel och sexuellt utnyttjande av barn (EGT L 63/2, 4.3.97, 97/154/RIF). Detsamma gäller de krav som ställs på de anslutande staterna i artikel 6 i FN:s konvention från år 1979 om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor.

Kommittén har dock funnit att det bör införas en särskild bestämmelse om straffansvar för människohandel för sexuella ändamål. Som skäl för detta ställningstagande har kommittén beaktat att den internationella utvecklingen varit sådan att det numera är påkallat att införa sådana bestämmelser. Kommittén har också ansett att de handlingar som tillsammans utgör en sådan handel är särskilt avskyvärda och att de därför bör motverkas straffrättsligt genom brottsbestämmelser med en särskilt sträng straffskala. Även om de flesta förfaranden som ingår i en handel med människor för sexuella ändamål i allt väsentligt redan är kriminaliserade i svensk rätt har därför kommittén föreslagit en särskild bestämmelse.

Kommittén föreslår sålunda att den som med olaga tvång, vilseledande eller på något annat otillbörligt sätt rekryterar eller transporterar en person från det land som han eller hon vistas i till ett annat land med uppsåt att han eller hon där skall bli utsatt för sexuell exploatering, eller som i ett sådant syfte på ett otillbörligt sätt inhyser eller tar emot en sådan person, skall dömas för *människohandel för*

sexuella ändamål. Tillämpningsområdet omfattar all människohandel för sexuella ändamål där gärningsmännen utnyttjar sårbarheten hos en annan person för de angivna syftena. Kommittén föreslår vidare att det införs en särskild bestämmelse om straffansvar för *handel med barn för sexuella ändamål*. I förslaget till denna bestämmelse uppställs det dock för straffansvar inte något krav på att gärningsmannen har genomfört handeln med olaga tvång, vilseledande eller något annat otillbörligt sätt.

Bestämmelserna har utformats i nära anslutning till den definition som finns i ett tilläggsprotokoll om människohandel som hör till 2000 års FN-konvention om gränsöverskridande organiserad brottslighet. Kommittén föreslår att de nya bestämmelserna införs i 4 kapitlet brottsbalken, där det annars kriminaliseras handlingar som riktar sig mot en annan människas frihet och frid.

Kommittén har i samband med sina överväganden om införandet av de nya bestämmelserna understrukt att människohandel inte är endast ett straffrättsligt problem. En grundförutsättning för denna handel är att det finns en efterfrågan på sexuella tjänster. Sålunda har kommittén understrukt att handel för sexuella ändamål måste angripas inte bara med nykriminaliseringar utan också med insatser som kan motverka prostitutionen och som kan bidra till att män avstår från att köpa sexuella tjänster. Härutöver har kommittén ansett att handeln bör angripas utifrån det förhållandet att den är gränsöverskridande och således utgör ett internationellt problem.

Kommittén har funnit att det inte finns tillräckliga skäl för att föreslå att det införs straffrättsliga eller andra sanktioner mot den som i vinningssyfte ägnar sig åt kontaktförmedling av främst kvinnor och andra sådana åtgärder som medför en påtaglig risk att den ena parten kommer att utnyttjas p.g.a. sin sociala och ekonomiskt svagare ställning. De straffrättsliga och andra regler som finns ger tillsammans med de nya bestämmelserna om människohandel för sexuella ändamål ett fullgott skydd.

Kommittén anser att kravet på s.k. dubbel straffbarhet för brott som begåtts utomlands bör begränsas. Skälet är dels att bibehållandet av ett sådant krav kan hindra en effektiv lagföring, dels att innehållet i flera internationella instrument ger anledning att ifrågasätta om kravet är förenligt med principen om barnets bästa. Således föreslår kommittén att det inte bör finnas något krav på att gärningen skall vara straffbar också där den begicks när det är frågan om allvarliga sexuella övergrepp mot personer under 18 år. Kommittén föreslår vidare att det inte bör finnas något krav på dubbel straffbarhet för tillämpningen av de nya bestämmelserna om straffansvar för människohandel för sexuella ändamål och handel med barn för sexuella ändamål.

Författningsförslag

1 Förslag till lag om ändring i brottsbalken (1962:700)

Härigenom föreskrivs ifråga om brottsbalken

dels att 6 kap. skall upphöra att gälla,

dels att 2 kap. 3 §, 4 kap. 3 och 10 §§ samt 35 kap. 4 § skall ha följande lydelse ,

dels att det i brottsbalken skall införas ett nytt kapitel, 6 kap., samt tre nya paragrafer, 4 kap. 3 a och 3 b §§ samt 7 kap. 3 a §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

2 kap.

3 §¹

För brott som begåtts utom riket dömes även i annat fall än som avses i 2 § efter svensk lag och vid svensk domstol,

1. om brottet förövats å svenskt fartyg eller luftfartyg, så ock eljest om det begåtts i tjänsten av befälhavaren eller någon som tillhörde besättningen å sådant fartyg,

2. om brottet begåtts av någon som tillhör Försvarsmakten på ett område där en avdelning av Försvarsmakten befann sig eller om det begåtts av någon annan på ett sådant område och avdelningen befann sig där för annat ändamål än övning,

3. om brottet begåtts vid tjänstgöring utom riket av någon som är anställd i utlandsstyrkan inom Försvarsmakten eller som tillhör Polisens utlandsstyrka,

3 a. om brottet har begåtts i tjänsten utom riket av en polisman, tulltjänsteman eller tjänsteman vid Kustbevakningen, som utför gräns-

¹ Senaste lydelse 2000:1157.

överskridande arbetsuppgifter enligt en internationell överenskommelse som Sverige har tillträtt,

4. om brottet förövats mot Sverige, svensk kommun eller annan menighet eller svensk allmän inrättning,

5. om brottet begåtts inom område som ej tillhör någon stat och förövats mot svensk medborgare, svensk sammanslutning eller enskild inrättning eller mot utlänning med hemvist i Sverige,

6. om brottet är kapning, sjö- eller luftfartssabotage, flygplats-sabotage, försök till sådana brott, folkrättsbrott, olovlig befattning med kemiska vapen, olovlig befattning med minor eller osann eller ovarsam utsaga inför en internationell domstol,
eller

6. om brottet är kapning, sjö- eller luftfartssabotage, flygplats-sabotage, försök till sådana brott, folkrättsbrott, olovlig befattning med kemiska vapen, olovlig befattning med minor eller osann eller ovarsam utsaga inför en internationell domstol,

7. om det lindrigaste straff som i svensk lag är stadgat för brottet är fängelse i fyra år eller däröver,

8. om brottet är människohandel för sexuella ändamål, handel med barn för sexuella ändamål eller försök till sådana brott,

9. om brottet är våldtäkt mot barn, sexuellt övergrepp mot barn, eller försök till sådana brott eller

10. om brottet har riktats mot någon som inte har fyllt arton år och det är fråga om våldtäkt, sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande, grovt sexuellt utnyttjande, sexuell exploatering av ungdom enligt 6 kap. 5 § första stycket första meningen, koppleri, grovt koppleri eller försök till sådana brott.

4 kap.**3 §**

Den som, i annat fall än som avses i 1 eller 2 §, genom olaga tvång eller vilseledande, föranleder att någon kommer i krigs- eller arbetstjänst eller annat sådant tvångstillstånd eller förmår någon att bege sig till eller stanna kvar på utrikes ort, där han eller hon kan befaras bli utsatt för förföljelse *eller utnyttjad för tillfälliga sexuella förbindelser* eller på annat sätt råka i nödläge, döms för försättande i nödläge till fängelse, lägst ett och högst tio år.

Är brottet mindre grovt, döms till böter eller fängelse i högst två år.

3 a §

Den som med olaga tvång, vilseledande eller på något annat otillbörligt sätt rekryterar eller transporterar en person från det land som han eller hon vistas i till ett annat land för att han eller hon där skall bli utsatt för sexuell exploatering, eller som i ett sådant syfte på ett otillbörligt sätt inhyser eller tar emot en sådan person, döms för människohandel för sexuella ändamål. Straffet är fängelse i lägst två och högst åtta år.

Om handel med någon som inte har fyllt arton år finns en bestämmelse i 3 b §.

3 b §

Den som rekryterar eller transporterar någon som inte har fyllt arton år från det land som han eller hon vistas i till ett annat land för att han eller hon där skall bli utsatt för sexuell exploatering, eller som i ett sådant syfte inhyser eller tar emot en sådan person, döms för handel med barn för sexuella ändamål. Straffet är fängelse i lägst två och högst tio år.

För försök, förberedelse eller stämpling till människorov, olaga frihetsberövande eller försättande i nödläge och för underlåtenhet att avslöja sådant brott döms till ansvar enligt vad som sägs i 23 kap. Detsamma gäller för försök eller förberedelse till olaga tvång som är grovt eller till dataintrång som om det fullbordas inte skulle ha varit att anse som ringa.

10 §¹

För försök, förberedelse eller stämpling till människorov, olaga frihetsberövande, försättande i nödläge, *människohandel för sexuella ändamål eller handel med barn för sexuella ändamål* och för underlåtenhet att avslöja sådana brott döms till ansvar enligt vad som sägs i 23 kap. Detsamma gäller för försök eller förberedelse till olaga tvång som är grovt eller till dataintrång som om det fullbordas inte skulle ha varit att anse som ringa.

6 kap.***Våldtäkt****1 §*

För våldtäkt döms den som med våld eller hot tvingar en annan person till en sexuell handling som är allvarligt kränkande med hänsyn till

¹ Senaste lydelse 1998:206.

tvångets art eller omständigheterna i övrigt. För våldtäkt döms också den som av en annan person tilltvingar sig en sådan sexuell handling genom att utnyttja att denna person inte har förmåga att värja sig på grund av berusning eller ett liknande tillstånd eller den hotfulla situation han eller hon befinner sig i. Straffet är fängelse i lägst två och högst sex år.

Om brottet är grovt, döms för grov våldtäkt. Vid bedömningen av om brottet är grovt skall det särskilt beaktas om gärningsmannen har använt farligt våld, eller använt hot som har varit ägnat att framkalla allvarlig fruktan för liv eller säkerhet hos offret, har utnyttjat offrets särskilt utsatta situation, eller annars har visat särskild hänsynslöshet samt om brottet har begåtts av flera gärningsmän. Straffet är fängelse i lägst fyra och högst tio år.

Om sexuella övergrepp mot barn som inte har fyllt femton år finns särskilda bestämmelser i 6–8 §§.

Sexuellt tvång

2 §

För sexuellt tvång döms den som i annat fall än som sägs i 1 § första stycket första meningen med våld eller hot tvingar en annan person att företa eller tåla en sexuell handling. Straffet är fängelse i högst fyra år.

Om sexuella övergrepp mot barn som inte har fyllt femton år finns särskilda bestämmelser i 6–8 §§.

Sexuellt utnyttjande

3 §

För sexuellt utnyttjande döms den som genomför en sexuell handling med en annan person och därigenom utnyttjar att personen står i beroendeställning till gärningsmannen, lider av en psykisk störning, eller i annat fall än som sägs i 1 § första stycket andra meningen inte har förmåga att värja sig. Straffet är fängelse i högst fyra år.

Detsamma gäller den som genomför en sexuell handling med någon som inte har fyllt arton år och

1. som är avkomling till gärningsmannen,

2. som står under fostran av eller har ett liknande förhållande till gärningsmannen, eller

3. för vars vård eller tillsyn gärningsmannen skall svara på grund av en myndighets beslut.

Om brottet är grovt, döms för grovt sexuellt utnyttjande. Vid bedömningen av om brottet är grovt skall det särskilt beaktas om gärningsmannen har visat särskild hänsynslöshet eller om brottet har begåtts av flera gärningsmän. Straffet är fängelse i lägst två och högst sex år.

Om sexuella övergrepp mot barn som inte har fyllt femton år finns särskilda bestämmelser i 6–8 §§.

Sexuell kränkning

4 §

För sexuell kränkning döms den som i annat fall än som sägs förut i detta kapitel utsätter en person för ett beteende som kan kränka personens sexuella integritet. Straffet är böter eller fängelse i högst två år.

Om sexuella övergrepp mot barn som inte har fyllt femton år finns särskilda bestämmelser i 6–8 §§.

Sexuell exploatering av ungdom

5 §

För sexuell exploatering av ungdom döms den som genomför en sexuell handling med någon som inte har fyllt arton år, om den unge har företagit handlingen mot ersättning. Detsamma gäller den som främjar att den unge utför en sexuell posering som

- 1. är ett led i en framställning av pornografisk bild,*
- 2. sker mot ersättning, eller*
- 3. annars kan skada hans eller hennes utveckling.*

Straffet är böter eller fängelse i högst två år.

Om sexuella övergrepp mot barn som inte har fyllt femton år finns särskilda bestämmelser i 6–8 §§.

Våldtäkt mot barn

6 §

För våldtäkt mot barn döms den som med ett barn under femton år genomför en sexuell handling som är allvarligt kränkande med hänsyn till sin art eller till omständigheterna i övrigt. Straffet är fängelse i lägst två och högst sex år.

Om brottet är grovt, döms för grov våldtäkt mot barn. Vid bedömningen av om brottet är grovt skall det särskilt beaktas barnets låga ålder, om gärningsmannen har använt våld eller hot, eller om gärningsmannen har utnyttjat barnets särskilt utsatta situation eller annars visat särskild hänsynslöshet samt om brottet har begåtts av flera gärningsmän. Straffet är fängelse i lägst fyra och högst tio år.

Sexuellt övergrepp mot barn

7 §

För sexuellt övergrepp mot barn döms den som i annat fall än som sägs i 6 § förmår ett barn under femton år att företa en sexuell handling eller utsätter barnet för en sådan handling. Straffet är fängelse i lägst sex månader och högst fyra år.

Sexuell kränkning av barn

8 §

För sexuell kränkning av barn döms den som främjar att ett barn under femton år utför en sexuell posering. Detsamma gäller den som annars utsätter barnet för ett beteende som kan kränka barnets sexuella integritet. Straffet är böter eller fängelse i högst två år.

Oaktsamhet om ålder

9 §

Till ansvar som i detta kapitel är föreskrivet för en gärning som begås mot någon under en viss ålder skall dömas även den som inte insåg men hade skälig anledning att anta att den andra personen inte uppnått den åldern.

Koppleri

10 §

För koppleri döms den som främjar eller ekonomiskt utnyttjar att en person prostituerar sig vid ett flertal tillfällen. För koppleri döms också den som har upplåtit en lägenhet med nyttjanderätt och som får veta att lägenheten helt eller till väsentlig del används för prostitution. Detta gäller dock endast om hyresvärden inte gör vad som skäligen kan begäras för att upplåtelsen skall upphöra, om verksamheten fortsätter i lägenheten eller

återupptas efter avbrott. Straffet är fängelse i högst fyra år.

Om brottet är grovt, döms för grovt koppleri. Vid bedömningen av om brottet är grovt skall det särskilt beaktas om brottet har avsett en verksamhet som har bedrivits i större omfattning eller i organiserad form, som har medfört en betydande vinning för gärningsmannen, eller som har inneburit ett hänsynslöst utnyttjande av andra. Straffet är fängelse i lägst två och högst sex år.

Köp av sexuella tjänster

11 §

För köp av sexuella tjänster döms den som i annat fall än som sägs förut i detta kapitel skaffar eller låter skaffa sig en sexuell tjänst under förhållanden som utgör prostitution. Straffet är böter eller fängelse i högst sex månader.

Försöksbrott m.m.

12 §

För försök till följande brott döms enligt vad som föreskrivs i 23 kap.

1. våldtäkt, grov våldtäkt, sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande och grovt sexuellt utnyttjande,

2. sexuell exploatering av ungdom enligt 5 § första stycket första meningen,

3. våldtäkt mot barn, grov

våldtäkt mot barn och sexuellt övergrepp mot barn samt

4. koppleri, grovt koppleri och köp av sexuella tjänster.

Detsamma gäller ifråga om förberedelse och stämpling till våldtäkt, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande, våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn och grovt koppleri samt underlåtenhet att avslöja sådana brott.

Särskild åtalsbegränsning i vissa fall

13 §

Om det vid följande brott inte råder någon betydande skillnad i ålder och utveckling mellan parterna får åklagaren väcka åtal endast om det krävs från allmän synpunkt.

1. sexuell exploatering av ungdom enligt 5 § första stycket andra meningen 1,

2. sexuellt övergrepp mot barn eller försök till sådant brott, eller

3. sexuell kränkning av barn enligt 8 § första meningen.

7 kap.

3 a §

Den som i annat fall än som sägs i 6 kap. har samlag med eget barn eller dess avkomling döms om den andra personen är av motsatt kön för samlag med avkomling till fängelse i högst två år.

Den som i annat fall än som

sägs i 6 kap. har samlag med sitt helsyskon döms om den andra personen är av motsatt kön för samlag med syskon till fängelse i högst ett år.

Vad som sägs i denna paragraf gäller inte den som har förmåtts till gärningen genom olaga tvång eller på något annat otillbörligt sätt.

35 kap.

4 §¹

De i 1 § bestämda tiderna skall räknas från den dag brottet begicks. Förutsätts för ådömande av påföljd att viss verkan av handlingen inträtt, skall tiden räknas från den dag då sådan verkan inträdde.

Har brott som avses i 6 kap. 1–4 och 6 §§ eller försök till sådana brott begåtts mot barn under femton år skall de i 1 § bestämda tiderna räknas från den dag målsäganden fyller eller skulle ha fyllt femton år.

Vid brott som avses i 6 kap. 6–7 §§ och 8 § första meningen eller försök till brott som avses i 6 kap. 6–7 §§ skall de i 1 § bestämda tiderna räknas från den dag målsäganden fyller eller skulle ha fyllt arton år. Detsamma skall gälla vid brott som avses i 6 kap. 1–3 §§, 5 och 10 §§ eller försök till brott som avses i 6 kap. 1–3 §§, 5 § första stycket första meningen och 10 § om brottet har begåtts mot en person som inte fyllt arton år.

Om vid bokföringsbrott, som ej är ringa, den bokföringsskyldige inom fem år från brottet har försatts i konkurs, fått eller erbjudit ackord eller inställt sina betalningar, skall tiden räknas från den dag då detta skedde. Om den bokföringsskyldige inom fem år från brottet blivit föremål för skatte- eller taxeringsrevision, skall tiden räknas från den dag då revisionen beslutades.

Denna lag träder i kraft den xxx då lagen (1998:408) om förbud mot köp av sexuella tjänster inte längre skall gälla.

¹ Senaste lydelse 1996:659.

2 Förslag till lag om ändring i ordningslagen (1993:1617)

Härigenom föreskrivs i fråga om ordningslagen (1993:1617)

dels att 2 kap. 14, 29 och 31 §§ skall ha följande lydelse,

dels att det införs två nya paragrafer, 2 kap. 29 a och 31 a §§, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

2 kap.

14 §

Offentlig tillställning som utgör pornografisk föreställning får inte anordnas.

En offentlig tillställning som utgör pornografisk föreställning får inte anordnas. En föreställning är pornografisk om den med hänsyn till inslag av dans, posering eller liknande uppträdanden av sexuell karaktär vid en samlad bedömning kan anses ha till huvudsakligt syfte att påverka åskådaren sexuellt.

29 §

Till böter eller fängelse i högst sex månader döms den som uppsåtligen eller av oaktsamhet

1. i egenskap av anordnare bryter mot kravet på tillstånd eller anmälan i 4 eller 5 § eller mot ett villkor eller ett förbud som har meddelats enligt 4 § andra stycket, 5 § fjärde stycket, 15 §, 16 § andra stycket eller 25 §,

2. lämnar oriktig uppgift om något förhållande som han enligt tillämpliga föreskrifter är skyldig att upplysa om i en ansökan eller en anmälan eller om sådana omständigheter som polismyndigheten kan begära uppgift om med stöd av 9 § första stycket,

3. anordnar en allmän sammankomst eller offentlig tillställning i ett tält som saknar föreskrivet godkännande eller bryter mot ett användningsförbud eller mot ett villkor som har meddelats för användandet,

4. anordnar en allmän sammankomst eller offentlig tillställning och därvid tillåter användning av en tivolianordning som saknar föreskrivet

godkännande eller bryter mot ett användningsförbud eller mot ett villkor som har meddelats för användandet,

5. *anordnar en offentlig tillställning i strid med 14 §,*

6. anordnar en allmän sammankomst eller offentlig tillställning utan tillstånd enligt 19 eller 20 § i fall då sådant tillstånd behövs, eller

7. anordnar eller fortsätter en allmän sammankomst eller offentlig tillställning trots att sammankomsten eller tillställningen har inställts eller upplösts enligt 22 eller 23 §.

Den som uppsåtligen eller av oaktsamhet bryter mot förbudet i 18 § första stycket mot förtäring eller förvaring av alkoholdrycker döms till penningböter, om inte gärningen är belagd med straff i någon annan författning.

Har flera medverkat till en gärning som avses i första stycket skall 23 kap. 4 och 5 §§ brottsbalken tillämpas.

5. anordnar en allmän sammankomst eller offentlig tillställning utan tillstånd enligt 19 eller 20 § i fall då sådant tillstånd behövs, eller

6. anordnar eller fortsätter en allmän sammankomst eller offentlig tillställning trots att sammankomsten eller tillställningen har inställts eller upplösts enligt 22 eller 23 §.

29 a §

Till böter eller fängelse i högst två år döms den som uppsåtligen eller av oaktsamhet anordnar en offentlig tillställning i strid med 14 §.

Den som endast har uppträtt i föreställningen skall vara fri från ansvar för medverkan till brottet.

31 §¹

Om en anordnare av en allmän sammankomst eller offentlig tillställning har gjort sig skyldig till en överträdelse som avses i 29 §, får vad som har uppburits i avgifter eller i någon annan ersättning för att bevista

Om en anordnare av en allmän sammankomst eller offentlig tillställning har gjort sig skyldig till en överträdelse som avses i 29 eller 29 a §, får vad som har uppburits i avgifter eller i någon annan ersättning för att bevista

¹ Senaste lydelse 1994:1427.

sammankomsten eller tillställningen förklaras förverkat efter vad som kan anses skäligt. Om ersättningen har utgått i något annat än pengar och om den inte finns i behåll, får i stället värdet förklaras förverkat.

Angående beslag av egendom som kan antas vara förverkad enligt första stycket, gäller bestämmelserna om beslag i rättegångsbalken.

sammankomsten eller tillställningen förklaras förverkat efter vad som kan anses skäligt. Om ersättningen har utgått i något annat än pengar och om den inte finns i behåll, får i stället värdet förklaras förverkat.

31 a §

Egendom som har använts såsom hjälpmedel vid en överträdelse som avses i 29 a § får förklaras förverkad, om det krävs till förebyggande av brott eller om det annars finns särskilda skäl. I stället för egendomen kan dess värde förklaras förverkat.

1 Kommitténs arbete

1.1 Kommittén har haft ett omfattande uppdrag

Regeringen beslutade den 4 juni 1998 att tillsätta en kommitté med uppdrag att göra en översyn av bestämmelserna om sexualbrott. Enligt direktiven (dir. 1998:48) skall översynen avse såväl det materiella innehållet som systematik, lagteknik och språk. Härutöver skall kommittén utreda vissa angränsande frågor. Utredningsuppdraget omfattar följande särskilt angivna frågor.

Kommittén skall undersöka domstolarnas straffmätning och bedömning av straffvärdet i mål om sexualbrott och presentera de åtgärder den anser nödvändiga. Praxisundersökningen skall också i den utsträckning det är möjligt innefatta en undersökning om domstolarnas bevisvärdering, särskilt när det gäller mål om sexualbrott mot barn.

Vidare skall kommittén utreda om det nuvarande kravet på tvång (våld eller hot) för vissa sexualbrott bör tas bort. Om det inte bedöms som lämpligt skall kommittén utreda vilken grad av tvång som bör krävas för olika sexualbrott. När det gäller allvarliga sexuella övergrepp mot små barn skall kommittén dock finna en lösning som innebär att våldtäktsbegreppet omfattar sådana övergrepp även om något tvång inte har använts.

Kommittén skall utreda om bestämmelsen om koppleri kan utvidgas utan att det kommer i konflikt med de grundlagsfästa reglerna om tryckfrihet och yttrandefrihet till att omfatta också framställning av pornografiska bilder. Kommittén skall dessutom utreda om de skadliga effekterna av s.k. sexklubbar samt nyrekrytering till sådana klubbar kan undvikas genom lagstiftning eller på annat sätt. I detta sammanhang anmärks särskilt att kommittén skall utreda om det absoluta förbudet att använda barn under 15 år vid sexuell posering och framställning av pornografiska bilder bör omfatta även ungdomar mellan 15 och 18 år.

Kommittén skall utreda om bestämmelserna om kränkande uttalanden med sexuell anspelning är tillfredsställande utformade samt om tidpunkten för åtalpreskription även för sexuellt ofredande mot barn bör börja löpa först när barnet fyllt eller skulle ha fyllt 15 år.

Kommittén skall dessutom utreda vissa frågor med internationell anknytning. Således skall kommittén utreda om det finns ett behov av ett särskilt brott som tar sikte på handel med människor, främst kvinnor och barn, för sexuella ändamål. Kommittén skall vidare utreda om det nuvarande kravet på s.k. dubbel straffbarhet för bl.a. sexualbrott mot barn utomlands bör tas bort.

1.2 Kommitténs arbete

Kommittén har haft 21 sammanträden, varav två har ägt rum under två dagar i s.k. internatform. Kommitténs experter har biträtt i kommitténs arbete utan inskränkningar.

Kommittén har låtit genomföra en praxisundersökning angående domstolarnas straffmätning och bedömning av straffvärdet i mål om sexualbrott samt en enkätundersökning angående s.k. sexklubbar (se bilaga 2 och 3 till betänkandet).

Till kommittén har funnits en referensgrupp bestående av företrädare för frivilligorganisationer som har kunskap och inblick i bl.a. de problem som offer för sexualbrott kan drabbas av. I denna grupp har följande personer varit verksamma. Styrelseledamoten Eva Hassel Calais, Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige (ROKS), förbundssekreteraren Kristina Jernberg, Sveriges Kvinnojourers Riksförbund, styrelseordföranden professor emeritus Hans Klette, Brottsofferjourernas Riksförbund (BOJ), socionomen Börje Svensson, Rädda Barnen, socionomen/psykoterapeuten Marianne Göthberg, RFSU-kliniken, vice förbundsordföranden Martin Andreasson, RFSL, förbundsjuristen Josephine Appelquist, ECPAT Sverige.

Referensgruppen har samlats vid tre tillfällen. Samtliga företrädare har dessutom antingen besökt kommittén eller sekretariatet eller så har kommittén besökt organisationen i fråga. På det sättet har kommittén fått del av organisationernas syn på direktiven samt en presentation av respektive organisation och dess arbete. Därutöver har många av ledamöterna i referensgruppen fortlöpande under kommitténs arbete bidragit med forskning, material och sina erfarenheter. Ledamöterna i referensgruppen har också under kommittéarbetets gång beretts tillfälle att lämna synpunkter på kommitténs överväganden och tilltänkta förslag.

Kommittén har dessutom haft besök på sammanträden av följande personer: Barnombudsmannen Louise Sylwander, dr. Carl-Göran Svedin, BUP-Elefanten Linköping, Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning (HomO) Hans Ytterberg samt socionomen Jonas Flink, prostitutionsenheten vid socialförvaltningen Göteborgs kommun.

Kommittén har genomfört ett flertal studiebesök. Utöver de redan nämnda har kommittén och sekretariatet sammanträffat med företrädare för bl.a. Ekobrottsmyndigheten, citypolisens prostitutionsgrupp vid Polismyndigheten i Stockholms län, Åklagarmyndigheten i Stockholm och Polismyndigheten i Stockholms län, Rikskriminalpolisen, Polismyndigheten i Västra Götaland, Riksåklagaren samt Rädda Barnens projekt "Hotline mot barnpornografi på Internet".

Sekretariatet har dessutom sammanträffat med bl.a. professor Sven-Axel Månsson, institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet, och med företrädare för prostitutionsenheten vid socialförvaltningen Göteborgs kommun samt för Polismyndigheten i Skåne. Sekretariatet har haft kontakter med sekretariatet i Kommittén mot barnmisshandel (S 1998:07).

I november 1998 deltog ordföranden, sekreterarna och en av kommitténs experter i ett seminarium i Lund om bevisvärdering i mål om sexualbrott anordnad av den s.k. Lundaakademien. Kommitténs ordförande och huvudsekreterare deltog i januari 1999 i ett möte anordnat av det norska Justitiedepartementet. Vid mötet deltog företrädare från samtliga nordiska länder för att diskutera frågor om den gällande lagstiftningen om sexualbrott och angränsande brott. Vid mötet presenterades också pågående översyner på området.

Huvudsekreteraren deltog i januari 1999 i Brottsoffermyndighetens praxisdiskussion samt presenterade därvid kommitténs direktiv och arbetsplaner. Hon deltog även i konferensen Motbilder i februari 1999, anordnad av regeringskansliet. Den biträdande sekreteraren deltog i en konferens om extraterritoriell lagstiftning anordnad av ECPAT Sverige i november 1999.

I april 1999 företog ordföranden och sekreterarna samt en av kommitténs experter en studieresa till London och sammanträffade bl.a. med företrädare för inrikesministeriet samt ledamöter och experter i en då pågående sexualbrottsutredning.

I SEXUALBROTT OCH VISSA ANGRÄNSANDE FRÅGOR

2 En beskrivning av dagens regler

2.1 Sexualbrotten i 6 kapitlet brottsbalken

Kapitlet inleds med två bestämmelser med ansvar för sexualbrott som förutsätter att brottet har skett med tvång, nämligen våldtäkt i 1 § och sexuellt tvång i 2 §. I 3 § finns bestämmelsen om sexuellt utnyttjande. Därefter kommer bestämmelsen sexuellt utnyttjande av underårig i 4 §. I 6 § straffbeläggs samlag mellan nära släktingar. Därefter upptas en bestämmelse om sexuellt ofredande, 7 §. I 8, 9 och 10 §§ finns bestämmelser om koppleri, grovt koppleri samt förförelse av ungdom. I de avslutande 11 till 13 §§ finns bestämmelser om bl.a. försöksbrott.

2.1.1 Våldtäkt

1 §

*Den som genom våld eller genom hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara tvingar någon annan till samlag eller till annat sexuellt umgänge, om gärningen med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med påtvingat samlag, döms för **våldtäkt** till fängelse, lägst två och högst sex år. Med våld jämställs att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd.*

Är brottet med hänsyn till våldets eller hotets art och omständigheterna i övrigt att anse som mindre allvarligt, döms till fängelse i högst fyra år.

*Är brottet grovt, döms för **grovt våldtäkt** till fängelse, lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är grovt skall särskilt beaktas, om våldet var livsfarligt eller om den som har begått gärningen tillfogat allvarlig skada eller allvarlig sjukdom eller, med hänsyn till tillvägagångssättet eller offrets låga ålder eller annars, visat särskild hänsynslöshet eller råhet.*

Bestämmelsen om våldtäkt är indelad i tre svårhetsgrader. För normalgraden av våldtäkt är straffet fängelse i lägst två och högst sex år (första stycket). För ett våldtäktsbrott som är att anse som mindre allvarligt är straffet fängelse i högst fyra år (andra stycket). Om

våldtäktsbrottet är grovt är straffet fängelse i lägst fyra och högst tio år (tredje stycket).

Tillämpningsområdet för våldtäktsbrottet är begränsat till de mest kvalificerade sexuella övergreppen. Kvalifikationen gäller både den sexuella handlingen och det medel eller tillvägagångssätt som gärningsmannen har använt för att genomföra den. Bestämmelsen om våldtäkt är tillämplig på handlingar av både heterosexuell och homosexuell karaktär.

För att bestämmelsen om våldtäkt skall bli tillämplig måste den sexuella handlingen ha bestått i samlag eller ett sexuellt umgänge som är jämförligt med samlag. Våldtäktsbrottet omfattar emellertid också sådana gärningar som innebär en kränkning jämförlig med den som uppkommer vid ett påtvingat samlag.

Med samlag avses normalt könsumgänge mellan en kvinna och en man, dvs. ett vaginalt samlag. Det är tillräckligt att gärningsmannens och offrets könsdelar kommit i beröring med varandra för att sexualhandlingen skall bedömas som samlag. Något inträngande behöver således inte ha skett.¹

Till sexuellt umgänge som är jämförligt med samlag hör andra sexualhandlingar än samlag av både heterosexuell och homosexuell natur. För att det över huvudtaget skall vara fråga om ett sexuellt umgänge skall sexualhandlingen typiskt sett syfta till att tillfredsställa eller uppväcka den sexuella driften hos båda eller hos antingen gärningsmannen eller offret. Det är dock utan betydelse för den straffrättsliga bedömningen av gärningen om könsdriften har blivit tillfredsställd eller inte.²

Till sexualhandlingar jämförliga med samlag räknas både s.k. anala och orala samlag, dvs. inträngande i offrets analöppning eller mun. Bedömningen av om andra handlingar är jämförliga med samlag skall ske efter omständigheterna i det enskilda fallet. Av betydelse för den prövningen är omständigheter som om övergreppet varit förenat med smärta och om det varit av längre varaktighet. Sexualhandlingen skall dock vara av klart samlagsliknande karaktär för att räknas hit.³ Att en kvinna tvingas onanera åt en man är ett exempel på ett sexuellt umgänge som normalt inte kan jämföras med samlag.⁴

Våldtäktsansvaret omfattar således nu även handlingar som innebär en kränkning *jämförlig* med den som uppkommer vid ett påtvingat samlag. Genom den senaste lagändringen som trädde i kraft den 1 juli

¹ Se bl.a. NJA II 1962 s. 166 och prop. 1983/84:105 s. 17.

² Prop. 1983/84:105 s. 50.

³ Prop. 1983/84:105 s. 17 f.

⁴ Prop 1983/84:105 s. 51.

1998 betonas kränkningens art i stället för själva sexualhandlingen.⁵ Som exempel på så allvarliga kränkningar som regelmässigt borde leda till att en gärning faller under våldtäktsbestämmelsen anges i förarbetena t.ex. att föra in ett föremål eller en knytnäve i en kvinnas underliv.⁶

För att bestämmelsen om våldtäkt skall bli tillämplig krävs vidare att gärningen har genomförts med ett visst kvalificerat tvång. Medlet för detta tvång är våld eller hot av visst kvalificerat slag. Det skall ha förelegat ett våld eller ett som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara. Det skall vara fråga om ett s.k. råntvång.

Med *våld* avses i första hand misshandel. Det räcker emellertid att gärningsmannen betvingar offrets kroppsliga rörelsefrihet, t.ex. att en man tvingar isär en kvinnas ben när hon försöker värja sig genom att knipa ihop dem.⁷ Också användandet av lindrigare fysiskt våld kan alltså medföra ansvar för våldtäkt. Det krävs inte för ansvar för våldtäkt att offret har gjort motstånd.

Så som det framgår av lagtexten skall *hotet* ha inneburit eller för offret ha framstått en trängande fara. Det räcker alltså att hotet framstått på det sättet för offret. Hotet behöver inte ha avsett en verklig fara.

Uttrycket trängande fara tar sikte på ett omedelbart förestående våld av allvarligare beskaffenhet. Faran skall avse ett angrepp mot liv eller hälsa eller något därmed jämförligt betydelsefullt intresse. Hotet kan rikta sig mot såväl offret som en annan närvarande person, t.ex. offrets barn.

Med våld jämställs enligt lagen att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd. Vanmakt har ansetts innebära en djupgående oförmåga att handla, på grund av t.ex. medvetlöshet eller redlös berusning. För att bestämmelsen om våldtäkt skall bli tillämplig krävs det att offret mot sin vilja har försatts i tillståndet. Det blir alltså som regel inte aktuellt att döma för våldtäkt i fall där en gärningsman utnyttjar en situation där offret frivilligt har t.ex. berusat sig. (I ett sådant fall kan däremot ansvar för sexuellt utnyttjande uppkomma, se nedan 2.1.3.)

Vid bedömningen av om en gärning skall bedömas som normalgraden av våldtäkt eller som mindre allvarlig (första eller andra stycket), skall domstolen ta hänsyn till arten och graden av det våld eller hot som gärningsmannen har använt samt arten och graden av den

⁵ Se SFS 1998:393, prop. 1997/98:55 särskilt s. 135, 1997/98:JuU13.

⁶ Prop. 1997/98:55 s. 91.

⁷ Prop. 1983/84:105 s. 18.

sexuella kränkningen. Domstolarna har varit mycket återhållsamma med att bedöma våldtäktsbrott som mindre allvarliga.

Samma bedömningsgrunder gäller för straffmätningen. Den objektiva karaktären av övergreppet skall ha en grundläggande betydelse för domstolens överväganden. Det är gärningsmannens handling och vad som föranlett honom att utföra den som skall stå i centrum för den rättsliga bedömningen av ett våldtäktsbrott.⁸

Vid bedömning av om ett våldtäktsbrott skall anses som grovt, skall särskilt beaktas om våldet varit livsfarligt eller om den som har begått gärningen tillfogat allvarlig skada eller allvarlig sjukdom eller, med hänsyn till tillvägagångssättet eller offrets låga ålder eller annars, visat särskild hänsynslöshet eller råhet (tredje stycket).

Som exempel på vad som bör betraktas som grov våldtäkt har i förarbetena nämnts att gärningsmannen hotat med ett livsfarligt vapen, att offret varit berövad sin frihet under en längre tid eller att övergreppet varit förenat med sadistiska eller grovt förnedrande handlingar. Vidare har uttalats att s.k. gruppvåldtäkter uppenbarligen många gånger måste betraktas som grova.⁹ Om offret är ett barn, en invalid eller på annat sätt hjälplöst bör ofta gärningsmannen anses ha visat särskild råhet. Också det förhållandet att gärningsmannen använt kniv borde kunna föranleda att en våldtäkt anses som grov.

Också den som med hänsyn till tillvägagångssättet eller offrets låga ålder visat särskild hänsynslöshet eller råhet kan dömas för grov våldtäkt.¹⁰ Dessa omständigheter lades till i lagtexten. Syftet var att stärka barns skydd mot sexuella övergrepp. Offrets ålder tillmäts större betydelse ju lägre den är, men en prövning i det enskilda fallet skall alltid göras bl.a. av barnets sociala och personliga mognad. Gruppvåldtäkter och upprepade eller långdragna övergrepp angavs som exempel på tillvägagångssätt som kan leda till att en gärning skall bedömas som grov våldtäkt.

Viktigare reformer av våldtäktsbrottet

Hela kapitlet reformerades på ett genomgripande sätt år 1984.¹¹ Före den 1 juli 1984 krävdes det för våldtäktsansvar att gärningen förövades

⁸ Prop. 1983/84:105 s. 23 f och 51.

⁹ Prop. 1983/84:105 s. 52.

¹⁰ SFS 1992:147, som trädde i kraft den 1 juli 1992, prop. 1991/92:35, 1991/92:JuU7.

¹¹ SFS 1984:399 som trädde i kraft den 1 juli 1984, prop. 1983/84:105, bet. JuU1983/84:25, rskr 1983/84:332.

av en man mot en kvinna, dvs. sexualhandlingen skulle vara av heterosexuell natur. Det skulle också vara fråga om ett samlag.

1984 års lagstiftning innebar stora förändringar. Tillämpningsområdet utvidgades till övergrepp som innefattade sexualhandlingar jämförliga med samlag. Vidare gjordes bestämmelsen könsneutral. En särskild straffskala för grov våldtäkt infördes.

En annan genomgripande ändring var att offrets handlande före övergreppet liksom hennes förhållande till gärningsmannen skulle sakna betydelse. Som våldförande rubricerades tidigare en gärning som i och för sig uppfyllde rekvisiten för våldtäkt men som med hänsyn till kvinnans förhållande till mannen eller annars var att anse som mindre grov. Om kvinnan underlåtit att kalla på hjälp eller om hon före övergreppet tillåtit närmanden från gärningsmannen kunde också våldtäktsbrottet rubriceras som våldförande. I praxis bedömdes ett sexuellt övergrepp normalt som våldförande om gärningsmannen och offret hade eller tidigare hade haft en sexuell relation med varandra.¹²

Detta synsätt tog man nu avstånd från. Våldtäktsbestämmelsen inriktades på själva övergreppet i stället för som tidigare kvinnans handlande. Brottsbeteckningen våldförande avskaffades, men samtidigt infördes en bestämmelse som innebar att fängelse på kortare tid än i normalfallet kunde dömas ut om våldtäktsbrottet med hänsyn till våldets eller hotets art och omständigheterna i övrigt framstod som mindre allvarligt. Straffet bestämdes till fängelse högst fyra år. Det straffbara området påverkas inte av hur kvinnan har uppträtt före övergreppet eller vilken relation hon och gärningsmannen hade då eller tidigare. Sådana omständigheter kan dock behöva tas in i underlaget för prövningen av såväl skuldfrågan som gärningsmannens uppsåt och för straffmätningen.

Före 1984 års ändringar var våldtäkt, våldförande och försök till sådana brott, liksom också frihetskränkande otukt, underkastade särskilda åtals- och preskriptionsregler. En åklagare kunde förr väcka åtal bara om målsäganden angett brottet till åtal eller åtal annars var påkallat ur allmän synpunkt. Som huvudregel fick åklagaren inte väcka åtal sedan sex månader förflutit från brottet. Dessa regler upphävdes genom 1984 års reform. Brotten faller alltsedan dess, liksom de flesta andra brott enligt brottsbalken, under allmänt åtal. Även om en kvinna återtar sin anmälan kan åklagaren därför välja att gå vidare om han eller hon bedömer att brott kan styrkas.

Genom lagändringen den 1 juli 1998 betonas, än mer kränkningens art. Domstolen skall inrikta sig på att bedöma kränkningen snarare än vilken typ av sexualhandlingen det har varit

¹² Jfr prop. 1983/84:105 s. 20 f. och bet. 1983/84:JuU25 s. 16 f.

fråga om. Även annat sexuellt umgänge eller sexualhandlingar än samlagsliknande kan nu omfattas av tillämpningsområdet för våldtäkt, under förutsättning att gärningen med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med påtvingat samlag. Våldtäktsbestämmelsen har således ytterligare utvidgats.

2.1.2 Sexuellt tvång

2 §

*Den som, i annat fall än som avses i 1 §, genom olaga tvång förmår någon till sexuellt umgänge, döms för **sexuellt tvång** till fängelse i högst två år.*

*Om den som har begått gärningen visat särskild hänsynslöshet eller om brottet annars är att anse som grovt, döms för **grovt sexuellt tvång** till fängelse, lägst sex månader och högst fyra år.*

Bestämmelsen om sexuellt tvång är indelad i två svårhetsgrader. Straffet för normalgraden är fängelse i högst två år (första stycket) och för grovt brott fängelse i lägst sex månader och högst sex år.

Den som ”i annat fall än i 1 §” tilltvingar sig ett sexuellt umgänge genom olaga tvång gör sig skyldig till sexuellt tvång; bestämmelsen är alltså vad som kallas subsidiär i förhållande till bestämmelsen om våldtäkt. Sexuellt tvång täcker således fall då annat olaga tvång än s.k. råntvång har kommit till användning och fall där det sexuella umgänget inte kan jämföras med samlag.¹³ Tillämpningsområdet för 2 § har begränsats genom utvidgningen av våldtäktsbestämmelsen som skedde den 1 juli 1998.

Uttrycket sexuellt umgänge har självklart samma betydelse här som i 1 §. Som ett exempel på en sådan sexualhandling som omfattas av tillämpningsområdet för 2 § har angetts den situationen att någon tvingas att onanera åt någon annan. Utanför bestämmelsen faller däremot att en gärningsman endast flyktigt berör den andres yttre könsorgan.

Bestämmelsen om sexuellt tvång är könsneutral och gäller på motsvarande sätt som 1 § oavsett om gärningen begås inom eller utom äktenskap, samboförhållanden eller registrerade partnerskap.

Det sexuella umgänget skall ha tillkommit genom *olaga tvång*. Tvånget skall vara rättsstridigt eller otillbörligt.

Om den som har begått gärningen har visat särskild hänsynslöshet eller om brottet annars är att anse som grovt skall det bedömas som grovt sexuellt tvång. Gradindelningen tillkom år 1992 delvis för att

¹³ Prop. 1983/84:105 s. 52.

man ville markera allvaret i vissa av de gärningar som omfattas av bestämmelsen.¹⁴ Även om det inte direkt framgår av lagtexten kan offrets låga ålder utgöra en omständighet som kvalificerar en gärning som grov.

2.1.3 Sexuellt utnyttjande

3 §

*Den som förmår någon annan till sexuellt umgänge genom att allvarligt missbruka hans eller hennes beroendeställning döms för **sexuellt utnyttjande** till fängelse i högst två år. Detsamma gäller den som har sexuellt umgänge med någon annan genom att otillbörligt utnyttja att denna person befinner sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd eller lider av en psykisk störning.*

*Om den som har begått gärningen visat särskild hänsynslöshet eller om brottet annars är att anse som grovt, döms för **grovt sexuellt utnyttjande** till fängelse, lägst sex månader och högst sex år.*

Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande är uppdelad i två svårhetsgrader. För sexuellt utnyttjande av normalgraden är straffet fängelse i högst två år (första stycket) och för grovt brott fängelse i lägst sex månader och högst sex år (andra stycket).

Brottet sexuellt utnyttjande har en annorlunda brottskonstruktion och syftar till ett annat skydd än de två tidigare sexualbrotten. Enligt de tidigare brottsbeskrivningen *tilltvingar* sig gärningsmannen samlag eller en sexuell handling av den art som sägs där medan han enligt brottsbeskrivningen i 3 § *utnyttjar* en viss situation för att genomföra ett sexuellt umgänge. Om offret samtycker till gärningen är rekvisiten för våldtäkt och sexuellt tvång inte uppfyllda medan samtycke från offret inte utesluter ansvar för sexuellt utnyttjande. Bestämmelsen är avsedd att skydda människor som av ett eller annat skäl inte kan värja sig.

Också bestämmelsen om sexuellt utnyttjande är könsneutral. Den är tillämplig både inom och utom äktenskap, samboförhållanden och registrerade partnerskap. Uttrycket sexuellt umgänge har samma innebörd som i 1 och 2 §§.

I 3 § tas tre fall av sexuellt utnyttjande upp. I det första har någon förmått någon annan till sexuellt umgänge genom att allvarligt missbruka dennes beroende ställning. Beroendeställningen behöver inte vara direkt men måste innebära ett allvarligt tryck. Det kan gälla anställningsförhållanden, en på kriminalvårdsanstalt intagen persons

¹⁴ Prop. 1991/92:35 s. 16.

förhållande till styresmannen eller en ung elevs förhållande till sin klassföreståndare.

I det andra fallet har någon sexuellt umgänge med en annan person genom att otillbörligt utnyttja att han eller hon befinner sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd. Att ha sexuellt umgänge med en redlöst berusad person eller någon som är kraftigt narkotikapåverkad och som inte kan uppfatta situationen anses normalt som sexuellt utnyttjande. Detsamma gäller om offret sover eller är sjuk och därför inte uppfattar vad som händer.

Genom avgörandet i det s.k. Södertälje-fallet, NJA 1997 s. 538, gjorde Högsta domstolen en delvis ny tolkning av uttrycket hjälplöst tillstånd. Således ansåg HD att offrets berusning i förening med den prekära och utsatta situation som hon befann sig i vid gärningen utgjorde ett hjälplöst tillstånd.

I det tredje fallet har någon sexuellt umgänge med en annan person genom att otillbörligt utnyttja att denne lider av en psykisk störning.

Utnyttjandet skall i de två sist nämnda fallen vara otillbörligt. Gärningsmannen behöver dock inte ha "förmått" offret till sexualhandlingen för att straffbarhet skall föreligga. Ett otillbörligt utnyttjande kan således föreligga även om det är offret själv som har tagit initiativ till det sexuella umgänget. Det skall dock föreligga ett orsakssamband mellan tillståndet och offrets deltagande i sexualhandlingen

Om den som begått brottet visat särskild hänsynslöshet eller om brottet annars är att anse som grovt, skall dömas för grovt sexuellt utnyttjande. Offrets låga ålder kan utgöra en omständlighet som kvalificerar en gärning som grovt sexuellt utnyttjande. En gärning som begås under särskilt utstuderade eller integritetskränkande former, t.ex. genom att en ung person som visserligen frivilligt blivit kraftigt alkohol- eller drogpåverkad utnyttjas samtidigt av flera gärningsmän, bör anses som grovt brott.

2.1.4 Sexuellt utnyttjande av underårig

4 §

*Har någon sexuellt umgänge med den som är under arton år och som är avkomling till eller står under fostran av honom eller henne eller för vars vård eller tillsyn han eller hon har att svara på grund av en myndighets beslut, döms för **sexuellt utnyttjande av underårig** till fängelse i högst fyra år. Detsamma skall gälla om någon, i annat fall än som avses förut i detta kapitel, har sexuellt umgänge med barn under femton år.*

Om den som har begått gärningen visat särskild hänsynslöshet mot den underåriga eller om brottet på grund av dennes låga ålder eller annars är att

anse som grovt, skall dömas för grovt sexuellt utnyttjande av underårig till fängelse, lägst två och högst åtta år.

Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av underårig är uppdelad i två svårhetsgrader. För normalgraden är straffet fängelse högst fyra år och för grovt brott är det fängelse lägst två år och högst åtta år. Bestämmelserna i 1–3 §§ gäller också för övergrepp mot dem som inte har fyllt 18 år. Det har dock ansetts att skyddsbehovet är större för dem som inte fyllt 18 år, dvs. underåriga. Bestämmelsen innehåller därför ett absolut förbud för vissa personer att ha sexuellt umgänge med underåriga som de har en särskild relation till.

Personkretsen omfattar inte bara föräldrar samt mor- och farföräldrar utan också andra som har anförtrotts rollen som vårdnadshavare och som därmed ansvarar för barnets fostran. Avgörande är dock inte den rättsliga vårdnaden; förbudet träffar varje person som står i ett vårdnadsförhållande till barnet såsom en fosterförälder eller en person som lever tillsammans med en av barnets biologiska föräldrar och barnet bor med.

Kriminaliseringen täcker också fall av sexuellt umgänge mellan en vuxen och en underårig för vars vård eller tillsyn den vuxna personen svarar utan att vara vårdnadshavare eller släkting. Sådana situationer kan föreligga t.ex. när en underårig omhändertagits med stöd av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård eller lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt. Förbudet gäller dem som har vård- eller tillsynsfunktioner på institutionen där den underåriga är intagen. Förbudet träffar dock också dem som i det enskilda fallet har tillsyn över en underårig, t.ex. en övervakare. För straffbarhet krävs att vården eller tillsynen inte är frivillig.

Bestämmelsen enligt vilket det är generellt förbjudet att ha sexuellt umgänge med den som inte fyllt 15 år har genom lagstiftning år 1994 flyttats dit från 5 § (första stycket andra meningen). Den utesluter tillämpningen av andra bestämmelser i kapitlet. Som skäl för flyttningen anfördes att varje sexuellt umgänge med ett barn under 15 år typiskt sett utgör ett sexuellt utnyttjande och att det därför skulle betecknas på det sättet.¹⁵ Straffskyddet är ovillkorligt och täcker sexuella handlingar av både hetero- och homosexuell natur. Åklagaren kan under vissa förutsättningar låta bli att väcka åtal när skillnaden i gärningsmannens och offrets ålder och utveckling är liten (13 §).

Om gärningsmannen har visat särskild hänsynslöshet mot den underåriga eller om brottet på grund av offrets låga ålder eller annars är

¹⁵ Prop. 1994/95:2 s. 14.

att anse som grovt, kan brottet bedömas som grovt sexuellt utnyttjande. När en person som barnet lever med i en familjesituation under lång tid har utnyttjat honom eller henne sexuellt bör brottet bedömas som grovt. Vid bedömningen av brottets svårighetsgrad skall hänsyn tas också till om den underårige lidit psykisk eller fysisk skada av övergreppet.

Att offrets låga ålder skall beaktas särskilt vid bedömning av om ett brott är grovt lades uttryckligen till också i 4 § andra stycket år 1992.

Bestämmelsen utesluter inte tillämpningen av andra bestämmelser om sexualbrott i 6 kapitlet. Om brottet förövas genom olaga tvång eller om gärningsmannen allvarligt missbrukat den underåriges beroendeställning eller om gärningen annars faller inom tillämpningsområdet för 2 eller 3 §, bör brottet bedömas som grovt.¹⁶ Om gärningen innefattar sådant tvång till samlag eller annat jämförligt sexuellt umgänge som avses i 1 § skall normalt dömas endast för grovt sexuellt utnyttjande av underårig. Undantaget är om gärningen skall bedömas som grov våldtäkt; i sådant fall skall endast bestämmelsen i 1 § tredje stycket tillämpas.

2.1.5 Det finns ingen 5 §

5 § innehöll tidigare det generella förbudet mot sexuellt umgänge med barn. Som nyss nämnts är den bestämmelsen utan ändring i sak överflyttad till 4 § första stycket andra meningen, sexuellt utnyttjande av underårig.

2.1.6 Sexuellt umgänge med avkomling eller med syskon

6 §

*Har någon, i annat fall än som avses förut i detta kapitel, samlag med eget barn eller dess avkomling, döms för **sexuellt umgänge med avkomling** till fängelse i högst två år.*

*Den som, i annat fall än som avses förut i detta kapitel, har samlag med sitt helsyskon, döms för **sexuellt umgänge med syskon** till fängelse i högst ett år.*

Vad som sägs i denna paragraf gäller inte den som förmåtts till gärningen genom olaga tvång eller på annat otillbörligt sätt.

¹⁶ Lena Holmqvist m.fl., Brottsbalken En Kommentar, t.o.m. suppl. 4, juli 2000 s. 6:28.

Bestämmelsen om sexuellt umgänge med avkomling respektive med syskon finns i 6 §. Den är inte indelad i några svårhetsgrader, men den har olika straffskalor.

Den som, i annat fall än som kriminaliserats genom de tidigare bestämmelserna i 6 kapitlet, har samlag med sitt eget barn eller dess avkomling skall dömas för sexuellt umgänge med avkomling till fängelse i högst två år (första stycket). Det är dock endast den äldre som kan straffas. Den som, likaledes på annat sätt än som tidigare avsetts i 6 kapitlet har samlag med sitt helsyskon skall dömas för sexuellt umgänge med syskon till fängelse högst ett år (andra stycket).

Även om bestämmelsen kriminaliserar endast vissa frivilliga sexuella umgängen mellan nära anförvanter har både etiska och arvsbiologiska skäl ansetts tala för en bibehållen kriminalisering.

Kriminaliseringen enligt bestämmelsen om sexuellt umgänge med avkomling eller syskon har ett begränsat tillämpningsområde. Trots benämningen på brottet är det endast samlag som är kriminaliserat. Som tidigare klargjorts kan samlag i brottsbalkens mening endast förekomma mellan personer av motsatta kön. Tillämpningsområdet omfattar vidare endast biologiska släktskap.

Om någon genom olaga tvång eller på annat otillbörligt sätt förmåtts till brottet skall han eller hon vara fri från ansvar (tredje stycket). Denna regel om ansvarsfrihet är framför allt tillämplig på bestämmelsen som avser sexuellt umgänge med syskon.

2.1.7 Sexuellt ofredande

7 §

*Den som, i annat fall än som avses förut i detta kapitel, sexuellt berör barn under femton år eller förmår barnet att företa eller medverka i någon handling med sexuell innebörd, döms för **sexuellt ofredande** till böter eller fängelse i högst två år.*

För sexuellt ofredande döms även den som genom tvång, förledande eller annan otillbörlig påverkan förmår någon som har fyllt femton men inte arton år att företa eller medverka i en handling med sexuell innebörd, om handlingen är ett led i framställning av pornografisk bild eller utgör en posering i annat fall än när det är fråga om framställning av en bild.

Detsamma skall gälla, om någon blottar sig för annan på sätt som är ägnat att väcka anstöt eller eljest genom ord eller handling på ett uppenbart sedlighetssårande sätt uppträder anstötligt mot annan.

Sexuellt ofredande behandlas i 7 §. Straffet för sexuellt ofredande är böter eller fängelse i högst två år.

För sexuellt ofredande döms enligt första stycket när någon, i annat fall än som avses förut i kapitlet, sexuellt berör barn under 15 år.¹⁷ Bestämmelsen kompletterar de tidigare redovisade paragraferna och avser sådan kroppslig beröring med sexuell inriktning som inte är så närgående eller varaktig att ansvar för sexuellt umgänge kan komma i fråga. Sexuellt ofredande omfattar alltså handlingar som till sin art anses mindre kvalificerade än sexuell umgänge. Alla beröringar med sexuell inriktning är sålunda inte att betrakta som sexuell umgänge. I förarbetena anges som exempel på en handling som utgör sexuellt ofredande men inte sexuell umgänge att en vuxen person av sexuell intresse mer flyktigt berör ett barns könsorgan.

För att straffansvar skall komma i fråga förutsätts att beröringen har en sexuell inriktning i den meningen att den företas i syfte att söka reta eller tillfredsställa gärningsmannens sexualdrift.

För sexuellt ofredande döms, enligt nämnda styckes andra led, även den som förmår barn under 15 år att företa eller medverka i någon handling med sexuell innebörd.¹⁸

I likhet med fall av beröring av barn krävs för ansvar i nu avsedda fall att det är fråga om en handling som, utan att innefatta beröring, har en klar och för en vuxen person otvetydig sexuell prägel.

Bestämmelsen har till syfte att fånga upp vissa andra sexuell färgade beteenden som kan vara skadliga för barn, t.ex. fall där ett barn utnyttjas som modell för framställning av pornografiska bilder genom att man förmår barnet att företa en handling av sexuell innebörd eller då ett barn förmås att posera på liknande sätt utan att avsikten är att framställa pornografiska alster.

Det krävs, enligt bestämmelsen, inte att barnet har utsatts för vare sig tvång eller annan otillbörlig påverkan för att medverka. Det förutsätts dock någon form av handlande från gärningsmannens sida. Med förmå avses i detta sammanhang att få någon annan att göra något. Barnets ringa ålder medför att dess inställning till medverkan vid framställning av pornografisk bild eller vid annan sexuell posering inte kan tillmätas någon betydelse.

Skyddet mot att utnyttjas som modell för framställning av pornografisk bild eller till sexuell posering i annat fall har, i andra stycket, utvidgats till att gälla även ungdomar mellan 15 och 18 år.¹⁹ För sexuellt ofredande döms sålunda den som genom tvång, förledande eller annan otillbörlig påverkan förmår någon som har fyllt 15 men inte 18 år att företa eller medverka i en handling med sexuell innebörd, om

¹⁷ Prop. 1992/93:141 s. 33 f. och prop. 1983/84:105 s. 55 f.

¹⁸ Prop. 1983/84:105 s. 35, 55 f. och prop. 1994/95:2 s. 33.

¹⁹ Prop. 1994/95:2 s. 20, 33.

handlingen är ett led i framställning av pornografisk bild eller utgör en posering i annat fall än när det är fråga om framställning av bild.

Bestämmelsen har utformats under hänsynstagande till att lagstiftningen bygger på att den som uppnått 15 år i princip själv har ett ansvar för sina sexuella handlingar. Till uttrycket förmå har därför vissa bestämmingar knutits. För ansvar krävs att gärningsmannen genom tvång, förledande eller annan otillbörlig påverkan förmår den unge att företa eller medverka i handlingen. Helt frivillig medverkan faller därmed utanför bestämmelsens tillämpningsområde. Bestämmelsen skiljer sig sålunda i det avseendet från vad som gäller för barn under 15 år. Det finns alltså inget absolut förbud att använda ungdomar mellan 15 och 18 år vid framställning av pornografiska bilder och sexuell posering. Vid bedömningen av frågan om frivillighet bör beaktas bl.a. barnets mognadsnivå, förhållande till gärningsmannen och liknande omständigheter. Om betalning har utlovats blir bedömningen som regel att barnet har förmåtts medverka.

Om brottet består i att ett barn eller en ungdom har utnyttjats som modell för framställning av pornografisk bild kan även straffbestämmelsen om barnpornografibrott i 16 kap. 10 a § BrB vara tillämplig.

För sexuellt ofredande döms, enligt tredje stycket, den som blottar sig för en annan på sätt som är ägnat att väcka anstöt eller annars genom ord eller handling på ett uppenbart sedlighetssårande sätt uppträder anstötligt mot annan. Bestämmelsen omfattar handlingar riktade mot såväl barn som vuxna och behandlar dels exhibitionistiska beteenden, dels uppenbart sedlighetssårande uppträdanden mot annan.

För den sistnämnda gruppen krävs det alltså för straffbarhet att gärningen har en utpräglad grad av sedlighetssårande karaktär. Bestämmelsen omfattar därmed inte varje angrepp med sexuell inriktning mot en enskild person.

Det har överlämnats till domstolarnas bedömning att med ledning av gängse uppfattning avgöra om en handling är att anse som sedlighetssårande. För bedömningen av frågan om en viss handlings egenskap av sedlighetssårande kan det vara av betydelse mot vem den företas. En och samma handling kan t.ex. anses sedlighetssårande om den företagits inför en minderårig, medan så inte behöver vara fallet om den företagits inför en vuxen. Uppfattningen om vad som är sedlighetssårande kan naturligen även växla med tids- och miljöförhållanden.²⁰

Om gärningens sedlighetssårande beskaffenhet inte är av sådan art som avses i bestämmelsen kan det i stället bli fråga om ansvar för

²⁰ NJA II 1962 s. 187.

företrädesvis ofredande enligt 4 kap. 7 § BrB eller förolämpning enligt 5 kap. 3 § BrB.

Handlingen måste rikta sig mot viss bestämd person. Om handlingen endast är ägnad att väcka anstöt hos en större eller mindre krets av utomstående kan den i stället vara att bedöma som förargelseväckande beteende enligt 16 kap. 16 § BrB.

Ansvar för sexuellt ofredande förutsätter uppsåt beträffande de objektiva brottsrekvisiten. I 11 § har dock ett undantag från nämnda regel upptagits i fråga om gärningsmannens insikt om barnens ålder.

I fråga om åtal finns i 13 § en bestämmelse om särskild åtalsprövning.

2.1.8 Koppleri

8 §

*Den som främjar eller på ett otillbörligt sätt ekonomiskt utnyttjar att annan har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning, döms för **koppleri** till fängelse i högst fyra år.*

Om en person som med nyttjanderätt har upplåtit en lägenhet får veta att lägenheten helt eller till väsentlig del används för tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning och inte gör vad som skäligen kan begäras för att få upplåtelsen att upphöra, skall han eller hon, om verksamheten fortsätter eller återupptas i lägenheten, anses ha främjat verksamheten och dömas till ansvar enligt första stycket.

I 8 § finns bestämmelser om koppleri. Den som främjar eller på ett otillbörligt sätt ekonomiskt utnyttjar att annan har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning, döms enligt första stycket för koppleri.²¹ Straffet är fängelse i högst fyra år.

Bestämmelsen omfattar såväl manlig som kvinnlig samt både heterosexuell och homosexuell prostitution.

Främjandet kan ske på många olika sätt. Det kan ske t.ex. genom att någon håller bordell, upplåter lokal att helt eller till väsentlig del användas för prostitution eller lämnar anvisning på prostituerades adresser. Ett främjande kan även bestå i en inte alltför obetydlig psykisk påverkan på en annan varigenom denne beslutar sig för att prostituera sig eller fortsätta att prostituera sig.

Det krävs inte att någon tillfällig sexuell förbindelse har kommit till stånd i det enskilda fallet. Det är tillräckligt att gärningsmannen genom

²¹ Prop. 1983/84:105 s. 57 f.

sitt handlande skapat möjlighet för eller underlättat för annan att ägna sig åt prostitution.

En hyresvärd som hyr ut en lägenhet som bostad till en prostituerad kan inte enbart på denna grund straffas för att han främjat hyresgästens tillfälliga sexuella förbindelser. Är han emellertid redan vid uthyrningstillfället medveten om att lägenheten, helt eller väsentligen, skall användas för prostitution kan ansvar för koppleri komma i fråga.

Ansvar för den som utnyttjar att någon annan har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning förutsätter att förhållandet ekonomiskt har utnyttjats på ett otillbörligt sätt. Härmed avses att gärningsmannen på något sätt tillgodogör sig delar av den prostituerades inkomster.

I allmänhet är villkoret om otillbörlighet uppfyllt i och med att någon på annans prostitutionsverksamhet skaffar sig fördelar utan vederlag eller mot vederlag som står i missförhållande till vad han å sin sida har presterat. Ett typfall är att en man, som sammanbor eller är gift med en prostituerad, låter sig ekonomiskt underhållas av kvinnan. Bestämmelsen tar sikte främst på sutenörer och hallickar.

Vad som skall främjas eller utnyttjas för att straffbarhet skall föreligga är att ”annan har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning”. Av uttryckssättet framgår att det skall vara fråga om mer än en tillfällig förbindelse. Det som skall främjas eller utnyttjas är att någon ett flertal gånger har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning.

Med uttrycket ”tillfälliga sexuella förbindelser” avses troligen samlag eller annat sexuellt umgänge, men inte t.ex. nakenposering och stadigvarande förbindelser.²²

Ersättning för en sexuell förbindelse kan utgå i andra former än kontant betalning eller liknande. Varje förmån av ekonomiskt värde är att anse som ersättning i paragrafens mening.

Eftersom det i lagtexten uttryckligen har angetts att det skall vara fråga om förbindelser mot ersättning är främjande eller utnyttjande av andra tillfälliga sexuella förbindelser än prostitutionskontakter inte straffbart som koppleri.

Utanför paragrafens tillämpningsområde faller, trots att det inte direkt framgår av lagtexten, främjande som består i att vara stadigvarande kund hos en prostituerad.²³ Ansvar för en sådan gärning kan dock komma i fråga enligt lagen (1998:408) om förbud mot köp av sexuella tjänster.

²² Nils Jareborg, Första häftet, Brotten mot person, andra upplagan, 1984 s. 319 och Brottsbalkskommentaren s. 6:39. Uttrycket sexuellt umgänge behandlas i avsnitt 2.1.1 och utförligare i 6.1.1.

²³ Brottsbalkskommentaren s. 6:39, Nils Jareborg, s. 320.

En särskild bestämmelse om vad som skall anses som främjande finns i andra stycket. Om en person som med nyttjanderätt har upplåtit en lägenhet får veta att lägenheten helt eller till väsentligen del används för tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning och inte gör vad som skäligen kan begäras för att få upplåtelsen att upphöra, skall han eller hon, om verksamheten fortsätter eller återupptas i lägenheten, anses ha främjat verksamheten och dömas till ansvar enligt första stycket.

Bestämmelsen behandlar sålunda den situationen att lägenhetsupplåtaren först efter upplåtelsen får vetskap om att lägenheten används till prostitutionsverksamhet. Den kompletterar det fall då upplåtaren redan vid upplåtelsen har kunskap om att lägenheten skall användas till sådan verksamhet. I det senare fallet kan ansvar för koppleri komma i fråga enligt första stycket.

För straffansvar krävs att lägenhetsupplåtaren får vetskap om prostitutionsverksamheten, dvs. ett s.k. kvalificerat uppsåt. Enbart misstanke om förhållandet är sålunda inte tillräckligt.

Lägenhetsupplåtaren undgår straffansvar om han gör vad som skäligen kan begäras för att få upplåtelsen att upphöra. Enligt 12 kap 42 § första stycket 9 jordabalken är hyresrätten förverkad och hyresvärden berättigad att säga upp avtalet om lägenheten helt eller till väsentlig del används för tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning. En motsvarande bestämmelse återfinns i 7 kap. 18 § 8 bostadsrättslagen (1991: 614).

Vad som skäligen kan begäras av hyresvärden är i första hand att han med stöd av nämnda förverkanderegler säger upp hyresavtalet och, om det behövs, begär handräckning för att få hyresgästen att avflytta. Hyresvärden undgår emellertid skyldigheten att försöka få upplåtelsen att upphöra som bestämmelsen föreskriver om han förmår hyresgästen att varaktigt upphöra med prostitutionsverksamheten.²⁴

2.1.9 Grovt koppleri

9 §

*Är brott som avses i 8 § grovt, skall dömas för **grovt koppleri** till fängelse, lägst två och högst sex år.*

Vid bedömning av om brottet är grovt skall särskilt beaktas, om den som har begått gärningen främjat tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning i större omfattning eller hänsynslöst utnyttjat annan.

²⁴ Prop. 1983/84:105 s. 59 och 77.

I 9 § upptas en bestämmelse om grova fall av alla slags brott som avses i 8 §. Är brott som avses i 8 § grovt, skall enligt första stycket dömas för grovt koppleri. Straffet för grovt koppleri är fängelse i lägst två och högst sex år.

I andra stycket anges att det vid bedömandet av om brottet är grovt särskilt skall beaktas om den som har begått gärningen främjat tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning i större omfattning eller hänsynslöst utnyttjat annan.

Grovt brott kan föreligga om koppleriet bedrivs som ekonomisk verksamhet. Ett sätt att hänsynslöst utnyttja annan kan vara att begagna sig av eller åstadkomma drogberoende hos en kvinna för att förmå henne att prostituera sig till vinning för gärningsmannen. Ett annat sätt kan var att utsätta henne för misshandel i syfte att få henne att inleda eller fortsätta en verksamhet som prostituerad.²⁵

2.1.10 Förförelse av ungdom

10 §

Den som genom att utlova eller ge ersättning skaffar eller söker skaffa sig tillfälligt sexuellt umgänge med någon som är under arton år, döms för förförelse av ungdom till böter eller fängelse i högst sex månader.

För förförelse av ungdom döms den som genom att utlova eller ge ersättning skaffar eller söker skaffa sig tillfälligt sexuellt umgänge med någon som är under 18 år. Straffet är böter eller fängelse i högst sex månader.

Bestämmelsen är avsedd att användas endast mot utnyttjandet av ungdom i gatuprostitution eller liknande förhållanden.²⁶

Frågan om gärningsmannens insikt om barnens ålder bedöms enligt 11 §.

Den unge begår inget brott. Hans eller hennes uppträdande kan dock ge anledning till ingripande med stöd av 3 § lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU).

Prostitution som sådan har tidigare inte varit straffbelagd i vidare mån än som framgår av paragrafen om förförelse av ungdom. Sedan den 1 januari 1999 gäller emellertid lagen (1998:408) om förbud mot köp av sexuella tjänster. Den lagen behandlas nedan i avsnitt 2.3.

²⁵ Prop. 1983/84:105 s. 60.

²⁶ NJA II 1962 s 182.

2.1.11 Uppsåt om barnets ålder

11 §

Till ansvar som i detta kapitel är föreskrivet för en gärning som begås mot någon under en viss ålder skall dömas även den som inte insåg men hade skäligen anledning anta att den andra personen inte uppnått sådan ålder.

I flera av de beskrivna bestämmelserna straffbeläggs gärningar som begås mot någon under viss angiven ålder. Enligt 11 § döms också den som inte insåg men hade skäligen anledning att anta att den andra personen inte hade uppnått en sådan ålder. Bestämmelsen skall tillämpas med återhållsamhet eller restriktivt.

En domstol skall inte döma till ansvar om barnet har en kroppsutveckling som är naturlig för den som klart passerat åldersgränsen och omständigheterna i övrigt inte ger gärningsmannen anledning att vara på sin vakt. Det är i gränsfallen som en gärningsman inte skall kunna undgå ansvar genom att hänvisa till att han eller hon inte haft säker kännedom om barnets verkliga ålder. För att ansvar skall kunna komma i fråga krävs det alltså en ganska hög grad av oaktsamhet.

2.1.12 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott

12 §

För försök till våldtäkt, grov våldtäkt, sexuellt tvång, grovt sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande, grovt sexuellt utnyttjande, sexuellt utnyttjande av underårig, grovt sexuellt utnyttjande av underårig, koppleri och grovt koppleri döms till ansvar enligt vad som föreskrivs i 23 kap. Detsamma gäller ifråga om förberedelse och stämpling till våldtäkt, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande av underårig och grovt koppleri samt underlåtenhet att avslöja sådant brott.

Försök till våldtäkt, grov våldtäkt, sexuellt tvång, grovt sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande, grovt sexuellt utnyttjande, sexuellt utnyttjande av underårig, grovt sexuellt utnyttjande av underårig, koppleri och grovt koppleri är kriminaliserade också på försöksstadiet. Det är således inte alla sexualbrott som omfattas av bestämmelsen i 6 kap. BrB 12 § första meningen.

För att ett straffbart försök skall föreligga krävs att gärningsmannen påbörjat utförandet av brottet samt att det antingen har förelegat en fara för brottets fullbordning eller att en sådan fara varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter (23 kap. 1 § BrB).

Vidare är förberedelse och stämpling till våldtäkt, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande av underårig och grovt koppleri samt för underlåtenhet att avslöja sådant brott (12 § andra meningen) straffbara.

2.1.13 Åtal

13 §

Är vid sexuellt utnyttjande av underårig enligt 4 § första stycket andra meningen eller försök till sådant brott eller vid sexuellt ofredande enligt 7 § första stycket skillnaden i ålder och utveckling mellan den som har begått gärningen och barnet ringa, får åtal väckas av åklagaren endast om åtal är påkallat ur allmän synpunkt.

Inom straffrätten skiljer man på allmänt åtal, som förs av en åklagare eller en annan tjänsteman som har till tjänsteförpliktelse att åtala brott, samt enskilt åtal, som förs av målsäganden eller annan åtalsberättigad privatperson. De brott som åtalas genom enskilt åtal brukar betecknas målsägandebrott.

Alla brott i 6 kapitlet ligger under allmänt åtal. För vissa brott gäller dock, enligt 13 §, en särskild åklagarprövning. Bestämmelsen inskränker allmän åklagares rätt och plikt att åtala.

Bestämmelsen innebär att om det vid sexuellt utnyttjande av underårig enligt 4 § första stycket andra meningen eller försök till sådant brott eller vid sexuellt ofredande enligt 7 § första stycket råder endast en ringa skillnad i ålder och utveckling mellan den som har begått gärningen och barnet får åtal väckas av åklagaren endast om åtal är påkallat ur allmän synpunkt.

Bedömningen av om ett åtal är påkallat ur allmän synpunkt får ske med hänsyn såväl till brottets art och straffets syfte som till omständigheterna vid brottet. Åklagaren får och bör också ta sociala hänsyn, exempelvis till målsäganden.

Bestämmelsen har begränsats till fall då frågan är om sexuella handlingar mellan två tonåringar som skiljer sig obetydligt i ålder och utveckling. I dessa fall, som ofta utgör s.k. pubertetsförseelser, kan straffrättsligt ingripande vara opåkallat eller t.o.m. skadligt. Som exempel på fall där åtal däremot kan vara påkallat kan nämnas att en 17-årig pojke använder en 14-årig flicka som modell för framställning av pornografisk bild utan att använda sig av tvång men i fullt medvetande om att hon hyser motvilja mot handlingarna.

2.2 Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning

4 kap. 4 a §

*Den som begår brottsliga gärningar enligt 3, 4, eller 6 kap. mot en närstående eller tidigare närstående person, döms, om var och en av gärningarna utgjort led i en upprepad kränkning av personens integritet och gärningarna varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla, för **grov fridskränkning** till fängelse, lägst sex månader och högst sex år.*

*Har gärningar som anges i första stycket begåtts av en man mot en kvinna som han är eller har varit gift med eller som han bor eller har bott tillsammans med under äktenskapsliknande förhållanden, skall i stället dömas för **grov kvinnofridskränkning** till samma straff.*

Bestämmelserna om grov fridskränkning respektive grov kvinnofridskränkning infördes i 4 kap. 4 a § brottsbalken så sent som den 1 juli 1998.²⁷ Den justerades den 1 januari 2000.²⁸ Genom att införa brottet avsåg lagstiftaren att markera allvaret i sådan brottslighet som riktar sig mot personer i nära relationer och som präglas av att de sammantaget är avsedda att systematiskt kränka den utsatta personen. Brottet tar sikte på upprepade straffbara kränkningar av framför allt närstående kvinnor. Bestämmelsen om grov fridskränkning är dock könsneutral och omfattar även gärningar som riktar mot andra närstående personer såsom gärningsmannens barn.

För att en gärning skall vara straffbar som grov fridskränkning eller grov kvinnofridskränkning krävs, vilket lagtexten ger besked om, först och främst att gärningsmannen gjort sig skyldig till flera gärningar som kan bedömas som brott mot liv och hälsa enligt 3 kapitlet brottsbalken, t.ex. misshandel, brott mot frihet och frid enligt 4 kapitlet brottsbalken, t.ex. olaga frihetsberövande och olaga hot, eller sexualbrott enligt 6 kapitlet brottsbalken, t.ex. sexuellt tvång. Det krävs att gärningarna har varit ett led i en upprepad kränkning av offrets integritet och att de typiskt sett varit ägnade att allvarligt skada offrets självkänsla. Hur många kränkande gärningar som krävs för att kränkningen skall anses som upprepad skall bedömas med utgångspunkt i kränkningens karaktär. Ju allvarligare en kränkning är desto färre i antal krävs för straffbarhet.

Om förutsättningarna för att en gärning skall bedömas enligt bestämmelsen i 4 kap. 4 a § sålunda föreligger skall i första hand dömas för grov fridskränkning respektive grov kvinnofridskränkning.

²⁷ SFS 1998:393, prop. 1997/98:55, bet. 1997/98:JuU13, rskr. 1997/98:250.

²⁸ SFS 1999:845, prop. 1998/99:145, bet. 1999/2000:JuU3, rskr. 1999/2000:22.

Domstolen skall dock tillämpa vanliga konkurrensregler. Det innebär att grövre brott, t.ex. grov misshandel, människorov, olaga frihetsberövande eller våldtäkt, inte ingår i det nya brottet utan att domstolen i stället skall döma särskilt för sådana brott. Samma omständigheter som konstituerar det nya brottet kan föranleda att en misshandel skall bedömas som ett grovt brott.

Grov kvinnofridskränkning gäller uttryckligen endast vissa gärningar som begåtts av en man mot en kvinna. Som skäl för att bryta den systematik i brottsbalken som innebär att brottsbeskrivningarna är könsneutrala anförde regeringen att det kan vara värdefullt att skilja ut sådana gärningar som företas av män mot vissa närstående kvinnor. Härigenom markeras och tydliggörs den särskilda form av kränkning som sådana brott utgör.

2.3 Förbud mot köp av sexuella tjänster

*Den som mot ersättning skaffar sig en tillfällig sexuell förbindelse, döms – om inte gärningen är belagd med straff enligt brottsbalken – för **köp av sexuella tjänster** till böter eller fängelse i högst sex månader.*

För försök döms till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

Enligt denna lag döms den, om inte gärningen är straffbelagd enligt brottsbalken, som mot ersättning skaffar sig en tillfällig sexuell förbindelse för köp av sexuella tjänster.²⁹ Straffet för brott enligt lagen är böter eller fängelse i högst sex månader. Lagen trädde i kraft den 1 januari 1999. Förbudet omfattar den som ”mot ersättning skaffar sig en tillfällig förbindelse”, dvs. den som köper prostitutionstjänster.

Formuleringen att mot ersättning skaffa sig en tillfällig förbindelse anknyter till bestämmelsen om koppleri i 6 kap. 8 § BrB och innebörden och tolkningen av uttrycket bör vara densamma som där.³⁰

För straffansvar för koppleri krävs dock i regel att det är fråga om mer än en sexuell förbindelse. Något sådant krav ställs inte enligt den nu aktuella lagen. Det räcker alltså för straffansvar att gärningsmannen vid ett enstaka tillfälle skaffar sig en tillfällig sexuell förbindelse.

Med ersättning avses såväl ekonomisk ersättning som ersättning av annat slag, t.ex. alkohol eller narkotika. Även den som erbjuder ersättning men som sedan inte erlagger den utlovade ersättningen anses ha skaffat sig den tillfälliga förbindelsen mot ersättning, om den

²⁹ Prop. 1997/87:55 s. 136 f.

³⁰ Prop. 1997/87:55 s. 136. Koppleriparagrafen behandlas i avsnitt 2.1.8 ovan.

utlovade ersättningen var en förutsättning för den sexuella förbindelsen.

Med sexuell förbindelse avses främst samlag, men det räcker även med annat sexuellt umgänge.³¹ I förarbetena till lagen återges uttalanden i doktrin att nakenposering inte torde omfattas av begreppet sexuell förbindelse.³²

Förbudet enligt lagen är uttryckligen sekundärt i förhållande till brott enligt brottsbalken. Vad som avses är den i 6 kap. 10 § upptagna bestämmelsen om förförelse av ungdom.

Påföljden för brott enligt lagen är densamma som för förförelse av ungdom. Brott enligt lagen bör dock, enligt förarbetena, i normalfallet anses ha ett lägre straffvärde än förförelse av ungdom.³³

För försök döms till ansvar enligt 23 kapitlet BrB. Försökspunkten är enligt förarbetsuttalande som regel i vart fall vara uppnådd när ett erbjudande om betalning har lämnats. Ansvar för försök förutsätter därutöver, i enlighet med vad som är föreskrivet i 23 kap. 1 § BrB, att det föreligger fara för att handlingen skulle ha lett till brottets fullbordning eller att sådan fara varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter.

Köp av sexuella tjänster förutsätter i allmänhet någon form av medverkan från den som erbjuder den tillfälliga sexuella förbindelsen. Det är dock endast den som mot ersättning skaffar sig den sexuella förbindelsen som skall straffas. Något ansvar för medverkan enligt 23 kap. 4 § BrB kan därför enligt förarbetena inte komma i fråga beträffande ”säljaren”.

³¹ Begreppet sexuellt umgänge behandlas i avsnitt 2.1.1, se också kapitel 8.

³² Prop. 1997/87:55 s. 136 f, med uttrycklig hänvisning till Nils Jareborg, s. 319.

³³ Paragrafen om förförelse av ungdom behandlas i avsnitt 2.1.10 ovan.

3 Förövare och offer

3.1 Omfattningen av sexualbrott

Kapitlet innehåller inledningsvis en beskrivning av omfattningen av sexualbrotten. För att få en bild av omfattningen kan man studera den officiella statistiken för polisanmälda sexualbrott, misstänkta personer och lagföringar. För att ge ytterligare underlag för bedömningen av omfattningen är det också av intresse att ägna bl.a. offerundersökningar och annan särskilt sammanställd information uppmärksamhet. Inledningsvis presenteras därför både sådan statistik och information.¹

Därefter följer några avsnitt med redogörelser för framför allt vilka skador och konsekvenser sexuella övergrepp kan leda till för offren. Vidare innehåller kapitlet något om förövarna samt om våldets mekanismer.

3.1.1 Polisanmälda sexualbrott

Brott som anmäls till polisen registreras enligt polisens ärendehanteringssystem RAR. När ett brott anmäls till polisen får den beskrivna gärningen en kod enligt en särskild kodinstruktion.² Brottskodningen följer kapitlen och rubriceringarna i brottsbalken, men beskriver också brotten på en mer konkret detaljnivå, t.ex. relationen mellan den misstänkte och offret, offrets ålder, om brottet ägt rum utomhus eller inomhus etc. Även reglerna för hur antalet brott för en viss brottstyp ska beräknas anges i kodinstruktionerna.

Sexualbrotten beskrivs med 19 koder, varav 8 koder gäller grov våldtäkt, våldtäkt och försök till våldtäkt (1 §), sexuellt tvång m.m.

¹ Avsnitt 3.1 har i huvudsak tagits fram av docenten Peter Martens på BRÅ, expert i Sexualbrottskommittén.

² BRÅ 1999, Kodning av brott som redovisas vid anmälningar respektive miss-tankar om brott, s. 14 och 15.

(2, 3, 4, 6 §§) har 6 koder, sexuellt ofredande (7 §) har 3 koder medan koppleri, grovt koppleri (8, 9 §§) och förförelse av ungdom (10 §) har vardera en kod.

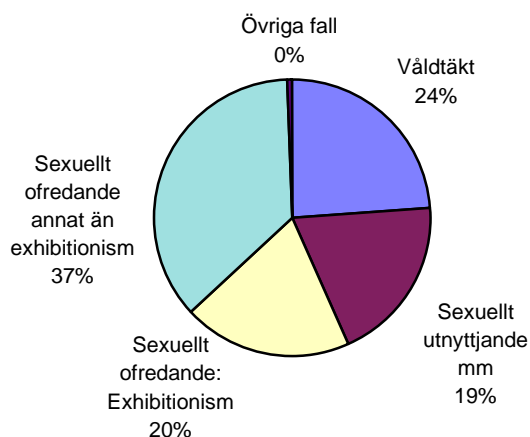
Sexualbrotten är en antalsmässigt liten brottskategori. År 1998 anmäldes sammanlagt **8 398 sexualbrott** till polisen, vilket är mindre än en procent av det totala antalet anmälda brott mot brottsbalken.

I en översiktlig beskrivning av de polisanmälda sexualbrotten kan brotten med fördel grupperas i tre huvudkategorier: Våldtäkt, grov våldtäkt, försök till våldtäkt (i fortsättningen "**våldtäkt**"); sexuellt tvång (även grovt), sexuellt utnyttjande (även grovt), sexuellt utnyttjande av underårig (även grovt) samt sexuellt umgänge med avkomling eller med syskon (i fortsättningen "**sexuellt utnyttjande m.m.**"); och **sexuellt ofredande** med två underkategorier: *exhibitionism* eller blottning och *annat sexuellt ofredande* än exhibitionism. Hur de anmälda sexualbrotten fördelar sig procentuellt i nämnda kategorier enligt 1998 års uppgifter framgår av Figur 1.

Sexuellt ofredande är det klart dominerande sexualbrottet (nästan 60 procent av de anmälda brotten) varav drygt en tredjedel är *exhibitionism* och inte fullt två tredjedelar är annat än exhibitionism. Det sistnämnda brottet innebär att förövaren antastat offret med kroppslig beröring eller ofredat offret med telefonsamtal med sexuella anspelningar. Ungefär 40 procent av dessa brott riktar sig mot person under 15 år.

Efter sexuellt ofredande följer de grövre sexualbrotten *våldtäkt* och *sexuellt utnyttjande m.m.* med vardera ungefär en femtedel av de anmälda sexualbrotten. Sexuellt utnyttjande m.m. är huvudsakligen (82 %) brott mot person av motsatt kön, dvs. av heterosexuell karaktär. Lite mer än tre fjärdedelar av de anmälda brotten i denna brottstyp är brott mot underårig.

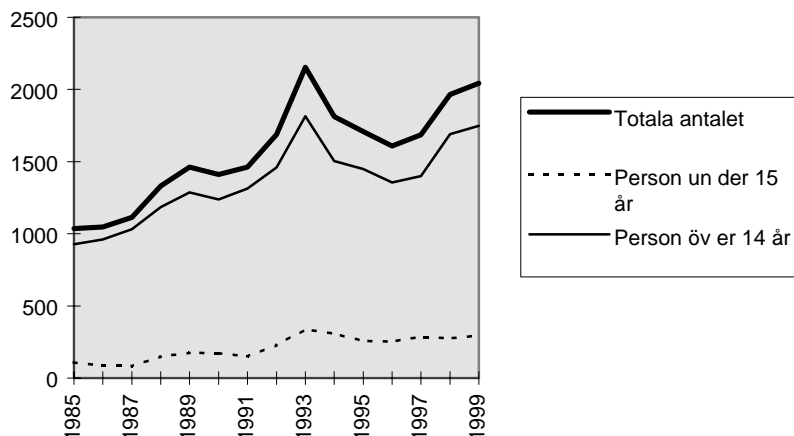
I brottskategorin *sexuellt utnyttjande m.m.* där brottet begåtts mot barn under 15 år skiljer man på brott där den misstänkte har en nära relation till barnet, dvs. en vuxen familjemedlem eller nära släkting till barnet och brott med annan relation än när relation (utom familjen). Brott med nära relation utgör drygt en tredjedel av brotten inom brottsformen sexuellt utnyttjande mm, varav nästan 80 procent är av heterosexuell karaktär och lite mer än 20 procent av homosexuell karaktär.

Figur 1:**Antal anmälda sexualbrott år 1998, efter brottstyp. N= 8398***Utvecklingen av anmälda sexualbrott över tid*

Totala antalet anmälda sexualbrott har ökat kontinuerligt sedan 1980-talets mitt. År 1985 anmäldes sammanlagt 4 098 sexualbrott och år 1999 anmäldes 8 726 brott. Antalet anmälda brott har således fördubblats under femtonårsperioden. Våldtäkt, sexuell utnyttjande m.m. och sexuell ofredande har alla ökat med ungefär det dubbla. Figur 2 till 4 visar utvecklingen under hela femtonårsperioden uppdelat på brott mot olika undergrupper.

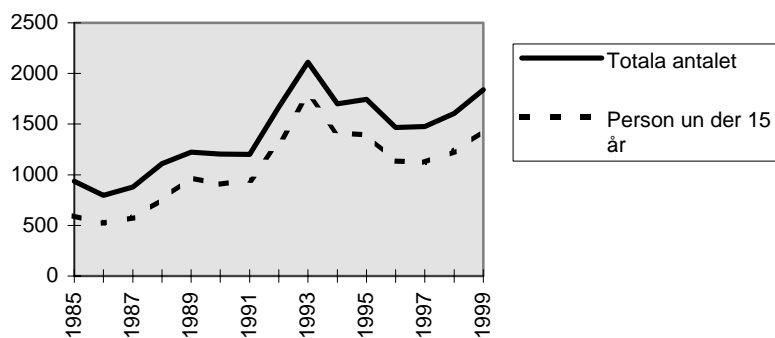
Våldtäkt: Antalet anmälda våldtäktsbrott ökade från 1 035 brott år 1985 till 2 042 brott år 1999. Antalet ökade med över det dubbla mellan åren 1985 och 1993 och minskade därefter fram till år 1996 för att sedan åter öka, men utan att nå 1993 års nivå (se Figur 2).

Figur 2. Våldtäkt:
Antal anmälda brott, åren 1985-1999.

Sexuellt utnyttjande m.m.: Antalet anmälda brott av sexuellt utnyttjande ökade från 934 brott till 1 841 brott mellan åren 1985 och 1999. Utvecklingen följer en ganska likartad trend som de anmälda våldtäktsbrotten. Mellan åren 1985 och 1993 fördubblas antalet brott om sexuellt utnyttjande m.m. men avtog sedan fram till år 1997. Efter det året steg antalet anmälda brott igen, men utan att nå 1993 års nivå. Den beskrivna trenden bestäms i stor utsträckning av utvecklingen av de anmälda brotten om sexuellt utnyttjande m.m. där brottet begåtts mot ett barn under 15 år (se Figur 3).

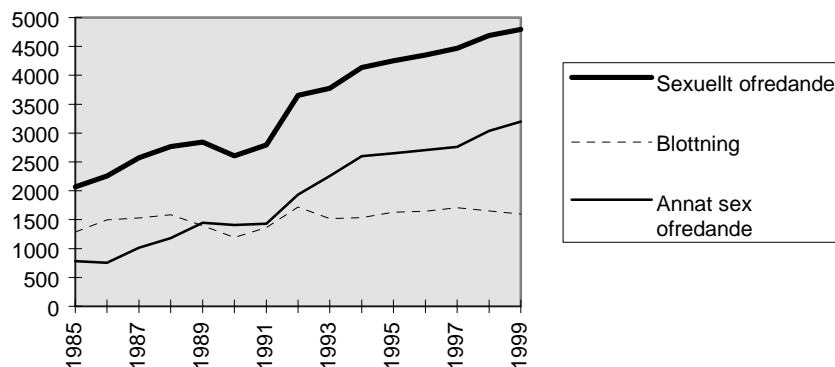
Figur 3. Sexuellt utnyttjande:
Antal anmälda brott, åren 1985-1999.

Sexuellt ofredande: Antalet anmälda brott av sexuellt ofredande ökade från 2 068 brott till nästan 4 800 brott mellan åren 1985 och 1999. Ökningen har skett successivt och således mer än dubblats de senaste

femton åren. Exhibitionism har länge varit vanligare än annat sexuellt ofredande. Efter år 1992 har emellertid antalet anmälda brott av annat sexuellt ofredande än exhibitionism ökat kraftigt samtidigt som antalet anmälda fall av exhibitionism legat i stort sett på samma nivå, vilket medfört att den först nämnda brottsformen gått om den sistnämnda i antal (se Figur 4). Den successiva ökningen av hela brottsformen sexuellt ofredande kan tillskrivas den påtagliga ökningen av annat sexuellt ofredande än exhibitionism.

**Figur 4. Sexuellt ofredande:
Antal anmälda brott, åren 1985-1999.**

Sexualbrott mot barn under 15 år

Uppgifter om sexualbrott mot barn under 15 år redovisas i statistiken över anmälda brott för våldtäktsbrotten, sexuellt utnyttjande m.m. samt sexuellt ofredande annat än exhibitionism.

Antalet anmälda våldtäktsbrott mot person under 15 år har ökat från något mer än 100 brott per år till nästan 300 brott per år mellan 1992 och 1999. Här tycks det ha skett en allmän nivåhöjning i antalet anmälda brott från ungefär 150 brott per år före 1992 och något mer än 250 brott per år efter nämnda år.

Utvecklingen för *sexuellt utnyttjande m.m.* där relationen mellan barnet och förövaren *inte* kategoriserats som nära relation (utom familjen) visar att antalet anmälda brott per år ökat successivt från 280 till nästan 890 brott fram till år 1999. Brott med nära relation till förövaren (inom familjen) ökade påtagligt från nästan 300 brott år 1987 till 1 200 brott år 1993, men avtog därefter markant och har legat kring 550 brott per år de senaste fyra åren. Antalet brott med nära relation mellan barnet och förövaren ökade under en rad av år fram till 1994 och låg på en högre antalsmässig nivå än antalet brott med icke-nära

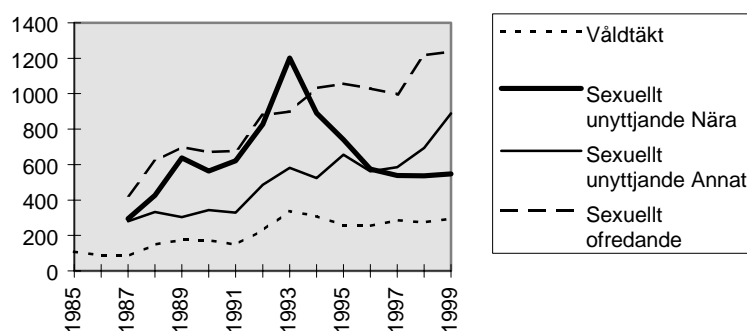
relation. Därefter har antalet anmälda brott med nära relation sjunkit och efter 1996 har det legat på en allt lägre nivå än brott med icke-relation. Den svagt uppåtgående trenden i sexuellt utnyttjande m.m. av underårig under de senaste fyra åren är en effekt av den uppåtgående trenden i anmälda brott med en icke-nära relation mellan barnet och förövaren.

Antalet anmälda brott av *annat sexuellt ofredande än exhibitionism* mot barn har ökat successivt från 426 anmälda brott år 1985 till 1 238 anmälda brott år 1999, dvs. en ökning med nästan 200 procent.

Figur 5 sammanfattar utvecklingen av de anmälda sexualbrotten mot barn under 15 år.

- Våldtäktsbrotten har ökat i antal med en påtaglig nivåförskjutning uppåt efter år 1992.
- Annat sexuellt ofredande än blottning och sexuellt utnyttjande m.m. där förövaren är en person utanför familjen har båda ökat påtagligt i antal under perioden 1987–1999.
- Sexuellt utnyttjande m.m. där förövaren står i en nära relation till barnet visar en kraftig ökning mellan åren 1987 och 1993 och en kraftigt minskning till år 1996 och en därefter följande stabilisering på samma nivå.

**Figur 5. Sexualbrott mot barn under 15 år:
Antalet anmälda brott, 1985-1999.**

Det är uppenbart att antalet anmälda sexualbrott mot barn *inom familjen* sjunkit sedan år 1993, medan antalet brott mot barn *utom familjen* ökat kraftigt på senare år.

1980-talets fokus på sexualbrott mot barn inom familjen eller incest avlöstes under 1990-talet med en större uppmärksamhet på frågor om pedofili och barnpornografi (se bl.a. SOU 1997:29, Barnpornografi-frågan och SOU 1998:69, Lämplighetsprövning av personal inom förskoleverksamhet, skola och barnomsorg). Den allmänna debatten om

sexuella övergrepp mot barn utvidgades således och kom att inkludera även sexuella övergrepp utom familjen. Under 1990-talet har den allmänna debatten också uppmärksammat några rättsfall där den dömd varit oskyldig till det sexualbrott mot barn han blivit dömd för. Denna allmänt uppmärksamade kritik av den rättsliga handläggningen av sexualbrott mot barn kan ha bidragit till en minskad anmälningsbenägenhet av sexuellt utnyttjande m.m. av underårig som resulterat i att den successivt uppåtgående trenden för antalet anmälda sexualbrott mot barn brutits på senare år.

Den påtagliga uppmärksamheten på pedofili och pedofila brott i massmedia på senare år kan ha bidragit till att anmälningsbenägenheten att rapportera sexuella övergrepp mot barn utom familjen har ökat påtagligt.

Uppklarade brott

Med termen ”uppklarade brott” menas att brottet fått ett ”polisiärt klarläggande”, inte att någon blivit dömd för brottet. Vanliga beslut som ligger till grund för att man i statistiken redovisar ett brott som uppklarat är att åtal väcks, strafföreläggande utfärdas, åtalsunderlåtelse meddelas, det inte går att styrka att ett brott begåtts, den anmälda gärningen inte bedöms vara brott, den misstänkte personen är minderårig (under 15 år) etc. Vanliga beslut som innebär att brott anses som ouppklarade är att det inte finns någon misstänkt person och att spaningsresultat saknas, spaningar inte leder till något resultat, det trots utredning inte kan styrkas att den skäligen misstänkte har begått brottet, utredning visar att den skäligen misstänkte är oskyldig etc.³ Ett mått på uppklaringsprocent, vanligen antalet uppklarade brott under ett visst år i procent av antalet anmälda brott samma år.

År 1998 var uppklaringsprocenten för sexualbrotten i allmänhet 26 procent, vilket kan jämföras med uppklaringsprocenten av samtliga brott mot brottsbalken som var 13 procent⁴. För *våldtäkt* var uppklaringsprocenten 28 procent, *sexuellt utnyttjande m.m.* 37 procent, exhibitionism 16 procent och *annat sexuellt ofredande* än exhibitionism 25 procent.

³ BRÅ, 1998, *Konsten att läsa statistik om brott och brottslingar*, red. Monika Olsson s. 39 och 40.

⁴ Uppklaringen varierar kraftigt mellan olika brott. Låg uppklaringsprocent finner bl.a. man för stöldbrotten med 8 procent år 1998, varav cykelstöld, där ungefär en procent av de anmälda stölderna klaras upp, har den lägsta uppklaringsprocenten. Brottslingar med hög uppklaringsprocent är t.ex. spaningsbrott, där polisen ofta tar en brottsling på bar gärning. Brottslingar mot trafikbrottslagen har en uppklaringsprocent på nästan 70 procent och brott mot narkotikastrafflagen 49 procent.

För våldtäkt mot person under 15 år var uppkläringen 34 procent, för *sexuellt utnyttjande m.m.* av underårig 40 procent. Uppklaringsprocenten för *sexuellt ofredande annat än exhibitionism* mot person under 15 år va 30 procent. Det kan nämnas att *försök till våldtäkt utomhus* mot person under 15 år hade en så låg uppkläring som 4 procent.

Misstänkta personer

Antalet personer som misstänktes för sexualbrott år 1998 var 990, varav 243 personer misstänktes för våldtäktsbrott, 264 personer för sexuellt utnyttjande, 179 personer för exhibitionism och 402 personer för annat sexuellt ofredande än exhibitionism. Antalet kvinnor bland de misstänkta var 8 personer, dvs. mindre än en procent av de misstänkta var kvinnor och mer än 99 procent män. Mer än hälften av kvinnorna misstänktes för sexuellt ofredande. 12 procent av de personer som år 1998 misstänktes för sexualbrott var ungdomar mellan 15 och 20 år. Andelen ungdomar var högst bland misstänkta för våldtäkt mot person under 15 år med 25 procent. Även bland misstänkta för sexuellt utnyttjande m.m. mot en person under 15 år och där offer och gärningsman är av samma kön var andelen ungdomar relativt hög med 21 procent. Lägst är andelen ungdomar bland de personer som misstänks för exhibitionism (4 procent).

3.1.2 Lagföringar och påföljder

Lagföringar

I lagföringsstatistiken är enheten ”lagföringar” eller ”lagförda personer”, till skillnad från ”brott” och ”misstänkta personer” som i brottsstatistiken. Om en person lagförts vid flera tillfällen under ett år, förekommer personen flera gånger i lagföringsstatistiken för det året.

Alla personer som dömts för brott eller meddelats åtalsunderlåtelse eller godkänt strafföreläggande finns i lagföringsstatistiken. För dem som dömts redovisas endast domar i tingsrätt. En person som ansetts skyldig av tingsrätten men som frikänns av hovrätten, redovisas i statistiken som ”dömd”. Frikännande domar redovisas inte alls. En person som frikänns i tingsrätten men fälls i hovrätten, lämnar inga spår i lagföringsstatistiken.⁵

⁵ BRÅ, 1998, s. 46–48.

Vill man veta exakt hur många som lagförts för en viss typ av brott, ska man använda de uppgifter som redovisar både huvudbrott och bibrott. Som huvudbrott väljs det brott som har det strängaste straffet i straffskalan. Om en och samma dom innehåller flera olika påföljder redovisas den s.k. huvudpåföljden.⁶

I statistiken över lagförda sexualbrott redovisas brottsligheten efter lagrummen i brottsbalkens sjätte kapitel. År 1999 registrerades 1 268 lagföringar för sexualbrott, varav 652 gällde huvudbrott och 616 bibrott. Hur lagföringarna fördelar sig med avseende på de aktuella brottslagrummen i 6 kap BrB mellan åren 1992 och 1999 framgår av tabell 1.

Sexuellt ofredande (7 §) är den största sexualbrottskategorin med ungefär 725 lagföringar, följt av *sexuellt utnyttjande av underårig* (4 §) med ungefär 230 lagföringar och *våldtäkt* (1 §) med nästan 160 lagföringar. Räknar man bort lagföringarna av bibrott ligger antalet på 350 för sexuellt ofredande, något mer än 150 för sexuellt utnyttjande av underårig och nästan 100 för våldtäkt (tabell 2).

Koppleri (8 §), *grovt koppleri* (9 §), *förförelse av ungdom* (10 §), *sexuellt umgänge med syskon* (6 § p 2) och *grovt sexuellt tvång* (2 § p 2) har genomgående haft mycket få lagföringar per år under den angivna perioden.

Påföljder

Av de personer som lagfördes för *våldtäkt* som huvudbrott år 1999 dömdes nästan 80 procent till fängelse. Mer än 10 procent dömdes till rättspsykiatrisk vård, 5 procent till skyddstillsyn och 4 procent till vård inom socialtjänsten. Fängelse är således den vanliga påföljden bland personer som blivit dömda för våldtäkt. Denna andel har legat mellan 75 och 90 procent sedan 1992 (tabell 3). Personer som dömdes till fängelse för våldtäkt fick en genomsnittlig fängelsestid om 26 månader och de som dömdes för grov våldtäkt dömdes till den högsta genomsnittliga fängelsestiden om 64 månader. Det finns inget fall på sluten ungdomsvård i lagföringsstatistiken för sexualbrotten år 1999.

Även bland de personer som lagförts för *sexuellt utnyttjande av underårig* är fängelse den vanligaste påföljden. År 1999 var andelen lagförda för detta brott med fängelse som påföljd omkring 50 procent, följt av skyddstillsyn med något mindre än 20 procent. Andelen som dömts till rättspsykiatrisk vård för detta brott var något mer än 10 procent, överlämnande till vård inom socialtjänsten 4 procent och

⁶ BRÅ, 1998, s. 46–48.

villkorlig dom nästan 10 procent. Den genomsnittliga fängelse tiden bland de fängelsedömda var något mer än 20 månader.

Sedan år 1992 har andelen personer som dömts till fängelse för *sexuellt utnyttjande av underårig* minskat något (tabell 4). Mellan åren 1992 och 1995 låg andelen dömda till fängelse över 80 procent, men efter år 1995 har andelen legat på under 70 procent. Andelen lagförda som dömts till skyddstillsyn har däremot ökat efter år 1995. Personer dömda till överlämnande till vård inom socialtjänsten har tillkommit i ökande omfattning efter samma år. Denna förändring i påföljdsmonster för sexuellt utnyttjande av underårig kan delvis vara en resultat av att lagrummet sexuellt umgänge med barn (5 §) upphävdes år 1994 och att dessa brott i viss utsträckning i stället rubricerats som ”sexuellt utnyttjande av underårig” (jfr tabell 6).

Den vanligaste påföljden för personer som lagförts för *sexuellt ofredande* år 1999 var böter som utdömts genom dom i domstol. Nästan 45 procent av de personer som lagfördes för detta brott hade erhållit sådant bötesstraff. Något mer än 20 procent bland de lagförda fick ett strafföreläggande, som också kan vara böter, fast utfärdat direkt av åklagare. Ungefär 10 procent bland de lagförda för sexuellt ofredande dömdes till skyddstillsyn, ungefär 10 procent hade villkorlig dom och strax under 10 procent fängelse dom (med en genomsnittlig fängelse tid på mellan 2 och 3 månader). Andelen som meddelats åtalsunderlåtelse låg på ungefär 5 procent.

Böter som utdömts genom dom i domstol har under hela den studerade perioden varit den vanligaste påföljden för sexuellt ofredande, men andelen har sjunkit något på senare år (tabell 5). Före 1996 låg andelen bötesfällda bland de lagförda klart över 50 procent per år. Efter år 1995 har andelen sjunkit år för år från ungefär 60 procent till två femtedelar. Samtidigt har andelen lagförda personer som meddelats strafföreläggande, bl.a. böter utfärdat av åklagare, ökat från 1 procent år 1995 till över 20 procent de senaste tre åren.

Tabell 1. Lagföringar efter brottslagrum för sexualbrotten, åren 1992–1999. Huvudbrott och bibrott. Antal lagföringar.

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
6 kap SEXUALBROTT	888	959	766	837	758	859	986	1268
§1:1 Våldtäkt	137	138	107	119	74	121	130	114
§1:2 Våldtäkt, mindre allvarlig	23	35	34	18	12	16	18	24
§1:3 Grov våldtäkt	20	33	33	15	28	21	20	18
§2:1 Sexuellt tvång	30	31	19	22	22	12	15	16
§2:2 Grovt sexuellt tvång		3	6	4	3	4	5	4
§3:1 Sexuellt utnyttjande	40	17	39	24	17	31	39	25
§3:2 Grovt sexuellt utnyttjande		1	4	10	1	4	10	3
§4:1 Sexuellt utnyttjande av underårig	66	75	43	72	93	108	151	233
§4:2 Grovt sexuellt utnyttjande av underårig	43	51	40	38	30	37	51	59
§5 1) Sexuellt umgänge med barn	131	129	117	65	22	30	16	16
§6:1 Sexuellt umgänge med avkomling		1	2	17	17	6	14	23
§6:2 Sexuellt umgänge med syskon	4	4	2		2			
§7 Sexuellt ofredande	388	429	392	430	434	467	513	726
§8 Koppleri	1	9	3	1	3	1	2	3
§9 Grovt koppleri	1			1				2
§10 Förförelse av ungdom	4	3	3	1		1	2	2

1) Upphävd, Lag 1994:1499

Tabell 2. Lagföringar efter brottslagrum för sexualbrotten. 1992–1999. Endast huvudbrott. Antal lagföringar.

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
6 kap SEXUALBROTT	707	764	698	666	576	567	650	652
§1:1 Våldtäkt	123	116	88	103	65	89	100	72
§1:2 Våldtäkt, mindre allvarlig	21	33	29	15	11	12	15	15
§1:3 Grov våldtäkt	19	32	33	15	25	14	14	11
§2:1 Sexuellt tvång	19	15	13	11	11	5	12	9
§2:2 Grovt sexuellt tvång		2	5	4		2	3	3
§3:1 Sexuellt utnyttjande	24	15	29	21	15	21	24	19
§3:2 Grovt sexuellt utnyttjande		1	2	7	1	2	4	
§4:1 Sexuellt utnyttjande av underårig	56	63	37	59	86	74	107	121
§4:2 Grovt sexuellt utnyttjande av underårig	41	45	35	35	24	27	34	36
§5 1) Sexuellt umgänge med barn	116	108	105	56	16	18	11	5
§6:1 Sexuellt umgänge med avkomling			1	10	11	1	4	8
§6:2 Sexuellt umgänge med syskon	3	3	1					
§7 Sexuellt ofredande	282	321	314	328	308	301	318	350
§8 Koppleri	1	8	5	1	3	1	2	2
§9 Grovt koppleri	1			1				1
§10 Förförelse av ungdom	1	2	1				2	

1) Upphävd, Lag 1994:1499

Tabell 3. Personer lagförda för våldtäkt (1 §) som huvudbrott efter huvudpåföljd. 1992–1999. Procent av antalet lagförda personer respektive år.

Våldtäkt (1§)	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Fängelse	85	90	84	80	85	83	84	78
Rättspsykiatrisk vård	9	5	8	11	6	7	4	13
Skyddstillsyn	3	2	4	7	8	3	4	5
Villkorlig dom	<1		<1	<1				
Vård inom socialtjänsten		1	3			8	5	4
Böter (domstolsdom)							<1	
34kap 1§ 1p. BrB tillämpad	<1							
Strafförelägganden								
Åtalsunderlåtelse	1	2	<1	<1	<1		<2	
Antal lagförda personer	163	181	149	133	101	115	129	98

Tabell 4. Personer lagförda för sexuellt utnyttjande av underårig (4 §) som huvudbrott efter huvudpåföljd. 1992–1999. Procent efter antalet lagförda personer respektive år.

Sexuellt utnyttjande av underårig (4§)	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Fängelse	87	86	79	83	64	70	58	51
Rättspsykiatrisk vård	4	2	7	5	3	3	6	11
Skyddstillsyn	4	6	10	4	11	14	18	19
Villkorlig dom	5	5	4	5	8	10	7	9
Överlämnande till vård:soc.tjänst.				1	4	2	6	4
Böter (domstolsdom)					<1		<1	2
34kap. 1§ 1p BrB tillämpad		<1			3		2	<1
30kap. 6§/29 kap. 6§ tillämpad					<1			
Strafföreläggande								<1
Åtalsunderlåtelse		<1		3	5	1	2	3
Antal lagförda personer	97	108	72	94	110	101	141	157

Tabell 5. Personer lagförda för sexuellt ofredande (7 §) som huvudbrott efter huvudpåföljd. 1992–1999. Procent av antalet lagförda personer respektive år.

Sexuellt ofredande (7§)	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Fängelse	7	9	6	4	6	4	8	8
Rättspsykiatrisk vård	<1	1	2	2	3	2	<1	1
Skyddstillsyn	8	6	13	11	8	12	11	9
Villkorlig dom	11	8	10	8	7	8	10	9
Övelämnande till vård:soc.tjänst	<1		<1	1	<1	<1	2	<1
Övelämnande till vård: LVM			<1	<1				
Böter (domstolsdom)	59	66	52	61	48	40	34	44
34 kap 1§ 1 p BrB tillämpad	4	2	4	2	2	2	2	3
Strafföreläggande				1	18	24	28	21
Åtalsunderlåtelse	11	7	11	8	7	7	4	5
Antal lagförda personer	282	321	314	328	308	301	318	350

Tabell 6. Personer lagförda för sexuellt umgänge med barn (5 § Upphävd, Lag 1994:1499) som huvudbrott efter huvudpåföljd. 1992–1999. Procent av antalet lagförda personer respektive år mellan 1992–1995. Efter år 1995 visas antalet lagförda personer.

Sexuellt umgänge med barn (5§)	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Fängelse	46	66	42	57	9	10	6	4
Rättspsykiatrisk vård	3	3	5	2			1	
Skyddstillsyn	22	13	20	18	5	4	3	
Villkorlig dom	13	8	17	16	1	2		1
Överlämnande till vård: socialtj.	2	2	3					
Böter (domstolsdom)	3	3				1		
BrB 34 kap. 1§	<1	2	3	4				
Straffreläggande							1	
Åtalsunderlåtelse	10	4	10	2	1	1		
Antal lagförda personer	116	108	105	56	16	18	11	5

3.1.3 Hur många är utsatta för sexuella övergrepp?

Brottslighetens omfattning (Prevalensen)

Mörkertalet är stort när det gäller sexualbrott, särskilt i de fall offret och gärningsmannen är bekanta med varandra. En kompletterande bild av hur många det är som utsätts för sexualbrott i befolkningen eller i en viss grupp av befolkningen är att se på de s.k. prevalenstalen som erhålls i offerundersökningar. Av dessa tal framgår hur stor andel av den undersökta gruppen som enligt egen utsaga har varit utsatt för ett visst brott under en given tidsperiod. Resultaten från offerundersökningar kan vara vanskliga att tolka, särskilt när det är fråga om sådan känslig brottslighet som sexualbrott. Ju känsligare ett brott är desto större är risken för stora bortfall i offerundersökningar och desto mindre är då resultatens tillförlitlighet. Även bland de personer som svarat på de känsliga frågorna är inte alltid svaren helt att lita på.

Offerundersökningar bland vuxna i de nordiska länderna tyder på att mellan 9 och 19 procent av kvinnorna och mellan 3 och 9 procent av männen har varit utsatta för sexuella övergrepp före 18 års ålder.⁷ Dessa prevalenstal stämmer relativt väl med motsvarande svenska undersökningar. Enligt en av de senaste svenska undersökningarna har mellan 7 och 8 procent av kvinnorna och mellan 1 och 3 procent av

⁷ Peter L. Martens, Pedofili. Barnpornografi och sexuella övergrepp mot barn. BRÅ 1998 s. 5.

männen har utsatts för sexuella övergrepp före 18 års ålder.⁸ I en undersökning från år 1992 tillfrågades 2 000 ungdomar på 17 år om sina sexuella erfarenheter och beteenden.⁹ Enligt undersökningen uppgav 12 procent av flickorna och 4 procent av pojkarna att de hade blivit utsatta för sexuella övergrepp inklusive sexuellt ofredande. Om man uteslöt blottning, dvs. begränsade definitionen till övergrepp som inkluderade endast kroppslig beröring, blev siffran 7 procent för flickor och 3 procent för pojkar. En fjärdedel av övergreppen hade skett av någon inom familjen (till vilken också styvföräldrar räknas) eller av en släkting. Barn som utsatts för den typen av sexuella övergrepp hade relativt låg ålder och övergreppen hade upprepats under en längre tidsperiod. Övergrepp som hade begåtts av en helt okänd person var oftast engångsföreteelser.

I jämförelse med motsvarande undersökningar gjorda i andra länder ligger de svenska prevalenstalen på en ganska låg nivå. Allmänt gäller dock att prevalenstalen enligt offerundersökningar ligger på en betydligt högre nivå än vad den polisanmälda brottsligheten indikerar.

För att få bättre kännedom om den verkliga omfattningen av våld mot kvinnor (inklusive sexuellt våld) har regeringen i december 1997 uppdragit åt Brottsoffermyndigheten att i samarbete med BRÅ genomföra en särskild brottsofferundersökning avseende våld mot kvinnor. För detta ändamål har Brottsoffermyndigheten tilldelats 2 000 000 kr. En särskild förstudie till undersökningen utförs av Rikskvinnocentrum i Uppsala för kvinnor som misshandlats och våldtagits. Förstudiens syfte är att planera och att utarbeta metoder för den stora brottsofferundersökningen.¹⁰

Mörkertalet

I offerundersökningar brukar man ibland också fråga de personer som uppger att de blivit utsatta för brott om de anmält händelsen till polisen. Undersökningar har visat att mellan 5 och 10 procent av de som uppger att de blivit utsatta sexuella övergrepp gör en polisanmälan. Detta ger en viss uppfattning om på vilken nivå mörkertalet kan ligga för sexualbrotten.

⁸ Carl-Göran Svedin, Definitioner och förekomst, Socialstyrelsen 1999, s. 22 f.

⁹ Karin Edgardh, Tonåringar, sex och samlevnad, Göteborg 1992 s. 79 f. Folkhälsoinstitutets undersökning Sex i Sverige från år 1996 bekräftar i princip dessa siffror, se s. 274.

¹⁰ Prop. 1997/98:55 s. 30 f. och 221.

Det finns flera faktorer som förklarar varför en person som utsätts för ett sexuellt övergrepp inte är benägen att anmäla detta för polisen. Generella faktorer som påverkar anmälningsbenägenheten av brott i allmänhet är brottets grovhet, relationen mellan gärningsmannen och offret samt brottets synlighet. Grova brott som lett till allvarliga skador anmäls oftare än lindrigare brott. Så kallade överfallsvåldtäkter, dvs. våldtäkter som har förövats utanför hemmet av en okänd gärningsman, kommer oftare till polisens kännedom än våldtäkter som begås av någon offret känner och sådana som begås inom hemmets väggar. Det är känt att mörkertalet är stort för de brott där kvinnor faller offer för mäns våld och övergrepp inom äktenskap eller andra förhållanden. Det finns anledning att anta att förhållandet är detsamma för våld inom homosexuella förhållanden.

Mörkertalet är också generellt större om offret är ett barn eller en ung person. Om offret är ett barn eller en ung person och om han eller hon känner gärningsmannen anses anmälningsbenägenheten ännu mindre. Detta är naturligt. Små barn kan inte alltid berätta om vad de har varit med om. De har kanske ännu inte ens lärt sig att prata. De äldre barnen kan inte heller nödvändigtvis klä vad de varit med om i ord. Dessutom beror det på barnets mognadsgrad om det kan anmäla brottet till de sociala myndigheterna eller polisen. Härtill kommer att barn är tillitsfulla. Det finns ett motstånd också hos barn mot att ange sina nära, inte minst då man som barn är beroende av de vuxna för sin trygghet och dagliga omvårdnad. Även i familjer där det förekommer sexuella övergrepp kan det finnas band av samhörighet och lojalitet. Det förhållandet att sexuella övergrepp mot barn regelmässigt för med sig känslor av skam och skuld motverkar också anmälningsbenägenheten. Se mer om sexuella övergrepp mot barn nedan under avsnitt 3.2.2.

Det har framgått tidigare att antalet kvinnor som misstänks för sexualbrott är mycket lågt. En del forskare har hävdats att mörkertalet för kvinnor är betydligt högre än för män när det gäller sexualbrott. I sin rapport "Kvinnor som dömts för sexualbrott mot barn: Brottens omfattning och karaktär" refererar Fällman och Christiansson (1999) till en utländsk undersökning där man uppskattat att andelen kvinnor bland sexualbrottsförövarna torde ligga på åtminstone 10 procent. Nämnda rapport är en specialstudie av kvinnor som blivit anmälda och dömda för sexualbrott mot barn under 15 år. Undersökningen hämtade de grundläggande uppgifterna från det s.k. person- och belastningsregistret och avsåg alla de kvinnor som varit misstänkta för fullbordat eller medhjälp till brott under perioden 1 januari 1990 och 30 juni 1994. 110 kvinnor var misstänkta för brott sexualbrott mot barn den aktuella

perioden och av dessa åtalades 18 kvinnor. 13 av åtalen ledde till fällande dom och för en fjärdedel av dessa blev påföljden fängelse.

I de rapporter som årligen utges av BRIS (Barnens rätt i samhället) hävdas att andelen kvinnliga förövare av sexualbrott mot barn har ökat under senare år och att andelen numera uppgår till 15 procent. Uppgifterna har sitt ursprung i de telefonsamtal som BRIS mottar från barn i kris, varför den observerade andelen kvinnliga förövare i sammanställningen inte kan ses som en uppskattning av den faktiska andelen kvinnor bland sexualbrottsförövare mot barn. BRIS:s rapporter är dock en bland andra källor som tillsammans kan tyckas ge stöd för antagandet att andelen kvinnliga förövare är större än vad den officiella statistiken visar. Se mer om rapporterna från BRIS nedan. Jfr också vad som sägs nedan om Sexuella övergrepp mot barn i avsnitt 3.2.2.

Offrens kön

Kvinnor respektive män och flickor respektive pojkar är utsatta för sexuella övergrepp i olika omfattning. Internationella studier visar att det är en och en halv till tre gånger så vanligt med sexuella övergrepp mot flickor som mot pojkar. Folkhälsoinstitutets undersökning Sex i Sverige från år 1996 drar slutsatsen att sexualbrottsoffret i sex fall av tio är flickor.

Sexuella övergrepp bland barn i kris

En annan källa för information om förekomsten av sexuella övergrepp mot barn är uppgifter från BRIS (Barnens rätt i samhället). Sedan 20 år tillbaka tar BRIS emot telefonsamtal från barn på ett s.k. 0200-nummer, Barnens Hjälptelefon. Varje år görs en sammanställning av de samtal som inkommit under året i en rapport. Dessa uppgifter ger visserligen ingen representativ bild av hur vanligt bland barn i allmänhet det är att bli utsatt för sexuella övergrepp. De ger snarare en bild av utsattheten bland barn som tagit kontakt med Barnens Hjälptelefon, dvs. oftast barn som befinner sig i en krissituation. Enligt den senaste BRIS-rapporten Samtalen till BRIS stödtelefoner 1999 framkom följande uppgifter.

År 1999 bearbetades 14 341 samtal statistiskt. Under året inkom totalt 104 000 samtal. De samtal som inte räknas med är de där uppringaren var tyst, blev avbruten eller endast "testade" mottagaren. Det förekom även busringningar.

Så många barn och ungdomar har aldrig tidigare ringt till BRIS. Under de två senaste åren har antalet samtal ökat markant. BRIS menar att ökningen kan bero på dels ökad kunskap hos barn, dels att de är mer frimodiga med att berätta. Samtidigt, menar BRIS, finns det tecken på ökad misär hos en mindre men växande grupp utsatta barn i samhället.

Mobbning, fysisk misshandel och sexuella övergrepp hör till de vanligaste orsakerna, en tredjedel av det totala antalet samtal, varför barnen ringer BRIS. Den genomsnittliga åldern på den som ringer är mellan 13 och 14 år. Cirka sju av tio samtal handlade om flickor i första hand och resten om pojkar. Samtalen har blivit både längre och mer komplicerade. Flickor och pojkar ringer i stor utsträckning om likartade problem. Flickorna ger dock oftare uttryck för depressiva sinnesstämningar.

Hemmet och familjen är en vanlig problemmiljö. En tredjedel av barnsamtalen handlar om barn som brottsoffer. Den vanligaste brottsplatsen är hemmet. Och den vanligaste förövaren är en förälder.

Ca 1 200 av de redovisade samtalen (eller 8,5 procent) år 1999 handlade i första hand om sexuella övergrepp och ofredanden. Offren bestod i ca 80 procent av flickor. Barn och ungdomar som bor i en styvfamilj är överrepresenterade.¹¹

Av de samtal som rör sexuella övergrepp har BRIS konstaterat följande om de uppgivna förövarna. Det är biologisk fader (24 procent), styvfader (9,5 procent), biologisk mor (6 procent), styvmor (3 procent) känd jämnårig förövare (13 procent), syskon (7 procent) samt lärare/skolpersonal (12 procent) som pekas ut. I 85 procent av samtalen uppgavs förövaren vara en man och således i 15 procent en kvinna. De kvinnliga förövarnas andel har ökat under senare år. Ungefär var femte förövare är under 18 år.

3.1.4 Gruppvåldtäkter

Under de senaste åren har massmedia uppmärksammat några fall av gruppvåldtäkter. Dessa fall har väckt den allmänna frågan hur vanligt förekommande gruppvåldtäkter är. "Gruppvåldtäkt" har ingen egen brottsrubricering och inte heller någon speciell brottskod vid brottsanmälan. För att få en bild av gruppvåldtäkterna i den mån de anmäls till polisen måste man göra en specialgranskning av anmäl-

¹¹ En majoritet av samtliga barn som ringt ett bearbetat samtal bor visserligen i en kärnfamilj, men utgör endast 56 %. Det är således en klar underrepresentation jämfört med under vilka familjeförhållanden barn i Sverige generellt lever.

ningsstatistiken. Detta har BRÅ gjort. Resultatet har publicerats i en särskild PM med titeln "Statistik om gruppvåldtäkter: Gruppvåldtäkter under 1990-talet" (BRÅ:2000/3).

Anmälda våldtäkter med två eller fler misstänkta gärningsmän under åren 1991–1999 har specialstuderats av BRÅ. Mellan 30 och 60 sådana fall per år har identifierats bland de anmälda våldtäktsbrotten. Av alla anmälda våldsbrott är ungefär 2 procent våldtäkter. Gruppvåldtäkter utgör omkring en promille av alla anmälda våldsbrott. Gruppvåldtäkter är med andra ord en mycket allvarlig men sällsynt brottsform.

Gruppvåldtäkterna är till övervägande del (nästan 80 procent) fall med två misstänkta personer och i något mer än 20 procent fall med tre eller fler misstänkta. Gruppvåldtäkterna skedde till omkring 80 procent inomhus och 20 procent utomhus, oavsett antalet misstänkta inblandade.

Det är relativt ovanligt med minderåriga offer vid gruppvåldtäkt. Under 1990-talet registrerades 43 fall av minderåriga offer, vilket motsvarar 11 procent av anmälda våldtäkter med två eller flera misstänkta förövare.

Under 1990-talet har antalet gruppvåldtäkter visat en sjunkande trend, vilket beror på att antalet med två misstänkta gärningsmän sjunkit medan antalet fall med tre eller fler misstänkta har legat på ganska jämn nivå. Minskningen av antalet fall gäller för gruppvåldtäkter både inomhus och utomhus. Antalet fall med minderåriga offer har legat konstant kring 4–5 registrerade fall per år medan fallen med ett offer som är 15 år eller äldre minskat för varje år.

Gruppvåldtäkter kan inte beskrivas som ett utpräglat ungdomsbrott. Av samtliga anmälda brott mot brottsbalken utgör ungdomarna mellan 15 och 20 år nästan 30 procent av fallen. Under 1990-talet var 28 procent av de som misstänktes som förövare av gruppvåldtäkt ungdomar i nämnda åldrar. Antalet har legat på i stort sett samma nivå under 1990-talet med mellan 25–30 ungdomar per år (med några enstaka undantag). I gruppvåldtäkter med tre eller fler misstänkta är däremot andelen ungdomar bland de misstänkta relativt hög med omkring 40 procent.

Personer som är misstänkta för gruppvåldtäkt har relativt ofta ett brottsligt förflutet. Omkring 65 procent av de misstänkta var lagförda för minst ett brott före det aktuella våldtäktsbrottet. Nästan hälften av de tidigare lagförda hade tre eller fler lagföringar bakom sig. Detta kan jämföras med brottsbelastade personer i allmänhet där 26 procent har tre eller fler tidigare lagföringar. Brottsmönstret bland de tidigare brottsbelastade såg ut som mönstret för brottsbelastade personer i allmänhet. Tidigare lagföringar för sexualbrott var sällsynta, däremot var många lagförda för trafikbrott, stölder och snatterier.

Flertalet av anmälningarna av gruppvåldtäkt leder inte till åtal. Under 1990-talet avskrevs nästan 75 procent av anmälningarna om gruppvåldtäkt med känd gärningsman. Motiveringen för avskrivning var att brott inte kan styrkas eller någon annan anledning. En del fall skrivs av på grund av att bevisningen inte räcker till att väcka åtal. I ungefär 10 fall per år har åklagaren väckt åtal.

3.2 Offer för sexuella övergrepp

3.2.1 Sexuella övergrepp mot vuxna

Den kunskap som kommittén refererar inledningsvis i detta avsnitt har inhämtats i huvudsak från material publicerat av forskare med anknytning till RFSU-kliniken i Stockholm.¹² Emellertid ligger också annat material till grund för avsnittet. De källorna redovisas särskilt. Det skall anmärkas att de flesta beskrivningarna tar som utgångspunkt att gärningsmannen är en man och offret är en kvinna. Detta har två orsaker. Dels begås våldtäkter nästan uteslutande av män mot kvinnor, dels utgör denna verklighet underlag för såväl forskningen som behandlingen.

År 1977 startades vid RFSU-kliniken i Stockholm Sveriges första mottagning för våldtagna kvinnor med medel från Justitiedepartementet. Efter ett år utvidgades mottagningen till ett forskningsprojekt om våldtäkt som även innefattade kunskap om gärningsmännen och som pågick till år 1984. Viss verksamhet pågår alltjämt, dvs. både kvinnor och män som utsatts för sexuella övergrepp eller begått sådana brott kan vända sig till kliniken för rådgivning eller behandling. De flesta kvinnor som vänt sig till kliniken har blivit våldtagna av män som de inte har känt eller varit föga bekanta med, alltså av en man som de inte har levt tillsammans med.

Övergreppet är fasansfullt och kränkande

Den som blir våldtagen utsätts för tvång. I vissa fall är våldet eller hotet inte kvalificerat, men det finns alltid med i bilden. Gärningsmannen respekterar inte offrets sexuella självbestämmanderätt. Offren upplever regelmässigt att deras sexuella liksom personliga integritet blir kränkt.

¹² Se bl.a. Eva Hedlund, *Efter ett sexuellt övergrepp*, SESAM/RFSU Skriftserie 2, 1991 och Eva Hedlund och Gunilla Lundmark *Våldtäkt – vanmakt*, dsf Rapport 1983:1. I viss mån har avsnittet arbetats fram med hjälp av Eva Hedlund och Marianne Göthberg knutna till RFSU-kliniken.

Det finns offer som har beskrivit sina känslor i samband med våldtäkten på ett sätt som om det vore ett krig.¹³ Offret känner sig då inte bara kränkt utan menar också att gärningsmannen invaderat kroppen och själen. Övergreppet har också liknats vid andra oväntade påfrestningar som framkallar kriser, t.ex. att få kännedom om att man bär på en allvarlig sjukdom eller besked att en nära anhörig har dött. Känslan av att tappa fotfästet i tillvaron är gemensam för dem som hamnar i kris och alltså också för dem som blivit offer för ett sexuellt övergrepp.

En kvinna som utsätts för hot om våldtäkt betar sig som andra människor i fara. Hon försöker komma undan och försvara sig. Hur hon förhåller sig i övergreppssituationen och om eller hur hon försvarar sig beror på bl.a. omständigheterna vid gärningen, vem hon är och hur lång tid det förflyter mellan hotet och själva övergreppet. Oavsett på vilket sätt en våldtäkt har förövats är det gemensamt för i princip samtliga kvinnor att de har uppfattat gärningsmannens farlighet. Kvinnorna har upplevt stark rädsla och har ofta fruktat för sina liv. För att kvinnan skall ha upplevt denna rädsla krävs inte att gärningsmannen faktiskt har hotat henne till livet. Många kvinnor har beskrivit gärningsmannen som avskärmad, som i trance i samband med övergreppet. Från att ha varit t.ex. vänlig och charmerande har han förändrats och blivit farlig.

Alla kvinnor prövar någon slags försvarsstrategi. Dessa kan vara både verbala och fysiska. Detta är en normalt förekommande mekanism hos alla som är offer – oavsett vilket kön man tillhör eller vilket slags angrepp det är frågan om – för något hotfullt. Dessa försvarsstrategier går ut på att överleva. Kvinnorna har således inriktat sig på att trappa ned våldet, att komma ut ur situationen på bästa sätt (dvs. med minsta möjliga skador eller åtminstone levande) och att vinna tid. Kvinnorna kan försöka att lugna gärningsmannen genom att t.ex. samtala med mannen och eller försöka få kontakt med honom. Det finns de som har vädjat till gärningsmannen att inte förgripa sig på dem. Någon har uppgett sig vara gravid. Det är vanligt att försöka vinna tid. Här har kvinnorna använt olika metoder. Det finns de som erbjudit gärningsmannen kaffe eller frågat honom om de får gå på toaletten. Några har försökt skrämman gärningsmannen genom att t.ex. uppge sig ha en könssjukdom eller att maken snart kommer hem. Naturligtvis finns det kvinnor som har gjort fysiskt motstånd. De har värjt sig eller försökt knuffa bort gärningsmannen. Många kvinnor har emellertid inte kunnat göra något motstånd. De har varit paralyserade av skräck. Att

¹³ Se bl.a. Eva Lundgren i *Hur mår du kvinna? Hur mäns sexuella våld påverkar kvinnors hälsa*. ROKS, Tidens förlag 1993, s. 131 f.

offren visar de nu redovisade försvarsstrategierna framgår också av kommitténs praxisundersökning såvitt avser domar om bl.a. våldtäkt.

Av den forskning och den kunskap som kommittén har tagit del av framgår vidare följande. När kvinnorna insett att de inte lyckas undkomma är det vanligt att de har avskärmat sig. De har "gett upp" när de märker att försvarsstrategin inte fungerar eller så har de blivit som paralyserade. Detta är också ett vanligt beteende hos andra brottsoffer. Det har förklarats som ett sätt för offret att uthärda det oundvikliga, att överleva själva kränkningen och skräcken. Offer stänger av sina känslor, tänker på annat och "låtsas" att han eller hon inte är där. Kvinnor som blivit utsatta för våldtäkt upplever ofta att de är närvarande fysiskt men inte psykiskt vid övergreppet. Denna förmåga att "stänga av" kan medföra att kvinnan får svårt att redogöra för övergreppet i efterhand eller att hon får minnesluckor.

Reaktionerna och skadorna efter ett sexuellt övergrepp är många

De omedelbara följdverkningarna av att ha blivit våldtagen brukar vara rädsla och skräck. Kvinnan kan vara rädd för att ha blivit fysiskt skadad, för att hon har blivit gravid eller smittad av någon sexuellt överförbar sjukdom. Hon kanske inte vågar sova ensam. Hon kan vara rädd för att gå ut på kvällen, för att stå i en rulltrappa eller åka spårvagn av rädsla att någon kommer henne för nära. Sömnsvårigheter och ätstörningar är andra följdverkningar, liksom en känsla av ångest. En del kvinnor upplever att det syns på dem vad de har varit med om. Till följdverkningar på sikt kan höra bl.a. misstro mot män eller mot den egna förmågan att bedöma män och sexuella svårigheter.

En kvinna som har utsatts för ett sexuellt övergrepp känner ofta skuld, och hon får efteråt tankar kring förövaren och övergreppet. Hon frågar sig varför just hon blev utsatt och varför hon inte var mer uppmärksam. Hon kan gå igenom olika strategier som hon borde ha använt. Hon klandrar sig själv för sitt riskbeteende, även om hon inte har uppvisat något. Om hon har druckit alkohol ifrågasätter hon sin konsumtion, även om det har varit fråga om endast ett glas vin.

Hur rädd kvinnan känner sig och hur länge den känslan och andra reaktioner på övergreppet finns kvar, beror på många faktorer. Det kan bero på vilket slags övergrepp hon har varit utsatt för. Om gärningsmannen var helt okänd eller en person hon har känt visst förtroende för spelar också in. Om gärningsmannen är på fri fot kan det vara svårt att lägga händelsen bakom sig. Det kan då också finnas en rädsla för hämnd. Vilka krisreaktioner kvinnan utvecklar beror även på en mängd

andra faktorer: vem hon är som person, hennes ålder och hennes stöd i omgivningen har utöver våldet och arten av våldtäkt också betydelse.

Sexuella övergrepp i andra situationer och följder därav eller Något om våldets s.k. normaliseringsprocess

Som nämnts i avsnitt 3.2.1 har den kunskap som hittills refererats inhämtats framför allt från RFSU:s klinik dit främst kvinnor sökt som har utsatts för andra sexuella övergrepp än de som sker inom relationer. De övergrepp som begås mot någon inom nära relationer eller mot bekanta är dock de mest vanligt förekommande.

För att förstå det våld som förekommer i nära förhållanden mellan en man och en kvinna måste man också förstå den process som förövande av våld leder till för både mannen och kvinnan. Våldsprocessen har beskrivits som en normaliseringsprocess, men också som en process med två parter med olika ”strategier” till våldet.¹⁴

I relationer där mannen slår, hotar och kränker kvinnan, bli våldet så småningom ett normalt inslag; det blir normaliserat. Parallellt med denna normalisering utvecklar de två parterna var sin strategi. För mannens del handlar det om främst att med våldet som medel skaffa sig kontroll över kvinnan. Våldet sägs konstituera hans manlighet. För kvinnan handlar det om en anpassning i syfte att underordna sig mannen. Underordningen införlivas i kvinnans föreställningsvärld. Därigenom konstitueras hennes kvinnlighet.

I våldsprocessen är många mekanismer verksamma. De gör var för sig och särskilt tillsammans våldet till en aktiv och dynamisk process med djupgående konsekvenser för kvinnan och mannen i deras förhållande. Parrelationen kan många gånger ha varit ”fredlig” till en början. I samband med våldets inträde suddas dock gränserna mellan kärlek och våld ut. Våldsprocessen kännetecknas av att våldet normaliseras av både mannen, den som slår, och kvinnan, den misshandlade. Våldet blir så småningom ett accepterat inslag i vardagen. Då kan man inte längre tala om två parter och två strategier. Kvinnan har nu mer eller mindre intagit rollen av ett offer. Normaliseringsprocessen är en viktig förklaring till varför en kvinna som utsätts för våld i hemmet inte vill eller kan lämna relationen.

Inte sällan är sexuella övergrepp ett vanligt inslag i det våld som kvinnor utsätts för i hemmet. Det som komplicerar bilden är att kvinnan

¹⁴ Eva Lundgren i bl.a. Våldets normaliseringsprocess. Två parter – två strategier. JÄMFO-rapport nr 14, 1989 s. 113 f. Jfr Kvinnofrid (SOU 1995:60) s. 102 f.

och mannen kan ha ett vanligt samliv vid sidan av våldet och de andra övergreppen. De sexuella övergreppen kan äga rum vid enskilda tillfällen men det tycks inte ovanligt att mannen avslutar misshandeln med att kräva att ha samlag eller annat sexuellt umgänge med kvinnan. Kvinnans motstånd är då redan nedbrutet. Genom att utnyttja den hotfulla och våldsamma situationen genomdriver mannen sin vilja.

Dessa övergrepp leder naturligtvis precis som överfallsvåldtäkter till skador hos kvinnan och många skador är desamma. Det kan dock vara svårt att avgöra vilka skador som orsakats av att kvinnan har levt i en miljö som präglats av våld och hot och vad som kan härledas direkt till de sexuella övergreppen. En sådan kvinna lever inte oväntat ofta under ständig oro och skräck. Hennes tillvaro kontrolleras i regel av mannen så till den grad att hans verklighet blir hennes. Även om det finns relationer som innehåller perioder av lugn är våldet ändå ständigt närvarande. Mycket av kvinnans tid går åt till att försöka göra mannen till lags och att inte dra på sig hans vrede.

Det säger sig självt att det är förödande för självkänslan att leva länge i en relation som innehåller våld, sexuella övergrepp och andra kränkningar. För en kvinna som utsätts för sexuella övergrepp av den som hon har eller har haft en nära relation till kan övergreppet innebära en lika svår kränkning som en överfallsvåldtäkt. En sådan omständighet kan dessutom medföra att hennes tillit till andra människor, framför allt män, får sig en allvarlig knäck. Den man har eller har haft en relation med bör man kunna förlita sig på. Ett övergrepp av en närstående innebär därmed ett missbruk av förtroendet, och ett sådant övergrepp kan därför medföra djupare sår i själen än en överfallsvåldtäkt.

Övergrepp i homosexuella förhållanden

Familjevåld har traditionellt behandlats endast inom heterosexuella parförhållanden.¹⁵ Vidare tar forskningen om orsakerna till sexuella övergrepp samt om de konsekvenser och skador detta våld leder till oftast som utgångspunkt att det är en man som begår brottet och att det är en kvinna som är offret. I de allra flesta fall ser verkligheten också ut så.

Det förekommer dock våld också mot homosexuella kvinnor och män, både inom och utom homosexuella förhållanden. Homosexuella kvinnor som utsätts för våld tycks i större utsträckning vara bekanta

¹⁵ Raquel Kennedy Bergen (red.) *Issues in Intimate Violence*, USA 1998, s. 114.

med offren än de utsatta homosexuella männen¹⁶ De bekanta utgör till stor del närstående, dvs. familjemedlem eller partner. De få studier som finns av våld inom homosexuella förhållanden antyder att det inte är helt ovanligt med sådana handlingar. Det har uppskattats att mellan 11 och 20 procent av homosexuella män och att mellan 11 och 73 procent av homosexuella kvinnor är utsatta för våld och kränkningar varje år av sina partner. Siffrorna måste tolkas med mycket stor försiktighet eftersom de bl.a. bygger på få undersökningar som dessutom är förenade med vissa metodologiska svagheter.¹⁷

Det har sagts att det finns vissa gemensamma drag i all partnermisshandel, oavsett om det är i ett heterosexuellt eller ett homosexuellt par som den förekommer. Sålunda finns där våldets oförutsägbarhet, paradoxen att misshandlaren samtidigt är tröstaren, den påtvingade isoleringen, en ignorant och okunnig omvärld samt rädslan att inte bli trodd.¹⁸ Det är vidare självklart att våld och sexuella övergrepp inom homosexuella förhållanden och parternas strategier kan utvecklas på samma sätt som beskrivits om heterosexuella förhållanden där det förekommer. Normaliseringsprocessen är lika förödande för parterna i ett homosexuellt som ett heterosexuellt förhållande. En kvinna som regelbundet utsätts för fysisk och psykisk misshandel samt sexuella kränkningar av den kvinna hon har en nära relation till riskerar att gradvis vänja sig vid situationen på ett sådant sätt att våldet kommer att bli ett normalt inslag i hennes liv. Kränkningarna kommer givetvis att påverka också välbefinnandet och självbilden av en sådan misshandlad och utsatt homosexuell kvinna. Detsamma gäller givetvis en utsatt homosexuell man. Skammen, skulden och inte minst svårigheten att berätta om våld och kränkningar förövade av närstående är gemensam för homosexuella och heterosexuella offer.

Det har gjorts gällande att många av dessa känslor kan vara starkare när det är frågan om ett homosexuellt förhållande, bl.a. på grund av att de homosexuella inte är accepterade fullt ut i samhället och därmed skulle ha en sämre utgångspunkt. Våldet inom den homosexuella familjen har till och med ansetts osynliggjort. Den s.k. homofobin kan dock också fungera som ett sammafogande kitt mellan ett homosexuellt par, vilket således kan få den misshandlade att inte vilja avslöja sin partner för en heterosexuell omvärld.¹⁹

¹⁶ Eva Tiby, De utsatta. Brott mot homosexuell kvinnor och män, Folkhälsoinstitutets rapport nr 2000:3, s. 71. Studien omfattade allt ”våld” mot homosexuella, dvs. inte bara sexuella övergrepp.

¹⁷ Requel Kennedy Bergen s. 119 och 130.

¹⁸ Lars Gårdefeldt Våld i homorelationer, Socialpolitik nr 1 år 1999, s 8 f.

¹⁹ Gårdefeldt s. 8 och 11.

Givetvis utvecklas roller och strategier i ett homosexuellt förhållande som präglas av våld och sexuella övergrepp. Den som utövar våldet kontrollerar i stor utsträckning förhållandet och utvecklar därmed en överordnad roll. Offret utvecklar bl.a. en strategi för att anpassa sig och för att överleva. Förklaringarna till övergreppen måste emellertid delvis sökas på annat håll än när det är frågan om heterosexuella förhållanden. Det har sålunda sagts att manlighet i många västerländska kulturer associeras med aggressivitet och med en överordnad ställning i ett parförhållande. Detta har lett till myten att våld inom lesbiska förhållanden kan förklaras med rollfördelningen. Detta har inte stöd i forskningen. En vanlig missuppfattning om våld inom manliga homosexuella förhållanden har sagts vara att våldet är ömsesidigt och att det handlar om en "fair fight." Inte heller det har bekräftats i forskningen. Några förklaringar till våld inom homosexuella förhållanden som nämns i litteraturen är missbruk, psykosociala faktorer samt behov av makt och kontroll. I någon undersökning har det påvisats att det var mycket vanligt att den som utövade fysiskt eller psykiskt våld själv hade varit utsatt för sådana kränkningar, fr.a. i barndomen.²⁰

3.2.2 Sexuella övergrepp mot barn

Rädda Barnen driver sedan år 1990 en mottagning för sexuellt utnyttjade pojkar, den s.k. pojkmottagningen. Mottagningen ingår i Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar i kris. Där ingår också en mottagning för flyktingbarn och en för barn i sorg. Även om den största målgruppen på pojkmottagningen är pojkar som utsatts för sexuella övergrepp tar man numera också emot en del unga förövare. När det gäller dem är ambitionen att behandla den sexuella beteendeproblematiken som unga förövare bär på. Man tar även emot en och annan flicka som utsatts för övergrepp. Anledningen är att det kan finnas systrar och bröder som utsatts av samme förövare, varför man vill behandla syskonparet. Det kan också vara en ung förövare som berättat om en flicka han utnyttjat, och som på det sätt kommit i kontakt med pojkmottagningen. Börje Svensson, verksam vid mottagningen som psykoterapeut, har dokumenterat en del av arbetet i boken *101 pojkar*. En studie om sexuella övergrepp (Rädda Barnen

²⁰ Raqurel Kennedy Bergen s. 119 f. jfr s. 132 f. och Claire M. Renzetti och Charles Harvey Miles (red.) *Violence in Gay and Lesbian Domestic Partnerships*, England 1996, s. 39.

1998). Mycket av det som återges i detta avsnitt är hämtat från den studien.

Det skall understrykas att Rädda Barnens erfarenheter kommer från arbetet med pojkar. Pojkarna är i minoritet bland offren för sexuella övergrepp. Som framgått tidigare i detta kapitel säger mellan 7 och 8 procent av flickorna och 1 och 3 procent av pojkarna att de har utsatts för sexuella övergrepp (kroppslig beröring) före 18 års ålder. Siffrorna bekräftas i internationella studier; som nämnts tidigare är det en och en halv till tre gånger så vanligt att dessa brott begås mot flickor som att de begås mot pojkar. Dessa siffror gör naturligtvis inte pojkarnas öden och lidanden mindre angelägna. De är dock viktiga att hålla i minnet. Det är inte givet att pojkars och flickors känslor och erfarenheter samt reaktioner efter ett sexuellt övergrepp är desamma.

Övergreppet är fasansfullt, kränkande och obegripligt

De 101 pojkar som ingick i Rädda Barnens studie hade blivit utnyttjade av 91 förövare. Det var 29 barn som hade blivit utnyttjade av *någon som bodde i hemmet*. Den största andelen av dessa hade utnyttjats av sina biologiska pappor (14 barn). 7 av pojkarna hade utnyttjats av sina bröder, 5 av sina mammor, 2 av sina styvpappor och 1 av sin styvbror.

72 pojkar hade blivit utnyttjade av *någon som inte bodde i hemmet*. De största kategorierna fördelade sig bland dem enligt följande. De flesta pojkar hade blivit utnyttjade av professionella/ideella som arbetar med barn, nämligen 23 pojkar. 13 pojkar hade utnyttjats av en obekant förövare och 10 av äldre pojkar i grannskapet.

Av de 101 pojkarna hade 22 blivit utnyttjade av förövare som var yngre än 18 år. Nio pojkar hade blivit sexuellt utnyttjade av kvinnliga förövare (varav som nyss sagts fem av biologiska mammor). Övriga pojkar hade alltså blivit utnyttjade av vuxna manliga förövare.

Här skall det anmärkas att det finns skillnader vad gäller sexuella övergrepp mot pojkar respektive flickor. Det är större risk för flickor att förövarna finns i deras omedelbara närhet. Övergrepp inom familjen och av nära släktingar är således vanligare bland flickor (14–56 procent) än bland pojkar (0–25 procent).²¹ Pojkar löper större risk än flickor att falla offer för pedofiler. Bland förövare som inte bodde i offrets hem utgjorde pedofilerna en majoritet – 23 pojkar i Rädda Barnens studie hade som nyss nämnts utnyttjats av professionella/ideella som arbetar med barn.

²¹ Carl-Göran Svedin, Definitioner och förekomst s. 26.

Känslor av tvång, äckel, och förtvivlan är dock ganska allmängiltiga för både flickor och pojkar i samband med ett sexuellt övergrepp. De flesta barn känner också rädsla. Av de 101 pojkar som ingick i Rädda Barnens studie hade 71 upplevt en betydande rädsla i samband med övergreppen. 20 barn kände en liten eller ingen rädsla. Rädslan var starkare om förövaren var en helt okänd person. 11 av 12 pojkar som blivit sexuellt utnyttjade av en obekant förövare hade haft mycket starka rädslor under övergreppen. Att utsättas för sexuella övergrepp av sin mamma eller pappa medför också starka skräckkänslor. Många barn var panikslagna under övergrepp som begicks av en förälder.

Som nämnts ovan beskriver en del vuxna offer sexuella övergrepp i krigstermer. Övergreppet känns inte bara som en kränkning utan som en invasion. Det gäller också för barn som är offer för sexuella övergrepp. Om övergreppen pågår en längre tid kan invasionen förvandlas till en ockupation. På motsvarande sätt som ett land förlorar sitt språk, sin kultur och sina gränser vid en invasion av ett främmande land förlorar barnet sitt jag när det utsätts för sexuella övergrepp. Förövaren kontrollerar verkligheten och förnekar inte sällan barnets egen verklighet.²²

Sexuella övergrepp som sker inom familjen pågår generellt sett under en längre period. Sådana övergrepp debuterar dessutom oftare när barnet är yngre jämfört med vad som är fallet för övergrepp förövade av någon utom familjen. Det är inte ovanligt att övergrepp som förövas av närstående blir allt grövre. Här finns en parallell till det som kallas våldets normaliseringsprocess (se ovan). Det kan bli fråga om en sexualiserad maktrelation där förövaren definierar verkligheten och situationen. När förövaren förnekar och omtolkar vad som sker blir barnets verklighet påverkad. Barnet och dess upplevelser blir osynliga för omvärlden och i vissa fall till och med för barnet självt.²³ Att detta kan få konsekvenser för barnen förmåga att anmäla övergreppen säger sig självt.

Vuxna som har utsatts för sexuella övergrepp under barndomen har omvitnat hur de som barn levde i skräck under den tid övergreppen pågick. Ovissheten om när nästa övergrepp skulle komma och vad förövaren då skulle företa sig var ständigt närvarande. Livsbetingelserna var med andra ord påfrestande. Många berättar om olika strategier som de utvecklade som små, för att komma undan och för att slippa att vara ensam med förövaren. När de insåg att de inte kunde

²² Eva Lundgren, *Hur mår du kvinna*, s. 131 f.

²³ Nea Mellberg i *Sexuella övergrepp mot kvinnor och flickor*, ROKS 1997, s. 83 f.

komma undan ”stängde de av”, allt för att inte känna den smärta förövaren åsamkade dem.²⁴

Det är svårt för barn att avslöja sexuella övergrepp

Barn avslöjar inte gärna sexuella övergrepp. Om det är en förövare som ett barn inte känner är det visserligen vanligare att brottet uppdagas men det förekommer att barnet tiger i sådana fall också. Ungefär hälften av dem som i offerundersökningar uppger att de har blivit sexuellt utnyttjade har inte berättat om brottet för någon.²⁵ Ännu färre har anmält brottet till polisen. Svårigheterna att berätta har bekräftats på flera håll, bl.a. i en studie som utförts av Carl-Göran Svedin och Kristina Back. De granskade en s.k. barnpornografihärva som nystades upp i Sverige på 1990-talet. Inget av de tio barn som alla fanns dokumenterade i det pornografiska materialet hade avslöjat vad de varit utsatta för. Till och med efter avslöjandet förnekade några barn övergreppen. Ett par barn försökte förringa handlingarna.²⁶

På senare tid har detta bekräftats i några uppmärksammade fall. Sommaren 1999 dömdes t.ex. en man i Örebro för att han bl.a. sexuellt förgripit sig på eller ofredat elva barn. Ett par av dessa barn var mannens styvbarn som han bodde tillsammans med och några av barnen hade vistats på daghem där mannen hade arbetat. Mannen hade dokumenterat nästan alla övergrepp på videofilm. Det främsta bevismedlet utgjordes således, vid sidan av mannens erkännanden, av dessa filmer. Inget barn hade självt avslöjat något övergrepp, inte ens de som var tillräckligt gamla för att ha förmågan att klä sina upplevelser i ord. Inte heller under utredningen ville eller kunde barnen berätta. Så småningom berättade ett barn en del av vad det hade utsatts för. Utan filmerna hade alltså åklagaren i målet inte kunna kunnat väcka åtal för några övergrepp.

Även om barn inte förmår berätta om vad de har varit med om kan de avslöja det ändå. Ungefär en fjärdedel av dem som avslöjar brotten gör det avsiktligt och tre fjärdedelar gör det oavsiktligt. Små barn avslöjar i större utsträckning än ungdomar brotten oavsiktligt. De mår inte bra och visar det genom t.ex. symptom och beteendeförändringar. De kan också förmedla sig oavsiktligt i lekar och teckningar. Ofta sker

²⁴ Se bl.a. Siw-Britt Söderback, Effekter i vuxen ålder relaterade till sexuella övergrepp under uppväxten. En studie vid universitetssjukhuset i Linköping juni 1998, s. 12.

²⁵ Definitioner och förekomst s. 23 och 26. Jfr Edgardh s. 80.

²⁶ Carl-Göran Svedin och Kristina Back, Barn som inte berättar. Om att utnyttjas i barnpornografi. Rädda Barnen 1996.

avslöjandet först en tid efter övergreppet ägde rum eller, om det är fler än ett, först när det har pågått en tid. Detta är fallet särskilt när det är brott som begåtts av en närstående. Brotts förövare av okända avslöjas mer ofta i direkt anslutning till övergreppet. Skillnaden mot fysiskt misshandlade barn är tydlig. Sexuellt utnyttjade barn mår framför allt psykiskt dåligt. På fysiskt misshandlade barn syns viss följd av övergreppen form av skador, sår och blåmärken. Sådana övergrepp avslöjas därför mer "akut", dvs. i samband med övergreppen.

Många tonårsflickor i åldrarna 15 till 18 år söker RFSU-kliniken för att de har blivit utsatta för sexuella övergrepp eller sexuella ofredanden i barndomen. De obearbetade känslorna i samband med övergreppen har aktualiserats när flickorna kommit i puberteten. En del känner obehag t.ex. när deras kroppar börjar utvecklas eller när de får sin första pojkvän. Andra har sexuella relationer utan urskiljning.

Att många barn inte förmår att berätta anses bero på flera saker. Problemställningen är berörd redan tidigare i kapitlet. Människan fungerar i allmänhet så att hon inte vill tala om sådant som är obehagligt. Sexuella övergrepp är mycket obehagliga och därmed svåra att klä i ord. Med övergreppen följer dessutom många känslor. De är förenade med skuld, skam, äckel och andra motstridiga känslor. Att avslöja sina föräldrar kräver mycket av barnet. Till dem finns ofta band av kärlek och lojalitet kvar. De övergrepp som medför de allvarligaste skadorna är de som begås av föräldrarna, och forskning tyder på att det är värst om det är modern som är förövaren. Modern tycks vara svårast också att ange: "Det är som att såga av den existentiella gren man sitter på." Om övergreppen skett av någon utanför hemmet är de däremot både lättare att avslöja och att läka. Det finns ingen bruten tillit, familjen splittras inte och det finns fortfarande människor – däribland de viktigaste – att tro på.

Skulden har betonats som en särskilt viktig anledning till att brotten inte avslöjas. Många barn tyngs av skuld och känner sig delaktiga. Frågan om delaktighet är särskilt påtaglig när det varit fråga om övergrepp som skett av någon pedofil. Övergrepp av professionella eller frivilliga som arbetar med barn sker ofta inom ramen för en slags vänskapsrelation där förövaren gradvis sexualiserat relationen. Han förmår att skapa en känsla av ömsesidighet och offret känner sig därför inte sällan delaktigt.²⁷

Även ett barn som avslöjat vad det utsatts för vill många gånger inte anmäla gärningsmannen till polisen. Om offret står förövaren nära känner barnet inte sällan ansvar för förövaren och oroar sig till och

²⁷ Anders Nyman, Pojkmottagningen. Sexuella övergrepp och behandling. Rädde Barnen 1999 s. 5.

med för att han eller hon skall bli straffad. På Rädda Barnens pojkmottagning är det vanligtvis föräldrar, skola och polisen som aktualiserar ärendena. Barnen gör det alltså nästan aldrig själva. Sedan mottagningen öppnade år 1990 har det skett i bara ungefär fem fall.

Handikappade barn löper en större risk att utsättas för sexuella övergrepp än andra, särskilt när det gäller barn med nedsatt kommunikationsförmåga. Här är risken särskilt stor att barnen inte förmår förmedla vad de varit utsatta för och att de vuxna i omgivningen inte förmår tolka och förstå signalerna. Kommunikationssvårigheterna gäller också för förskolebarn. I Rädda Barnens studie 101 pojkar framkom att vissa fall mer sällan gick till åtal. De var övergrepp av mammor, av pappor, mot förskolebarn samt sådana övergrepp som begåtts av unga förövare (15–17 år).

Reaktionerna och skadorna efter sexuella övergrepp är många men alltid allvarliga

Det är mycket stora skillnader i hur barn reagerar på sexuella övergrepp. Den individuella upplevelsen av övergrepp liksom vilka skador de för med sig beror på omständigheterna kring övergreppet och på barnets egna förutsättningar. Vidare har den miljö barnet levit i stor betydelse för barnets skador och för hur framgångsrik behandlingen blir. Om det förekommit annan fysisk eller psykisk misshandel jämte de sexuella övergreppen kan säkerligen en del symptom härledas från misshandeln. Om det förekommer missbruk i familjen spelar det också in. Det är inte lätt att avgöra om skador uppstått som en följd av sexuella övergrepp och eller av hemlighetsmakeriet kring övergreppen eller av andra orsaker.

Som nämnts har alltså faktorer som närhet till förövaren, dvs. vilken relation offret har till förövaren, betydelse för vilka skador övergreppen orsakar. Om det är en familjemedlem som förgripit sig på barnet leder det regelmässigt till värre skador än om det är en okänd förövare. Detta ha förklarats bl.a. så att tilliten till de nära i det senare fallet inte rycks undan. Familjen finns dessutom ofta intakt och kan vara ett stöd för barnet under bearbetningen av övergreppet. Enkelt uttryckt; det finns fortfarande människor att lita på.

Ytterligare en omständighet som spelar roll för barnets hälsa är vilken typ av övergrepp det har varit fråga om och hur avancerade de varit. Det är också av betydelse hur mycket våld och förnedring som övergreppen har innehållit och hur stark barnets rädsla varit för förövaren. Det händer att barn upplever fysiskt våld och annat svek som mer skrämmande än de sexuella övergreppen i sig.

Om ett sexuellt övergrepp har skett vid något enstaka tillfälle eller om de har pågått under många år spelar också in för vilka skador barnet visar. Övergrepp som har pågått i hemlighet under flera år har ansetts särskilt traumatiserande. I detta sammanhang kan vidare pekats på att det tycks medföra värre skador ju tidigare övergreppen påbörjats, dvs. ju yngre barnet var första gången det kränktes. Ålder och kön på förövaren och offret anses också kunna ha betydelse.

Att bli utsatt för en stark stress och att utsättas för så påfrestande upplevelser som ett sexuellt övergrepp innebär utmanar grundläggande värden hos barnet. Risken är överhängande att tilltron till andra människor ersätts med misstro, att grundtryggheten inte utvecklas och att självbilden blir dålig. Många av dessa barn drar lärdomen att kärlek är villkorad. Det ger låg självkänsla.

Det går inte, som tidigare påpekats, att göra direkta kopplingar mellan symptom och orsaker. Vad man dock kan säga är att sexuella övergrepp ger ett trauma. Hur detta yttrar sig är högst individuellt. Vissa menar emellertid att symptombilden i stor utsträckning följer barnets egen personlighet, dvs. att ett utagerande barn blir mer utagerande och kanske aggressivt medan tysta barn sluter sig ännu mer.

Forskningen har dock visat att ängslan, nedstämdhet, tillbakadragenhet, aggressivitet och sexualiserat beteende är symptom som är vanligare hos barn som varit utsatta för sexuella övergrepp än hos barn som inte varit det. De beteenden som är mest förekommande och gemensamma hos barn som har utnyttjats sexuellt är s.k. posttraumatiska stressyndrom och sexualiserade beteenden. Posttraumatiska stressyndrom utmärks av ångest, ängslan, rädsla och s.k. flashbacks. Barn med sådana symptom kan försöka undvika allt som påminner om traumat, t.ex. lukter, personer med liknande utseende som förövaren och platser som påminner om dem där förövaren befunnit sig. Det finns dock också de som gör tvärtom. De kan således mer eller mindre tvångsmässigt återvända upprepade gånger till platsen för övergreppet eller söka sig till liknande situationer.²⁸

Barn med dessa symptom betar sig adekvat utifrån stressen/traumat men kan inte alltid svara klart eller redogöra för detaljer om övergreppen. De ger sällan en sammanhängande berättelse. De kan också "koppla ur" och ibland bli frånvarande. Inte sällan inträffar det när de ställs inför något obehagligt. Om barnet inte får tillfälle att bearbeta de sexuella övergreppen kan det givetvis få konsekvenser när barnet blir vuxen.

²⁸ Anders Nyman och Börje Svensson, Pojkmottagningen. Sexuella övergrepp och behandling. Rädta Barnen 1995 s. 75 f.

Det skall dock understrykas att inte alla barn som har utsatts för sexuella övergrepp visar några egentliga symptom. Det finns uppgifter om att så många som en tredjedel saknar symptom. I utländsk forskning har det bekräftats. I en undersökning på Nya Zeeland hade 1 000 slumpvis utvalda barn följts från det de föddes till de fyllde 18 år. Av dem hade 11 procent blivit sexuellt utnyttjade. Bland de utnyttjade barnen visade 76 procent grava symptom; depressioner, beteendeproblem, drogmissbruk, posttraumatiska stressyndrom och självmordsförsök. Resten av de utnyttjade barnen, 24 procent, visade inga mätbara symptom alls. Det fanns andra skillnader kring barnen som kunde förklara deras olika reaktioner. De som inte visade några symptom hade ett gott föräldrastöd och hade en förmåga att välja "bra" kamrater i tonåren. Deras sociala förhållanden skilde sig alltså markant från förhållandena hos dem som mådde dåligt.²⁹

3.3 Förövare av sexuella övergrepp

3.3.1 Det finns många förklaringar till våld

Det finns olika förklaringar till varför framför allt män använder våld mot kvinnor. Mycket av det som sägs i dessa s.k. förklaringsmodeller bör enligt kommittén vara giltigt också på sexuella övergrepp och sexualiserat våld. I det enskilda fallet är det dock mer ointressant varför någon har gjort sig skyldig till ett sexuellt övergrepp. Framställningen i det följande är i allt väsentligt hämtat från Kvinnovaldscommissionens betänkande Kvinnofrid.³⁰

Forskningen om orsakerna till våld mot kvinnor har utgått från i huvudsak tre perspektiv. Dessa är det individualpsykologiska, det socialpsykologiska och det strukturella (som delvis sammanfaller med det socialpsykologiska).

Den traditionella förklaringsmodellen är den individualpsykologiska. Den hänför sig som namnet antyder till faktorer hos den enskilde individen. Betydelsen av det som kallas det sociala arvet framhålls. Det finns forskning som visar att många av de män som gör sig skyldiga till våld mot kvinnor själva vuxit upp i en familj där det förekommer våld. Till de förklaringar som lämnas enligt den nu redovisade modellen hör ofta att mannen har en låg självkänsla, en osäkerhet i mansrollen och ett slags beroende av kvinnor.

²⁹ 101 pojkar s. 80. Den nu redovisade delen av undersökningen är från år 1997.

³⁰ SOU 1995:60 s. 98 f.

Den socialpsykologiska förklaringsmodellen analyserar samspelet mellan mannen och kvinnan i deras relation. Parternas kommunikation har brutit samman. Våldet är ett uttryck för detta sammanbrott. Det finns också de som hävdar att förklaringar till våldet finns i människors rotlöshet, upplösningen av sociala nätverk samt i de påfrestningar arbetslöshet föranleder. Attityder och moral är några andra förklaringar. Det sexualiserade våldet i massmedia och filmer samt det "pornografiska regnet" har också anförts som tänkbara bidragande orsaker till mäns våld mot kvinnor.

Det strukturella perspektivet har vunnit terräng på senare tid. Grunden för ett sådant synsätt sammanhänger med den kunskap och den teoribildning som har utvecklats inom senare årens kvinnoforskning. Teorierna har i stor utsträckning utgått från ett könsmaktsperspektiv. De strukturella skillnaderna beskrivs med mannens överordning och kvinnans underordning. Kvinnoforskarna menar att det s.k. patriarkatet har utvecklats från ett direkt och synligt, förvisso numera icke accepterat, kvinnoförtryck till ett osynligt och mer indirekt förtryck.

I vad mån det strukturella perspektivet har fog för sig ligger utanför kommitténs uppdrag att pröva. Det kan dock anmärkas att detta perspektiv svårligen kan vara den enda förklaringen till våld. Olika former av misshandel och sexuella övergrepp förekommer också inom homosexuella relationer. Forskningen är visserligen inte omfattande men det finns både svenska och utländska undersökningar som visar detta. Orsakerna till våld inom homosexuella relationer måste naturligtvis sökas på annat håll än med förklaringar om kvinnors generella underordning och mannens generella överordning.

Genom sociologiska undersökningar som grundat sig på omfattande djupintervjuer med män som använder våld och kvinnor som utsatts för det har man under senare år fördjupat kunskaperna om våldet och förklaringarna till det. Utvecklingen av det som kallas våldets normaliseringsprocess och som har beskrivits kort tidigare i kapitlet hör hit.

Det har diskuterats huruvida våld i nära relationer är vanligare i vissa grupper än i andra. Som nämnts i samband med beskrivningen av den socialpsykologiska modellen har den psykiska och sociala påfrestning som arbetslöshet kan leda till ansetts kunna bidra till att en person tillgriper våld. Det är väl känt att alkoholpåverkan är en utlösande faktor till våld och andra brott. Det finns forskning som menar att männen i familjer där det förekommer missbruk mer ofta än i andra tar till våld. Det finns missbruksmiljöer där våldet till och med uppfattas som normalt.

3.3.2 Särskilt om förövarna

Förövarna finns i alla samhällsklasser, varierande åldrar och med olika kulturella bakgrunder. Eftersom de flesta sexuella övergrepp begås av män mot kvinnor koncentreras det följande avsnittet i huvudsak på manliga förövare.

Förövare av sexuella övergrepp mot vuxna

I rapporten "Våldtäkt-vanmakt. 60 män berättar" sammanställde Eva Hedlund och Gunilla Lundmark, år 1983 djupintervjuer som de gjort med 60 män som dömts för våldtäkt.³¹ Mycket av den kunskap man fick fram om drivkrafterna vid enskilda våldtäktsbrott var ny. De resultat som redovisades i rapporten är i allt väsentligt fortfarande allmän-giltiga.

Männen som intervjuades ansåg ofta att det var fråga om falska anklagelser. Rena erkännanden var mycket ovanliga. Många menade att kvinnan tagit tillbaka sin anklagelse. De förnekade i regel gärningen eller förminskade den. Ibland föreföll det vara ett rent önsketänkande. Om de medgav vad som hade hänt lade de inte sällan orsaken utanför dem själva, t.ex. ett alkoholberoende eller kvinnans beteende. Syftet med detta försvar tolkades som ett sätt att slippa ta ansvar för handlingen. Gärningsmännen hade svårt att sätta sig in i kvinnornas situation. De förstod inte vilken skada de hade åstadkommit.

Författarna poängterade dock att det var svårt att dra några generella slutsatser om dessa män som dömts för våldtäkt. Varje förövare ansågs vara i mångt och mycket unik, och det fanns olika förklaringar till varför han begått brottet. Den utlösande faktorn varierade. Det kunde förekomma t.ex. att gärningsmannen kände sig övergiven i samband med en skilsmässa, han upplevde hat eller svartsjuka i förhållande till kvinnan han levde med. Det var få gärningsmän som vid tiden för övergreppet planerat att ha samlag eller sexuellt umgänge. Det var med andra ord sällan som några sexuella känslor och behov var involverade. Däremot var gärningsmannen ofta alkoholpåverkad. Våldtäkten uppfattades av författarna som en hat- och hämndgärning mot kvinnor i stort. Det fanns således ett samband mellan aggressivitet och sexualitet. Att det blev i sexualiserat våld som gärningsmannens hat-, hämnd- och osäkerhetskänslor kom att yttra sig kan förstås som att dessa män uppfattade sexualiteten som kvinnans främsta maktmedel. Genom övergreppet berövades hon sin integritet. Många män som begår

³¹ Rapport 1983:1, Delegationen för social forskning.

sexuella övergrepp har i grunden en svag manlighetskänsla, menade författarna. Tvånget är därför ofta viktigare än våldet. Därigenom får mannen kontroll över kvinnan.

Vad som sagts ovan i avsnitt 3.2.1 om våldets normaliseringsprocess och de män som begår övergrepp mot kvinnan i hemmet är också av intresse i sammanhanget. Utmärkande i den förklaringsmodellen är bl.a. mannens behov och besittande av kontroll över kvinnan.

Förövare av sexuella övergrepp mot barn

Som nämnt inledningsvis finns förövarna inom alla grupper. När det gäller sexuella övergrepp mot barn kan man dock särskilja vissa grupper. När man gör det skall man dock framhålla att det är skillnad om offret är en flicka eller en pojke. Flickor utsätts oftare än pojkar för sexuella övergrepp. När det gäller övergrepp mot flickor är det som anmärkts tidigare dessutom vanligare att brotten äger rum i hemmet och att de förövas av en familje- eller släktmedlem.

I Rädda Barnens studie hade 91 förövare utsatt 101 pojkar för sexuella övergrepp. 28 förövare hade bott i pojkarnas hem, och följaktligen 63 utanför hemmet. Förövarna fördelade sig på följande sätt.

Av de förövare som bodde i offrets hem var 14 biologiska pappor, 4 biologiska mammor, 7 biologiska bröder, 2 styvpappor och 1 son till en styvförälder. Av dem som bodde utanför hemmet var 14 professionella/ideella som arbetar med barn, 13 obekanta förövare, 10 äldre pojkar i grannskapet, 9 vuxna vänner till familjen, 7 bekant till offret, 6 släktingar, 3 mamas fästman och 1 kvinnlig tonårsbekant.

I debatten på 1990-talet har begreppet pedofili blivit centralt. Sammanfattningsvis är en pedofil en person som är känslomässigt och sexuellt attraherad av barn. Pedofiler kan men behöver inte ge efter för den sexuella läggningen. De är dock sexuellt intresserade vanligtvis bara av barn. De är emotionellt motiverade och trivs med barn. De vill vara och leka med barn och är också bra på det. Ofta trivs barnen med dem. Ett vanligt tillvägagångssätt för de pedofiler som gör sig skyldiga till övergrepp är att de först skapar ett förtroende hos barnet för att sedan flytta fram gränserna. Slutligen normaliserar de ett umgänge som innehåller mer och mer sex. Målet är klart från början.

Den pedofila läggningen behöver dock inte alla ha som förgriper sig på barn. Också andra som normalt har en sexuell dragning till andra vuxna kan under viss förutsättning göra sig skyldiga till sådana övergrepp.

Den största enskilda gruppen förövare i Rädda Barnens undersökning är de unga förövarna. Av 91 förövare var 22 under 18 år (24 procent). Snittåldern bland de unga förövarna var 14 år.

Problemet med unga förövare har fått särskild uppmärksamhet relativt nyligen. Det har visat sig att majoriteten av sexualförbrytare har debuterat i tonåren.³² Unga förövare begår grövre sexuella övergrepp än vuxna. I Rädda Barnens studie hade de flesta unga förövare gjort sig skyldiga till anala övergrepp och övergreppen var förenade med mer våld än de som begåtts av vuxna. De unga förövarna erkänner däremot lättare. De anses inte vara lika "listiga" och välutvecklade i det avseendet. Ytterligare en positiv omständighet med unga förövare är att de också är lättare att behandla.

En fråga som ofta debatteras är i vilken utsträckning förövare själva har varit utsatta för sexuella övergrepp under uppväxten. Ca 40 procent av förövarna har själva blivit utsatta för sexuella övergrepp i barndomen. Således är visserligen siffran högre bland dem än bland normalbefolkningen. De flesta unga förövare har dock inte själva utsatts för sexuella övergrepp. För vuxna manliga förövare är förhållandet detsamma. Däremot är det omvänt för vuxna kvinnliga förövare; bland dem har en överväldigande majoritet utsatts för sexuella övergrepp. Den slutsats man kan dra av detta är att det förhållandet att man har blivit utsatt för sexuella övergrepp är en riskfaktor för att själv bli en förövare.

³² Se bl.a. Rädda Barnen, 101 pojkar s. 83.

4 Lagstiftningen om sexualbrott bör vara tydligare

4.1 Motiven bakom regleringen av sexualbrott har varierat

Över historien har motiven för kriminaliseringen av sexuella övergrepp varierat. Därmed har också omfattningen av kriminaliseringen förändrats över tiden. Historiskt ansågs våldtäkt och andra sexualbrott riktade mot äran och den kollektiva friden. Familjens – eller snarare mannens – ära och ordningen i samhället utgjorde ursprungligen de egentliga skyddsintressena. I slutet av 1800-talet vann dock den synen terräng att en våldtäkt kränker kvinnans frihet i sexuellt avseende. Numera hör sexualbrotten till brotten mot person.

I brottsbalken fördes brotten våldtäkt och liknande sexuella övergrepp från kapitlet med frihets- och fridsbrotten till kapitlet med sedlighetsbrotten. Brottsbalken trädde i kraft år 1965. Det var en nyhet att sedlighetsbrotten skulle betraktas som brott mot person, och inte som brott mot t.ex. allmän ordning (anständigheten) eller den enskildes frihet. I förarbetena till brottsbalken sades att huvudsyftet med att beivra sedlighetsbrotten var att bereda straffrättsligt skydd för barn och ungdomar mot sexuella kränkningar samt att värna individens integritet i sexuellt hänseende. Även om våldtäkt inom äktenskapet nu kriminaliserades slog dåtidens kvinnosyn igenom i lagstiftningen; att en man förgrep sig på sin hustru bedömdes som huvudregel som mildare än om övergreppet riktade sig mot en annan kvinna. Mannen skulle därför dömas för våldförande i stället för våldtäkt.

Begreppet sedlighetsbrott för naturligtvis tankarna till handlingar och beteenden som strider mot anständigheten och mot den allmänna moralen. Lagstiftningen har alltså inte bara avsett att skydda individer mot sexuella övergrepp. I viss utsträckning har lagstiftaren haft till syfte att också styra människors sexuella beteenden i övrigt och deras sexualliv även när det bygger på ett frivilligt deltagande. För att

illustrera detta resonemang kan nämnas att homosexuella handlingar mellan vuxna var kriminella till år 1944 och att åldersgränsen för två personer av samma kön att ha sexuellt umgänge med varandra blev densamma som för heterosexuella, 15 år, först år 1978.

Genom reformen år 1984 gjordes omfattande förändringar i 6 kapitlet brottbalken "Om sexualbrott", som det då kom att kallas. Det ålderdomliga uttrycket sedlighetsbrott slopades. Man menade alltså också vid denna reform att då gällande rätt delvis präglades av äldre tids moralföreställningar i sexuella frågor, och att vissa föreställningar såsom kvinnosynen kunde framstå som främmande för många. Utgångspunkten för lagstiftningen blev nu bl.a. att kvinnan i varje situation hade rätt att bestämma över sin egen sexualitet, och att hennes önskan att inte ha samlag eller annat sexuellt umgänge ovillkorligen skulle respekteras. Brottbestämmelsen våldförande upphävdes. Att genom våld eller hot som innebar trängande fara tvinga en kvinna till samlag eller därmed jämförligt sexuellt umgänge ansågs vara en synnerligen grov kränkning av hennes personliga integritet. Detsamma gällde för homosexuella övergrepp, varför våldtäktsbrottet blev könsneutralt.

Synen på sexualbrotten har utvecklats vidare. Till följd av den senast genomförda utvidgningen av det straffbara området för våldtäkt i 6 kap. 1 § BrB omfattar nu tillämpningsområdet också annat sexuellt umgänge än samlag eller samlagsliknande handlingar, om gärningen med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med ett påtvingat samlag. Kränkningens art i stället för sexualhandlingen har alltså lyfts fram.

4.2 Lagstiftningen skall skydda den sexuella självbestämmanderätten och den sexuella integriteten

Kommitténs bedömning: Lagstiftningen skall stärka den allmänna uppfattningen att sexuella övergrepp är skadliga handlingar och att den som avböjer en sexuell inbjudan skall respekteras. Den sexuella självbestämmanderätten och den sexuella integriteten är de viktigaste skyddsintressena.

Avsikten med att kriminalisera sexuella övergrepp och andra sexuella kränkningar är naturligtvis, på samma sätt som med all annan kriminalisering, att motverka brott. Tanken är dessutom att påverka

människors värderingar. På detta sätt är alltså också sexualbrottslagstiftningen ett ställningstagande; utformningen av kriminaliseringen skall vara sådan att lagstiftningen stödjer den allmänt rådande uppfattningen att sexuella övergrepp är skadliga handlingar. Den som har nått sin sexuella självbestämmanderätt och som avböjer en sexuell invit skall ovillkorligen respekteras.

Den sexuella självbestämmanderätten medför dock inte bara en rätt att välja att avstå. Den innebär också en rätt att få välja att ge utlopp för sin sexualitet. På motsvarande sätt menar kommittén att respekten för den sexuella integriteten har två sidor. Den kan både åberopas som ett stöd mot sexuella övergrepp och som ett stöd för att få utöva sin sexualitet, t.ex. välja att leva som homosexuell.

Att lagstiftningen syftar till att påverka människors värderingar skall alltså inte förstås så att det finns en samhällelig önskan att påverka människors sexualliv i största allmänhet. Kommitténs utgångspunkt är att varje människa sedan hon har fyllt 15 år i princip själv bestämmer över sin sexualitet. Den är inte bara en naturlig del av människans liv utan också ett uttryck för grundläggande behov som ger både liv och lust. Så länge ett sexuellt umgänge bygger på frivillighet bör därför inte lagstiftaren ha några synpunkter. Det skall understrykas att det sagda givetvis förutsätter att inte någon utnyttjas eller utsätts för övergrepp. Ingen har således rätt att välja att utöva sin sexualitet på ett sådant sätt att den kränker någon annans sexuella integritet eller åsidosätter en annan persons självbestämmanderätt.

Som nyss har sagts är utgångspunkten för övervägandena att varje människa sedan hon har fyllt 15 år i princip själv bestämmer över sin sexualitet. Detta synsätt måste tillämpas så långt det är möjligt också på unga människor. Ungdomar har rätt till sin egen sexuella lust, och det är viktigt att inte skuldbelägga den. Lagstiftningen bör i möjligaste mån inte lägga hinder i vägen för ungdomar att upptäcka och utveckla sin sexualitet. Principen att den som har fyllt 15 år har rätt att bestämma över sin sexualitet kan dock inte råda fullt ut för ungdomar.

Ungdomar mognar i olika takt. De kan befinna sig i situationer de inte bemästrar, vara utsatta för påverkan eller stå i beroendeförhållanden som gör att de inte kan hävda sin sexuella självbestämmanderätt. I barnkonventionens mening är alla som inte har fyllt 18 år barn. Detta medför att lagstiftaren vid utformningen av all reglering som rör barn och ungdomar måste särskilt beakta deras intressen och särskilda behov. Unga flickor och pojkar skall tillförsäkras ett särskilt skydd i rättsordningen mot alla sexuella kränkningar i någon form. Det är ofrånkomligt att ett sådant utvidgat skydd medför en inskränkning i ungdomars sexuella självbestäm-

manderätt. Det särskilda skyddet för den sexuella integriteten såvitt avser ungdomar bör gälla tills de fyllt 18 år.

Skyddet för den sexuella integriteten är det primära skyddsintresset bakom lagstiftningen när det gäller barn som inte har fyllt 15 år. Den sexuella självbestämmanderätten är naturligtvis irrelevant när diskussionen avser barn under 15 år. Som kommittén återkommer till nedan under avsnitt 4.4 finns det fortfarande goda skäl att behålla åldersgränsen för den sexuella självbestämmanderätten vid 15 år. Skyddet för barn skall vara ovillkorligt och absolut.

4.3 Kränkningen bör lyftas fram

Kommitténs bedömning: Alla sexuella övergrepp medför en kränkning för offret. Detta bör komma fram tydligare i lagstiftningen.

För våldtäkt döms den som med våld eller ett allvarligt hot tvingar någon annan till samlag eller sexuellt umgänge, om gärningen med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med ett påtvingat samlag. Så föreskrivs i bestämmelsen om våldtäkt sedan den 1 juli 1998.

Kränkningens art i stället för sexualhandlingen som sådan lyftes fram vid ändringen av 1 §. Motivet var bl.a. att en handling som innebär en kränkning som är jämförbar med den som uppkommer vid ett påtvingat samlag borde kunna bedömas som våldtäkt, om förutsättningarna i övrigt för våldtäkt var uppfyllda. Fortfarande skulle endast de mest allvarliga kränkningarna omfattas av bestämmelsen om våldtäkt.

Det är självklart att det är vid våldtäkt, som är det allvarligaste sexualbrottet, som ett offer tillfogas den allvarligaste kränkningen. Kommitténs uppfattning är dock att också övriga sexualbrott innefattar en sådan kränkning. Kränkningen är således den gemensamma nämnaren för alla sexualbrott. Genom att inte beakta den sexuella integriteten och den sexuella självbestämmanderätten har förövaren av ett sexualbrott tillfogat offret en kränkning.

Sexuella övergrepp innefattar ofta både ett fysiskt och ett psykiskt tvång. Gärningarna medför därför regelmässigt skador och stundtals livslånga lidanden. Också härigenom tillfogar förövaren offret en kränkning.

Sexuella övergrepp innebär alltid en kränkning av den sexuella men också den personliga integriteten. Regleringen av sexualbrotten bör

fästa mindre avseende vid vilken sexualhandling det är frågan om och mer ta fasta på den sexuella kränkningen och dess art. En sådan inriktning är i allt väsentligt ett uttryck för den rättsutveckling som redan har skett men den bör tydligare än i dag framgå av lagtexten.

4.4 Lagstiftningen bör skilja på brott mot barn och mot vuxna

Kommitténs bedömning: Barn kan aldrig samtycka till sexuella handlingar. Barn har dessutom ett ännu större behov av skydd mot sexuella övergrepp. Lagstiftningen skall därför skilja på om ett sexualbrott riktats mot ett barn eller mot en vuxen. Åldersgränsen för den sexuella självbestämmanderätten bör fortfarande vara 15 år.

Kommittén har i uppdrag att finna en lösning som innebär att våldtäktsbegreppet omfattar allvarliga sexuella övergrepp mot små barn även om något tvång inte har använts.

Åldersgränsen för den sexuella självbestämmanderätten bör fortfarande vara 15 år

Den sexuella självbestämmanderätten infaller enligt den gällande regleringen när ungdomar fyller 15 år. Det har i den allmänna debatten inte rests några invändningar mot den åldersgränsen. Kommittén har dock inom ramen för sin allmänna översyn övervägt om det bör föreslås några ändringar i detta avseende.

Åldersgränsen för den sexuella självbestämmanderätten har funnits mycket länge. För flickor har den gällt sedan år 1864 och för pojkar sedan år 1937.¹ Som anmärkts i det inledande avsnittet gällde dock 15-årsgränsen länge för endast heterosexuell samvaro.

I Norge och Finland når ungdomar sin sexuella självbestämmanderätt när de fyller 16 år, i Danmark när de fyller 15 år och på Island när de fyller 14 år. Den svenska åldersgränsen på 15 år överensstämmer alltså i stort sett med vad som gäller i övriga nordiska länder.

Jämfört med när åldersgränsen infördes så utvecklas barn snabbare idag, och de mognar tidigare fysiskt. Under de senaste 100 åren har det skett en dramatisk sänkning av den s.k. menarcheåldern, dvs. när hälften av alla flickor fått sin första menstruation. Flickor får i dag sin

¹ SOU 1976:9 s. 85 och prop. 1983/84:105 s. 31.

första menstruation strax innan de fyller 13 år. Pojkarnas pubertet inträder också tidigare. De har sin första sädesuttömning någon gång mellan 13 och 14 års ålder.² Med beaktande av vad som nu sagts ligger det närmast till hands att föreslå en sänkning av åldersgränsen för den sexuella självbestämmanderätten.

Det finns emellertid uppgifter om att ungdomar på grund av både bostads- och arbetsmarknaden bor kvar länge hemma, och att de också på många andra sätt är minst lika beroende av sina föräldrar som tidigare generationer. Den fysiska mognaden motsvaras alltså inte alltid av en psykisk eller social mognad. Mot denna bakgrund finns därför inte någon anledning att sänka åldern för den sexuella självbestämmanderätten.

Det finns flera andra skäl som talar mot en sänkt åldersgräns. Det är inte förenligt med den moderna synen på alla former av sexuella övergrepp mot barn och den nuvarande kunskapen om vilka skador sådana övergrepp medför att sänka åldersgränsen. Lagstiftningen skulle i så fall delvis kunna beskyllas för att inte vara systematisk och sammanhängande.

Åldersgränsen kan utgöra ett stöd för ungdomar som inte vill medverka i sexuella aktiviteter. En sänkning av åldersgränsen skulle i viss mån kunna påverka ungdomars normer på ett inte önskvärt sätt. Av visst intresse vid prövningen av det riktiga i 15-årsgränsen är vid vilken ålder den sexuella debuten sker. Med sexuell debut avses här när det första samlaget ägt rum. Medianåldern för både flickor och pojkar ligger omkring 16 år, enligt Folkhälsoinstitutets stora undersökning från år 1996 "Sex i Sverige". Åldersgränsen motsvarar alltså rätt väl hur verkligheten ser ut.

Kommittén anser att det är uteslutet med en sänkning av åldersgränsen. Frågan är om det kan finnas skäl att förespråka att den höjs.

Som anmärkts under avsnitt 4.2 är barn enligt barnkonventionens definition som huvudregel alla människor som inte har fyllt 18 år. Barnkonventionen antogs år 1989 av FN:s generalförsamling. Sedan år 1990 gäller den i förhållande till Sverige.

Man kan mot bakgrund av Sveriges förpliktelser enligt barnkonventionen fråga sig om det finns anledning att föreslå att åldersgränsen höjs. Sverige har åtagit sig att skydda barn mot alla former av sexuellt utnyttjande och sexuella övergrepp (artikel 34). För att uppnå det målet skall Sverige liksom övriga konventionsstater särskilt vidta alla lämpliga nationella, bilaterala och multilaterala åtgärder för att förhindra

² P.O. Lundberg (red.), *Sexologi*, 1994 s. 31 och 32, jfr Folkhälsoinstitutet *Sex i Sverige*, Om sexuallivet i Sverige 1996, s. 184 f.

- a) att ett barn förmås eller tvingas delta i en olaglig sexuell handling;
- b) att barn utnyttjas för prostitution eller annan olaglig sexuell verksamhet;
- c) att barn utnyttjas i pornografiska föreställningar och i pornografiskt material.

Innebörden av ordet ”olaglig” i artikel 34 a) och b) är att varje konventionsstat får besluta om en åldersgräns för ett frivilligt sexuellt umgänge. En sådan åldersgräns skall dock bestämmas med ledning av de övergripande principerna om respekt för barnets gradvisa förmåga, barnets bästa och hälsa och utveckling.³ Det har alltså inte ansetts strida mot barnkonventionen att ge barn ett ökat ansvar med stigande ålder, och att barnet med stigande ålder och mognad får bestämma mer över sitt liv. De särskilda rättigheterna och skyddsreglerna, till vilka artikel 34 hör, skall dock gälla ända till dess barnet fyllt 18 år.

Kommittén anser mot bakgrund av det anförda att åldersgränsen på 15 år skall vara kvar. Särskilda skyddsregler för ungdomar bör gälla till de fyller 18 år.

Motiven för regleringen av sexualbrott som begås mot vuxna respektive mot barn är delvis olika

En anledning ur systematisk synvinkel att i lagstiftningen skilja på brott som begås mot vuxna och brott som begås mot barn är att den sexuella självbestämmanderätten således inträder vid 15 års ålder. Många av bestämmelsernas tillämpningsområde, särskilt våldtäktsparagrafen, bygger i viss utsträckning på att en person har förmåga till viljeuttryck och därmed förmåga att visa fysiskt eller psykiskt motstånd. När det gäller barn är det emellertid främmande att laborera med begrepp som frivillighet och samtycke. Härtill kommer att barnens behov av skydd är totalt. Varje sexuellt umgänge med ett barn är ett angrepp mot barnets personliga och sexuella integritet.

Motiven bakom den lagstiftning som skyddar vuxna och den som skyddar barn mot sexuella övergrepp är därmed delvis olika. Det finns dock andra skäl som också talar för en särreglering.

³ Barnets bästa i främsta rummet (SOU 1997:116 s. 422).

Tillämpningen av vissa bestämmelser i 6 kapitlet vid sexuella övergrepp mot barn har kritiserats

Det är tillämpningen av framför allt 6 kap. 1 § om våldtäkt som har kritiserats då den anses ha lett till orimliga resultat när det gäller övergrepp mot barn. Det är särskilt kravet på tvång som förutsättning för ansvar som i några fall lett till kritiserade avgöranden. Reformbehovet har påpekats bl. a. av riksdagen. I samband med behandlingen av motioner i straffrättsliga frågor våren 1995 menade Justitiekommittén att det i rättspraxis inte var helt klarlagt vilken grad av våld som minst krävs för brottsrubriceringen våldtäkt när det gäller barn. Utskottet framhöll som sin mening att det borde vara självklart att det skulle krävas mindre våld ju yngre barnet var. Vidare menade utskottet att det var en naturlig utgångspunkt att våld mot barn respektive vuxna kan ha helt olika karaktär. Utskottet efterlyste en ordning som innebar att fler fall av övergrepp på barn som i övrigt uppfyller rekvisiten för våldtäkt också kommer att bedömas som sådant brott.⁴ Utskottet hänvisade i sammanhanget till rättsfallen NJA 1993 s. 310 och s. 616, som också blivit omdebatterade både i den allmänna och den juridiska debatten.

I rättsfallet NJA 1993 s. 310 bedömdes tvånget olika i hovrätten och i Högsta domstolen. Offret var en åttaårig flicka. Gärningsmannen, en 65-årig man, hade bjudit in flickan och hennes kamrat ”på ”fika”. Väl inne i lägenheten lurade han med sig flickan till sovrummet där han tog av henne alla kläder utom en t-shirt. Sedan ledde han henne till sängen där hon lade sig ned. Därefter lade han sig på henne, särade hennes ben och förde sin penis till hennes slida. Hovrätten fann att flickan utan att protestera hade följt med gärningsmannen in i dennes sovrum, att hon låtit honom ta av hennes kläder på underkroppen samt att hon därefter låtit sig ledas till sängen. Det tvång som förekommit bestod i att gärningsmannen legat på flickan och att han hållit hennes armar över hennes huvud. Det fick, enligt hovrätten, anses ovisst i vad mån flickan förmått eller haft mod att göra fysiskt motstånd. Vid sådant förhållande kunde det inte anses klarlagt att gärningsmannen medvetet betvingat något motstånd från flickans sida. Åtalet för våldtäkt eller sexuellt tvång kunde därför inte bifallas. Hovrätten dömde gärningsmannen för sexuellt umgänge med barn till fängelse ett år och sex månader.⁵ Högsta domstolen däremot fann att även om flickan inte gjort motstånd eller protesterat, hade situationen varit sådan att det måste framstått

⁴ 1994/95:JuU24 s. 7. Vad utskottet anförde gav riksdagen regeringen till känna, rskr. 1994/95:332.

⁵ Den särskilda bestämmelsen om sexuellt umgänge med barn fördes från 6 kap. 5 § till den om sexuellt utnyttjande av underårig i 4 § första stycket andra meningen BrB genom en lagändring som trädde i kraft år 1995.

som uppenbart för gärningsmannen att flickan inte frivilligt skulle inlåta sig på ett sexuellt umgänge med honom. När han med denna insikt utövade det våld mot henne som var utrett fick han också anses ha genom våld tvingat henne till samlag på det sätt som krävs för ansvar för våldtäkt. Högsta domstolen dömde gärningsmannen för grov våldtäkt och skärpte straffet.

Också i det andra rättsfallet NJA 1993 s. 616 bedömdes tvånget på olika sätt i domstolarna. En tioårig flicka hade utsatts för ett sexuellt övergrepp av en nära bekant till familjen. Våldet bestod i att gärningsmannen hade hållit fast flickan. Han hade med ett fast grepp dragit ned hennes byxor och därefter fattat tag om hennes vrister och särat flickans ben. Medan han genomförde samlagsrörelser mot hennes underliv hade han hållit sin arm runt hennes midja. Hovrätten fann att gärningen skulle bedömas som våldtäkt men att det inte varit ett grovt brott då det varit frågan om ett lindrigt våld och ett kortvarigt händelseförlopp. Högsta domstolen fann visserligen att våldet inte varit av särskilt allvarligt slag, men dömde trots det gärningsmannen för grov våldtäkt. Som skäl för den bedömningen framhöll domstolen att flickan bara var tio år, att gärningsmannen hade missbrukat det särskilda förtroende som han som god vän till familjen hade åtnjutit, att brottet hade förövats i flickans hem där det borde ha varit särskilt tryggt för henne samt att flickan tillfogats psykiska skador av brottet.

För en särreglering av sexualbrott som begås mot barn talar också tillämpningen av bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av underårig i 6 kap. 4 § brottsbalken. I den bestämmelsen har vissa sexuella övergrepp mot barn särreglerats. Skälet till införandet av bestämmelsen var att barn och ungdomar ansågs behöva ett väsentligt utökat skydd mot att utsättas för sexualhandlingar.⁶ Departementschefen menade bl.a. att en underårig många gånger kan bli indragen i ett sexuellt förhållande utan att det förekommer direkt fysiskt eller psykiskt tvång.

Bestämmelsen i 4 § är tillämplig på vissa angivna, för barnet närstående, kategorier av personer eller situationer och oavsett om det förekommit tvång (jfr nuvarande 1 och 2 §§) eller ett missbruk av någons beroendeställning eller otillbörligt utnyttjande av något slag (jfr nuvarande 3 §). Det finns dock situationer där en gärning faller både under 1 § och 4 §. Kort kan konkurrensfrågan mellan 4 § och de tidigare bestämmelserna i 6 kapitlet sammanfattas på följande sätt.

Om ett sexualbrott mot ett barn förövas genom olaga tvång eller om gärningsmannen allvarligt har missbrukat den underåriges beroendeställning eller om gärningen annars faller inom tillämpningsområdet för 3 §, bör brottet sexuellt utnyttjande av underårig enligt förarbetena

⁶ Prop. 1983/84:105 s. 27 f.

bedömas som grovt.⁷ Om gärningen innefattar sådant tvång till samlag eller annat jämförligt sexuellt umgänge som avses i 1 § skall normalt dömas endast för grovt sexuellt utnyttjande av underårig. Undantaget är om gärningen skall bedömas som grov våldtäkt; i sådant fall skall endast bestämmelsen i 1 § tredje stycket tillämpas.

Det kan dock tyckas anmärkningsvärt från mer allmänna utgångspunkter att en gärning skall bedömas som grovt sexuellt utnyttjande av underårig om den innehållit en sådan försvårande omständighet som tvång. Det skulle kunna hävdas att den då skulle rubriceras som våldtäkt eller grov våldtäkt. Det har ifrågasatts om införandet av en särskild bestämmelse för sexuella övergrepp av barn som gärningsmannen har en nära relation till t.o.m. har medfört att straffen blir lägre i vissa fall.

Inga Tidefors Andersson vid psykologiska institutionen, Göteborgs universitet, har i en licentiatavhandling studerat bl.a. fjorton domar som avsåg sexualbrott mot barn. Hon drog slutsatsen att domstolarna visade en mer tillåtande syn på sexuella övergrepp som begåtts av föräldrar. Hon menade att samma slags handlingar många gånger gav strängare straff om gärningen riktats mot ett okänt barn än mot egna.⁸

Det skall understrykas att detta påstående – att straffen blir lägre om en gärning har förövats mot egna eller andra närstående barn – inte har bekräftats i kommitténs praxisundersökning. Av undersökningen kan man dock dra slutsatsen att gränsdragningen mellan 1 och 4 §§ är svår. Likartade typer av gärningar bedöms ömsom enligt 1 §, ömsom enligt 4 §. Att sexuella övergrepp mot barn kan bedömas både enligt bestämmelsen om våldtäkt och den om sexuellt utnyttjande av underårig har försvårat rättstillämpningen.

Kommittén menar att det är önskvärt att lagtexten är formulerad så att domstolarna inte behöver diskutera vilket slags tvång som använts. Det bör inte ges utrymme för diskussioner om huruvida barnet möjligen själv har ”medverkat” och alltså inte behövt tvingas. Kommittén menar vidare att det är ologiskt att i 6 kapitlet särreglera endast ett sexualbrott mot barn under 15 år.

⁷ Lena Holmqvist m.fl. Brottsbalken En kommentar, t.o.m. suppl. 4, juli 2000 s. 6:28.

⁸ Inga Tidefors Andersson, Den fördömda handlingen: Sexuella övergrepp mot barn. Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet, 2000.

Sexuella övergrepp mot barn genomförs sällan med våld eller hot

I kommitténs praxisundersökning finns också exempel som tyder på att rättsliga bedömningar som tillmäter tvånget stor betydelse kan uppfattas som olämpliga eller direkt orättvisa. Gärningsmännen tycks i många fall inte använda något direkt våld. Visserligen medför ofta den sexuella handlingen att gärningsmannen legat på barnet och därmed att han betvingat det med sin kroppstyngd eller att han har hållit fast det. Det mest framträdande enligt praxisundersökningen är istället att barnen många gånger inte verkar förstå vad som händer. De tycks bli mer eller mindre paralyserade. Gärningsmannen behöver således inte använda något direkt våld. Om gärningarna har pågått under en lång tid verkar barnen ha vant sig vid sin livssituation, övergreppen blir så att säga normaliserade. Det kan tilläggas att hot sällan åberopats som ett medel för betvingande i de domar som ingått i praxisundersökningen. Det är vanligare att gärningsmannen har lockat barnet med godsaker eller pengar för att få sin vilja igenom.

Frånvaron av direkt våld bekräftas av dem som arbetar med barn som utsatts för sexuella övergrepp. I Rädda Barnens studie 101 pojkar, som utförligt redogjorts för i kapitel 3, har man undersökt vilket våld som förekommer i samband med sexuella övergrepp. Resultatet innehåller mycket osäkerhet. I 14 fall har det inte gått att uppskatta ifall våld förekommit i samband med övergreppen. Fyra kategorier våld har urskiljts bland de övriga: slag, stryptag, fasthållande och neddrogning. Den vanligaste typen av våld är fasthållande. 25 pojkar berättade att de varit fysiskt förhindrade att ta sig ur övergreppssituationen.

Det är således sällan gärningsmannen behöver tillgripa våld för att tilltvinga sig en sexuell handling. Sexuella övergrepp mot barn genomförs alltså främst med andra medel än våld eller direkta hot. Gärningsmannen använder sig av sin auktoritet eller den "övermakt" vuxna ofta representerar för barn. Den vuxne utnyttjar barnets skräck eller beroendeställning. När det är en förälder som är förövare kan det vara barnets önskan att bli älskade och att vara till lags som föräldern drar fördel av för att genomföra det sexuella umgänget. Som anmärkts är det inte ovanligt att vuxna använder sig av lock och pock samt mutor. Den beskrivna verkligheten måste beaktas redan vid utformningen och tillämpningen av bestämmelserna i 6 kapitlet brottsbalken.

Särregleringen skall vara så rak som möjligt

Kommittén har i uppdrag att finna en lösning som innebär att våldtäktsbegreppet omfattar allvarliga sexuella övergrepp mot *små* barn även om något tvång inte har använts. Kommittén har dock funnit att det inte går att särreglera endast sexualbrott mot små barn. Införandet av ännu en åldersgräns skulle inte bidra till en klarare reglering. Det kan också tyckas ologiskt att laborera med olika gränser när den sexuella självbestämmanderätten infaller först när barnet fyller 15 år; dessförinnan bör inte barnets eventuella samtycke spela roll för den straffrättsliga bedömningen av ett övergrepp. Med hänsyn till systematiken bör sexualbrott som riktas mot vuxna respektive mot barn som inte fyllt 15 år regleras i helt skilda bestämmelser. Vid utformningen av de enskilda bestämmelserna bör forskningen om sexuella övergrepp mot barn beaktas.

4.5 Språket måste moderniseras

Kommitténs bedömning: Sexuellt umgänge, vanmakt och förförelse av ungdom är alla exempel på uttryck som är både gammaldags och som kan leda tankarna fel. De bör därför bytas ut. Språket bör moderniseras också i andra avseenden.

Vissa ord och uttryck bör bytas ut

Direktiven understryker att det är viktigt att i lagtexten använda ord och uttryck som på ett riktigt sätt beskriver vad som har skett. Kommittén har alltså i uppdrag att göra en språklig översyn av bestämmelserna i 6 kapitlet brottsbalken. Kommittén har därutöver fått i särskilt uppdrag att bl.a. överväga vilket uttryck som lämpligen kan användas i stället för sexuellt umgänge. Vidare har i direktiven pekats på att båda uttrycken vanmakt och förförelse av ungdom är ålderdomliga.

För att ett handlande skall bedömas som sexuellt umgänge krävs någon form av varaktig kroppslig beröring. Som exempel på sexuellt umgänge är givetvis vaginala samlag, men dit räknas också s.k. anala och orala samlag. Att mer varaktigt känna på och smeka någon annans könsorgan och att onanera åt en annan person är också handlingar som bedöms som sexuellt umgänge. Handlingarna skall typiskt sett avse att tillfredsställa eller uppväcka den sexuella driften hos båda eller hos antingen gärningsmannen eller offret. Huruvida könsdriften blivit

tillfredsställd är dock utan betydelse för den straffrättsliga bedömningen av gärningen.

Uttrycket sexuellt umgänge har från språkliga utgångspunkter blivit kritiserat.⁹ Ordet umgänge är ett positivt laddat ord. I normalt språkbruk är ”sexuellt umgänge” uttryck för ett frivilligt och ömsesidigt handlande mellan två personer. När det förekommer i lagtexten i bestämmelserna i 6 kapitlet brottsbalken är det dock frågan om en beskrivning av brott. Från pedagogisk synpunkt bör det användas ett uttryck som bättre beskriver att det är frågan om en gärning som är ett ensidigt handlande och som utgör en sexuell kränkning.

Kvinnovåldskommissionen föreslog vissa ändringar av bestämmelsen om våldtäkt i 1 § för att bättre tydliggöra att det är frågan om övergrepp. Enligt kommissionen skulle ”tvingar annan till samlag eller därmed jämförligt sexuellt umgänge” ersättas med ”tilltvingar sig samlag eller på annat sätt sexuellt utnyttjar”. Uttrycket sexuellt utnyttjar skulle avse samma sexuella handlingar som idag avses med ”sexuellt umgänge”. För att beskriva den sexuella handlingen som borde straffbeläggas som våldtäkt mot barn föreslog kommissionen också uttrycket ”sexuellt utnyttjar”. I sak skulle samma handlingar som omfattas av sexuellt umgänge omfattas.¹⁰

Regeringen godtog inte förslaget.¹¹ Visserligen fanns det en förståelse för att begreppet sexuellt umgänge kan leda tankarna till en frivillig och ömsesidig akt, men enligt regeringen hade ”sexuellt utnyttjar” rent semantiskt en vidare innebörd än sexuellt umgänge. Det skulle kunna hävdas att det föreslagna uttrycket täcker även vissa handlingar som för närvarande bedöms som sexuellt ofredande, t.ex. sexuell posering. Slutligen ansågs att uttrycket ”sexuellt umgänge” hade en väl förankrad innebörd i förarbeten och praxis samt att det förekom också i andra bestämmelser i 6 kapitlet än de kommissionen hänvisat till. Förslaget godtogs därför inte.

Kommittén menar att kritiken mot uttrycket sexuellt umgänge har fog för sig. Uttrycket bör därför inte användas.

I sammanhanget kan nämnas att det mot att använda ordet samlag i lagtexten kan åberopas samma skäl som invänts mot användandet av uttrycket sexuellt umgänge. Vad som kan anföras är vidare att samlag i straffrättslig betydelse omfattar endast ett s.k. vaginalt samlag mellan en man och en kvinna. Uttrycket uppfattas dock många gånger som att

⁹ Vad som omfattas av uttrycket sexuellt umgänge kan kritiseras också från andra utgångspunkter. Se mer om det nedan i avsnitt 6.1.1.

¹⁰ SOU 1995:60 s. 273 f.

¹¹ Prop. 1997/98:55 s. 91 f.

avse också s.k. anala och orala samlag. Denna otydlighet kan man komma tillrätta med om man inte använder ordet samlag i lagtexten. Dessutom bör lagtexten så långt det är möjligt skall vara neutral såtillvida att bestämmelserna skall vara tillämplig på både hetero- och homosexuella handlingar, vilket också bör framgå direkt av ordalydelsen. Ordet samlag bör därför inte användas i 6 kapitlet brottsbalken.

Att använda brottsrubriceringen förförelse av ungdom är givetvis inte förenligt med övervägandena bakom kriminaliseringen. Också det uttrycket bör bytas ut vid översynen av det sakliga innehållet i bestämmelsen.

Språket skall vara könsneutralt

Språket i brottsbalken har fortlöpande reviderats vid olika lagändringar. Någon enhetlig språklig översyn har dock inte ägt rum. Många brottsbeskrivningar är könsneutrala. På några håll beskrivs gärningsmannen eller den brottet riktats mot med "han eller hon". I flera bestämmelser finns dock endast orden "han", "hans" eller "honom". Dessa pronomen beskriver personer av båda könen. Mot detta har det rests invändningar.

Kvinnovåldskommissionen kritiserade i sitt betänkande Kvinnofrid (SOU 1995:60) att bestämmelsen om våldtäkt inte speglade verkligheten eftersom texten var könsneutral. Utformningen ansågs dölja det faktum att våldtäkt så gott som uteslutande begås av en man mot en kvinna. Kommissionen föreslog därför att 6 kap. 1 § BrB skulle inledas med en beskrivning av det dominerande fallet, dvs. "... en man tilltvingar sig samlag eller på annat sätt utnyttjar en kvinna...". I ett andra stycke skulle anges att en motsvarande handling som begåtts av en man mot en annan man respektive av en kvinna mot en annan kvinna eller en man också skulle utgöra våldtäkt.¹²

Regeringen ansåg att det var angeläget att principen om att lagtexten skulle vara könsneutral skulle upprätthållas så långt det var möjligt. Därför föreslog regeringen att språket i de centrala paragraferna i 3–6 kap. brottsbalken skulle göras könsneutralt. De bestämmelser som reviderades är de som kan tillämpas vid framför allt våld mot kvinnor. Regeringen sade också att språket i övriga delar av brottsbalken borde göras könsneutralt vid fortsatta reformeringar av balken.¹³

¹² SOU 1995:60 s. 279.

¹³ Prop. 1997/98:55 s 88.

De flesta sexualbrott begås av män mot kvinnor och flickor. Ett av kommitténs övergripande syften med kommitténs arbete är att föreslå åtgärder som ökar jämställdheten mellan kvinnor och män. Detta förhållande utgör dock inte tillräcklig anledning att i lagstiftningen om sexualbrott frångå annars gällande principer att språket i lagtexter skall vara könsneutralt.

En omvänd ordföljd gör bestämmelserna begripligare

I det övergripande uppdraget att modernisera språket har kommittén sökt efter metoder att förenkla lagtexten. Kommittén har därvid uppmärksammat att straffbestämmelserna i 6 kapitlet liksom övriga bestämmelser i brottsbalken nästan alla är utformade så att huvud verbet, eller predikatet, i huvudsatsen kommer relativt sent eller mycket sent i meningen; ”Den som genom våld eller genom hot ... döms för våldtäkt”. Brottbeskrivningen samt uppgifter om rubricering och om tillämplig straffskala samlas dessutom regelmässigt i en mening.

En enklare konstruktion kan vara att vända på ordföljden. Straffbestämmelserna skulle då kunna inledas med ”För våldtäkt döms den som...” Straffskalan kan anges i en egen mening.

Kommitténs övriga författningsförslag avser endast enskilda bestämmelser i spridda författningar. Därför har kommittén där behållit den rådande språkliga utformningen.

Den slutliga utformningen av förslaget till 6 kapitlet brottsbalken har arbetats fram tillsammans med en av Regeringskansliets språkexperter.

5 Tvång och samtycke i en ny reglering

5.1 Kravet på tvång i bestämmelsen om våldtäkt bör vara kvar

Kommitténs bedömning: För straffansvar för våldtäkt mot vuxna bör det också enligt en ny lagstiftning krävas att gärningsmannen med våld eller hot tilltvingat sig en sexuell handling. Däremot bör redan en lägre grad av tvång leda till straffansvar. Kravet på att det skall vara frågan om ett s.k. råntvång bör alltså slopas.

Kommittén har i uppdrag att analysera och redovisa de skäl som talar för och emot att bristen på samtycke skall vara avgörande för ansvaret för våldtäkt i stället för våld eller hot. Om kommittén kommer fram till att samtycke bör vara avgörande skall kommittén överväga om "samtycke" skall definieras. Om kommittén i stället kommer fram till att det inte är lämpligt att ta bort kravet på tvång skall den utreda vilken grad av tvång som bör krävas för de olika sexualbrotten.

Frågan om bestämmelsen om våldtäkt skall baseras på tvång eller på bristande samtycke är avgörande för utformningen av hela 6 kapitlet brottsbalken. Frågan påverkar alltså systematiken och lagtekniken i övrigt.

Idag förutsätts för straffansvar vid både våldtäkt och sexuellt tvång att gärningsmannen har genomfört samlaget eller det därmed jämförliga sexuella umgänget med tvång; gärningsmannen skall med andra ord genom att använda ett visst våld eller hot ha tilltvingat sig det sexuella umgänget. Här bortses från den specialsituation att gärningsmannen har försatt offret i vanmakt eller annat sådant tillstånd. Också för tillämpningen av andra brottsbestämmelser finns det ett krav på tvång. Det är fallet för vissa former av både grovt sexuellt utnyttjande och sexuellt ofredande enligt 7 § andra stycket.

Något annat brott än våldtäkt berörs dock inte i detta avsnitt. Kommittén har redan kommit fram till att sexuella övergrepp mot barn bör regleras särskilt. Övervägandena är därför bara giltiga för sexuella övergrepp mot vuxna eller ungdomar som har fyllt 15 år. I den fortsatta diskussionen utgår kommittén från att brottet förövats av en man mot en kvinna, i den mån det inte anges annat.

5.1.1 Vilka skäl talar för att våldtäktsbrottet skall baseras på endast ett bristande samtycke?

Straffrättens utveckling

Det är angeläget att kränkningen vid sexualbrotten lyfts fram. Kränkningen av offrets vilja är ett speciellt kännetecken för våldtäktsbrottet. När tillämpningsområdet för 6 kap. 1 § BrB utvidgades senast var det en viktig utgångspunkt att domstolen skall inrikta sig på att bedöma kränkningens art snarare än den sexualhandling det varit fråga om. Det innebär att intresset redan har förskjutits. Det inriktas mera på kränkningen av offret än på gärningsmannens handlande. Med det synsättet kan det hävdas att den som utan motpartens samtycke skaffar sig ett sexuellt umgänge oberoende av om detta skett under tvång bör dömas för sexualbrott.

Ett generellt drag hos offer är att de "väljer" att underkasta sig ett övergrepp, visar senare tids forskning. Det är givetvis egentligen inte frågan om att välja; en hotad person har inget verkligt val. Offrets underkastelse är snarare en strategi för att överleva övergreppet. Att offer för sexuella övergrepp betar sig så har kommittén utförligt redogjort för i avsnitt 3.2.1. Vid sådant förhållande kan kravet på tvång för våldtäktsansvar tyckas hindra en lagföring för detta brott av många uppenbart straffvärda beteenden.

En bestämmelse som innebär att ansvar för våldtäkt kan utkrävas redan om det inte finns ett samtycke kan anses vara en naturlig fortsättning av utvecklingen av den straffrättsliga synen på detta område. När det gäller sexuellt våld har kvinnofriden inte rått särskilt länge: Våldtäkt inom äktenskap blev kriminaliserat först vid brottsbalkens införande år 1965. Att våldtäkt mellan makar inte skall bedömas som lindrigare än annan våldtäkt klargjordes inte förrän vid den genomgripande reformen av 6 kapitlet brottsbalken år 1984. Vidare faller våldtäkt – liksom misshandel – inom äktenskap under allmänt åtal blott sedan år 1984. Under år 1998 genomfördes ytterligare åtgärder som är ett uttryck för rådande värderingar och som bl.a. hade till syfte att stärka kvinnofriden. Då kriminaliserades köp av sexuella

tjänster och brottet grov kvinnofridskränkning infördes. Dessutom utvidgades våldtäktsbestämmelsen till att omfatta sexuellt umgänge som, utan att vara direkt samlagsliknande, med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförligt med påtvingat samlag.

En våldtäktsbestämmelse som har sin utgångspunkt i endast ett bristande samtycke från offrets sida skulle av naturliga skäl få en mycket vidare tillämpning än den nu gällande straffbestämmelsen. En sådan bestämmelse skulle för att inte få en alltför vid tillämpning dock kunna behöva avgränsas eller gradindelas med utgångspunkt från bl.a. eventuell våldsanvändning eller andra försvårande omständigheter.

Lagens normerande verkan och kvinnofriden

En kriminalisering har till syfte dels att påverka människor att avstå från att begå sådana handlingar som samhället ansett så skadliga eller förkastliga att de lagts under straffbud, dels att förmå brottslingar att inte återfalla i brottslighet. Det är inte endast straffhotet som avgör att människor avstår från att begå brott. En lag kan ha denna effekt även om den inte är förenad med ett straffhot. Ett exempel på en sådan lagstiftning är förbudet mot att aga barn (6 kap. 1 § FB). Den bestämmelsen anses ha haft en stor positiv inverkan på attityderna till barnuppföstran.

Kriminaliseringen i sig anses vara betydelsefull på så sätt att den har en moralförstärkande eller moralförstärkande effekt. Lagen påverkar människor eller har en normerande verkan.

Det skulle kunna antas att en våldtäktsbestämmelse baserad på endast bristande samtycke kan medföra en förstärkning av offrets ställning. Eftersom offren vid våldtäkt och annat sexuellt våld nästan uteslutande är kvinnor skulle en sådan bestämmelse dessutom bidra till kvinnofriden och jämställdheten mellan kvinnor och män. Unga kvinnor som vänder sig till kvinnojourerna vittnar om att de utsätts för starka påtryckningar och övertalningsförsök att gå med på samlag eller att acceptera olika sexuella handlingar de inte vill medverka i. En lagstiftning om straffansvar för den som mot en kvinnas bristande samtycke skaffar sig ett sådant sexuellt umgänge skulle naturligtvis vara ett stöd för dessa kvinnor.

I det s.k. allmänna rättsmedvetandet är det nog inte en ovanlig uppfattning att allt sexuellt umgänge som sker sedan den ena parten sagt nej är en våldtäkt. Stina Jeffner är verksam vid sociologiska institutionen i Uppsala. I sin doktorsavhandling från år 1998 har hon analyserat ungdomars förståelse av våldtäkt. Ungdomarna menar att

våldtäkt på en principiell nivå är allt sexuellt som sker efter det att "tjejen" har sagt nej. Det bör inte vara en alltför djärv gissning att det är samma principiella inställning som många andra har, både ungdomar och vuxna: Om en man genomför ett samlag med en kvinna *trots att hon inte har samtyckt* till detta har han gjort sig skyldig till våldtäkt.

Kravet på tvång är redan uttunnat

Tvångskravet i den nuvarande våldtäktsbestämmelsen, dvs. våld eller hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara, förefaller mycket högt ställt. Kravet är dock inskränkt till att gärningsmannen betvingar offrets kroppsliga rörelsefrihet. Sådana tillvägagångssätt som att en gärningsman har särat ett offers ben när han eller hon spjärnat emot eller att gärningsmannen har hållit fast offret genom att ligga på honom eller henne under övergreppet har bedömts som ett tillräckligt tvång för att en gärningen skall prövas enligt 6 kap. 1 § BrB. Högsta domstolen har flera gånger bekräftat detta.

När det gäller hot som medel för tilltvingande av ett sexuellt umgänge kan man konstatera att inte vare sig direkta eller indirekta hot i praxis spelar samma roll som den direkta våldsanvändningen.

Även om kravet på tvång för våldtäktsansvar tas bort får ett eventuellt hot eller våldsbruk betydelse vid den straffrättsliga prövningen av gärningen. Om det är visat att gärningsmannen fysiskt har betvingat offret eller att det på ett annat sätt har förekommit tvång talar det för att det sexuella umgänget har skett utan samtycke. Genom ett utrett tvång skulle i så fall en våldtäkt kunna bevisas.

Offrets ställning i processen

Frågan om offret har lämnat sitt samtycke till det sexuella umgänget skulle bli central i brottsutredningen om man baserar våldtäktsbrottet på endast bristande samtycke. Även med den nuvarande regleringen är dock den frågan prövad i många mål om våldtäkt och andra sexualbrott. Det kan ha flera förklaringar.

För ansvar enligt den nu gällande bestämmelsen om våldtäkt krävs det att gärningsmannen har tilltvingat sig samlaget eller det sexuella umgänget. I detta ligger ett krav på att det sexuella umgänget har skett mot den andra personens vilja eller utan offrets samtycke. Om det finns ett giltigt samtycke är det inte våldtäkt. (En annan sak är att gärningsmannen ändå kan dömas för t.ex. misshandel om han har

brukat våld mot offret.) Denna grundläggande fråga ingår alltid i domstolens prövning även om den naturligtvis blir mera central om den tilltalade till sitt fredande direkt åberopar samtycke från motparten.

Det påstås ibland att denna invändning är vanlig. Påståendet bekräftas emellertid inte i kommitténs praxisundersökning. Endast i knappt tio av 122 tingsrättsdomar om våldtäkt har den tilltalade gjort en sådan invändning. En sådan invändning kan i och för sig ha fog för sig och den kan vara ganska naturlig t. ex. i ett mål där parterna har ett förhållande och det således förekommer frivilligt sexuellt umgänge.

Om våldtäktsbrottet baseras på endast ett bristande samtycke kommer av naturliga skäl offrets uppträdande och beteende före övergreppet att tillmätas stor vikt i processen.

En vanlig anmärkning mot den rättsliga processen i mål om sexuella övergrepp är att offren i stället för gärningsmännen kommer i centrum; ovidkommande hänsyn tas till hur kvinnor bör eller inte bör få uppträda eller klä sig antas i alltför hög grad påverka den juridiska bedömningen. Till detta kan pekats på domstolens ansvar att se till att det inte dras in något onödigt i målet (46 kap. 4 § RB). Vid införandet av en ny lagstiftning baserad på endast bristande samtycke skulle domstolens ansvar i detta avseende få understrykas ytterligare. Även i övrigt skulle klara direktiv behöva ges till de rättstillämpande myndigheterna om vilka hänsyn som får tas och vilka överväganden som bör förekomma i processen. Det skulle i så fall också vara angeläget att understryka att den som har sexuellt umgänge alltid har ett ansvar att förvissa sig om att den andra personen har samtyckt.

5.1.2 Vilka skäl talar mot att våldtäktsbrottet skall baseras på endast ett bristande samtycke?

Risk för en tillbakagång

En reformering av bestämmelsen om våldtäkt på det angivna sättet kan av flera skäl anses följa rättsutvecklingen. Dessa skäl har redovisats i det förra avsnittet. Det finns dock en stor risk att en reform kan vrida rättsutvecklingen tillbaka.

Före 1984 års reform av 6 kapitlet fanns en begränsning i våldtäktsbestämmelsens tillämpningsområde. Om brottet med hänsyn till kvinnans förhållande till mannen eller annars kunde anses som mindre grovt skulle mannen som huvudregel dömas för våldförande i stället för våldtäkt (1 § andra stycket i dess då gällande lydelse). Det föreskrivna straffet för våldförande var mildare än för våldtäkt.

I förarbetena till 1984 års ändringar tog lagstiftaren avstånd från den syn som legat bakom regleringen.¹ En av de större principiella förändringarna var just att sexuella övergrepp inom äktenskapet skulle betraktas som lika allvarliga som de som förekom utom äktenskap. Departementschefen uttalade i samband därmed bl.a. att det skulle vara den objektiva karaktären vid övergreppet som skulle stå i centrum för bedömningen därav. Han menade vidare att sådana omständigheter som att en kvinna följt med en man hem eller att hon tillåtit vissa närmanden inte fick medföra att hon skulle bedömas som medvållande. Sådana omständigheter skulle alltså inte påverka hennes rättsskydd. Förhållandet mellan gärningsmannen och offret liksom offrets beteende före övergreppet skulle enligt departementschefen sakna betydelse för frågan om gärningen skulle rubriceras som våldtäkt.

Även om Justitieutskottet något nyanserade uttalandena från departementschefen kvarstod övervägandena i allt väsentligt. Lagstiftaren menade alltså att det förhållandet att en helhetsbedömning skulle ske inte fick medföra att man i det rättsliga förfarandet, förundersökningen och brottmålsprocessen, fick dra in omständigheter som saknade rättslig betydelse. Generellt gällde att allmänna uppgifter om t.ex. kvinnans uppförande och levnadssätt skulle sakna betydelse för den rättsliga bedömningen.

Dessa uttalanden är lika aktuella idag. De ger uttryck för viktiga värderingar och för den rådande synen på jämställdhet mellan kvinnor och män. Det är fortfarande angeläget att begränsa den rättsliga processen till omständigheter av betydelse. Härvid har utformningen av de enskilda bestämmelserna betydelse. Om nu ett bristande samtycke skulle bli den enda förutsättningen för våldtäktsansvaret kan man emellertid befara en tillbakagång i detta avseende.

Om det avgörande för den rättsliga prövningen är om och hur samtycke har lämnats måste brottsutredningen inriktas på offret. Frågor som rör hur kvinnan markerade att hon inte var intresserad av ett sexuellt umgänge måste givetvis utredas. Vad som skett vid övergreppet och vilket förhållande parterna hade eller hade haft skulle få en större betydelse för att bringa klarhet i om det förelegat ett samtycke. Därvid skulle även omständigheter som kvinnans eventuella berusning behöva utredas närmare. Vidare skulle förhållanden som hur kvinnan uppträtt före det sexuella umgänget eller vad hon då bar för kläder kunna komma att tillmätas betydelse för bedömningen av om det förelegat ett samtycke.

En utveckling i den riktningen som nu har antytts skulle således innebära en återgång i väsentliga hänseenden till den ordning man velat

¹ Prop. 1983/84:105 s. 20 f. och bet. 1983/84:JuU25 s. 16 f.

komma ifrån i samband med 1984 års reform. Med hänsyn till de allmänna principer som i övrigt bär upp den straffrättsliga processen är det enligt kommitténs mening inte möjligt att skapa processuella regler för att motverka detta.

Lagens normerande verkan

Som tidigare har redogjorts för är syftet med kriminaliseringen allmänpreventivt, dvs. den skall avhålla människor från att begå brott. Allmänpreventionen verkar framför allt genom lagens straffhot och en i anslutning därtill upprätthållen fast och konsekvent praxis. Lagen kan också i sig påverka människors normer.

Det skulle emellertid vara att fästa en alltför hög tilltro till straffrätten att anta att allmänpreventionen skulle bli starkare av att man baserar ansvaret för våldtäkt på endast bristande samtycke, särskilt med tanke på den tillämpning av kravet på tvång som redan råder. Det finns inget stöd för antagandet att en reglering baserad på endast bristande samtycke skulle medföra en förstärkning av framför allt kvinnors rättsställning.

Om en sådan bestämmelse om våldtäkt skulle innebära att offrets handlingar och uppträdande hamnar i centrum för den rättsliga processen, så som kommittén befarar, kan det dessutom ge helt oönskade signaler. Steget är inte långt till att diskutera att offren får skylla sig själva. Tillämpningen av en sådan bestämmelse skulle då kunna påverka människors normer på ett sätt som inte alls varit avsikten.

Tillämpningssvårigheter

Det är lätt att ta en överfallsvåldtäkt som utgångspunkt för diskussionen om det straffrättsliga ansvaret skall baseras på endast att målsäganden inte lämnat sitt samtycke eller om det dessutom skall krävas att gärningsmannen har använt tvång. Bestämmelsen om våldtäkt skall emellertid tillämpas, förutom på överfallsvåldtäkt, såväl på övergrepp som begås inom relationer där parterna känner varandra väl sedan länge och där ett sexuellt samliv är ett naturligt inslag som på övergreppssituationer där parterna är endast tillfälliga bekanta. Bestämmelsen skall vidare tillämpas på både homo- och heterosexuella handlingar. En bestämmelse där endast ett bristande samtycke från offret är avgörande för skuldfrågan måste naturligtvis i den praktiska tillämpningen anpassas till de olika situationerna.

Folkhälsoinstitutet har publicerat en undersökning om Sex i Sverige år 1996. Svarsfrekvensen var inte så hög varför resultatets tillförlitlighet kan ifrågasättas. En av frågorna var emellertid om den intervjuade någon gång "varit med om sexuella handlingar utan att Du själv ville det, t.ex. för husfridens skull." Frågan handlade alltså inte om huruvida man *tvingats* därtill; i undersökningen fanns andra frågor som rörde regelrätta övergrepp.

28 procent av kvinnorna och 15 procent av männen hade vid åtminstone något tillfälle "ställt upp" och deltagit i sexuella aktiviteter de inte önskade. Detta kan tolkas så att det vid dessa tillfällen inte egentligen förelegat samtycke till det sexuella umgänget.

Resultatet av Folkhälsoinstitutets undersökning kan visserligen också tolkas på det sättet att det finns en hel del tillfällen, inte minst inom etablerade relationer, som parterna visserligen inte vill ha sexuellt umgänge men trots detta samtycker till det. Också med den tolkningen skulle emellertid en bestämmelse om våldtäkt utformad så som nu diskuteras kunna aktualiseras. Det skulle nämligen kunna göras gällande att ett sådant samtycke inte är giltigt eftersom det inte avspeglar personens vilja utan snarare är ett uttryck för ett slags underkastelse.

Verkligheten som bestämmelsen skall tillämpas i är alltså inte svart eller vit. Sexualiteten är mångfacetterad och både mellan hetero- och homosexuella varierar det sexuella umgänget, men också inom de två grupperna. Det kan finnas tillfällen där parterna kanske inte egentligen ens talar med varandra före ett sexuellt umgänge som ägt rum vid ett enstaka tillfälle. Det förekommer också vissa andra situationer där man inte talar med varandra vare sig före, under eller efter den sexuella akten. Det har upplysts vara fallet på särskilda platser dit homosexuella män kan söka sig för ett tillfälligt sexuellt umgänge. Det kan då komma att hävdas att mannen redan genom att bege sig till en sådan plats har samtyckt till ett sexuellt umgänge.

Det finns också andra situationer där tillämpningen av en bestämmelse om våldtäkt inriktad på bristande samtycke skulle kunna medföra särskilda svårigheter, exempelvis där målsäganden haft särskilda svårigheter att klargöra att hon inte har samtyckt. Frågan är sålunda hur rättsordningen skulle skydda t.ex. berusade människor från att våldtas. Bevisvärigheterna kan också göra sig gällande när offret är en prostituerad. En prostituerad kvinna säljer sin kropp och det kan komma att hävdas att hon därmed redan samtyckt till ett sexuellt umgänge. Frågan är alltså också hur en prostituerad i så fall skall kunna freda sig.

Kravet på tvång är uttunnat

Som nämnts tidigare har forskningen visat att en människa som utsätts för våld eller annat hot mot sin person ofta inte förmår att göra motstånd eller annars så att säga väljer att underkasta sig ett övergrepp. Mot den bakgrunden kan det visserligen göras gällande att det är att fordra för mycket att för våldtäktsansvar förutsätta också ett tvång. Man kan emellertid vända på resonemanget.

Om nu offren för sexuella övergrepp inte vågar eller inte kan uttrycka sig och än mindre förmår i ord eller handling bjuda motstånd kan det i stället anses vara ett orimligt krav att utgå från att de klart och otvetydigt skall deklarerat sitt bristande samtycke. Visserligen skulle ett utrett tvång bli något som talade för att samtycke inte lämnats, men också målsägandens handlingar och uppträdande skulle behövas utredas närmare. Den underkastelse som brottsoffer inte sällan ger uttryck för i en övergreppssituation skulle lätt kunna blandas ihop med samtycke.

Det är möjligt att ett bibehållande av kravet på tvång i praktiken inte skulle medföra så stor skillnad mot att helt slopa kravet. Kravet på tvång är redan uttunnat. Den som har tvingats till ett sexuellt umgänge har handlat utan ett eget inflytande. Han eller hon har inte haft något annat val än att underkasta sig. Om man med denna kännedom väljer att behålla ett krav på tvång som en förutsättning för ansvaret, dvs. som ett s.k. rättsfaktum, kan man emellertid inrikta utredningen på gärningsmannen. Det förhållandet att det finns ett uppställt krav på tvång innebär att det ställs mindre krav på hur målsäganden agerat i den hotfulla situationen samtidigt som utredningen kan inriktas på gärningsmannens handlingar.

Brottsbalkens systematik

Det nyss sagda leder resonemanget vidare till frågan hur en bestämmelse som den diskuterade passar in i brottsbalkens systematik. Det är gärningsmannens handlingar och vad som föranlett honom eller henne att utföra den som skall stå i centrum för både huruvida han eller hon har gjort sig skyldig till ett brott och hur det brottet rättsligt skall rubriceras. Detta är grundläggande inom straffrätten.

Detsamma gäller vid åtal för våldtäkt. Domstolen skall bedöma den åtalades handlande, motiv och avsikter i förhållande till den och de övriga straffbestämmelserna i 6 kapitlet brottsbalken. Domstolen skall vidare ta hänsyn till arten och graden av det våld eller hot som gärningsmannen har använt samt arten och graden av den sexuella

kränkningen vid sin bedömning av om brottet skall rubriceras som våldtäkt eller som grov våldtäkt. Den objektiva karaktären av ett övergrepp har alltså en grundläggande betydelse för bedömningen.

Denna ordning bör också fortsättningsvis gälla. En bestämmelse om våldtäkt som baserades endast på bristande samtycke skulle emellertid bryta mot detta synsätt. Som kommittén sagt tidigare finns det stora risker att en sådan reglering medför att målsäganden på ett onyanserat sätt hamnar i centrum för brottsutredningen.

Man skulle visserligen kunna säga att det skall vara förövarens ansvar att förvissa sig om att han har ett samtycke till ett sexuellt umgänge. Det är emellertid betydligt svårare att utforma en enskild bestämmelse på ett sådant sätt. Det är alltid åklagaren som har bevisbördan i brottmålsprocessen. Åklagaren skulle alltså vara tvungen att bevisa att den åtalade hade genomfört det sexuella umgänget utan samtycke. Målsäganden hamnar då oundvikligen i centrum för processen. Utformningen av bestämmelsen om våldtäkt i linje med det diskuterade skulle alltså innebära att, sedan det har konstaterats att det har förekommit ett sexuellt umgänge, domstolen skulle pröva om målsäganden har lämnat ett samtycke. Därmed blir det *målsägandens* handlande, motiv och avsikter av avgörande betydelse för den rättsliga utgången.

Utifrån brottsbalkens systematik kan man också av andra skäl ifrågasätta det lämpliga i att bestämmelsen om våldtäkt inte skall innehålla ett krav på tvång.

Våldtäktsbestämmelsen skall vara reserverad för de allvarligaste sexuella övergreppen. I samband med den genomgripande reformen år 1984 uttalade t.ex. departementschefen att beteckningen våldtäkt även fortsättningsvis bör reserveras för de allvarligaste formerna av sexuell kränkning. Också så sent som vid den senaste utvidgningen av det straffbara området för brottet underströk lagstiftaren detta. Sålunda sades då att det var motiverat att utvidga våldtäktsbrottet till att omfatta de mest allvarliga sexuella kränkningarna, även om handlingen inte var direkt samlagsliknande.

Om kriminaliseringen inte längre skulle innehålla ett krav på tvång skulle alltför många sexuella övergrepp kunna betecknas som våldtäkt trots att de inte alla kan anses ha samma straffvärde. En sådan reglering medför en risk för att styrkan i våldtäktsbegreppet tunnas ut. Användandet av våld mot en annan person har inom straffrätten historiskt alltid ansetts som ett av de värsta angreppen. De skäl som anförts för en reglering grundad på bristande samtycke är inte tillräckligt starka för att bryta det synsätt som sålunda varit rådande under lång tid.

Man kan visserligen överväga att föreslå att kapitlet om sexualbrotten inleds med en portalparagraf som innebär att den som utan samtycke från en annan person genomför vissa kränkande handlingar med sexuell prägelse med honom eller henne döms för inte våldtäkt, men väl för ett annat brott. Det brottet skulle kunna kallas sexuellt övergrepp eller sexuell kränkning. En sådan bestämmelse skulle sedan tillämpas antingen ensamt eller i konkurrens, dvs. tillsammans med andra lagrum i 6 kapitlet om försvårande omständigheter förelegat. De andra bestämmelserna skulle då ta sikte på andra kränkningar eller olika medel som en gärningsman använder sig av, t.ex. våld, hot, utnyttjande, förledande, missbruk och svek.

En sådan reglering skulle emellertid också bryta systematiken i brottsbalken. Inga andra kapitel inleds med en sådant allmänt hållen bestämmelse. Huvudregeln är att inte fler än en bestämmelsen i ett och samma kapitel tillämpas för en gärning.

Man kan tillägga följande. En ordning enligt det skissade skulle med hänsyn till de olika kraven på utredning och bevisning kunna leda till en minskad tillämpning av de straffbestämmelser som avser allvarigare brott. Det straffrättsliga ansvaret för grövre sexualbrott skulle därmed riskera att tunnna ut.

Svårigheter att definiera samtycke

En gärning som någon begår med samtycke från den mot vilken den riktas utgör brott enligt 24 kap. 7 § BrB endast om gärningen, med hänsyn till den skada, kränkning eller fara som den medför, dess syfte och övriga omständigheter, är oförsvarlig. Tillämpningsområdet för bestämmelsen är visserligen begränsat. Denna särskilda bestämmelse om samtyckets betydelse för ansvarsfrihet är visserligen inte tillämplig när det framgår av ett enskilt straffbud vilken verkan ett samtycke har. Det skulle dock vara lämpligt att åtminstone de grundläggande övervägandena bakom reglerna är desamma. Användningen och tolkningen av samtycke i en våldtäktsbestämmelse bör vara förenliga med allmänna regler om samtyckets betydelse i straffrätten.

För att det skall föreligga ansvarsfrihet krävs enligt 24 kap. 7 § BrB att samtycket är giltigt. För att betraktas som giltigt krävs att samtycket har lämnats av någon som är behörig att förfoga över det aktuella intresset, att den som lämnat det är kapabel att förstå innebörden av samtycket, att det har lämnats frivilligt, att det är allvarligt menat samt att det lämnats med full insikt om relevanta förhållanden. Samtycket skall föreligga vid gärningen. Det finns dock inget krav på att samtycke

skall ha tagit sig någon särskild eller yttre form. Det är alltså tillräckligt med ett tyst inre samtycke.

Med utgångspunkt från att det bristande samtycket i en tänkt våldtäktsbestämmelse också skulle kunna avse tyst samtycke är det att förvänta att den åtalade till sitt fredande ofta kommer att åberopa att det förelegat ett sådant samtycke från offrets sida. Under utredningen av ett sådan invändning kan det bli av särskilt intresse hur målsäganden handlat och betett sig i övrigt vid gärningen. Återigen, det finns en risk att utredningen koncentreras på målsäganden. Den eventuella förekomsten av tvång blir dock naturligtvis också av betydelse i detta sammanhang.

För att komma tillrätta med dessa svårigheter vid bevisvärderingen kan det visserligen övervägas att efter en grundbestämmelse om våldtäkt, eller vad brottet i så fall skulle kallas, baserad på bristande samtycke föreslå införandet av en särskild bevisregel. Den skulle kunna föreskriva att domstolen vid bedömningen av om det sexuella umgänget varit frivilligt eller har skett med samtycke särskilt skall beakta vissa omständigheter. Frågan är dock om en sådan bestämmelse egentligen skulle tillföra så mycket. Det kan för övrigt ifrågasättas om en sådan bestämmelse är förenligt med principen om den fria bevisvärderingen.

Om man godtar att samtycket kan vara tyst, kan vidare motsatsvis göras gällande att också det bristande samtycket skall kunna uttryckas tyst. Det skulle alltså räcka att det framgår av den andres handlingar att han eller hon motsätter sig det sexuella umgänget. Den ordningen skulle dock kunna anses mindre lämplig med hänsyn till den misstänktes rättssäkerhet. Hur skall en gärningsman freda sig mot ett tyst bristande samtycke? För att gärningsmannens uppsåt skall anses utrett måste han eller hon åtminstone ha förstått att offret inte velat ha sexuellt umgänge.

Om man i stället skulle kräva att samtycket för att vara giltigt är tydligt och klart uttalat medför det att orealistiska krav ställs på offren; i en skräckfylld och kaotisk övergreppssituation skall de göra rationella överväganden och uttrycka sig. Det skulle mot bakgrund av vad som numera är känt om brottsoffrens reaktioner inte vara rimligt.

Språkliga utgångspunkter

Rent språkligt kan man anse att ordet våldtäkt tyder på att handlingen skall innehålla något slags tvång (våld). Någon "tas med våld." Från dessa utgångspunkter kan man därför göra gällande att det är ologiskt

att kalla ett brott för våldtäkt om brottsbeskrivningen inte innefattar ett krav på våld eller hot om våld.

Samsyn i Norden

Bestämmelserna om sexualbrott har i flera av de övriga nordiska länderna nyligen setts över eller kommer att ses över. Det har inte införts någon bestämmelse om våldtäkt som uteslutande tar sikte på ett bristande samtycke. Enligt vad kommittén har inhämtat övervägs inte heller införandet av en sådan bestämmelse. Intresset av att behålla en gemensam rättstradition i Norden talar för att inte heller i Sverige göra det.

Det engelska exemplet

I kommitténs direktiv har den engelska rätten angetts som ett exempel på en rättsordning som innehåller en bestämmelse om våldtäkt som baseras på samtycke. Kommittén har därför studerat både hur rätten är utformad och hur den tillämpas i praktiken. Bestämmelsen om våldtäkt finns i 1 § Sexual Offences Act 1956. Med den engelska rätten avses här vad som gäller i England och i Wales.

I England gör en man sig skyldig till våldtäkt om han har samlag eller ett annat därmed jämförbart sexuellt umgänge med en annan person som inte samtyckt därtill. Det krävs emellertid att gärningsmannen antingen kände till att den andra inte samtyckte eller att han var likgiltig för om den andra personen samtyckte eller inte för att han skall kunna dömas för våldtäkt.

Endast män kan fällas till ansvar för våldtäkt, men gärningen kan rikta sig mot både en man och mot en kvinna. Också andra situationer kan bedömas som våldtäkt, men de är inte intressanta i detta sammanhang.

För ansvar för våldtäkt krävs sålunda *att* det har förekommit ett visst sexuellt umgänge, *att* målsäganden vid tidpunkten för gärningen inte hade lämnat sitt samtycke till umgänget *samt att* gärningsmannen då känt till att det inte fanns ett samtycke eller varit likgiltig för huruvida det förelegat eller inte. Lagen berör alltså överhuvudtaget inte frågan om tvång. Ansvar för våldtäkt har i den engelska rätten åtminstone sedan förra århundradet baserats uteslutande på ett bristande samtycke. Bestämmelsen lagfästes dock först år 1976.

Åldern för den sexuella självbestämmanderätten är i England 16 år för heterosexuella handlingar och 18 år för homosexuella handlingar.

Först vid dessa åldrar kan man alltså samtycka till sexuellt umgänge. Vad som avses med *samtycke* är emellertid inte definierat i lagen och det finns inte heller generellt beskrivet i ett enskilt rättsfall.

Kommittén har inhämtat följande.

Uttrycket samtycke används på samma sätt som i vanligt språkbruk. Samtycket kan uttryckas i ord eller framgå i handling. Ett samtycke behöver inte lämnas uttryckligen. Det kan vara underförstått eller framgå på ett annat sätt. Den som frivilligt medverkar – ”willingly cooperate” – i ett sexuellt umgänge anses samtycka till det. Ett samtycke som har lämnats sedan gärningsmannen vilselett målsäganden om handlingens karaktär är inte giltigt. Detsamma gäller givetvis ett samtycke som lämnats under tvång, våld eller hot. Med samtycke jämställs alltså inte underkastelse, dvs. att offret av rädsla för följderna ger upp eller ser sig tvingad att medverka i ett sexuellt umgänge. (En annan sak är att gärningsmannen om offret underkastar sig många gånger frikänns på grund av att han kan ha uppfattat situationen som om han hade ett samtycke.)

Det finns inte heller någon enkel definition av, som kommittén uppfattat att det skall tolkas, uttrycket likgiltig (”reckless”). Det finns emellertid både en subjektiv sida av begreppets innebörd och en objektiv. Dels skall gärningsmannen vara likgiltig för följderna av sitt handlande, dels skall han bortse från vad en vanlig person skulle ha förstått. Annorlunda uttryckt, en gärningsman skall anses likgiltig om han tog en orimlig risk med hänsyn till omständigheterna (så som han uppfattade dem). Begreppet likgiltig påminner om det som i svensk rätt kallas gärningsmannens eventuella uppsåt.

Om det är visat att gärningsmannen hyste en ärlig uppfattning (”honest belief”) att kvinnan samtyckt till det sexuella umgänget skall han frikännas, även om det är utrett att kvinnan faktiskt inte gjort det. Det torde i sådana fall vara fråga närmast om ett bristande uppsåt hos gärningsmannen.

Frågan om målsäganden har lämnat sitt samtycke får stort utrymme i våldtäktsmålen, inte minst i de där den tilltalade hävdar att det sexuella umgänget skett med samtycke eller där han gör gällande att han trodde det (”honest belief”).

Särskilt i sådana mål inriktas utredningen i stor utsträckning på kvinnan. Eftersom man i den engelska straffprocessen inte tillämpar vad vi kallar fri bevisprövning finns det omfattande bestämmelser om bevisföringen, t.ex. vilken bevisning som får läggas fram, i vilken ordning det skall ske samt vilka frågor som parterna får ställa. The Sexual Offences (Amendment) Act 1976 begränsar möjligheten att föra bevisning om målsägandens sexuella beteenden och erfarenheter med annan än den tilltalade. Frågor med anledning av målsägandens ”sexual

history” och bevisning i anslutning till det får föras in i utredningen endast om domstolen anser att de har direkt betydelse för åtalet och den tilltalade annars inte skulle ha möjlighet att tillvarata sina rättigheter.

Av en studie från år 1996 framgår att i över hälften av alla våldtäktsmål där en kvinna uppger att hon blivit våldtagen av en manlig bekant frågas hon ut om sina sexuella erfarenheter. Målsäganden, oftast en kvinna, får finna sig i att bli utfrågad om tidigare relationer och sexuella erfarenheter, relationen till den tilltalade, sitt uppträdande före det påstådda övergreppet, sin klädsel vid tidpunkten och så vidare. Genom att processen på detta sätt i stor utsträckning riktas mot målsäganden har hävdats att bevisbördan i praktiken ligger på målsäganden. Det blir målsägandens uppgift att visa att hon eller han inte samtyckte, snarare än den tilltalades att visa att han hade ett samtycke.

Våldtäkt inom äktenskapet blev kriminaliserat i England år 1994. Inte minst som en följd härav har antalet mål i engelska domstolar som rör våldtäkt mellan personer som har en relation ökat under senare år. Antalet fällande domar har dock inte ökat i motsvarande mån. Ca 10 procent av de anmälda fallen av våldtäkt riktad mot en vuxen person resulterar i en fällande dom. Denna andel har sjunkit från ca 24 procent år 1985 till ca 10 procent år 1998. En tredjedel av de åtal som väcks för våldtäkt mot barn leder till fällande dom i enlighet med åtalet. I de övriga fallen blir den tilltalade antingen helt frikänd eller så blir han fälld för ett annat brott än våldtäkt, dvs. domstolen rubricerar gärningen på ett annat sätt än åklagaren har påstått. Om man räknar bort ”överfallsvåldtäkterna”, dvs. våldtäkter där parterna inte tidigare är bekanta med varandra, leder åtal i våldtäktsmål oftare än andra åtal för allvarigare brottslighet till frikännande dom.

Från såväl Home Office som domstolarna samt i den engelska doktrinen har riktats kritik mot att brottsutredningen och rättegången i mål om våldtäkt inriktas så mycket på kvinnans beteende och hennes ”sexual history”. Bland annat dessa tillämpningsproblem samt det låga antalet uppklarade våldtäktsbrott har föranlett Home Office att tillsätta en utredning som skall se över regleringen av sexualbrotten.² I översynen ingår också bl.a. att utreda behovet av begränsningar i rätten att ställa frågor till målsäganden om hennes sexuella erfarenheter. Det finns dock inga planer på att överge den nuvarande utformningen av ansvarsbestämmelsen för våldtäkt. Inom ramen för den pågående översynen övervägs emellertid att föreslå regler i lagtexten om dels i vilka situationer man inte kan ge samtycke, dels i vilken utsträckning en person skall anses ha själslig förmåga att lämna ett giltigt

² Översynen har slutförts men kommittén har inte hunnit att ta del av förslagen.

(”informed”) samtycke. Detta skulle innebära bl.a. att det klagjordes att ett samtycke som lämnats av särskilt sårbara människor, t.ex. barn och dem som lider av viss psykisk ohälsa, inte är giltigt.

Visserligen är det svårt att jämföra lagstiftningen i så skilda rättssystem som det engelska och det svenska. Det kan dock konstateras att statistiken vad gäller polisanmälningar och åtal som avser misstanke om våldtäkt inte är bättre i England än i Sverige.³ Vad det beror på kan naturligtvis inte kommitténs begränsade studier ge svar på. Men att ett slopande av kravet på tvång för våldtäktsansvaret skulle leda till att fler skyldiga våldtäktsmän döms kan man nog delvis med stöd av de engelska erfarenheterna ifrågasätta. Det engelska exemplet ger vidare stöd för de farhågor som uttalats ovan om vilka följer en reglering baserad endast på bristande samtycke kan få. Vid ett sålunda utformat våldtäktsansvar hamnar målsäganden i centrum för brottsutredningen.

5.1.3 Kravet på tvång skall behållas

En sammanvägning av de skäl som talar för och emot en ändring av våldtäktsbestämmelsen till att baseras på endast ett bristande samtycke ger enligt kommitténs mening vid handen att någon sådan ändring inte bör komma till stånd. I stället bör det också fortsättningsvis föreskrivas ett krav på att gärningen har begåtts genom tvång.

5.2 Ett olaga tvång bör räcka för ansvar för våldtäkt

Kommitténs bedömning: Kravet på tvång i bestämmelsen om våldtäkt bör ges en lindrigare grad. Det bör vara tillräckligt för straffansvar att gärningsmannen har använt ett olaga tvång.

Det finns idag en helt annan kunskap om hur offer beter sig i en hotfull situation än vad som fanns i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet när den nuvarande regleringen av sexualbrotten arbetades fram.

³ Se avsnitt 3.1.1 under rubriken Uppklarade brott. Det är dock nästan omöjligt att svara på hur stor del av anmälningarna som leder till en fällande dom. Det beror på flera faktorer, bl.a. att statistiken inte är utformad så att det går att följa en polisanmälan fram till en eventuell dom, att en anmälan skall avse endast ett brottstillfälle medan en dom kan avse flera samt att rubriceringen i en anmälan respektive en dom inte behöver vara desamma.

Kommittén har redogjort för forskningen om brottsoffer både i kapitel 3 och i avsnitt 5.1.

Det kan mot den bakgrunden finnas anledning att överväga vilken grad av tvång som skall krävas för våldtäktsansvar.

Enligt 6 kap. 1 § BrB krävs det att gärningsmannen genom våld eller genom hot som för offret har inneburit eller har framstått som en trängande fara tilltvingat sig den sexuella handlingen. Beskrivningen motsvarar vad krävs för ansvar för rån i 8 kap. 5 § BrB. Det skall således vara frågan om ett s.k. råntvång.

Det våld som krävs är vad som i straffrätten kallas våld å person. Med våld å person förstås en fysisk kraftanvändning som direkt träffar en annan person och som antingen utgör en misshandel eller ett betvingande av den andres kroppsliga rörelsefrihet. Till misshandel räknas att tillfoga en annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta eller att försätta honom eller henne i vanmakt eller något annat sådant liknande tillstånd.

När det gäller betvingande av någons rörelsefrihet förutsätts inte att betvingandet är fullständigt för att det skall anses utgöra våld. Det räcker vid tillämpningen av 1 § t.ex. att gärningsmannen sedan ett offer försökt värja sig genom att knipa ihop sina ben med sina kroppskrafter skiljer benen åt.

Offer för sexuella övergrepp åsamkas visserligen regelmässigt både skador och smärta, vilket bedöms som misshandel. Av både domstolspraxis och av kommitténs praxisundersökning framgår emellertid att misshandel inte är det vanligaste sättet eller *medlet* som en gärningsman använder sig av för att genomföra eller tilltvinga sig ett sexuellt umgänge. Det tycks framför allt vara det fysiska betvingandet som utgör det egentliga medlet för tilltvingandet.

Rättsfallet NJA 1988 s. 40 är ett exempel på när en gärningsman använt ett fysiskt betvingande som medel för att tilltvinga sig ett sexuellt umgänge. En kvinna besökte ett hälso- och motionsinstitut. Hon hade lagt sig på en bänk för att få massage av innehavaren av institutet. Under massagen drog gärningsmannen plötsligt av henne kläderna och hävde sig över henne. Trots att kvinnan både förklarade att hon inte ville ha samlag och försökte värja sig genomförde han ett samlag med henne. Under samlaget låste gärningsmannen fast henne genom sin kraft och tyngd. Våldet bestod sålunda enbart i ett fysiskt betvingande som gärningsmannen utövade genom sin styrka. Han dömdes för våldtäkt av normalgraden.

För hot som omfattas av bestämmelsen om våldtäkt krävs det som tidigare nämnts ett hot som inneburit eller framstått som en trängande fara för offret. Det skall alltså vara frågan om ett allvarligare hot och det skall vara omedelbart förestående. Det är tillräckligt att gärnings-

mannen har skapat eller har utnyttjat en hotfull situation. Det måste dock finnas ett samband mellan det hotfulla eller det tidigare utövade våldet och övergreppet.

Av praxisundersökningen framgår att hot sällan åberopas i åtal för våldtäkt. En anledning till det kan vara att det i praxis kommit att ställas mindre krav på graden av våld än på graden av hot; har det förekommit ett fysiskt betvingande är kravet på våld uppfyllt.

Olaga tvång föreligger enligt 4 kap. 4 § BrB när någon genom misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar en annan person att göra, tåla eller underlåta något. Även när någon med sådan verkan utövar ett tvång genom hot att åtala eller ange någon för brott eller att om annan lämna menligt meddelande kan, om tvånget är otillbörligt, ansvar för olaga tvång komma ifråga.

Tillämpningen i praxis av kravet på tvång i bestämmelsen om våldtäkt skiljer sig inte nämnvärt från vad som föreskrivs i straffbestämmelsen om olaga tvång. Det föreligger således inte någon egentlig skillnad mellan tvång som förutsätts i 6 kap. 1 § och det som förutsätts i 6 kap. 2 § BrB.

Till intäkt för att det rör sig om endast en liten skillnad kan man också ta att den nuvarande bestämmelsen i 6 kap. 1 § andra stycket BrB. Där sägs att om brottet med hänsyn till bl.a. våldets eller hotets art är mindre allvarligt skall straffet sättas lägre än vad som föreskrivs i straffskalan för normalgraden av våldtäkt. Redan innebörden av detta tvång ligger materiellt nära innebörden av olaga tvång.

I praxis dras gränsen mellan de två bestämmelserna 1 och 2 §§ snarare mellan vilka sexuella handlingar det varit frågan om än vilket tvång som gärningsmannen har använt.

Även om tillämpningsområdet för 1 § utvidgades år 1998 reserveras visserligen bestämmelsen fortfarande för de mest allvarliga kränkningarna. Dock omfattar numera bestämmelsen handlingar som inte är direkt samlagsliknande. En handling som innebär en kränkning som är jämförbar med den som uppkommer vid ett påtvingat samlag skall bedömas som våldtäkt, om förutsättningarna i övrigt för våldtäkt är uppfyllda. Handlingar som att föra in ett främmande föremål eller en knytnäve i en kvinnas underliv angavs i förarbetena till lagändringen som exempel på handlingar som kan innebära en sådan allvarlig kränkning.

Som en konsekvens av utvidgningen av tillämpningsområdet för 6 kap. 1 § BrB har tillämpningsområdet för 6 kap. 2 § BrB inskränkts på motsvarande sätt. Lagstiftaren har gjort klart att kränkningen och dess art skall lyftas fram på bekostnad av vilka sexuella handlingar som förekommit.

Tillämpningsområdet för 6 kap. 2 § BrB är således numera mycket begränsat. Bestämmelsen tillämpades redan före lagändringen år 1998 relativt sällan. BRÅ har tagit fram statistik för kommittén över lagföringar efter samtliga lagrum i 6 kapitlet för åren 1992 till och med 1997. Antalet lagföringar har stadigt gått ned. Det har rört sig om ca 20 fall per år.⁴ År 1998 avsåg dock endast 15 lagföringar sexuellt tvång.

Denna bild bekräftar i kommitténs praxisundersökning. I den ingår endast åtta domslut på sexuellt tvång. Det finns också två fall där åklagaren i stämningsansökan har gjort gällande att den tilltalade har gjort sig skyldig till våldtäkt eller, alternativt, sexuellt tvång. Domstolarna har i de fallen utan någon närmare motivering bedömt gärningarna som våldtäkt.

Det sist sagda ger ett litet men visst stöd för påståendet att det finns en tendens att domstolarna oftare än tidigare dömer för våldtäkt och att detta sker på bekostnad av brottet sexuellt tvång.⁵

Som framgår i avsnitt 3.1 är statistiken inte så entydig, men den ger ett visst stöd för den bedömningen. Frågan är vad det kan finnas för förklaringar härtill. Redan benägenheten att anmäla gärningar som vid anmälningstillfället rubriceras som våldtäkt har ökat. Detta borde ha lett till ett större antal domar på våldtäkt. Det har också hävdats att det kan finnas en liten faktisk ökning av antalet sexualbrott, åtminstone begångna mot barn. Här kan den ökade kunskapen om sexuella övergrepp mot barn haft betydelse. Samhället har också generellt fått en strängare syn på övergrepp mot barn, vilket också kan ha påverkat praxis.

Det har vidare hävdats att det i straffrätten och dess praktiska tillämpning tas mer hänsyn till offrens utsatta situation. Förklaringen kan också ligga i att både kvinnosynen och jämställdheten mellan kvinnor och män faktiskt har förbättrats. En annan närliggande förklaring till ett något ökat antal domar för våldtäkt är att det anses ge mer principiell upprättelse om en gärning bedöms som våldtäkt och att rättsväsendet har tagit intryck av det. I medierna refereras inte sällan domar på andra sexualbrott än våldtäkt som att gärningen rubricerades som t.ex. ”bara” sexuellt utnyttjande. Av sådana uttalanden kan man dra slutsatsen att det framför allt är rubriceringen våldtäkt som ger upprättelse.

⁴ För sexuellt tvång enligt 2 § andra stycket finns ca fyra lagföringar per år under åren 1993 – det år bestämmelsen om *grovt* brott infördes – till och med 1997.

⁵ Detta har också diskuterats i doktrinen, se bl.a. professor Suzanne Wennberg i Juridisk Tidskrift 1997–98 s. 506 f.

Oavsett förklaringarna kan man konstatera att det numera finns ett relativt litet utrymme för en tillämpning av bestämmelsen om sexuellt tvång. Vidare tycks det alltså som om tillämpningsområdet för våldtäkt har utvidgats något i praxis. Kommittén anser därför att det är lämpligt att revidera tvångskravet i 1 §. För en reform av kravet på tvång talar alltså både den rättsliga regleringen av 1 och 2 §§ och rättsutvecklingen.

Det kan vara av intresse att notera att strafflagen i Finland nyligen har reviderats. Bestämmelsen om våldtäkt föreskriver numera att den som genom våld på person eller med hot om sådant våld tvingar någon till samlag skall dömas för våldtäkt. I författningskommentaren framgår att det inte finns några uttryckliga krav på våldets eller hotets grad. Tvingandet skall dock ha varit så allvarligt att det brutit ned offrets vilja. Vid bedömningen av i vilken mån våldet eller hotet varit tvingade finns det skäl att dels fästa avseende vid hur kraftigt våld som använts eller hur allvarligt våld hotet avser, dels vid helhetssituationen vid gärningen.⁶

⁶ RP 6/1997 rd s. 170 f. (Justitieministeriets Lagberedningsavdelningens publikation 3/1998).

6 Sexualbrott mot vuxna

Kommittén skall göra en allmän översyn av bestämmelserna om sexualbrott. Översynen skall avse såväl det materiella innehållet som systematik, lagteknik och språk. Dessutom har kommittén fått i uppdrag att se över särskilda frågor.

I detta kapitlet liksom i de påföljande redovisar kommittén sina principiella ställningstaganden. I olika avsnitt redovisar kommittén enskilda bestämmelser i en tänkt författningstext utarbetad utifrån dessa ställningstaganden samt de närmare motiven härför. I respektive avsnitt redogörs också för en bakgrund till kommitténs överväganden. I bakgrunden ingår en närmare presentation av direktiven om det behövs. Där ingår även en redogörelse för och analys av både gällande rätt och de eventuella reformbehov som föreligger enligt kommittén. Kapitlen innehåller därmed inte endast det som traditionellt kallas allmänna överväganden. Här ges också vissa kommentarer till de olika bestämmelserna om sexualbrott så som kommittén anser att de bör utformas.

6.1 Utgångspunkter för en ny bestämmelse om våldtäkt

Kommittén har redan i kapitel 4 redogjort för vilka övergripande principer som bör ligga till grund för en reglering av sexualbrotten. Kommittén har således understrukt att lagstiftningen skall skydda den sexuella självbestämmanderätten och den sexuella integriteten.

Den som gör sig skyldig till en våldtäkt iakttar inte den andra personens sexuella självbestämmanderätt. Genom brottet kränker förövaren också offrets sexuella integritet. Själva kränkningens betydelse för frågan om brottets svårhet och gärningens straffvärde bör tydligare än för närvarande framgå direkt av lagtexten,

En ny bestämmelse om våldtäkt bör inte baseras på endast ett bristande samtycke. Den bör innehålla ett krav på att gärningsmannen har tilltvingat sig den sexuella handlingen med våld eller hot. Skälen för detta liksom för att tvångskravet i och för sig bör reformeras har

kommittén redovisat i ett tidigare kapitel, nämligen kapitel 5. Att ansvar bör komma i fråga också i vissa andra situationer redogör kommittén för nedan.

I detta avsnitt behandlar kommittén tillämpningsområdet för en ny bestämmelse om våldtäkt. Sålunda redovisas vilka handlingar och vilka tillvägagångssätt som bör omfattas. Frågan om när en våldtäkt bör bedömas som grov tas upp. Gränsdragningen mellan en bestämmelse om våldtäkt utformad enligt kommitténs överväganden och övriga bestämmelser om sexualbrott behandlas i viss mån också.

6.1.1 En sexuell handling bör omfatta något mer än ett sexuellt umgänge

Kommitténs bedömning: Uttrycket sexuellt umgänge i lagtexten bör ersättas med uttrycket sexuell handling. Det uttrycket bör till sin innebörd i allt väsentligt motsvara sexuellt umgänge. Viss utvidgning bör dock ske. Kränkningen av offret bör ha en större betydelse vid prövningen av om ett beteende skall bedömas som en sexuell handling.

Kommittén har enligt sina direktiv särskilt att överväga vilket uttryck som lämpligen kan användas i stället för uttrycket sexuellt umgänge. Som kommittén tidigare har redogjort för (avsnitt 4.5) finns det goda språkliga skäl att byta ut bland annat uttrycket sexuellt umgänge. Därutöver finns det andra skäl till detta. Den nuvarande tillämpningen leder bl.a. till att domstolarna tvingas lägga alltför stor tonvikt vid om handlingen har haft tillräckligt varaktighet.

Innebörden av uttrycket sexuell handling i gällande rätt

Uttrycket sexuell handling omfattar sexualhandlingar som normalt ingår i ett könsumgänge. Handlingarna kan vara av både heterosexuell och homosexuell natur. För att en handling skall bedömas som ett sexuell handling skall den typiskt sett avse att tillfredsställa eller uppväcka den sexuella driften hos båda eller hos antingen gärningsmannen eller offret. Huruvida könsdriften blivit tillfredsställd är dock inte avgörande. Uttrycket sexuell handling ersatte vid reformen av 6 kapitlet år 1984 uttrycket "könsligt umgänge".

För att en sexualhandling skall bedömas som sexuell handling krävs inte nödvändigtvis att gärningsmannens och offrets könsdelar

berör varandra. Det är t.ex. tillräckligt att en man med sitt könsorgan berör en annan del av en kvinnas kropp än hennes könsorgan. Det krävs dock i regel att det föreligger en direkt kroppslig beröring. Dessutom skall beröringen vara inriktad på en viss varaktighet.

Att onanera åt en annan person är ett exempel på sexuellt umgänge. Sexuellt umgänge innefattar vidare att gärningsmannen med munnen eller tungan berör den andres könsorgan eller att denne företar motsvarande handlingar med gärningsmannens könsorgan.¹

Sexuellt umgänge omfattar endast vissa sexuella aktiviteter mellan människor. Tidelag och andra sexualhandlingar med djur omfattas inte.

Det krävs som sagt i regel att det varit en direkt kroppslig beröring för att en handling skall betecknas som sexuellt umgänge. Det finns emellertid tillfällen när en handling har bedömts som ett sexuellt umgänge trots att det inte har varit någon direkt kroppslig beröring mellan den enes könsorgan och den andra kropp.

I rättsfallet NJA 1996 s. 461 hade gärningsmannen under sex års tid vid upprepade tillfällen utfört vissa sexuella handlingar mot sin styvdotter. Flickan var i tioårsåldern när övergreppen inleddes. De sexuella handlingarna bestod i att gärningsmannen hade gnidit sitt könsorgan mot flickans stjärt eller lår. Både offret och gärningsmannen hade alltid haft kläder på sig. Vid de olika tillfällena satt flickan i gärningsmannens knä eller låg hon framför honom i en säng eller soffa. Gärningsmannen fick vid flera tillfällen utlösning. Högsta domstolen ansåg att gärningsmannen systematiskt under lång tid använt offrets kropp som ett hjälpmedel för att bereda sig sexuell tillfredsställelse. Trots att ingen hade varit naken om underlivet hade handlingarna haft en påtagligt sexuell prägel och också innefattat en allvarlig kränkning av offrets sexuella integritet. Handlingarna skulle därför bedömas som sexuellt umgänge. Brottet rubricerades som grovt sexuellt utnyttjande av underårig.

Tillämpningsområdet för bestämmelsen om våldtäkt omfattar inte allt slags sexuellt umgänge. I första hand omfattas samlag och samlagsliknande handlingar.

Med samlag avses ett vaginalt samlag mellan en kvinna och en man, med den betydelsen det har i 6 kapitlet. Ett fullbordat samlag anses sålunda föreligga redan när könsdelarna kommit i beröring med varandra. Det krävs alltså inte vare sig att gärningsmannen har penetrerat sitt offer eller att hans sexualdrift tillfredsställts.

Så kallade orala eller anala samlag är exempel på samlagsliknande handlingar eller handlingar som är jämförbara med ett samlag. Hit hör

¹ Lena Holmqvist m.fl. Brottsbalken En kommentar, t.o.m. suppl. 4, juli 2000 s. 6:15.

alltså inträngande i offrets mun eller analöppning. Bedömningen av om andra handlingar skall anses jämförliga med ett samlag skall ske efter omständigheterna i det enskilda fallet. Av betydelse för prövningen är omständigheter som t.ex. om handlingen varit förenad med smärta och om den varit av längre eller kortare varaktighet. Handlingen skall ha varit av en klart samlagsliknande karaktär. Att onanera åt en annan person har angetts som ett exempel på ett sexuellt umgänge som inte kan anses jämförligt med samlag.²

Tillämpningsområdet för bestämmelsen om våldtäkt omfattar efter lagändringen år 1998 även övriga ”gärningar” som med hänsyn till kränkningens art eller omständigheterna i övrigt är jämförliga med ett påtvingat samlag. Vid bedömningen av kränkningen skall domstolen utgå från det påtvingade samlaget. Utvidgningen omfattar de mest allvarliga sexuella kränkningarna även om själva handlingen inte är direkt samlagsliknande. I förarbetena till utvidgningen anges som exempel på vad som kan omfattas; s.k. fistfucking eller att någon för upp ett främmande föremål i en kvinnas underliv.³

Som tidigare har nämnts är ett sexuellt umgänge normalt en kroppslig beröring som är inriktad på en viss varaktighet. Det är däremot inte sexuellt umgänge att någon fingrar på eller annars flyktigt berör en annan persons yttre könsorgan. En sådan handling kan däremot bedömas som sexuellt ofredande.

Bestämmelsen om sexuellt ofredande i 7 § avser sådan kroppslig beröring med sexuell inriktning som inte är så närgående eller varaktig att ansvar för sexuellt umgänge kan komma i fråga. Den omfattar alltså handlingar som till sin art anses mindre kvalificerade än sexuellt umgänge. Alla beröringar med sexuell inriktning är alltså inte sexuellt umgänge. I förarbetena anges som exempel på en handling som utgör sexuellt ofredande men inte sexuellt umgänge att en vuxen person av sexuell intresse mer flyktigt berör ett barns könsorgan⁴. 7 § kompletterar de tidigare paragraferna i 6 kapitlet.

Domstolen skall beakta den föreliggande situationen i dess helhet vid bedömningen av om en handling skall anses som sexuellt umgänge och därmed föras till 1 § eller någon av de övriga bestämmelserna som innehåller uttrycket eller om den skall bedömas som sexuellt ofredande.

I rättsfallet NJA 1991 s. 228 hade en man berört en åttaårig pojkes penis vid några tillfällen. Mannen var ungdomsledare och tränare i en idrottsklubb som pojken tillhörde. En av gärningarna bedömdes som

² Prop. 1983/84:105 s. 17 f. och s. 51.

³ Prop. 1997/98:55 s. 91.

⁴ Prop. 1983/84:105 s. 55.

sexuellt ofredande. Mannen hade vid det tillfället endast kort berört och fingrat på pojkens erigerade penis. Till skillnad från hovrätten bedömde Högsta domstolen mannens handlingar vid tre andra tillfällen som sexuellt umgänge. Högsta domstolen konstaterade att mannen hade fingrat på pojkens könsorgan och att beröringarna varje gång hade pågått högst 20 sekunder. Pojken hade fått erektion. Högsta domstolen drog därefter slutsatsen att det inte hade varit frågan om flyktiga beröringar och att åtgärderna hade haft närmast masturbatorisk karaktär. Det hade varit frågan om ett upprepat beteende av mannen, som dessutom genom sin ställning i idrottsklubben hade haft en särskild auktoritet. Handlingarna bedömdes därför som sexuellt umgänge.

I rättsfallet NJA 1992 s. 585 hade en man vid ett tillfälle flera gånger fört sitt finger fram och tillbaka på sin ettåriga sondotters könsorgan. Ett vittne hade iakttagit händelsen och intygade att beröringen hade varat mellan tio och femton sekunder. Högst domstolen bedömde att det varit frågan om en handling som till sin art haft en tydlig sexuell innebörd. Genom vittnesmålet hade det blivit klarlagt att handlingen haft en sådan varaktighet att det inte kunde anses ha varit frågan om en mer flyktig beröring. Handlingen bedömdes som sexuellt umgänge.

I rättsfallet NJA 1993 s. 616 hade en gärningsman bl.a. smekt en tioårig flickas bröst under hennes tröja och hennes könsorgan utanpå kläderna. Mannen var också åtalad för andra brott, däribland för att vid ett annat tillfälle ha begått en grov våldtäkt mot samma barn (rättsfallet är refererat också i avsnitt 4.4). Högsta domstolen menade att beröringarna ingått som ett led i ett mer omfattande övergrepp mot flickan och att de inte varit flyktiga utan av sådan varaktighet att flickan hunnit känna obehag. Gärningen hade uppenbart syftat till att tillfredsställa gärningsmannens sexuella drift. Handlingen bedömdes som sexuellt umgänge.

I ett ganska nyligen avgjort fall, NJA 1996 s. 418, har Högsta domstolen också haft anledning att pröva om vissa handlingar skulle bedömas som sexuellt umgänge eller som sexuellt ofredande. Målsäganden i det fallet var den åtalades sambo. En man hade vid några tillfällen när hans sambo sov och/eller varit berusad klätt av henne, blottat och fingrat på hennes könsorgan samt särat på hennes blygdläppar. Mannen hade onanerat samtidigt. Utlösningen hade han låtit hamna på kvinnans kropp. Han hade videofilmade det hela och använt filmerna vid senare tillfällen som onaniobjekt. Mannen åtalades för sexuellt utnyttjande (6 kap. 3 §) alternativt sexuellt ofredande (6 kap. 7 §) men frikändes.

Högsta domstolen konstaterade att det inte utgör något brott att utan samtycke fotografera en annan person. Domstolens majoritet bedömde vidare att beröringen inte varit av sådant slag att den tilltalade kunde

anses ha haft sexuellt umgänge med kvinnan. Det förhållande att han onanerat och släppt utlösningen över henne kunde inte föranleda annan bedömning. Åtalet för sexuellt utnyttjande kunde därmed inte bifallas. Inte heller åtalet för sexuellt ofredande bifölls. De handlingar den tilltalade i och för sig hade utfört var sådana som han och sambon brukade företa. Den tilltalades handlande kunde därför inte innebära att han uppträtt anstötligt mot sin sambo.

Ett justitieråd var skiljaktigt och ville döma mannen för sexuellt utnyttjande. Hon menade att det framkommit av den tilltalades egna uppgifter att hans handlande mot sambon skett i syfte att uppnå sexuell tillfredsställelse och att han otillbörligt utnyttjat att hon sov. Hans beröring av hennes könsorgan sammantagen med hans åtgärder i övrigt skulle enligt den skiljaktiga ledamoten anses som sexuellt umgänge. Hon menade vidare att även vid de tillfällen mannen inte hade rört sin sambo, men blottat hennes underkropp, onanerat och låtit utlösningen komma på hennes mage och könsorgan var situationen i sin helhet sådan att den förfarandet med sambon borde betraktas som sexuellt umgänge.

Det kan riktas kritik mot uttrycket sexuellt umgänge

Gränsdragningen mellan sexuellt umgänge och sexuellt ofredande är inte omedelbart lättillgänglig. I praxis har det lagts stor tonvikt vid om en handling har haft tillräckligt varaktighet. Detta har lett till ganska tekniska överväganden rörande exempelvis antalet sekunder som beröringen pågått.

Inte minst från åklagarhåll har det riktats kritik mot denna tillämpning. Om en gärningsman genom övertalning, betalning eller genom att endast utnyttja ett barns omognad och oförstånd, förmår barnet att sexuellt posera på ett sätt som kan väcka gärningsmannens sexualdrift bedöms gärningen som sexuellt ofredande. Detsamma gäller vissa handlingar med perversioner. Även sådana handlingar som prövats i rättsfallet NJA 1996 s. 418, som nyss redogjorts för, faller utanför begreppet sexuellt umgänge; under vissa omständigheter faller de också utanför tillämpningsområdet för sexuellt ofredande.

Från rättstillämpningen kan nämnas två fall, där gärningar mot barn bedömts som sexuellt ofredande.

En äldre man hade förmått en flicka i grannskapet att vid ett stort antal tillfällen under flera år posera för honom. Flickan var elva år vid första tillfället. Hon hade vanligen poserat i specialsydda underkläder, som bland annat blottat hennes könsorgan. Mannen hade blottat sig själv och onanerat. Vid några tillfällen hade han rört flickans bröst och

lår. Mannen hade ofta gett flickan pengar efteråt. Vid vissa tillfällen hade mannen också hade sexuell umgänge med henne. Dels hade han förmått henne att onanera åt honom, dels hade han slickat flickan i underlivet. Gärningarna när flickan hade poserat och mannen fingrat på hennes bröst bedömdes som sexuell ofredande.

Ett annat exempel är en gärningsman som för att få sexuell stimulans hade tömt tarmen på eller urinerat på ett barn samtidigt som han hade onanerat sig själv.

I dessa fall förelåg alltså ingen direkt kroppslig beröring. Även om gärningsmannen i ett sådant fall flyktigt berör offrets könsorgan bedöms med all sannolikhet handlingen som sexuell ofredande.

Kvinnovåldskommissionen riktade kritik mot uttrycket sexuell umgänge (se också avsnitt 4.5). Kommissionen underströk att de gärningar som omfattas av bestämmelserna i 1 till 4 §§ typiskt sett framstår som ett utnyttjande av en annan persons kropp för egna sexuella syften.

Kommissionen föreslog att rekvisitet ”tvingar annan till samlag eller därmed jämförligt sexuell umgänge” i 1 § skulle ersättas med ”tilltvingar sig samlag eller på annat sätt sexuell utnyttjar”. Uttrycket sexuell utnyttjar skulle avse samma sexuella handlingar som avsetts med begreppet ”sexuell umgänge”. Som beskrivning av den sexuella handlingen som borde straffbeläggas som våldtäkt mot barn föreslog kommissionen uttrycket ”sexuell utnyttjar”. I sak skulle samma handlingar som omfattas av uttrycket sexuell umgänge omfattas.⁵

Regeringen godtog inte förslaget.⁶ Visserligen fanns det en förståelse för att uttrycket sexuell umgänge kunde leda tankarna till en frivillig och ömsesidig akt, men enligt regeringen hade ”sexuell utnyttjar” rent semantiskt en vidare innebörd än sexuell umgänge. Det föreslagna uttrycket kunde täcka även vissa handlingar som bedömdes som sexuell ofredande, t.ex. sexuell posering. Det ansågs också att uttrycket ”sexuell umgänge” hade en väl förankrad innebörd i förarbeten och praxis.

Kommittén har tidigare (avsnitt 4.5) redogjort för behovet från språkliga utgångspunkter att byta ut uttrycket sexuell umgänge. Tillämpningen i praxis av frågan huruvida en viss handling varit ett sexuell umgänge eller inte tar, som framgått, stor hänsyn till i vilken omfattning parterna berört varandra med sina könsdelar och hur länge denna beröring pågått. En gärning bedöms som sexuell ofredande och inte som våldtäkt även om den från allmänna utgångspunkter med

⁵ SOU 1995:60 s. 273 f.

⁶ Prop. 1997/98:55 s. 91 f.

hänsyn till bl.a. kränkningen av offrets sexuella integritet måste bedömas ha ett straffvärde motsvarande våldtäktsbrottets.

I en ny lagstiftning bör således brottsbeskrivningen när det gäller den straffbelagda handlingen ta sikte på offrets kränkning och inte knytas till vilken kroppskontakt parterna haft.

Ett nytt uttryck, ”sexuell handling”, bör omfatta något mer än uttrycket sexuellt umgänge

Kommittén anser att uttrycket sexuellt umgänge bör ersättas med det mer neutrala uttrycket sexuell handling.

Uttrycket sexuell handling bör motsvara i allt väsentligt vad som i dag benämns som sexuellt umgänge. Som nämnts ovan omfattar sexuellt umgänge främst direkt varaktig beröring av den andres könsorgan eller beröring av den andres kropp med det egna könsorganet men även andra handlingar har ansetts höra hit. För att bedömas som sexuellt umgänge krävs alltså enligt nuvarande praxis att det har förekommit fysisk beröring och att den har varit av viss varaktighet.

Detta bör som utgångspunkt gälla även fortsättningsvis. Kommittén anser dock att också handlingar som inte innefattar en fysisk varaktigt beröring bör kunna omfattas av uttrycket sexuell handling. För en sådan bedömning bör det krävas att handlingen har haft en påtaglig sexuell prägel och att den har varit ägnad att kränka offrets sexuella integritet. Andra förhållanden, såsom att den har ägt rum vid ett upprepat antal tillfällen, bör också vägas in.

Visst stöd för en sådan utveckling finns i praxis. I rättsfallet NJA 1996 s. 461 som kommittén nyss redogjort för hade gärningsmannen under sex års tid företagit vissa sexuella handlingar mot sitt styvbarn. Handlingarna bestod i att gärningsmannen hade gnidit sitt könsorgan mot flickans stjärt eller lår. Även om bägge alltid hade haft kläder på sig fick gärningsmannen ofta utlösning. Det förekom alltså ingen direkt kroppslig beröring mellan gärningsmannen och offret, men Högsta domstolen fann med hänsyn till omständigheterna att handlingen skulle bedömas som ett sexuellt umgänge.

För att en handling skall bedömas som en sexuell handling bör den alltså ha haft påtaglig sexuell prägel för båda eller för antingen gärningsmannen eller offret. Det bör dock räcka att en handling *typiskt sett* syftar till att väcka eller tillfredsställa sexualdriften. Vaginala, orala och anala samlag, att onanera eller masturbera åt någon annan eller att annars smeka någon sexuellt är exempel på sexuella handlingar.

En av de omständigheter som vid ett påstått övergrepp bör vägas in i bedömningen är om gärningsmannens åtgärder har varit ägnade att kränka den andra personens sexuella integritet. I det nyss anmärkta rättsfallet hade gärningsmannen systematiskt och under lång tid använt offrets kropp som ett hjälpmedel för att bereda sig själv sexuell tillfredsställelse. Handlingarna hade haft en påtaglig sexuell prägel och hade också innefattat en allvarlig kränkning av offrets sexuella integritet. Även om de inte innefattar en direkt kroppslig beröring bör sådana åtgärder bedömas som en sexuell handling enligt 6 kapitlet

Vid den rättsliga bedömningen av om en handling är en sexuell handling bör det lika litet som i dag få betydelse om den sexuella driften har tillfredsställts eller inte. Huruvida en gärningsman fått utlösning eller inte bör alltså inte spela någon roll. Sålunda bör det inte heller spela någon roll vid bedömningen att t.ex. ett samlag inte har fullbordats. Liksom hittills bör det räcka att könsdelarna har berört varandra för att en sexuell handling skall anses som samlag.

Trots att en handling inte typiskt sett syftar till att väcka bådars eller en av de inblandades sexualdrift bör den i det enskilda fallet ändå kunna anses ha haft en påtaglig sexuell prägel. Detta gäller om handlingen faktiskt har skett för att väcka eller tillfredsställa sexualdriften hos gärningsmannen eller offret. Ett exempel på det sistnämnda är att gärningsmannen för att bli sexuellt upphetsad urinerar på eller förmår offret att urinera på honom. Om någon samtidigt som han onanerar och till exempel kort berör en annan person sexuellt tvingar eller annars på ett otillbörligt sätt förmår denne att onanera på sig själv kan detta förfarande med hänsyn till omständigheterna också betraktas som en sexuell handling.

Det är givetvis normalt en form av sexuell aktivitet att sexuellt posera eller blotta sig. Sådana åtgärder och beteenden bör dock inte utgöra sexuella handlingar i den mening som bör avses i vissa bestämmelser i ett reformerat 6 kapitel. Där bör "sexuell handling" reserveras för mer kvalificerade åtgärder av sexuell karaktär. Gärningsmannen bör ha varit aktiv och många gånger bör det ha varit frågan om att han har utnyttjat offrets kropp som ett hjälpmedel för sexuell stimulans.

Andra bestämmelser i ett 6 kapitel bör förbehållas rena sexuella poseringar och beteenden som är ägnade att kränka en annan persons sexuella integritet. Innebörden av dessa uttryck förklaras närmare i avsnitt 6.4 och 6.5.

Som framgått bör således en utgångspunkt vara att uttrycket sexuell handling i allt väsentligt avser vad som i dag täcks av uttrycket sexuellt umgänge. En viss utvidgning bör emellertid äga rum. Varaktigheten av den sexuella beröringen bör inte vara avgörande. I stället skall frågan

om gärningen haft en påtagligt sexuell prägel, i första hand för gärningsmannen, och om handlingen har eller har varit avsedd att kränka offrets sexuella integritet läggas till grund för bedömningen.

Det är svårt att hitta ett modernt och språkligt korrekt uttryck som kan ersätta ”sexuellt umgänge”. Kommittén har som sagt stannat för att ersätta uttrycket med ”sexuell handling”. Mot användandet av detta uttryck i bestämmelserna om sexualbrott kan invändas att det inte bidrar till att tillräckligt tydligt beskriva den straffbelagda gärningen. Lagstiftningen skulle då kunna sägas strida mot den s.k. legalitetsprincipen.

Den principen medför i korthet att domstolarna får döma ut straff endast för gärningar som var kriminaliserade genom generell lagstiftning vid den tidpunkt då gärningen förövades.⁷ Att lagstiftningen skall vara generell innebär att den inte får peka ut vissa människor, utan att den skall gälla utifrån generella kriterier för samtliga medborgare över den straffbara åldern. Det får finnas utrymme för viss tolkning även om domstolarna måste iaktta försiktighet. Om det är osäkert hur ett straffbud skall tolkas, skall den mildaste tolkningen gälla. Det kan innebära att ett straffbud skall sättas åt sidan.

Ett straffbuds förenlighet med legalitetsprincipen beror emellertid inte endast på av ett uttryck i en bestämmelse utan också av hur bestämmelsen i övrigt är utformad. Även förarbetena har betydelse i detta avseende. Att ett uttryck i viss utsträckning kan vara föremål för tolkning innebär inte med nödvändighet att ett straffbud strider mot legalitetsprincipen (se rättsfallet NJA 1994 s. 480).

Både i förarbeten till 6 kapitlet och doktrin används uttryckssättet ”de(n) sexuella handlingen/arna” för att beskriva olika former av sexuella umgängen. Uttryckssättet kan alltså inte anses helt främmande. Det kan tilläggas att uttrycket sexuell handling används också i några av de finska bestämmelserna om sexualbrott.⁸

Kommittén anser inte att uttrycket sexuell handling kan ifrågasättas utifrån legalitetsprincipen. Uttrycket medger en tolkning av straffbuden enligt vedertagna grundsatser bl.a. med utgångspunkt i förarbetsuttalanden.

⁷ Jfr 7 art. 1 mom Europakonventionen, 2 kap. 10 § regeringsformen, 1 kap. 1 § BrB, samt 5 § brottbalkens promulgationslag.

⁸ Med sexuell handling avses där ”en handling som utförs i syfte att uppnå sexuell upphetsning eller tillfredsställelse och som med hänsyn till gärningsmannen och den som är föremål för handlingen samt omständigheterna vid handlingen har en väsentligt sexuell innebörd (20 kap. 10 § 2 st strafflagen).

Några angränsande frågor om språket i författningsförslaget

Vid den språkliga översynen har kommittén att utgå från vad som sägs i direktiven om att lagtexten på ett riktigt sätt skall beskriva vad som skett. Samtidigt bör man i brottsbeskrivningarna undvika ord och uttryck som annars används i beskrivningen av ett samliv byggt på ömsesidighet.

Det kan visserligen anses mest ändamålsenligt att uttryckligen ange vilka handlingar som det är frågan om; samlag, sexuellt umgänge, beröring, smekning, etc. Lagtexten blir mer lättläst och omedelbart lättillgänglig.

Kommittén har emellertid i enlighet med uppdraget valt att använda delvis nya uttryck som t.ex. ”sexuell posering” och ”beteenden som kan kränka offrets sexuella integritet”. Vidare har kommittén undvikit verb som normalt används för att beskriva ett frivilligt sexuellt samliv, t.ex. smeka, beröra och onanera.

Kommittén har övervägt en bestämmelse med s.k. legaldefinitioner. I en sådan bestämmelse skulle vissa centrala begrepp kunna förklaras. Båda de nyligen införda finska och norska kapitlen om sexualbrott innehåller sådana bestämmelser.

Enligt kommitténs mening är det emellertid inte mycket att vinna med sådana definitioner. Det bör vara möjligt att i de enskilda bestämmelserna och i motiven till dem klargöra de olika centrala begreppens innebörd. Härtill kommer att legaldefinitioner är främmande för systematiken i brottsbalken.

6.1.2 Straffansvaret bör omfatta endast allvarligt kränkande sexuella handlingar

Kommitténs bedömning. Bestämmelsen om våldtäkt bör reserveras för sexuella handlingar som är allvarligt kränkande. Bedömningen bör göras med hänsyn till tvångets art eller omständigheterna i övrigt. Det bör dock genomföras en viss utvidgning av det straffbara området.

Bestämmelsen om våldtäkt är reserverad i gällande rätt för de mest allvarliga sexuella kränkningarna

Lagstiftaren har alltid ansett att bestämmelsen om våldtäkt skall vara reserverad för de mest allvarliga sexuella kränkningarna. Detta har inneburit vissa begränsningar i dess tillämpningsområde. Fram till år

1984 var det endast straffbart som våldtäkt att en man tvingade en kvinna till samlag genom våld på henne eller genom hot som innebar trängande fara. Med samlag menades som bekant, då som nu, ”normalt” könsumgänge mellan en man och en kvinna. Det skulle med andra ord vara frågan om ett vaginalt samlag. Något krav på sädesavgång fanns dock inte; fullbordad våldtäkt förelåg redan när de blottade könsdelarna berört varandra.

Det kan vara värt att notera att lagrådet under förarbetena till brottsbalken år 1958 ansåg att bestämmelsen om våldtäkt borde kunna tillämpas även när någon, med grovt våld eller andra medel som angavs i 1 §, tilltvingade sig ett könsligt umgänge som inträngande i munnen (”introitus per os”) eller dylikt.⁹ Möjligen kunde det enligt lagrådet förekomma även andra fall när någon på så grovt sätt tillfredsställer sin sexualdrift att kränkningen borde jämföras med samlag. Otukts-handlingen borde enligt lagrådet betecknas som könsumgänge.

Departementschefen menade dock att det inte fanns anledning att till brottstypen våldtäkt hänföra andra former av könsumgänge än samlag. Så avgränsades också tillämpningsområdet.

Vid de genomgripande ändringarna i 6 kapitlet brottsbalken som trädde i kraft den 1 juli 1984 ändrades tillämpningsområdet för straffbestämmelsen om våldtäkt rätt radikalt. I 1§ föreskrevs sålunda att för våldtäkt skulle den dömas som tvingade en annan person till samlag eller ett därmed jämförligt sexuellt umgänge genom våld eller genom hot som innebar eller för den hotade framstod som trängande fara.

Begränsningen till samlag slopades sålunda och också vissa andra sexuella handlingar kunde alltså därefter föranleda ansvar för våldtäkt. Det krävdes dock att det var frågan om ett sexuellt umgänge som var jämförligt med samlag.

Som en allmän motivering för utvidgningen påpekade departementschefen bl.a. att definitionen av våldtäkt hade kritiserats som alltför snäv. Han menade att det uppenbarligen fanns många andra sexualhandlingar som med hänsyn till den kränkning som offren utsätts för som kunde te sig väl så straffvärda och där beteckningen våldtäkt framstod som adekvat. Detta gällde främst s.k. anala och orala samlag, dvs. inträngande i motpartens analöppning eller mun.¹⁰

Departementschefen ansåg dock att det varken var möjligt eller lämpligt att i detalj ange vilka andra slags sexualhandlingar som kunde vara jämförliga med samlag. Man fick istället med ledning av omständigheterna avgöra om handlingen kunde anses jämförlig med samlag. Av betydelse i detta avseende var sådana omständigheter som

⁹ NJA II 1962 s. 172.

¹⁰ Se prop. 1983/84:105 s. 17 f. jfr s. 50 f.

om övergreppet hade varit förenat med smärta, om det hade varit av kortare eller längre varaktighet etc. Det borde dock krävas att handlingen skulle ha varit av "klart samlagsliknande karaktär" för att brottet skulle bedömas som våldtäkt. Detta betingades av att bestämmelsen om våldtäkt även i fortsättningen skulle reserveras för de allvarligaste formerna av sexuell kränkning. Departementschefen underströk att avsikten inte var att låta våldtäktsbestämmelsen omfatta alla övergrepp med sexuell anknytning så snart det var frågan om en allvarlig kränkning.

Departementschefen ansåg sålunda att man skulle hålla fast vid att ett övergrepp skulle ha haft klart samlagsliknande karaktär för att det rättsligt skulle bedömas som våldtäkt. Olika övergrepp av sadistiskt slag med sexuell anknytning, t.ex. fallet att någon för in ett främmande föremål i en kvinna, borde därför inte utan vidare bedömas som våldtäkt, även om en sådan bedömning "naturligtvis" kunde vara rimlig i vissa fall med hänsyn till handlingens syfte och omständigheterna i övrigt. Samlagsliknande handlingar av oralt eller analt slag fick däremot som regel anses jämförbara med samlag och det oavsett om det var frågan om ett heterosexuellt eller homosexuellt övergrepp.

Sedan ändringarna genomfördes har praxis i stort sett motsvarat lagstiftarens intentioner. Anala och orala samlag, som bestått i att gärningsmannen med sitt könsorgan inträngt i offrets mun eller anus, anses regelmässigt som våldtäkt (under förutsättning att övriga förutsättningar är uppfyllda). Också när t.ex. en gärningsman med sitt könsorgan berört endast offrets analöppning har gärningen bedömts som våldtäkt. Däremot anses sannolikt en handling som bestått i att en gärningsman med sitt könsorgan berört endast offrets mun eller om gärningsmannen med sin mun berör offrets underliv inte som våldtäkt.

Den 1 juli 1998 utvidgades våldtäktsbrottet på det sättet att annat sexuellt umgänge omfattas av tillämpningsområdet, om gärningen med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med ett påtvingat samlag.¹¹ Sedan dess gäller alltså att den skall dömas för våldtäkt som genom våld eller genom hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara tvingar någon annan till samlag eller till annat sexuellt umgänge, om gärningen med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med påtvingat samlag.

Det fanns skäl, menade regeringen, att utvidga kriminaliseringen till att omfatta de mest allvarliga kränkningarna även om handlingen inte var direkt samlagsliknande. Enligt regeringens uppfattning borde således en handling som innebär en kränkning som är jämförbar med den

¹¹ Brottsbalkskommentaren s. 6:7.

vid ett påtvingat samlag kunna bedömas som våldtäkt, om förutsättningarna i övrigt för våldtäkt är uppfyllda.

Utvidgningen av ansvaret för våldtäkt innebär att bestämmelsen nu omfattar, förutom samlag och samlagsliknande handlingar, även sådana handlingar som innebär en kränkning jämförlik med den som uppkommer vid ett påtvingat samlag. Handlingar som att föra in ett främmande föremål eller en knytnäve i en kvinnas underliv innebär sannolikt regelmässigt en sådan allvarlig kränkning. Det skall vara frågan om en objektiv bedömning om handlingen typiskt sett innebär en så allvarlig kränkning.

Regeringen sammanfattade ändringen på följande sätt: "Det är alltså kränkningens art i stället för sexualhandlingen som sådan som lyfts fram."¹² Numera skall alltså inte i första hand göras någon jämförelse mellan sexualhandlingar, dvs. mellan ett samlag och de sexuella handlingar det har varit frågan om vid ett enskilt övergrepp. I stället skall domstolen göra en jämförelse mellan kränkningarna; om kränkningen är lika allvarlig vid det enskilda övergreppet som den som kan uppkomma vid ett påtvingat samlag kan dömas för våldtäkt.

Tillämpningsområdet för bestämmelsen om våldtäkt har som framgått av redogörelsen utvidgats vid ett par tillfällen under de senaste tjugo åren. Lagstiftaren har dock vid varje tillfälle angett att bestämmelsen skall reserveras för de mest allvarliga sexuella kränkningarna. Vilka gärningar som skall anses innebära de mest allvarliga sexuella kränkningarna har dock förändrats över tiden.

Bestämmelsen om våldtäkt bör reserveras också i fortsättningen för de mest allvarliga sexuella kränkningarna

Kommittén anser att bestämmelsen om våldtäkt även i fortsättningen bör reserveras för de mest allvarliga sexuella kränkningarna; en alltför långt gående utvidgning av det straffbara området är därför inte önskvärd då det skulle medföra att allvaret i våldtäktsbrottet tonas ned.

Sålunda bör den dömas för våldtäkt som med våld eller hot tvingar en annan person till en sexuell handling som är allvarligt kränkande med hänsyn till tvångets art eller omständigheterna i övrigt.

Utformningen av bestämmelsen om våldtäkt bör ge uttryck för den rättsutveckling som redan har skett. Den bör därför utformas så att vikten läggs vid arten och graden av den sexuella kränkning som har åstadkommit genom det påtvingade sexuella övergreppet. Vilken sexuell handling det har varit frågan om bör inte ha någon avgörande

¹² Prop. 1997/98:55 s. 135.

betydelse. Som framgått är detta i stor utsträckning redan förhållandet i gällande rätt.

Frågan är då vad som skall anses utgöra en så allvarligt kränkande sexuell handling att den bör omfattas av våldtäktsbestämmelsen. Synsättet att en gärning medför en kränkning av offrets sexuella integritet och, så länge det avser ett offer över 15 år, den sexuella självbestämmanderätten kan anläggas på alla typer av sexuella övergrepp. Ansvar för våldtäkt bör dock som sagt komma i fråga endast när gärningen är allvarligt kränkande.

Bedömningen om en påtvingad sexuell handling är allvarligt kränkande bör göras utifrån tvångets art och omständigheterna i övrigt. Det bör normalt vara frågan om en sexuell handling som innefattat en kroppslig beröring även om detta inte är en nödvändig förutsättning.

Den sexuella kränkningens art och grad bör få betydelse. Även med en mer ”teknikoberoende” reglering måste således vilka slags sexuella handlingar det varit fråga om och handlingarnas karaktär vägas in i bedömningen. Ett påtvingat samlag eller sådana samlagsliknande handlingar som omfattas av den nuvarande regleringen bör givetvis anses vara allvarligt kränkande. Också sådana handlingar som angetts i lagstiftningsärendet år 1998 bör bedömas som allvarligt kränkande. Så kallad fist-fucking eller att någon för in främmande föremål i en annan persons underliv i sexuellt syfte bör om detta har skett med våld eller hot alltså regelmässigt bedömas som allvarligt kränkande.

Varaktigheten av själva övergreppet och den smärta det medför bör tillmätas betydelse vid bedömningen av om den sexuella handlingen är allvarligt kränkande. Omständigheter liknande dem som nu ingår vid en bedömning av om en handling skall bedömas som ett med samlag jämförligt sexuellt umgänge bör därmed få betydelse för frågan om en handling skall anses som allvarligt kränkande.

Vidare bör omständigheter som att ett övergrepp har haft ett utdraget förlopp eller att det innehållit mer utstuderade eller förödmjukande inslag tala för att handlingen har varit allvarligt kränkande.

Av kommitténs tidigare överväganden framgår att ett av gärningsmannen utövat tvång bör vara en grundläggande förutsättning för våldtäktsansvaret. Arten och graden av tvånget bör också tillmätas betydelse för bedömningen av huruvida handlingen har varit allvarligt kränkande. Ju mer ”avancerad” en sexuell handling varit desto mindre tvång bör krävas för att handlingen skall bedömas som allvarligt kränkande. Om det således varit ett påtvingat samlag eller s.k. fist-fucking bör det räcka med ett relativt lindrigt tvång. Om det däremot är frågan endast om en kort beröring eller kanske ingen direkt kroppslig beröring alls bör det krävas att tvånget varit av allvarligare art.

De föreliggande omständigheterna vid övergreppet bör således vid en samlad bedömning av dem vara sådana att den sexuella handlingen anses allvarligt kränkande. Situationen i sin helhet, dvs. både tvånget och den sexuella kränkningen samt omständigheterna i övrigt, bör alltså få betydelse vid den rättsliga bedömningen av till vilken bestämmelse ett sexuellt övergrepp skall hänföras.

Frågan huruvida en sexuell handling varit allvarligt kränkande bör inte prövas utifrån offrets upplevelse i det enskilda fallet. Det bör i stället göras en objektiv bedömning av gärningsmannens handlande.

Ett påtvingat vaginalt samlag bör inte utgöra en jämförelsenorm eller vara bestämmande för "kränkninghöjden". Detta är en skillnad mot den nu gällande bestämmelsen om våldtäkt. Anledningen är att det finns en risk med att den sexuella handlingen i det enskilda fallet jämförs med ett samlag. Det skulle nämligen kunna medföra att tillämpningsområdet för 1 § blir snävare än vad som enligt kommitténs bedömning är nödvändigt. Kommittén ifrågasätter vidare om just ett påtvingat vaginalt samlag är mest representativt för vad som utgör en allvarligt kränkande sexuell handling.

Kommittén har inte funnit anledning annat än att det på motsvarande sätt som enligt gällande rätt även fortsättningsvis bör krävas för straffbarhet att samtliga objektiva brottsförutsättningar omfattas av gärningsmannens uppsåt.

Tillämpningsområdet för våldtäkt bör utvidgas i vissa fall

I sina överväganden huruvida straffansvaret för våldtäkt bör utvidgas har kommittén beaktat bl.a. följande två fall.

Det första fallet gäller en gärningsman som under kränkande former slickar en kvinna i underlivet. Det är således frågan om ett tilltvingat oralt samlag som gärningsmannen utför på offret. Det andra fallet gäller en gärningsman som onanerar samtidigt som han håller fast offret under en inte alltför kort tidsrymd och under förödmjukande former avsiktligt släpper sin utlösning i ansiktet på offret.

Det första fallet

Frågan är om denna handling kan bedömas som en samlagsliknande handling och därmed redan enligt gällande rätt omfattas av våldtäktsbestämmelsen.

Vid bedömningen av om en sexualhandling skall anses jämförlig med ett samlag är det av betydelse bl.a. om övergreppet varit förenat

med smärta och om det varit av längre varaktighet. Sexualhandlingen skall dock vara av klart samlagsliknande karaktär. Inte ens införandet av främmande föremål kunde enligt uttalandena år 1984 normalt bedömas som en samlagsliknande handling. Det finns sannolikt inte såvitt kommittén känner till i överrättspraxis något exempel på att en sådan sexuell handling som beskrivits i det första fallet bedöms som samlagsliknande.

Orala samlag är jämförbara med samlag och omfattas alltså alltsedan år 1984 av våldtäktsbestämmelsens tillämpningsområde. Det ovanliga med exemplet är dock att det är gärningsmannen som, under tvång, utför ett oralt samlag på offret. Det mest vanligt förekommande tilltvingade orala samlaget är som bekant att offret tvingas att ta gärningsmannens könsorgan i sin mun.

Orala samlag beskrivs regelmässigt i förarbeten och doktrin med att det har skett ett *inträngande* av könsorganet i offrets mun. Det får dock anses ganska naturligt att exemplifieringen så tagit sikte på gärningsmannens inträngande eller penetration. Dels var våldtäktsbestämmelsens tillämpningsområde länge begränsad till endast en form av sexuell handling: samlag. Dels har det vaginala ”vanliga” samlaget mellan man och kvinna varit och är fortfarande i stor utsträckning en utgångspunkt för jämförelser. Detta både som en jämförelse med själva sexualhandlingen, som efter 1984 års ändringar, och med den uppkomna kränkningen, som efter 1998 års ändringar. Härtill kommer att de flesta gärningsmän är män och de flesta offer är kvinnor samt att övergreppet oftast betingas av gärningsmannens sexuella drift, varför själva handlingen vanligen innefattar ett inträngande.

Det finns emellertid redan i 1984 års lagstiftningsärenden uttalanden från departementschefen att sådana handlingar som orala samlag som regel fick anses jämförbara med samlag, *oavsett om det var frågan om ett heterosexuellt eller homosexuellt övergrepp*.¹³ Mot den bakgrunden kan man göra gällande att ett homosexuellt oralt samlag mellan två kvinnor i ett enskilt fall bör kunna bedömas som en samlagsliknande handling. Därmed bör också i annat fall ett grovt påtvingat oralt övergrepp på offret bedömas som våldtäkt.

I praxis bedöms dock sannolikt, som sagts tidigare, en handling som innebär att en gärningsman slickar en kvinna i underlivet som endast ett sexuellt umgänge, som alltså inte anses jämförbart med samlag. I kommitténs praxisundersökning finns det emellertid en tingsrättsdom angående försök till våldtäkt som kan vara av intresse. Domen är från år 1997, dvs. före senaste utvidgningen av 1 §. Bedömningen såvitt nu

¹³ Prop. 1983/84:105 s. 76.

är av intresse rörde alltså endast om det varit frågan om en samlagsliknande handling.

Gärningsmannen i det aktuella fallet hade med våld och hot tvingat ned offret på en säng där hon blottat och berört offrets ena bröst samt fört sin hand över offrets underliv utanpå kläderna. Såväl gärningsmannen som offret var en kvinna. Tingsrätten fann av främst gärningsmannens egna uppgifter om att hon hade haft för avsikt att slicka offret i underlivet att avsikten varit att hon avsett att tilltvinga sig ett sexuellt umgänge av klart samlagsliknande karaktär. Gärningsmannen dömdes därför för försök till våldtäkt.

Det kan mot bakgrund av det nu anförda ifrågasättas om inte ett oralt övergrepp utfört på offret skulle kunna bedömas som våldtäkt under åberopande att handlingen är samlagsliknande. Den bedömningen skulle således kunna göras, om än med viss tvekan, redan utifrån rättsläget före ändringen av 1 § som ägde rum år 1998.

Vad som ytterligare talar för bedömningen att den beskrivna handlingen skulle kunna hänföras till tillämpningsområdet för våldtäkt redan enligt gällande rätt är dock utvidgningen som trädde i kraft den 1 juli 1998. Genom den lagändringen betonas som förut nämnts kränkningens art i stället för själva sexualhandlingen; kränkningen skall vara jämförlig med den som uppkommer vid ett påtvingat samlag.

Jämförelsen skall avse gärningen i dess helhet, och inte bara förhållandet mellan det sexuella umgänget i och ett samlag. Mot denna bakgrund är det inte otänkbart att en domstol skulle bedöma det beskrivna fallet som våldtäkt.

Enligt kommitténs mening bör en ny våldtäktsbestämmelse utan tvekan omfatta detta fall.

Det andra fallet

Det andra fallet avser som nämnts en gärningsman som onanerar samtidigt som han håller fast offret under en inte alltför kort tidsrymd och under förödmjukande former avsiktligt släpper sin utlösning i ansiktet på offret. Diskussionen om detta exempel görs endast mot tillämpningsområdet för våldtäktsbestämmelsen från den 1 juli 1998.

En sådan handling som den nu beskrivna omfattas inte av tillämpningsområdet för gällande bestämmelse om våldtäkt. Det beror dock inte i första hand på att inte kränkningen skulle kunna bedömas som jämförlig med den som uppkommer vid ett påtvingat samlag. Det beror snarare på att våldtäktsbestämmelsen är reserverad för handlingar som kan bedömas som *sexuellt umgänge*. Endast handlingar som

normalt innefattar en direkt kroppslig beröring av viss varaktighet bedöms som sexuellt umgänge.

I praxisundersökningen finns två tingsrättsdomar där gärningsmannen onanerat och fått utlösning ”över” offret.

I den första domen hade gärningsmannen trängt sig in i ett angränsande privatutrymme till offrets butik. Där hade han tvingat ned offret på knä, hållit fast henne i den ställningen med ett kraftigt tag varefter han hade fört sitt könsorgan över offrets ansikte tills han fått utlösning. Han hade också försökt, men misslyckats, att tränga in med sitt könsorgan i offrets mun. Åklagaren gjorde gällande i första hand att det hade varit frågan om ett med samlag likställt sexuellt umgänge och att det således var frågan om ett fullbordat brott. Tingsrätten menade att gärningen hade inneburit en svår kränkning för offret. Gärningen kunde dock inte med hänsyn till omständigheterna bedömas som fullbordad våldtäkt. Gärningsmannen dömdes därför för försök till våldtäkt.

I den andra domen hade gärningsmannen i samband med ett relativt kraftigt våld försökt tränga in med sitt könsorgan i offrets mun, vilket dock misslyckades. Gärningsmannen hade då beordrat offret att onanera åt honom, vilket hon vägrade. Då hade gärningsmannen satt sig på offret och låst fast offret i liggande ställning med sin kropp och sagt att han skulle ”spruta” henne i ansiktet. Han hade sedan onanerat själv med sädesavgång i hennes ansikte. Också i detta fall hade åklagaren åtalat för i första hand fullbordad våldtäkt. Tingsrätten menade dock att det inte fanns något stöd i utredningen för att gärningsmannen hade tvingat offret till ett fullbordat samlag. Gärningsmannen handlande att onanera med sädesavgång i offrets ansikte kunde inte utgöra ett sådant med samlag jämförligt sexuellt umgänge som avses i 6 kap. 1 § BrB. Eftersom gärningsmannen försökt tilltvinga sig ett oralt samlag, som är ett sådant sexuellt umgänge, skulle han dock dömas för försök till våldtäkt.

I båda målen dömdes gärningsmannen alltså för försök till våldtäkt. En trolig bedömning av dessa fall är att rubriceringen motiverats av att de båda gärningsmännen uppenbarligen försökt tränga in med könsorganet i offrets mun. Om det inte varit visat att gärningsmannen hade haft denna avsikt skulle domstolen enligt gällande rätt troligen kunna ha dömt gärningsmannen för endast sexuellt ofredande enligt den nuvarande 7 §. Detta är det enda brott som återstår i gällande rätt när en handling inte kan kvalificeras som sexuellt umgänge.

Enligt överväganden som kommittén gjort i det föregående bör uttrycket sexuell handling i en ny sexualbrottslagstiftning omfattas inte bara av vad som nu utgör sexuellt umgänge. Det har ansetts att en sådan handling under vissa förhållanden bör omfatta vissa ytterligare

åtgärder. En handling bör bedömas som en sexuell handling om den antingen typiskt sett eller rent faktiskt i det enskilda fallet har syftat till att väcka eller tillfredsställa bådas eller en av de inblandades sexualdrift, och den således kan anses ha haft en påtaglig sexuell prägel.

En sexuell handling som är allvarlig kränkande med hänsyn till tvångets art eller omständigheterna i övrigt bör omfattas av tillämpningsområdet för bestämmelsen om våldtäkt. Om således ett exempel som det nu diskuterade anses allvarligt kränkande i ett enskilt fall bör det därför kunna bedömas som våldtäkt. För en sådan bedömning kan tala omständigheter som att övergreppet pågått under lång tid, att det haft ett utdraget förlopp samt att det i övrigt har skett under djupt kränkande former. För en sådan bedömning bör vidare krävas att tvånget varit av viss allvarligare art.

6.1.3 Straffansvar när offret utsatts för våld eller hot

Kommitténs bedömning: Straffansvar för våldtäkt bör omfatta en gärningsman som med våld eller hot genomför en sexuell handling som är allvarligt kränkande. Det bör vara tillräckligt att gärningsmannen har använt ett s.k. olaga tvång.

Det bör även fortsättningsvis krävas att gärningsmannen genomfört den sexuella handlingen med tvång. Medlen för detta tvång bör vara *våld eller hot*. Det bör vara tillräckligt med ett sådant olaga tvång som avses i 4 kap. 4 § första stycket. Kommittén har tidigare utförligt redovisat sina allmänna överväganden beträffande tvångskravet och innebörden därav i avsnitt 5.2.

För att den nuvarande bestämmelsen om våldtäkt skall bli tillämplig krävs det att gärningsmannen har tilltvingat sig den sexuella handlingen med våld eller hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara.

Kommitténs överväganden innebär att det tvång som kan föranleda ansvar för våldtäkt kan ha varit av lindrigare art. När det gäller graden av våld leder den diskuterade ändringen i första hand till att det inte längre behöver vara våld *å* person dvs. misshandel och andra former av fysiskt betvingande, utan endast våld *mot* person, vilket också omfattar sådana handlingar som att t.ex. rycka i en annan persons arm, knuffa undan eller hålla fast någon. För att ett våld skall bedömas som olaga

tvång krävs dock att våldet har varit av en sådan styrka att det har utgjort en förutsättning för gärningens genomförande.¹⁴

Redan enligt gällande rätt är det för våldtäktsansvar tillräckligt att någon genom ett fysiskt betvingande av rörelsefriheten tvingar en annan person till ett (visst) sexuellt umgänge. Det räcker således att ett förfarande skall bedömas som våld att, då kvinnan försöker värja sig genom att knipa ihop benen, gärningsmannen med sina kroppskrafter skiljt hennes ben åt.

Med våld jämställs enligt den nuvarande bestämmelsen om våldtäkt att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd. Kommittén återkommer till behovet av en sådan bestämmelsen i en ny reglering i nästa avsnitt.

Tvånget bör på samma sätt som i den nuvarande regleringen också kunna genomdrivas med hjälp av ett *hot*. Som sagts nyss kan t.ex. hot om brottslig gärning eller, om tvånget varit otillbörligt, hot om angivelse till brott eller vissa andra avslöjanden bedömas som olaga tvång. Sådana hot bör därmed, om övriga förutsättningar är uppfyllda, kunna föranleda ansvar för våldtäkt.

Det får anses ligga i sakens natur att det inte kan vara frågan om vilket ringa hot som helst. Det bör också kunna anses följa av att hotet är det medel med vilket offret har tvingats till den sexuella handlingen. Våldet och hotet måste således vara förutsättningen för att gärningen kunnat genomföras.

Hoten bör således ha varit utpressningsliknande, som bör ha skett i syfte att genomföra en sexuell handling och som inte har lämnat offret något egentligt val. Däremot bör hot som inte har den karaktären att de försätter offret i en situation att hon inte kan välja eller som medför att hon tvingas tåla något utan eget inflytande inte bedömas som hot i den mening som avses i en bestämmelse om våldtäkt. Om någon genom att påstå att han t.ex. inte tänker städa eller inte ta hand om gemensamma barn vill få en annan person att medverka i sexuella handlingar bör det inte bedömas som ett hot.

Som en konsekvens av att tvångskravet bör revideras skulle även andra typer av hot än vad som i dag omfattas av 1 § i det enskilda fallet kunna bedömas tillräckliga för att medföra ansvar för våldtäkt. I kommentaren till olaga tvång sägs t.ex. att hot om brottslig gärning också omfattar att någon tvingar en annan genom våld som riktar sig mot den andres egendom.

Som olaga tvång anses också hot av annat slag än hot om brottslig gärning, nämligen hot att åtala eller ange annan för brott samt hot att

¹⁴ Jfr Nils Jareborg, *Brotten I*, andra upplagan, 1984 s. 73 f. och *Brottsbalkskommentaren* s. 4:12.

lämna menligt meddelande om någon annan. Här krävs dock att tvånget skall vara otillbörligt. Huruvida ett tvång skall anses otillbörligt får prövas i varje enskilt fall med hänsyn främst till det ändamål för vilket det använts. Det kan anmärkas att det i kommentaren till den nuvarande bestämmelsen om sexuellt tvång sägs att hotelser om avslöjanden av olika slag sannolikt framstår som otillbörliga om hotelserna använts som medel att förmå någon att delta i en sexuell handling.¹⁵

Detta bör gälla också kravet på hot i en reformerad bestämmelse om våldtäkt. Således bör t.ex. en man som genom att hota att avslöja den olagliga vistelsen i landet för en kvinna som lurats hit och här lever utan uppehållstillstånd och därmed utsätter henne för risken att hon kommer att utvisas, tvingar henne till samlag kunna ådra sig ansvar för våldtäkt enligt förslaget. Ett sådant förfarande skulle dock också kunna falla inom tillämpningsområdet för sexuellt utnyttjande.

Med en sådan reglering som nu övervägts frångås kravet i den nuvarande bestämmelsen om våldtäkt på s.k. råntvång

6.1.4 Straffansvar när offret annars inte kan värja sig

Kommitténs bedömning: Straffansvar för våldtäkt bör vidare omfatta en gärningsman som tilltvingar sig en allvarligt kränkande sexuell handling med en annan person genom att utnyttja att denna person inte har förmåga att värja sig. Denna bestämmelse bör tillämpas före bestämmelsen om sexuellt utnyttjande i vissa fall. Ordet vanmakt bör inte finnas kvar i lagtexten. Andra bestämmelser som innehåller det ordet men som inte omfattas av kommitténs uppdrag bör ses över i annan ordning.

Kort om avgränsningen mellan bestämmelsen om våldtäkt och bestämmelsen om sexuellt utnyttjande i gällande rätt

Uttrycken vanmakt eller annat sådant tillstånd respektive annat hjälplöst tillstånd finns i både 1 § om våldtäkt och 3 § om sexuellt utnyttjande i det nu gällande 6 kapitlet brottsbalken. De finns också på annat håll i brottsbalken, t.ex. i bestämmelserna om misshandel (3 kap. 5 §) och rån (8 kap. 5 §).

¹⁵ Brottbalkskommentaren s. 6:17.

Som beskrivits tidigare är det ett slags våld å person att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd. Sammanfattningsvis har vanmakt ansetts innebära en djupgående oförmåga att handla, närmast en fullständig brist på handlingsförmåga på grund av t.ex. medvetlöshet eller redlös berusning.

Det krävs för ansvar för våldtäkt enligt 1 § att offret mot sin vilja har försatts i tillståndet. Det blir alltså i de flesta fall inte aktuellt att döma för våldtäkt i fall där en gärningsman utnyttjar en situation där offret redan är utslaget t.ex. på grund av att han eller hon frivilligt har berusat sig. Gärningsmannen kan dock dömas för sexuellt utnyttjande enligt 3 §.

Skillnaden mellan bestämmelserna är alltså att straffansvaret enligt 1 § förutsätter att gärningsmannen har försatt offret i vanmakt eller annat sådant tillstånd medan det enligt 3 § förutsätter att gärningsmannen har utnyttjat att offret befinner sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd. Med andra ord kan man säga att medlet i 1 § för genomförande av den sexuella handlingen är våld eller hot; medlet i 3 § för genomförande av den sexuella handlingen är ett utnyttjande.

När det gäller de allmänna övervägandena bakom bestämmelserna kan man urskilja följande.

Bestämmelsen om våldtäkt i 1 § bygger på föreställningen att den enskilde kan markera sin vilja, kan lämna sitt samtycke och således har en viss förmåga att bjuda motstånd. Bestämmelsen vilar trots allt på förmågan, eller föreställningen om människans förmåga, att säga nej. Som en följd härav befriar samtycke från ansvar. Det medel som gärningsmannen använt är våld, i vilket alltså inkluderas försättande i vissa tillstånd, eller hot. Dessa medel använder gärningsmannen för att betvinga sitt offer. Betvingande innebär att handlingen utförs av offret, eller kanske snarare genomlids av henne eller honom, utan eget inflytande. Han eller hon har inget annat val. Härigenom kränks den sexuella självbestämmanderätten.

Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande i 3 § bygger på intresset att skydda dem som inte har förmåga att värja sig eller bjuda motstånd. Man kan säga att offren befinner sig en situation i vilken de inte har möjlighet att samtycka eller ens uttrycka sin vilja. På grund av bestämmelsens utformning medför samtycke inte ansvarsfrihet. Det som kränks här är därför främst den sexuella och personliga integriteten. Det medel gärningsmannen använt är ett utnyttjande. Bestämmelsen avser inte att skydda människor som befinner sig i hotfulla situationer utan människor som på grund av att de inte är vid sina sinnens fulla bruk är särskilt utsatta och inte kan värja sig. Bestämmelsen i 3 § är inte subsidiär till 1 §; den är i första hand ett sidoställt brott.

Innebörden av uttrycken vanmakt och hjälplöst tillstånd

Även om ”våld” omfattade att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd ansågs det lämpligt att bestämmelsen om våldtäkt upptog en särskild föreskrift om det.¹⁶ 1 § innehåller alltsedan brottsbalkens införande därför en förklaring att med våld jämställs att försätta någon i vanmakt.

En person anses ha blivit försatt i ”vanmakt eller annat sådant tillstånd” i den mening uttrycket har enligt 1 § om han eller hon har försatts i sömn eller yrsel eller annars har gjorts hjälplöst genom t.ex. bedövande medel.¹⁷ Andra mer praktiska exempel är att någon lurar en annan person att inta något som denne ovetande innehåller alkohol eller narkotika i sådan mängd att personen blir medvetlös eller annars totalt bortom sina sinnens bruk.¹⁸ Vanmakt handlar alltså om en praktiskt taget fullständig brist på kroppslig kontroll.

Hjälplösa tillstånd är tillstånd som är direkt jämförbara med vanmakt. I förarbetena till bestämmelsen i 3 § såvitt avser utnyttjande av en person som befinner sig i ett hjälplöst tillstånd konstateras något lakoniskt att bestämmelsen har sin största praktiska betydelse i situationer när någon på grund av kraftig berusning eller narkotikapåverkan inte har förmågan att uppfatta att han eller hon utsätts för sexuella närmanden. Det kan också vara frågan om närmanden till en sovande eller en person som på grund av sjukdom eller kroppsskada inte kan bjuda motstånd eller inte förmår uppfatta gärningens innebörd.¹⁹

Doktrinen resonerar om innebörden av uttrycken vanmakt och hjälplöst tillstånd på ett i stort sett motsvarande sätt. Resonemanget har utvecklats något av Nils Jareborg.²⁰ Han säger att ett offer kan befinna sig i vanmakt till följd av tvång. I sin kommentar till 1 § nämner han inledningsvis det exemplet att en man förmått en kvinna utan att hon vet om det att dricka alkoholdrycker eller inta annat rusmedel i en sådan mängd att hon blivit praktiskt taget medvetlös. Något längre fram resonerar han kring straffansvar för dem som tillsammans genomför ett sexuellt övergrepp, eller mer exakt det fallet att en man förövar en tvångshandling mot en kvinna medan en annan man genomför den sexuella handlingen. Jareborg säger att såsom blir särskilt tydligt när någon annan *försatt offret i vanmakt* måste för straffansvar rimligen krävas att gärningsmannen åtminstone *medverkat*

¹⁶ Brottsbalkskommentaren s. 6:8.

¹⁷ NJA II 1962 s. 169.

¹⁸ Prop. 1983/84:105 s. 18.

¹⁹ Prop. 1983/84:105 s. 26.

²⁰ Nils Jareborg särskilt s. 312 och 322.

till tvånget. I övriga fall bör sexuellt utnyttjande enligt 6 kap. 3 § anses föreligga.

Jareborg menar att med vanmakt direkt jämförbart tillstånd avses en fullständig eller en partiell tillfällig förlamning eller bedövning av kroppen eller bländning av tårgas, peppar eller dylikt.²¹

Offret befinner sig i *ett hjälplöst tillstånd* även när det är oförmöget att bjuda motstånd eller uppfatta gärningens innebörd på grund av sjukdom, våld eller tvång utövat av annan än gärningsmannen, våld eller tvång utövat av gärningsmannen själv när han saknade uppsåt att ha sexuellt umgänge med offret (en rånare eller narkosläkare utnyttjar den som försatts i medvetslöshet). Jareborg menar att till det hjälplösa tillståndet hör också att offret är paralyserat av skräck. Han anmärker slutligen att det kan vara brottsligt enligt 6 kap. 3 § att ha sexuellt umgänge med någon som på grund av frivillig berusning eller frivilligt bruk av andra droger saknar hämningar, om gärningsmannen otillbörligt utnyttjat detta.

Innebörden av uttrycket hjälplöst tillstånd har utvecklats i det s.k. Södertälje-fallet

I det uppmärksammade s.k. Södertälje-fallet gjorde Högsta domstolen en delvis ny tolkning av uttrycket hjälplöst tillstånd. Rättsfallet är refererat i NJA 1997 s. 538. Tre unga män stod ursprungligen åtalade för våldtäkt för att de genom våld tilltvingat sig flera vaginala, orala samt anala samlag med en ung flicka. Åklagaren yrkade senare i tingsrätten alternativt ansvar för sexuellt utnyttjande under påståendet att de otillbörligt hade utnyttjat att flickan, som varit kraftigt berusad, befunnit sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd, när hon sexuellt utnyttjats utan möjlighet för henne att freda sig eller kalla på hjälp. Övergreppen hade utförts i baksätet på en bil som fördes mellan olika platser och i ett badrum i en lägenhet dit flickan hade förts. För en handling – åtalspunkten 9 – som en av gärningsmännen slutligen utsatt henne för i bilen sedan de lämnat lägenheten, hade åklagaren åtalat för endast våldtäkt.

Tingsrätten dömde männen för sexuellt utnyttjande i samtliga fall. Hovrätten frikände dem helt.

Eftersom åklagaren inte förde frågan om ansvar för våldtäkt vidare vare sig till hovrätten eller Högsta domstolen, med undantag för den sista åtalspunkten för våldtäkt, var prövningen i högsta instans begränsad till frågan om gärningarna utgjorde sexuellt utnyttjande.

²¹ Nils Jareborg s. 190 f.

Högsta domstolen menade att uttrycket *vanmakt* har en tämligen tydlig innebörd och hänvisade till vad förarbeten och doktrin uttalat; det åsyftar en nära nog fullständig oförmåga att handla, t.ex. på grund av medvetlöshet eller sömn.

Uttrycket *hjäplöst tillstånd* är enligt Högsta domstolens mening språkligt sett mindre precist till sin innebörd och ger utrymme för skilda tolkningar. De fall som omnämns i förarbetena och doktrinen för att illustrera vad som innefattas i detta uttryck tyder emellertid enligt Högsta domstolen på att det bör tolkas snävt. Härefter räknar Högsta domstolen upp de fall som nämns där: att den angripne på grund av sjukdom eller kroppsskada är oförmögen att bjuda motstånd eller inte förmår uppfatta gärningens innebörd, eller att någon på grund av kraftig berusning eller narkotikapåverkan inte har förmågan att uppfatta att han eller hon utsätts för sexuella närmanden. Även sexuellt umgänge med någon som på grund av frivillig berusning eller annan drogpåverkan saknar hämningar har, påpekar Högsta domstolen, anförts som en situation som kan vara att hänföra under nämnda lagrum.

Högsta domstolen fortsätter sina skäl med att fastslå att de angivna fallen alltså är exempel och att de inte utgör en uttömmande uppräkningslista av alla de mångskiftande situationer som kan utgöra *hjäplöst tillstånd* enligt 6 kap. 3 § BrB. Högsta domstolen menar att de exempel som anges i förarbetena och doktrinen är tydliga och karakteristiska fall medan det på sedvanligt sätt överlämnats till domstolarna att avgöra i vilken utsträckningen bestämmelsen kan tillämpas också i andra situationer. Högsta domstolen går vidare och poängterar att bedömningen av huruvida ett offer befinner sig i ett *hjäplöst tillstånd* måste grundas på situationen i dess helhet; det kan finnas element som tillsammans skapar ett sådant tillstånd.

Härefter prövar Högsta domstolen situationen i det aktuella fallet. Högsta domstolen konstaterar först att målsäganden var påtagligt berusad. Hon var dock inte så berusad att hon enbart på grund härav inte kunde motsätta sig samlag med de tilltalade. Hennes berusning påverkade dock hennes möjligheter att värdera situationen och att rationellt överväga möjligheterna att undkomma sexuella övergrepp. Vid sidan av berusningen fanns även andra omständigheter som påverkade hennes möjligheter att värja sig. Högsta domstolen beskriver det på följande sätt.

Målsäganden befann sig tillsammans med fyra för henne okända män nattetid, vilka förde henne till en relativt isolerad plats. Där insisterade en man, sedan de tre övriga lämnat bilen, på att mot hennes vilja ha samlag med henne. Målsäganden uppfattade att hon saknade möjlighet att undkomma samlag och att hon, om hon inte gick med på

det, riskerade att utsättas för något värre. Det prekära läge hon befann sig i fick anses ha utgjort ett hjälplöst tillstånd.

Högsta domstolen fann att de fortsatta övergreppen skedde under liknande omständigheter och som en fortsättning på det första. Således uppfattade målsäganden att hon inte hade möjlighet att undkomma eller kalla på hjälp. Hon avstod från nämnvärt aktivt motstånd för att hindra svårare övergrepp. Även här befann hon sig därför i ett hjälplöst tillstånd.

En ledamot av Högsta domstolen var skiljaktig och menade att endast en mera långtgående handlingsoförmåga kan uppfylla kravet på hjälplöst tillstånd. Han erinrade också om att bestämmelsen om sexuellt utnyttjande i 3 § inte är något sekundärt brott till våldtäkt eller sexuellt tvång i 1 resp. 2 §§ i den mening att när det brister i rekvisiten i en gärningsbeskrivning för de senare brotten, gärningen kan straffas som sexuellt utnyttjande. På motsvarande sätt menade han kan domstolen inte döma för våldtäkt om ett åtal är utformat med avseende på sexuellt utnyttjande. Brottet sexuellt utnyttjande är således sidoställt med våldtäkt.

Den skiljaktige ledamoten konstaterade att målsäganden i det aktuella fallet visserligen varit berusad men att denna berusning inte varit sådan att den i sig kunde anses innebära att hon befann sig i ett sådant hjälplöst tillstånd som avses i 6 kap. 3 § BrB.

Målsäganden hade visserligen befunnit sig tillsammans med fyra för henne okända män nattetid, vilka förde henne till relativt avskilda platser, och en lägenhet, varvid en del av männen ville få till stånd samlag med henne; hon befann sig alltså i en mycket utsatt situation och var uppenbarligen rädd. Men, slöt sig den skiljaktige ledamoten av utredningen till, hon hade inte blivit handlingsförlamad av rädsla och än mindre paralyserad av skräck. I anslutning härtill anmärkte han att målsäganden gjort visst motstånd och att de flesta samlag kommit till stånd först sedan gärningsmännen utövat visst våld mot henne. Mot denna bakgrund hade målsäganden, trots att hon alltså befunnit sig i en mycket svår situation som hon inte kunde bemästra, inte befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd. Denne ledamot ansåg dock att det varit frågan om typfall av våldtäkt alternativt sexuellt tvång, som han alltså av hänsyn till åtalens utformning i Högsta domstolen inte kunde pröva.

Betydelsen av Södertäljedomen

Betydelsen av Södertäljedomen är omdiskuterad.²² Den första tolkning man kan ge den är att Högsta domstolen utvecklar innebörden av uttrycket hjälplöst tillstånd. Det har fått ett vidare och ett något annorlunda innehåll.

Den andra tolkningen är att domstolen skapade en ny brottskonstruktion. Domstolen prövade om samlagen hade genomförts mot målsägandens vilja. Domstolen lade bl.a. i vågskålen den omständligheten att en av de tilltalade mot hennes vilja insisterat på att ha samlag med henne, vilken "begäran" hon av rädsla, hon fann sig inte ha annat val, underkastat sig. Högsta domstolen anför alltså som en omständighet som konstituerar målsägandens hjälplösa tillstånd att någon har samlag med henne mot hennes vilja. Det förhållandet (bl.a.) att hon har sexuellt umgänge mot sin vilja medför att hon befinner sig i en hjälplös situation, vilket tillstånd gärningsmännen utnyttjar genom att ha sexuellt umgänge med henne. Det blir ett slags cirkelresonemang. Visserligen rör denna bedömning det första övergreppet, men Högsta domstolen fann att de fortsatta övergreppen skett under liknande omständigheter och som en fortsättning på det första. Således uttalar domstolen att målsäganden även senare, på motsvarande sätt som vid det första samlaget, uppfattade att hon inte hade möjlighet att undkomma eller kalla på hjälp. Hon avstod från nämnvärt aktivt motstånd för att hindra svårare övergrepp. Även här befann hon sig därför i ett hjälplöst tillstånd (som sedan otillbörligt utnyttjats).

Det förhållandet att någon tvingas till samlag liksom det förhållandet att ett offer avstår från motstånd av rädsla att annars utsättas för något värre är normalt omständigheter som talar för att ett sexuellt övergrepp bör anses som våldtäkt. Det kan tyckas som att Högsta domstolen menat att ett skapande av en våldtäktssituation kan bedömas som ett hjälplöst tillstånd och på den grunden kunna föranleda ansvar för ett otillbörligt utnyttjande av situationen. Det kan därför göras gällande att det är närmast en ny brottskonstruktion som domstolen skapar.

Domen kan slutligen ges den tredje tolkningen att målet egentligen handlade om en våldtäkt, där gärningsmännen p.g.a. främst deras hot tilltvingat sig samlag och samlagsliknande handlingar. För den bedömningen talar både domskälen och det förhållandet att domstolen dömer den ende av de tilltalade för vilken det fortfarande gjordes gällande att han gjort sig skyldig till våldtäkt i ett fall för detta brott utan längre motivering. Domen kan därför i viss utsträckning anses

²² Se bl.a. Suzanne Wennberg och Helena Sutorius i *Juridisk Tidskrift* 1997-98 s. 506 f. och s. 1 297 f. samt 1998-99 s. 523 f.

vara ett s.k. in casu avgörande. Det är alltså ett avgörande i det enskilda fallet som man inte kan dra större principiella slutsatser av.

Det finns brister i den nuvarande regleringen

Oavsett vilken tolkning man vill ge Södertäljedomen kan man konstatera att både den domen och bl.a. den som kallats Rissnedomen²³ har föranlett en häftig debatt i medierna. Södertäljedomen har nyligen refererats. Om den s.k. Rissnedomen kan kort sägas följande. Ursprungligen stod sju pojkar i åldern 15 till 17 år åtalade för grovt sexuellt utnyttjande. Det påstods att de hade förmått en 14-årig flicka till olika former av sexuellt umgänge genom att utnyttja att hon på grund av kraftig berusning hade befunnit sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd. Både tingsrätten och hovrätten fällde två av de tilltalade för grovt sexuellt utnyttjande och en för medhjälp därtill.

Kritiken har gällt att dessa fall borde har rubricerats som våldtäkt. Det har sagts att den rättsliga regleringen resulterar i att berusade flickor får skylla sig själva.

Vad som varit gemensamt för dessa uppmärksammade fall är att unga kvinnor som har varit kraftigt berusade har utnyttjats sexuellt av flera gärningsmän. Som har framgått inledningsvis har det som huvudregel inte ansetts aktuellt att döma för våldtäkt när en gärningsman utnyttjar en situation där offret redan är utslagen t.ex. på grund av att han eller hon frivilligt har berusat sig. Gärningsmannen har i stället kunnat dömas för sexuellt utnyttjande.

Det förhållandet att offret är utslaget på grund av frivillig berusning utesluter emellertid inte att en gärningsman kan ådra sig ansvar för våldtäkt. Den som genom våld eller hot tilltvingar sig t.ex. ett samlag med en berusad person kan straffas för våldtäkt. Offrets berusning är egentligen inte avgörande för den rättsliga rubriceringen utan det är gärningsmannens handlande. Även om ett offer inte förmår göra motstånd kan gärningsmannen således göra sig skyldig till våldtäkt. Här kan man jämföra med de domar som visserligen de flesta rör barn men där Högsta domstolen bekräftar att även ett ringa fysiskt våld kan medföra ansvar för våldtäkt (se t.ex. NJA 1988 s. 40, 1993 s. 310 och 616).

I praktiken tycks det dock som om det förhållandet att offret är berusat får en avgörande betydelse för rubriceringen. Det är inte otänkbart att den utvidgning som Högsta domstolen gav uttrycket hjälplöst tillstånd i Södertälje-fallet kan leda till att åklagarna och

²³ Svea hovrätts dom i mål B 3935-00 den 13 juli 2000.

domstolarna i ännu högre utsträckning åberopar bestämmelsen i 6 kap. 3 § framför den i 6 kap. 1 §.

Kommittén har mot denna bakgrund övervägt hur de personer, företrädesvis unga kvinnor, som är berusade lämpligen bör skyddas i lagstiftningen mot sexuella övergrepp. Kommittén har övervägt två alternativ.

Hur kan lagstiftningen bäst skydda berusade offer ?

Det första alternativet har varit att behålla den nuvarande ordningen intakt i sina huvuddrag.

Det andra alternativet är att bryta ut en del av bestämmelsen i 3 § och föra den till 1 §. Det som är aktuellt är vissa av de fall som omfattas av "vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd," dvs. i första hand de som innebär att offret på grund av berusning eller andra liknande tillstånd inte har förmåga att värja sig.

Oavsett alternativ kan det övervägas om det brott som motsvarar bestämmelsen i 3 § om sexuellt utnyttjande bör ges en strängare straffskala.

Kommittén har kommit fram till att det andra alternativet är att föredra. Vad som först och främst talar för det är att ansvar för våldtäkt redan enligt den gällande ordningen kan bli tillämpligt för den som har försatt någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd. Det är visserligen ytterst ovanligt att försättande i vanmakt eller annat sådant tillstånd åberopas i mål om våldtäkt. I praktiken är det troligen förenat med betydande svårigheter att bevisa att en gärningsman har försatt offret i det aktuella tillståndet. Lagstiftaren har dock ansett att ett försättande i vanmakt är lika straffvärt som ett (annat) utövande av våld. Det finns således ingen anledning att ifrågasätta att bestämmelsen om våldtäkt skall omfatta den situationen.

Eftersom den som *försätter* någon annan i vanmakt eller annat sådant tillstånd och sedan utnyttjar detta tillstånd för att genomföra en sexuell handling kan straffas för våldtäkt bör också den som otillbörligt *utnyttjar* ett redan rådande sådant tillstånd för att på motsvarande sätt genomföra en sexuell handling kunna straffas för våldtäkt. Det förhållandet att "våld" traditionellt ansetts omfatta att endast försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd är inte ett tillräckligt skäl att upprätthålla den rådande skillnaden.

Det kan vidare göras gällande att den kränkning som en berusad eller sovande kvinna utsätts för när någon otillbörligt genomför ett sexuellt umgänge med henne är lika stark som den som hon åsamkas vid ett påtvingat samlag. Gärningar som bedöms som sexuellt utnytt-

jande enligt 3 § leder emellertid till lägre straff än gärningar som bedöms som våldtäkt enligt 1 §.

I kommitténs praxisundersökning fanns det åtta domar från tingsrätt som avser sexuellt utnyttjande. I samtliga fall hade en gärningsman utnyttjat att en kvinna hade sovit och/eller hade varit kraftigt påverkad av alkohol, dvs. att offret hade befunnit sig i "ett (annat) hjälplöst tillstånd". Fängelsestraffen i de fall det varit fråga om samlag eller ett därmed liknande sexuellt umgänge varierade mellan fyra och tio månader; för ett sexuellt utnyttjande var det genomsnittliga straffet fängelse fem månader.

Dessa straff är inte anmärkningsvärt låga mot den bakgrund att det föreskrivna straffet för normalgraden av sexuellt utnyttjande är fängelse högst två år. Det lägsta straffet är därmed fängelse fjorton dagar, i enlighet med bestämmelsen i 26 kap. 1 § BrB. Det föreskrivna straffet för sexuellt utnyttjande kan dock jämföras med att straffet för normalgraden av våldtäkt är fängelse i minst två år och högst sex år. Enligt praxisundersökningen är medelvärdet för straffet för en våldtäkt två år och nio månader.

Förvisso kan en kvinna som blir utsatt för ett sexuellt övergrepp i vaket tillstånd markera sitt ogillande och har därmed i teorin möjlighet att bjuda motstånd. En kvinna som blir utnyttjad när hon t.ex. är berusad har ingen chans att värja sig eller ens förmedla sin vilja. Det förekommer dessutom fall där kvinnor som utsatts för sexuellt utnyttjande omvittnat att de är särskilt illa berörda över att de inte vet riktigt vad som har hänt och vad gärningsmannen har gjort med dem. Detta torde medföra särskilda svårigheter att bearbeta övergreppet.

Kommittén ifrågasätter således om den gällande skillnaden när det gäller de olika brotten i straffvärde är objektivt motiverad.

Det kan vidare göras gällande att skillnaden i straffvärde för de skilda gärningarna med hänsyn till det innehåll kravet på tvång har fått i praktiken är för stort. Det tvång som förutsätts för våldtäkt är i praktiken inte sällan begränsat till ett fasthållande. Kvinnor som utsätts för ett sexuellt utnyttjande blir lurade eller utnyttjade när de befinner sig i en särskilt utsatt situation. Våld bedöms i straffrätten visserligen generellt som mer straffvärt än ett förledande eller utnyttjande. Så länge våldet inte är allvarligt – eller åtminstone består bara av ett fasthållande – kan dock argumenteras att straffvärdet mellan gärningarna bör bedömas mer lika.

För denna bedömning talar också de skadestånd som offer för våldtäkt respektive sexuellt utnyttjande tillerkänns. I två domar på sexuellt utnyttjande som ingått i kommitténs praxisundersökning har tingsrätten dömt ut ett skadestånd motsvarande det som utgår till våldtäktsoffer.

Detta har uttryckligen motiverats med att kränkningen varit lika allvarlig som vid en våldtäkt.

Detta resonemang stämmer överens med Brottsoffermyndighetens praxis. För en våldtäkt enligt 6 kap. 1 § första stycket BrB begången mot en vuxen person har myndighetens praxis sedan år 1994 varit att gärningsmannen som huvudregel skall betala 50 000 kr i skadestånd som ersättning för integritetskränkningen.²⁴ Samma belopp har gällt vid sexuellt utnyttjande. Sålunda har myndigheten bedömt att kränkningen vid ett sexuellt utnyttjande är lika allvarlig som vid en våldtäkt.²⁵

De flesta skäl talar således enligt kommittén för att de som befinner sig i vissa hjälplösa tillstånd skall skyddas av bestämmelsen i 1 §. Det finns dock skäl som talar för att den nuvarande ordningen behålls.

De som inte har förmågan att skydda eller värja sig erbjuds ett särskilt straffrättsligt skydd. Det är mer logiskt och stringent att behålla denna uppdelning. För denna lösning talar också systematiken i brottsbalken i stort. Ett våldsutövande anses i straffrätten generellt som allvarligare och mer straffvärt än utnyttjande, bedrägeri och annat. Om man anser att sexuellt utnyttjande inte leder till straff som motsvarar gärningarnas verkliga straffvärde kan man höja straffskalan i 3 §.

Vidare kan man befara är att en nyordning av det skissade slaget skulle medföra nya gränsdragningsvårigheter. Om samtliga situationer av utnyttjande av ett offer som inte har någon förmåga att värja sig samlas i en bestämmelse, på motsvarande sätt som i gällande rätt, spelar det mindre roll vilket tillstånd som åberopas.

Som ett ytterligare skäl mot en förändring kan anges att riksdagen vid några tillfällen uttalat att även om sexuellt utnyttjande ur straffvärdesynpunkt många gånger kan anses jämförligt med våldtäkt, sådana situationer inte skall regleras i 1 § utan i just 3 §.²⁶

Kommittén förordar vid en samlad bedömning en reglering som innebär att de som befinner sig i vissa hjälplösa tillstånd skall skyddas av bestämmelsen i 1 §. Det är således inte tillräckligt att skärpa straffskalan i en bestämmelse om sexuellt utnyttjande. Det skulle dessutom

²⁴ Förutom ersättning för integritetskränkningen har normalt också 10 000 kr som ersättning för sveda och värk, dvs. fysiskt och psykiskt lidande under den akuta sjukdomstiden, tillerkänts offret vid våldtäkt.

²⁵ Se bl.a. Brottsoffermyndighetens referatsamling år 1998; kränkningersättning har i två av tre fall för våldtäkt och i tre av fyra fall av sexuellt utnyttjande uppgått till 50 000 kr. Det skall dock anmärkas att Brottskadenämnden sedan denna uppgift inhämtats sommaren 1999 beslutade att höja normalbeloppet för kränkning vid våldtäkt mot vuxen i normalfallet till 75 000 kr, vilket därmed också i enlighet med tidigare praxis bör gälla för sexuellt utnyttjande.

²⁶ Se bl.a. JuU1986/87:3 och bet. 1991/92:JuU7.

vara mindre förenligt med systematiken i 6 kapitlet; alla bestämmelser kan inte ges samma straffskala.

Uttrycken vanmakt och hjälplöst tillstånd bör bytas ut

Uttrycket vanmakt har en specifik betydelse inom straffrätten. Det kan dock konstateras att det åberopas relativt sällan i praxis. Det tycks snarare som om domstolarna regelmässigt använder ”andra sådana tillstånd” eller ”hjälpöst tillstånd” och sedan beskriver vilken typ av tillstånd det varit frågan om i det aktuella fallet. Detta bekräftas av kommitténs praxisundersökning. I domar som avser sexuellt utnyttjande åberopas uttrycket vanmakt inte alls av domstolarna.

Uttrycket vanmakt är vidare ålderdomligt. Härtill kommer att det språkligt också har andra betydelser än den straffrättsliga. Det finns därför anledning att byta ut det.

Sammanfattningsvis betyder ”vanmakt” i den betydelse det har i 6 kapitlet brottsbalken att offret lider en praktiskt taget fullständig brist på kroppslig kontroll. Den som sålunda befinner sig i vanmakt och den som befinner sig i ett hjälplöst tillstånd har det gemensamt att han eller hon inte har förmåga att värja sig. Kommittén menar att denna beskrivning bör ersätta uttrycken vanmakt och hjälplöst tillstånd.

Användningen av uttrycken vanmakt och hjälplöst tillstånd i andra bestämmelser får ses över i ett annat sammanhang.

Offer som befinner sig i en hotfull situation

Som kommittén har redogjort för bör den dömas för våldtäkt som med våld eller hot genomför en allvarligt kränkande sexuell handling. Som också tidigare påpekat avser ”hot” både direkta och indirekta hot. Utnyttjandet av en hotfull situation kan under vissa förutsättningar föranleda ansvar för våldtäkt. Redan enligt gällande rätt anses en gärningsman som har tilltvingat sig ett sexuellt umgänge genom att utnyttja en situation som har framstått som omedelbart hotande från offrets synpunkt ha gjort sig skyldig till våldtäkt om hotet har framstått som en trängande fara.²⁷

Det kan konstateras att ”hot”, och i än högre grad uttalade hot, relativt sällan anges som det medel med vilket en åtalad påstås ha tilltvingat sig ett sexuellt umgänge. Detta framkommer inte minst i praxisundersökningen. Det kan emellertid bero på att kravet på våld inte är så strängt; det är således tillräckligt med ett förhållandevis lind-

²⁷ Prop. 1983/84:105 s. 19.

rigt våld för att ansvar för våldtäkt skall kunna komma ifråga. Och det kan vara enklare att visa att en gärningsman fysiskt betvingat offrets rörelsefrihet genom att t.ex. tvinga isär hennes ben än att han genom hot genomdrivit det sexuella tvånget.

Kommittén anser dock att det tydligare måste framgå av lagtexten att den som utnyttjar en hotfull situation kan dömas för våldtäkt, om övriga förutsättningar är uppfyllda. I materiellt avseende innebär det således ingen avgörande skillnad mot vad som nu gäller.

Det bör vara tillräckligt att en gärningsman som för att tilltvinga sig ett samlag utnyttjar en för målsäganden hotfull situation som skapats på grund av t.ex. ett av honom tidigare utövat våld. En kvinna som lever med en man som ständigt utsätter henne för misshandel, förolämpningar och andra förödmjukande kränkningar är utsatt för ett latent våld. Inte sällan kan en sådan kvinna känna sig tvingad att uppträda eller handla på ett visst sätt för att undvika misshandel och andra övergrepp. Detsamma gäller givetvis den som i ett homosexuellt förhållande utsätts för ständiga övergrepp. Den som under sådana betingelser inte har något annat val än att gå med på t.ex. ett oralt samlag bör kunna anses ha befunnit sig i en hotfull situation.

En hotfull situation kan vidare föreligga t.ex. när en gärningsman uppträder på ett sådant sätt att offret hyser allvarlig fruktan för sin säkerhet. Följande exempel kan lämnas. En bekant på besök hemma hos kvinnan låser plötsligt dörren, gör sexuella närmanden och förändrar karaktär till att bli aggressiv och onåbar. En ung kvinna följer med en man hem efter ett restaurangbesök där det oanmält dyker upp två män till varvid alla plötsligt gör närmanden mot henne. En hotfull situation kan sålunda föreligga när det så att säga ligger outtalade hot i luften.

Om den utsatta underkastar sig ett sexuellt övergrepp på grund av rädsla "behöver" gärningsmannen inte använda våld eller mer uttryckliga hot, han kan i stället utnyttja den rädsla han framkallat hos offret. Den rädsla offret känner kan jämföras med ett hjälplöst tillstånd i den mening att han eller hon inte förmår värja sig eller bjuda motstånd. Som exempel kan anges det att en man tar sig in i en bostad nattetid för att göra inbrott. När han får se att där finns en ensam kvinna beordrar han henne att klä av sig. Hon – paralyserad av skräck – säger inget, gör som han säger och underkastar sig ett sexuellt övergrepp i form av samlag. Man kan visserligen bedöma detta som en våldtäktssituation, men man likväl hävda att det är det förhållandet att offret inte förmår värja sig som gärningsmannen dragit fördel av.

De som befinner sig i en hotfull situation har således det gemensamt med dem som är t.ex. berusade att de inte har förmågan att värja sig.

De nu beskrivna situationerna bör därför regleras i en och samma bestämmelse.

Sammanfattning av kommitténs överväganden

Kommittén menar alltså att våldtäktsansvaret bör omfatta också den som av en annan person tilltvingar sig en allvarligt kränkande sexuell handling genom att utnyttja att denna person inte har förmåga att värja sig på grund av berusning eller ett liknande tillstånd eller den hotfulla situation han eller hon befinner sig i. De gärningar som kommittén har ansett särskilt straffvärda och som många gånger påminner om en "vanlig" våldtäkt är de där offret är så kraftigt berusat eller påverkat av andra droger att han eller hon är mer eller mindre helt utslagen. Detsamma bör gälla för den som är berusad och som samtidigt befinner i en hotfull situation, dvs. en sådan situation som har beskrivits för offret i det s.k. Södertälje-fallet.

Det stora reformbehovet föreligger där det kan bero på tillfälligheter om det är gärningsmannen som orsakat ett tillstånd eller endast utnyttjat detsamma. Offrets berusningsgrad eller påverkan av t.ex. andra droger bör inte få avgörande betydelse för den rättsliga bedömningen av en gärning.

Den nuvarande bestämmelsen om sexuellt utnyttjande i 3 § omfattar såvitt avser "vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd" också andra typfall. Således kan omfattas t.ex. de som inte har förmåga att värja sig eller inte kan uppfatta den sexuella innebörden av vissa närmanden på grund av att de är medvetslösa av andra skäl än berusning, att de sover eller att de är gravt fysiskt funktionshindrade.

Beträffande dessa situationer föreligger det enligt kommitténs mening inte lika starka skäl att uttryckligen föra in dem under våldtäktsbestämmelsen. Det kan dock inte uteslutas att en situation i något fall är sådan att en reformerad våldtäktsbestämmelse blir tillämplig.

Kommittén menar vidare att bestämmelsen om våldtäkt tydligare bör omfatta också den som genomför en allvarligt kränkande sexuell handling med den som på grund av den hotfulla situation han eller hon befinner sig i vid gärningen inte har förmåga att värja sig.

En första skillnad mot dagens reglering är således om en bestämmelse utformas enligt kommitténs överväganden att lagtexten *förtydligar* att de outtalade hoten och utnyttjandet av de hotfulla situationerna är medel som omfattas av våldtäktsbestämmelsen. En andra skillnad är en *utvidgning* av våldtäktsbestämmelsens tillämpningsområde till det medel att en gärningsman har dragit fördel av vissa

redan rådande situationer eller omständigheter i vilka offret saknar förmåga att värja sig.

För våldtäkt bör alltså också den dömas som tilltvingat sig en allvarligt kränkande sexuell handling av en annan person genom att utnyttja att denna person inte har förmåga att värja sig på grund av berusning eller ett liknande tillstånd eller den hotfulla situation han eller hon befinner sig i. Att det är frågan om ett tilltvingande också i detta fall kan motiveras av att offret tvingas att tåla något som händer med honom eller henne utan att själv ha förmågan att reagera just då. Det är alltså frågan om ett slags tvång även i denna situation.

Våldtäktsbestämmelsen skulle därmed fortfarande handla om gärningar som genomförts med ett tvång. Den som utsätts för våldtäkt som genomförs med våld eller direkta hot tvingas utföra eller "delta" i den sexuella handlingen på grund av detta tvång. Offret har med andra ord inget annat val än att underkasta sig den sexuella handlingen. Den som inte har förmågan att värja sig tvingas däremot att tåla något som händer med honom eller henne utan att kunna ha ett eget inflytande.

Samtycke från ett offer skulle med den här valda konstruktionen utesluta ansvar för våldtäkt när medlet är våld eller hot, men inte där det skett ett tilltvingande av den som inte har förmågan att värja sig. Brotten våldtäkt och sexuellt utnyttjande kommer inte heller längre att vara helt sidoställda. I viss utsträckning bör bestämmelsen om sexuellt utnyttjande bli subsidiär till den om våldtäkt.

6.1.5 Det bör inte finnas en särskild bestämmelse om straffansvar för mindre allvarlig våldtäkt

Kommitténs bedömning: Straffansvar för mindre allvarlig våldtäkt bör inte föras vidare i den nya regleringen. De handlingar som i dag omfattas av denna bestämmelse bör istället bedömas som antingen våldtäkt eller enligt en ny bestämmelse om sexuellt tvång.

Om ett våldtäktsbrott med hänsyn till våldet eller hotets art och omständigheterna i övrigt är att anse som mindre allvarligt skall gärningsmannen dömas till fängelse högst fyra år enligt 6 kap. 1 § andra stycket BrB. Det bör inte föras någon liknande bestämmelse vidare till en ny reglering.

Våldtäktsbrottet är tillämpligt på endast de svåraste sexuella kränkningarna. Brottet utgör det allvarligaste sexualbrottet. Det har en relativt hög straffsats. Frågan om våldet och hotet är av avgörande betydelse för dess tillämpning. Det är därför motsägelsefullt att

samtidigt hävda att det finns ett utrymme för domstolen att pröva om en våldtäkt är ”mindre allvarlig.”

Bestämmelsen ersatte år 1984 det gamla brottet våldförande. Det brottet tillämpades när brottet med hänsyn till kvinnans förhållande till mannen eller annars skulle anses som mindre grovt. Den typen av gradindelningar motsvarar inte rådande värderingar.

Det kan tilläggas att bestämmelsen har haft en liten praktisk betydelse. Högsta domstolen har visat en betydande ovilja mot att tillämpa den. Vid sin prövning av svårhetsgraden av ett våldtäktsbrott kommer Högsta domstolen regelmässigt fram till att det skall bedömas enligt första stycket, dvs. som normalgraden av våldtäkt. Se t.ex. rättsfallen NJA 1986 s. 127 och 414, 1988 s. 40 samt 1991 s. 83.

Detta synsätt bekräftas både av kriminalstatistiken (se kapitel 3) och av kommitténs praxisundersökning. I endast sex av 122 fall i praxisundersökningen har tingsrätterna bedömt en våldtäkt enligt 6 kap. 1 § andra stycket BrB; i två fall som försök till mindre allvarlig våldtäkt och i fyra fall för fullbordad sådan våldtäkt.

Att inte föra vidare bestämmelsen om mindre allvarlig våldtäkt blir en naturlig följd om våldtäktsbestämmelsen reformeras i enlighet med de riktlinjer som kommittén har angett. Kommittén vill i detta sammanhang även särskilt peka på att det med hänsyn till den kännedom man i dag har om offerbeteende samt kritiken mot att tillmäta ett eventuellt motstånd betydelse vid rubriceringen av ett sexuellt övergrepp är önskvärt att det för brottets rubricering i mindre utsträckning än för närvarande krävs gradering av tvånget.

Det kan naturligtvis invändas att förändringarna även med beaktande av vad som nu anförts är alltför stora. Den principiella utvidgningen av 1 § genomfördes dock den 1 juli 1998. Dessutom tillämpas som framgått den aktuella bestämmelsen relativt sällan.

6.1.6 Gruppvåldtäkter och andra fall av grovt brott

Kommitténs bedömning: Området för när en våldtäkt kan bedömas som grov bör utvidgas något. Bestämmelsen bör innehålla ytterligare exemplifierande omständigheter. Bland annat bör anges att brottet bör bedömas som grovt om det har begåtts av flera gärningsmän.

Av såväl praxisundersökningen som den undersökning som professor Hans Klette utförde på Justitiedepartementets uppdrag och som återopas i både kommitténs direktiv och Kvinnovaldscommissionens betänkande Kvinnofrid (SOU 1995:60) framgår att domstolarna är

relativt restriktiva med att rubricera ett våldtäktsbrott som grovt. Av praxisundersökningen har dessutom framgått att bedömningen att en gärning bör bedömas som ett brott av endast normalgraden oftast görs av åklagarna. Sålunda avser inte ens åtalen annat än sällan grovt brott.

Enligt kommitténs mening bör bestämmelsen om våldtäkt därför utformas så att det ges ett något större utrymme att rubricera våldtäktsbrott som grovt. Den objektiva karaktären av övergreppet bör även fortsättningsvis ha en grundläggande betydelse för bedömningen. Domstolen skall göra en helhetsbedömning av samtliga omständigheter vid varje enskild situation.

En av de omständigheter som bör föranleda att en våldtäkt bedöms som grov är att gärningsmannen har använt *ett farligt våld*. Denna formulering bör ersätta vad som i den nuvarande bestämmelsen om våldtäkt uttrycks med att "våldet var livsfarligt eller om den som har begått gärningen tillfogat allvarlig skada eller allvarlig sjukdom."

De omständigheter som enligt den nuvarande bestämmelsen om våldtäkt kan medföra att brottet bedöms som grovt är delvis desamma som när en misshandel skall anses som grov. Viss ledning kan därför hämtas från de förarbeten som rör grov misshandel.²⁸

Jämfört med misshandelsbrottet medför våldtäktsbrottet en ytterligare kränkning, en kränkning av den sexuella integriteten och självbestämmanderätten utöver den av den personliga integriteten. Det bör mot denna bakgrund inte krävas lika mycket (annat) våld för att konstituera ett våldtäktsbrott som grovt, som det krävs för att en gärning skall bedömas som grov misshandel. I praxisundersökningen finns ett fall som kommittén menar bör bedömas som grovt brott.²⁹

En man var åtalad för att ha överfallit en 17-årig flicka som var ute och cyklade. Gärningsmannen vräkte omkull flickan och, i syfte att få henne att sluta att skrika, sparkade henne tre gånger i ansiktet och huvudet. Hans skor var försedda med järnhätta. Flickans överläpp sprack och hon började blöda ymnigt ur näsan. På grund av bl.a. dessa skador lyckades inte gärningsmannen senare tilltvinga sig ett oralt samlag. Han hade dessutom framkallat andnöd hos flickan dels genom att sitta på hennes huvud varvid hennes ansikte tryckts mot marken, dels genom att samtidigt som han genomförde ett av samlagen hålla hårt om och dra i struphuvudet samt klösa henne på halsen. Gärningsmannen hotade att döda flickan under två tilltvingade samlag. Tingsrätten dömde gärningsmannen för grov våldtäkt.

Hovrätten rubricerade i stället gärningen som våldtäkt av normalgraden. Hovrätten menade att varken misshandeln eller hoten,

²⁸ Prop. 1991/92:35 s. 14, jfr prop. 1987/88:4 s. 3 f.

²⁹ Svea hovrätts dom 1996-12-19 i mål B 2454/96.

även om de varit allvarliga, varit sådana att dessa i och för sig hade bedömts som *grov* misshandel eller *grovt* olaga hot. Därför kunde inte våldtäktsbrottet på grund av våldet eller hotet bedömas som grovt. Vid helhetsbedömningen av brottet beaktade hovrätten också bl.a. att flickan varit endast 17 år, att övergreppet skett på en enslig plats där flickan saknat egentlig möjlighet att få hjälp samt att hon under händelseförloppet känt dödsångest. Hovrätten menade dock att det vid en samlad bedömning av omständigheterna i målet i belysning av vad som anförts i förarbetena och föreliggande rättspraxis – varvid hovrätten anmärkte särskilt att något direkt vägledande rättsfall från Högsta domstolen inte fanns – brottet inte kunde rubriceras som grov våldtäkt.

Det bör således vara tillräckligt att gärningsmannen har använt ett farligt våld. Som exempel på farligt våld bör anses allvarligare misshandel, som alltså ensamt inte behöver anses som grov enligt 3 kap. 6 §. Stryptag, sparkar mot huvud samt knivhugg mot vitala delar av offrets kropp bör många gånger kunna räknas hit.

Kommittén menar vidare alltså att det inte behöver framgå av lagtexten att ett brott skall bedömas som grovt "...om den som har begått gärningen tillfogat allvarlig skada eller allvarlig sjukdom..." Avsikten är emellertid att även sådan fall bör bedömas som grovt brott. Det kan dock uttryckas på annat sätt.

Om offret har tillfogats en allvarlig skada eller en allvarlig sjukdom bör gärningsmannen många gånger anses ha använt ett farligt våld. Om han inte kan anses ha använt ett farligt våld, men offret har tillfogats sådan skada eller sjukdom bör gärningsmannen i de flesta fall kunna anses ha *visat särskild hänsynslöshet*. Denna kvalificerade omständligheten bör således också uttryckligen omfattas av en bestämmelse om grov våldtäkt.

Om t.ex. en gärningsman som är HIV-smittad utan hänsyn till smittorisken gör sig skyldig till våldtäkt och offret riskerar att bli smittat, bör det vara självklart att han har visat särskild hänsynslöshet. Ett annat exempel är om gärningsmannen så bryskt kastar omkull ett våldtäktsoffer att hon slår i huvudet och åsamkas skallskador.

En gärningsman som har hotat t.ex. offrets barn bör också anses ha visat särskild hänsynslöshet.

Om en gärningsman har använt *hot som varit ägnat att hos offret framkalla allvarlig fruktan för liv eller säkerhet* bör också brottet bedömas som grovt. En sådan omständighet, som delvis känns igen från den nuvarande bestämmelsen om våldtäkt enligt normalgraden, bör i första hand omfatta fall när en gärningsman t.ex. har använt kniv eller vapen, inklusive pistolattrapper. Det är särskilt i dessa avseenden

som kommittén ansett att den nuvarande praxisen inte motsvarar lagstiftarens avsikter.

I tolv domar från tingsrätt i kommitténs praxisundersökning har gärningsmannen använt eller riktat kniv (i ett fall yxa) mot offret. Endast två av dessa har bedömts som grov våldtäkt. I det ena fallet hade en man under knivhot överfallit en kvinna. Gärningen bedömdes som försök till grov våldtäkt. I det andra fallet hotades en tolvårig pojke med kniv under ett analt övergrepp av en för honom i det närmaste obekant man. Tingsrätten åberopade såväl offrets låga ålder som den omständigheten att gärningsmannen använt kniv och dömde för grov våldtäkt.

I de flesta fall där det förekommit knivhot har åklagaren åtalat för brott av endast normalgraden. Domstolen är visserligen inte förhindrad att rubricera gärningen som grov (jfr 30 kap 3 § RB). Det är emellertid ovanligt att domstolen frångår åklagarens påstående genom att skärpa rubriceringen till grovt brott.

En våldtäkt bör således bedömas som grov om gärningsmannen hotat med vapen som kan medföra allvarlig kroppsskada, t.ex. skjutvapen, kniv och skruvmejsel. Detsamma bör alltså gälla om det varit fråga om attrapper eller oladdade vapen. I dessa fall kan hävdas att hotet i sig är så allvarligt att gärningen bör bedömas som grov.

Enligt en fast praxis när det gäller ansvar för rånbrott behöver det förhållandet att en gärningsman använt ett vapen eller tillhygge inte medföra att brottet bedöms som grovt. Om det är fråga om endast en attrapp eller ett oladdat vapen bedöms sådana brott vanligtvis enligt normalgraden. Någon jämförelse med den praxis som sålunda råder för bedömningen av rån bör inte äga rum. Det är mer främmande att använda vapen och tillhyggen vid en våldtäkt varför ett sådant användande bör föranleda att brottet bedöms som grovt. Det bör således inte ha en avgörande betydelse att det är frågan om t.ex. en pistolattrapp.

Kommittén anser också att det bör anges som en kvalificerande omständighet och som domstolen således särskilt skall beakta att en gärningsman har *utnyttjat offrets särskilt utsatta situation*. Den som utsätts för en våldtäkt befinner sig visserligen alltid i en utsatt situation och svår belägenhet. Denna omständighet bör därför ta sikte på fall där offret är särskilt utsatt. En kvinna eller en tonåring som har blivit tvingad eller lurad till Sverige under de omständigheter som närmare berörs i kommitténs överväganden rörande en ny straffbestämmelse om människohandel för sexuella ändamål har befunnit sig i en särskilt utsatt situation.

Också den som gjort sig skyldig till våldtäkt mot den som är mycket gammal eller allvarligt sjuk bör många gånger kunna anses ha utnyttjat

offrets särskilt utsatta situation. En sådan gärningsman bör också kunna anses ha visat särskild hänsynslöshet.

Den omständigheten att gärningsmannen annars har *visat särskild hänsynslöshet* bör förutom tidigare anmärkta situationer omfatta fall där gärningsmannen utan att ha brukat ett farligt våld har varit så oaktsam att han har tillfogat ett offer en allvarlig skada eller en allvarlig sjukdom. Om gärningen varit särskilt förnedrande, t.ex. innehållit perversa inslag eller skett under särskilt förödmjukande former, om den har genomförts på ett utstuderat smärtsamt sätt med sadistiska inslag eller om den haft ett utdraget förlopp eller pågått under lång tid bör den också med åberopande av denna omständighet normalt bedömas som grov. Det förhållandet att övergreppet dokumenteras på bild eller film bör regelmässigt föranleda samma bedömning.

Enligt kommitténs mening bör det som ett skäl att bedöma en våldtäkt som grov uttryckligen anges att *brottet har begåtts av flera gärningsmän*.

Det har flera gånger klargjorts i förarbeten att gruppvåldtäkter normalt bör bedömas som grovt brott. I förarbetena till reformen år 1984 sades t.ex. i förhållande till bestämmelsen i 1 § tredje stycket att gruppvåldtäkter uppenbarligen många gånger måste betraktas som grova. I samband med ändringarna i samma stycke år 1992 uttalades också att gruppvåldtäkter och upprepade eller långdragna övergrepp är exempel på tillvägagångssätt som kan leda till att en gärning skall bedömas som grov våldtäkt.

I den praxisundersökning som utförts för Justitiedepartementets räkning och som nämnts nyss görs det gällande att domstolarna inte bedömer våldtäktsbrott som grovt i den utsträckning som avsetts i förarbetena på det nu redovisade sättet. Detta bekräftas i kommitténs egen praxisundersökning, även om underlaget har varit för alltför litet för att det skall gå att dra några säkra slutsatser.

De fyra tingsrättsdomar där det varit flera gärningsmän som finns i kommitténs praxisundersökning är följande.

I endast ett av fallen har gärningen bedömts som grov av tingsrätten. I detta fall, som avsåg en överfallsvåldtäkt av tre män, hade den åtalade gärningsmannen (de två andra gärningsmännen hade dömts tidigare) erkänt att han tillsammans och i samråd med de tidigare dömda genom våld tvingat målsäganden till vaginalt samlag. Flickan kände dem inte men de hade stött ihop på en restaurang tidigare under kvällen. Domstolen framhöll som skäl för rubriceringen att gärningen skett i samråd. Våldet bestod i att gärningsmännen dragit omkull målsäganden, tagit av henne kläderna och hållit fast henne. Tingsrätten konstaterade i domskälen att den tilltalade deltagit aktivt i hela

övergreppet och att hans uppsåt måste anses omfatta hela övergreppet. Brottet ansågs grovt på grund av att alla tre hade förgripit sig på målsäganden och att den som haft samlag med henne efter den andre utnyttjat den respektive förres våld och hot mot henne samt att alla tre utnyttjat det förhållandet att målsäganden dels var onykter vid tillfället, dels att hon trots motstånd var helt försvarslös.

Även i ytterligare två fall med flera gärningsmän hade åklagaren åtalat för grovt brott. Tingsrätten bedömde dessa som brott av normalgraden eftersom det inte visats att övergreppen varit ett resultat av samråd mellan gärningsmännen. Särskilt det ena kan tyckas anmärkningsvärt. Målsäganden var endast 15 år. Tingsrätten ansåg dock inte att enbart hennes ålder kunde läggas till grund för att bedöma våldtäkterna som grova. Flickan hade på ett fartyg utsatts för ett flertal våldtäkter av tre okända män; när den ena var ”klar” hade han lämnat hytten och ”överlåtitt” flickan åt nästa man.

Slutligen finns i materialet en dom angående ett våldtäktsförsök med två gärningsmän. En kvinna hade utsatts för våldtäktsförsök av två män efter resa med en s.k. svarttaxi. Åklagaren gjorde i stämningsansökan mot en av männen gällande att denne tillsammans och i samförstånd med en annan man genom våld försökt tvinga kvinnan till samlag. Våldet hade enligt åtalet bestått i att männen hade hållit fast målsäganden på marken medan de försökt dra av henne kläderna för att genomföra samlaget. Tingsrätten berörde inte frågan om gärningen skulle rubriceras som grovt brott i sina domskäl

Kommittén menar att ett brott som regel bör bedömas som grovt om det är flera gärningsmän som genomfört sexuella handlingar med offret, oavsett om brottet har planerats och således varit utfört i samråd eller om det varit ett brott utfört i ”stundens ingivelse”. Det förhållandet att flera gärningsmän gemensamt angriper offret sexuellt måste vara utomordentligt skrämmande. Gärningen bör medföra att offret inte bara uppfattar en totalt hjälplöshet utan också en ytterst stark integritetskränkning.³⁰

Om fler än en gärningsman tillsammans genomför en våldtäkt på det sättet att en person utövar ett allvarligt hot eller våld samtidigt som en annan person genomför den sexuella handlingen med offret bör bägge många gånger anses *ha visat en särskild hänsynslöshet*. Genom sin blotta närvaro och genom att istället för att komma till undsättning hota eller utöva annat tvång bör anses att denne gärningsman förstärkt det allvarliga hot ett offer i en sådan situation är utsatt för. En sådan gärningsman bör därför uppenbarligen många gånger dömas för medhjälp till grov våldtäkt. Den som genomför den sexuella handlingen

³⁰ Jfr RH 1995:26.

genom att utnyttja en situation som framstått som omedelbart hotande för offret på detta sätt bör följaktligen många gånger dömas för grov våldtäkt. Det kan också tänkas att gärningsmännen i ett sådant fall kan dömas för grovt brott under återopande att de *utnyttjat offrets särskilt utsatta situation*.

Kommitténs överväganden när det gäller underlåtenhet att avslöja sexualbrott eller att bistå den som utsätts för sådant brott finns i avsnitt 9.2.

Kvinnovåldskommissionen påtalade att det fanns tecken på att domstolarna ser mildare på en gärning på grund av att parterna har eller har haft en nära relation, och att det skulle utgöra en slags dold ”straffvärdefaktor”.³¹

Det påståendet bekräftas inte genom kommitténs egen praxisundersökning. Det förhållandet att parterna har eller har haft ett förhållande påverkar alltså inte domstolarnas bedömning av en våldtäkt. Det finns emellertid fall där domstolen förklarar att detta är en försvårande omständighet.

Kvinnovåldskommissionen menade vidare att det fanns en bristande förståelse för den s.k. normaliseringsprocessen och dess effekter hos domstolarna. Praxisundersökningen ger inte tillräckligt underlag för kommittén att bedöma om detta påstående är riktigt.

Kommittén vill i detta sammanhang understryka att de uttalanden som både departementschefen och Justitieutskottet gjorde i anslutning till reformen av 6 kapitlet brottsbalken år 1984 om vilken betydelse parternas eventuella förhållanden kan ha för den rättsliga bedömningen av en gärning är lika aktuella i dag. Kommittén har redogjort för dem i avsnitt 5.1.2.

6.1.7 Straffskalor

Kommitténs bedömning: Straffskalorna bör inte ändras. För våldtäkt bör alltså straffet vara fängelse i lägst två och högst sex år. Och för grov våldtäkt bör straffet vara fängelse i lägst fyra och högst tio år.

Straffskalan för våldtäkt bör inte ändras. Det föreskrivna straffet bör alltså för våldtäkt av normalgraden fortfarande vara fängelse lägst två och högst sex år. Den straffskalan får anses vara väl avvägd. Det

³¹ SOU 1995:60 s. 315.

genomsnittliga straffet för en enskild våldtäkt är två år och nio månader enligt kommitténs praxisundersökning.

För grov våldtäkt bör det också fortsättningsvis vara fängelse lägst fyra och högst tio år.

Straffskalan är vid en jämförelse med andra brott i brottsbalken förhållandevis sträng. Dessutom innebär förslaget en utvidgning av det straffbara området för våldtäkt. Det skulle vidare medföra att brotten i större utsträckning kommer att bedömas som grova. I praktiken medför därför förslaget en straffskärpning för vissa handlingar, som tidigare omfattats av t.ex. de nuvarande 2 § sexuellt tvång eller 3 § sexuellt utnyttjande.

6.2 Utgångspunkter för en ny bestämmelse om sexuellt tvång

Kommittén har i det föregående redovisat sina överväganden angående en ny bestämmelse om våldtäkt. Kommittén diskuterar i detta avsnitt en ny bestämmelse om sexuell tvång.

Som framgår av avsnitt 6.1.2 bör enligt kommitténs mening straffansvar för våldtäkt reserveras för sexuella handlingar som är allvarligt kränkande. I en tänkt ny våldtäktsbestämmelse bör regleras för det första det fallet att gärningsmannen har tilltvingat sig den sexuella handlingen genom hot eller våld och för det andra det fallet att gärningsmannen har tilltvingat sig den sexuella handlingen genom att utnyttja att offret inte har förmåga att värja sig på grund av vissa närmare angivna omständigheter.

För att en handling skall bedömas som våldtäkt enligt gällande rätt krävs att tvånget och den framtvingade sexuella handlingen ha varit av visst slag. Om så inte har varit fallet kan handlingen under vissa förutsättningar bedömas som sexuellt tvång (6 kap. 2 § BrB). Brottet sexuellt tvång är alltså subsidiärt i förhållande till våldtäktsbrottet.

En ny bestämmelse om våldtäkt enligt kommitténs överväganden innebär en utvidgning av det straffbara området. Frågan är om det vid sådant förhållande alljämt finns ett utrymme för en subsidiär bestämmelse motsvarande den nuvarande bestämmelsen om sexuellt tvång.

6.2.1 Det finns ett behov av en bestämmelse som är subsidiär i förhållande till den om våldtäkt

Kommitténs bedömning: Även i en ny reglering bör det finnas en bestämmelse som är subsidiär i förhållande till bestämmelsen om våldtäkt i det fall gärningsmannen med olaga tvång tvingar en annan person till en allvarligt kränkande sexuell handling. Bestämmelsen bör omfatta de fall då gärningsmannen med olaga tvång har framtvingat en sexuell handling som är kränkande, men inte så allvarligt kränkande att ansvar för våldtäkt kan komma ifråga. Brottet bör rubriceras som sexuellt tvång.

För våldtäkt döms enligt gällande rätt den som genom våld eller genom hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara tvingar någon annan till samlag eller till annat sexuellt umgänge, om handlingen med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med påtvingat samlag (6 kap. 1 § BrB).

Om tvånget eller den framtvingade sexuella handlingen inte är sådan som anges i våldtäktsparagrafen kan under vissa förutsättningar gärningen bestraffas som sexuellt tvång (6 kap. 2 § BrB). För sexuellt tvång döms nämligen den som, i annat fall än som avses i 1 §, genom olaga tvång förmår någon till sexuellt umgänge.

Den förut diskuterade bestämmelsen om våldtäkt medför som framgått i avsnittet därom en utvidgning i förhållande till gällande rätt. Bestämmelsen bygger i allt väsentligt på den nu gällande bestämmelsen om våldtäkt. Straffansvarsområdet, för den som med tvång tilltvingar sig en sexuell handling utvidgas dock om uttrycket sexuellt umgänge byts mot sexuell handling och det s.k. råntvånget byts mot olaga tvång, dvs. ett tvång av samma grad som det som föreskrivs i nuvarande sexuellt tvång.

Tillämpningsområdet för 6 kap. 2 § BrB är numera rätt begränsat. Bestämmelsen tillämpades redan före ändringen av bestämmelsen om våldtäkt år 1998 relativt sällan.

BRÅ har tagit fram statistik för kommitténs räkning över lagföringar efter lagrum för åren 1992 till och med 1997 (se avsnitt 3.1). Av den framgår att ca 20 tingsrättsdomar per år avser sexuellt tvång. För grovt sexuellt tvång enligt 6 kap. 2 § andra stycket BrB finns ca fyra lagföringar per år under åren 1993 (det år då bestämmelsen om grovt brott infördes) till och med 1997. Antalet lagföringar för sexuellt tvång har under perioden stadigt gått ned. BRÅ har utöver denna statistik uppgett till kommittén att år 1998 avsåg endast 15 lagföringar detta brott.

Denna bild bekräftas i kommitténs praxisundersökning. I den ingår endast åtta domslut på sexuellt tvång. Det finns också två fall där åklagaren i stämningsansökan gjorde gällande att den tilltalade hade gjort sig skyldig till våldtäkt eller, alternativt, sexuellt tvång. Domstolarna bedömde i de fallen utan någon närmare motivering gärningarna som våldtäkt.

Trots att bestämmelsen om sexuellt tvång sålunda endast i mindre utsträckning tillämpas i gällande rätt finns det, enligt kommitténs mening, ett behov av en bestämmelse som är subsidiär i förhållande till bestämmelsen om våldtäkt. Behovet gör sig gällande även med en sådan reglering av straffansvaret för våldtäkt enligt vad som nyss har sagts.

En sådan bestämmelse bör reglera de fall då gärningsmannen med olaga tvång har framtingat en sexuell handling som är kränkande, men inte så allvarligt kränkande att ansvar för våldtäkt kan komma ifråga. Brottet bör rubriceras som sexuellt tvång och i brottsbeskrivningen bör det föreskrivas straffansvar för den som tvingar en annan person att företa eller tåla en sexuell handling.

Att en gärningsman tvingar sitt offer att tåla en sexuell handling kan exempelvis bestå i att han håller fast en kvinna, för in sin hand under kvinnans kläder och därefter ett finger i hennes könsorgan. Ett annat exempel på en situation som även fortsättningsvis bör kunna omfattas av bestämmelsen om sexuellt tvång är att gärningsmannen med tvång förmår en kvinna att onanera åt honom. Omständigheterna i det enskilda fallet får avgöra om handlingen varit allvarligt kränkande eller inte.

I likhet med vad som i dag gäller beträffande sexuellt tvång behöver gärningsmannen inte själv ha utfört någon sexualhandling. Det kan alltså vara så att de som utför den sexuella handlingen är tvingade till detta.

Som närmare har utvecklats i avsnitt 6.1.1 avses med sexuell handling i allt väsentligt vad som i dag benämns som sexuellt umgänge. Även en viss utvidgning är avsedd då också handlingar som inte innefattar en fysisk varaktigt beröring bör kunna omfattas av uttrycket sexuell handling. För en sådan bedömning bör det krävas att handlingen har haft en påtaglig sexuell prägel och att den har varit ägnat att kränka offrets sexuella integritet. Andra förhållanden, såsom att den har ägt rum vid ett upprepat antal tillfällen, bör också vägas in.

Om gärningsmannen genom tvång har genomfört en sexuell handling som inte uppfyller kraven på sexuellt umgänge kan han, enligt gällande rätt, inte dömas för våldtäkt eller sexuellt tvång. I vissa fall kan hans handlande däremot bedömas som sexuellt ofredande enligt 6 kap. 7 § tredje stycket BrB. En sådan gärning måste ses som ett

allvarligare brott än typfallet av sexuellt ofredande och bör därför vara straffbar som sexuellt tvång enligt en ny bestämmelse.

Utanför det straffbara området bör falla situationer då någon utan att använda olaga tvång otillbörligt förmår en annan person att medverka i en sexuell handling genom t.ex. övertalning eller vilseledande. Också erbjudandet av en förmån eller en belöning bör falla utanför. Att sådana handlingar som nu beskrivits under vissa omständigheter kan vara straffbara som sexuellt utnyttjande eller köp av sexuell tjänst återkommer kommittén till.

Det kan vidare förekomma fall där mannen visserligen har varit medveten om att kvinnan inte önskade genomföra en sexuell handling, men där en sådan ändå kommit till stånd utan att mannen använt sig av tvång. Som ett exempel på en sådan situation kan följande fall anges.³² En ung kvinna besökte några besättningsmän på ett fartyg och deltog i en fest med ganska mycket alkohol. När det blev dags att bryta upp hade kvinnan ingen lust att lämna båten. Hon erbjöds att sova över på en väggfast brits i hytten hos en av besättningsmännen. När hon och besättningsmannen kommit in i hytten lade hon sig i stället i sängen, trots protester från mannen. Han lade sig bredvid henne och började göra närmanden, vilket kvinnan till en början tillät. Men hon ville inte ha samlag och sade efter en stund till honom att sluta. Mannen slutade emellertid inte utan genomförde ett samlag med kvinnan, utan att använda sig av vare sig våld eller hot. Att samlag kommit till stånd förklarade kvinnan efteråt med att ”han var tjugig” och ”hon orkade inte bråka”.

Att det inte sällan förekommer situationer där ett sexuellt umgänge kan vara frivilligt även om den ena inte direkt har samtyckt till det framgår av den i 5.1.2 nämnda undersökningen *Sex i Sverige 1996* (Folkhälsoinstitutet). Av de tillfrågade kvinnorna hade drygt var fjärde kvinna vid åtminstone något tillfälle ”ställt upp” och deltagit i sexuella aktiviteter de inte önskade utan att de för den skull varit tvingade därtill.

I situationer av detta slag har enligt gällande rätt inte, ens om mannen uppfattat att kvinnan ställde sig kallsinnig eller direkt motvillig till samlag, någon straffbar handling förekommit. Enligt kommitténs uppfattning bör detta gälla även i fortsättningen när det gäller vuxna personer.

³² 1977 års sexualbrottskommitté *Våldtäkt och andra sexuella övergrepp* (SOU 1982:61) s. 74.

6.2.2 Straffskalor

Kommitténs bedömning: Straffskalan bör vara fängelse i högst fyra år. Någon särskild bestämmelse med straffansvar för grovt sexuellt tvång bör inte införas.

Som kommittén har redogjort för bör allvarligt kränkande sexuella handlingar bedömas som våldtäkt. Med en sådan systematik finns det enligt kommitténs mening inte något utrymme för en bestämmelse med straffansvar för grovt sexuellt tvång. I vissa fall bör dock brottets straffvärde kunna motivera en straffskala i nivå med vad som för närvarande gäller beträffande grovt sexuellt tvång. Det gäller t.ex. övergrepp som har skett vid upprepade tillfällen under en längre tid. Det föreskrivna straffet bör alltså var fängelse i högst fyra år.

6.3 Utgångspunkter för en ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande

Kommitténs bedömning: Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande bör skydda den som står i en beroendeställning till gärningsmannen, lider av en psykisk störning eller i annat fall än som omfattas av en ny våldtäktsbestämmelse inte har förmåga att värja sig. Den bör också omfatta ett ovillkorligt skydd för ungdomar mellan 15 och 18 år mot sexuella handlingar från vuxna som har ett särskilt ansvar för dem.

Kommittén har utförligt redogjort för skälen för att sexuella övergrepp mot bl.a. berusade personer bör rubriceras som våldtäkt och inte som sexuellt utnyttjande. En viss del av bestämmelsen om sexuellt utnyttjande i 6 kap. 3 § BrB bör därför brytas ut och föras till bestämmelsen om våldtäkt. I en ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande bör inte heller uttrycken vanmakt eller hjälplöst tillstånd användas. Jämför vad som sagts i avsnitt 6.1.4.

I en bestämmelse om sexuellt utnyttjande bör i övrigt regleras de situationer där någon utnyttjar en annan persons beroendeställning eller en annan persons psykiska störning.

Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av underårig i 6 kap. 4 § BrB ger ett särskilt skydd för den som inte har fyllt 18 år mot att utsättas för vissa sexuella övergrepp. I en ny reglering om sexuellt utnyttjande bör tas upp skyddet för dem som fyllt 15 men inte 18 år. Till den del

bestämmelsen i nuvarande 4 § avser brott mot barn under 15 år bör i enlighet med den systematik som kommittén förordar skyddet regleras i en särskild bestämmelse. Kommittén återkommer till sexualbrott mot barn i kapitel 7.

Straffansvaret bör omfatta sexuella handlingar. Sådana handlingar bör motsvara i allt väsentligt vad som avses med uttrycket sexuellt umgänge. Det gäller alltså i enlighet med vad kommittén tidigare har anfört samlag, samlagsliknande handlingar eller andra handlingar som har en påtaglig sexuell prägel och som innebär en kränkning av offrets sexuella integritet. Vad som enligt kommitténs bedömning bör omfattas av uttrycket sexuella handlingar har beskrivits utförligt i avsnitt 6.1.1.

Medlet för genomförandet bör alltså vara ett utnyttjande och handlingen en sexuell handling.

6.3.1 Innebörden av bestämmelsen i gällande rätt

Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande finns i 3 §. Brottet är som tidigare redovisats inte subsidiärt i förhållande till vare sig våldtäkt eller sexuellt tvång. Sexuellt utnyttjande har en annorlunda brottskonstruktion och syftar till ett annat skydd än vad som är fallet med de två tidigare sexualbrotten.

Bestämmelsen reglerar utnyttjanden i tre fall. Den som förmår någon annan till sexuellt umgänge genom att allvarligt missbruka hans eller hennes beroendeställning skall dömas för sexuellt utnyttjande. Detsamma gäller den som har sexuellt umgänge med någon annan genom att otillbörligt utnyttja att den personen befinner sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd eller den som lider av en psykiskt störning.

För straffbarhet i det första fallet är det inte tillräckligt att offret är underordnad gärningsmannen; han eller hon måste alltså stå i en beroendeställning till gärningsmannen. Beroendeställningen behöver inte vara direkt men måste innebära ett allvarligt tryck på offret. I t.ex. anställningsförhållanden, en på kriminalvårdsanstalt intagen persons förhållande till styresmannen eller en betygsättande klassföreståndares förhållande till en ung elev kan beroendeställningen vara sådan att straffansvar kan komma ifråga.

I detta fall förutsätts det vidare att det är gärningsmannen som har förmått den andra personen till det sexuella umgänget.

Det andra fallet kriminaliserar att någon har sexuellt umgänge med en annan person genom att otillbörligt utnyttja att han eller hon befinner sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd. Att ha sexuellt umgänge med en redlost berusad person eller någon som är kraftigt

narkotikapåverkad och som inte kan uppfatta situationen anses normalt som sexuellt utnyttjande. Att den utnyttjade är sjuk eller sover och därför inte har förmågan att värja sig eller ens uppfatta närmandenas sexuella innebörd är också exempel på "hjälpöst tillstånd".

Det tredje fallet är att någon har sexuellt umgänge med en annan person genom att otillbörligt utnyttja att han eller hon lider av en psykisk störning. Det otillbörliga består i att gärningsmannen utnyttjar just det psykiska tillståndet. I förarbetena har understrukits att också psykiskt sjuka människor har rätt till ett sexualliv. Eftersom de emellertid kan ha särskilda svårigheter att värja sin personliga och sexuella integritet finns det ett behov av kriminalisering av det nu aktuella slaget. Även tillfälliga tillstånd kan vara av den arten att de måste bedömas som en psykisk störning.

Utnyttjandet skall i de två sist redovisade fallen – när offret varit i vanmakt eller annat hjälpöst tillstånd eller när offret lider av en psykisk störning – alltså vara otillbörligt. Gärningsmannen behöver emellertid inte ha förmått offret till det sexuella umgänget för att straffbarhet skall föreligga. Ett otillbörligt utnyttjande kan föreligga även om det är offret själv som har tagit initiativ till det sexuella umgänget. Det skall dock föreligga ett orsakssamband mellan tillståndet och offrets deltagande i sexualhandlingen. Prövningen av om gärningsmannens handlande är otillbörligt skall vila på en objektiv bedömning. Gärningsmannens uppsåt behöver endast avse de faktiska omständigheterna som enligt en objektiv bedömning gör utnyttjandet otillbörligt.

6.3.2 När någon i en beroendeställning utnyttjas

Kommitténs bedömning: Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av den som befinner sig i en beroendeställning till gärningsmannen bör i allt väsentligt vara oförändrad i sak. För straffansvar bör det emellertid inte längre förutsättas att gärningsmannen har förmått den andra personen till den sexuella handlingen eller att det har varit frågan om ett allvarligt missbruk av dennes beroendeställning.

Åtal för sexuellt utnyttjande såvitt avser det fall att någon allvarligt har missbrukat en annan persons beroendeställning är rätt sällsynta. I kommitténs praxisundersökning finns inte någon dom som gäller ett sådant sexuellt utnyttjande.

Kriminaliseringen bör trots detta behållas i allt väsentligt enligt de grunder som nu gäller. Kommittén menar att övervägandena bakom

kriminaliseringen, som redovisats i det förra avsnittet, fortfarande äger sin giltighet.

Någon ändrad innebörd av vad som avses med beroendeställning enligt gällande rätt bör inte göras. Således bör även fortsättningsvis med beroendeställning avses att offret står under ett starkt tryck eller en press i förhållande till gärningsmannen.³³ De omständigheter som grundar beroendeställningen kan vara yttre och tydliga, dvs. grundade på en formell ställning eller liknande. Som ett exempel på när den nuvarande bestämmelsen många gånger kan bli tillämplig har angetts det fallet att en lärare eller någon med en liknande anknytning till skolan inleder ett sexuellt förhållande med någon av sina elever vid den skola han eller hon är verksam.³⁴

På motsvarande sätt som i gällande rätt bör arten av beroendeställning ha betydelse för bedömningen. Vilken sorts förhållande offret och gärningsmannen hade innan det sexuella umgänget inleddes liksom vilka positioner de då innehade bör också fortsättningsvis vägas in i bedömningen om det har förelegat en beroendeställning. Vidare bör det beaktas om det föreligger en åldersskillnad mellan parterna.

Att åldersskillnaden mellan parterna är stor bör inte heller i fortsättningen ensamt vara avgörande för bedömningen. Ungdomar når sin sexuella självbestämmanderätt vid 15 års ålder och anses därefter i princip kapabla att själva avgöra med vem eller vilka liksom på vilket sätt de vill ha ett sexuellt samliv. Om t.ex. en 17-åring har ett förhållande med en lärare behöver det således inte innebära att motparten har utnyttjat en beroendeställning eller att det ens har förelegat en beroendeställning. Det bör inte göras några överväganden av huruvida förhållandet är ”märkligt” eller ”omoraliskt”. Det får göras en helhetsbedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet.

Det finns också andra typer av beroendeställningar som i likhet med gällande ordning kan aktualiseras i sammanhanget. Kommittén återkommer i författningskommentaren till några ytterligare exempel.

Av det sagda följer att den nuvarande regleringen enligt kommitténs mening i allt väsentligt bör föras vidare till ett reviderat 6 kapitlet. Några smärre förändringar bör dock äga rum.

För straffansvar förutsätts nu att gärningsmannen har *förmått* den andra personen till den sexuella handlingen. Dessutom skall det ha varit frågan om ett *allvarligt* missbruk av en beroende ställning.

Det bör enligt kommitténs mening inte längre vara ett krav att gärningsmannen har *förmått* den andra personen till en sexuell handling. Straffansvar bör alltså kunna komma ifråga oavsett vem som

³³ Brottsbalkskommentaren s. 6:19 f.

³⁴ Prop. 1983/84:105 s. 25 f.

tagit initiativet till det sexuella umgänget. Att genomföra en sexuell handling med en annan och därigenom utnyttja att denna person befinner sig i en beroendeställning är enligt kommittén i alla sådana situationer klandervärd och bör vara kriminaliserat. Självfallet skall det fortfarande krävas ett orsakssamband mellan beroendeställningen och offrets deltagande i sexualhandlingen för att gärningen skall vara straffbar som ett sexuellt utnyttjande.

För straffansvar föreskrivs det alltså för närvarande att gärningsmannen har *allvarligt* missbrukat offrets beroende ställning. Avsikten har varit att sälla bort frivilliga förhållanden eller sådana som saknade otillbörliga inslag. Enligt kommitténs mening har man dock redan genom kravet på missbruk och utnyttjande avskilt de situationer där förhållandet varit frivilligt. Om det har konstaterats att det föreligger ett utnyttjande eller ett missbruk av en annan person beroendeställning bör det därför inte därutöver undersökas huruvida utnyttjandet varit otillbörligt eller om den varit allvarligt. Bestämningen ”allvarligt” bör därför utgå. Avsikten är dock inte någon ändring i sak.

6.3.3 När någon som lider av en psykisk störning utnyttjas

Kommitténs bedömning: Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av den som lider av en psykisk störning bör i allt väsentligt vara oförändrad i sak. Straffansvaret bör emellertid inte längre förutsätta att utnyttjandet varit otillbörligt.

Åtal för sexuellt utnyttjande enligt den nuvarande bestämmelsen i 3 § såvitt avser det fall att någon otillbörligt har utnyttjat att den andra personen lider av en psykisk störning är också relativt sällsynta. I kommitténs praxisundersökning finns det inte heller någon dom där man dömt för ett sådant sexuellt utnyttjande.

Kriminaliseringen bör trots detta behållas i allt väsentligt enligt de grunder som nu gäller. Kommittén menar att övervägandena bakom kriminaliseringen fortfarande har goda skäl för sig; även om de som är allvarligt psykiskt sjuka precis som andra människor har rätt till ett sexualliv har de på grund av sin sjukdom eller störning särskilda svårigheter att värja sin personliga och sexuella integritet. Därför finns det ett behov av en kriminalisering.³⁵

³⁵ Jfr prop. 1983/84:105 s. 26 och prop. 1991/92:35 s. 19.

Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande i denna del ändrades den 1 juli 1992.³⁶ Då slopades kravet på att gärningsmannen skulle ha förmått den psykiskt sjuka personen att ha ett sexuellt umgänge.

Den ändringen föranleddes av rättsfallet NJA 1988 s. 279. Målet handlade om en man som var åtalad för sexuellt utnyttjande. Han hade vid flera tillfällen haft samlag med en psykiskt sjuk kvinna som var intagen på en psykiatrisk klinik där han tjänstgjorde som förste skötare.

Högsta domstolen förklarade att uttrycket förmå med hänsyn till legalitetsprincipen inte kunde ges annan innebörd än att däri ligger ett krav på åtminstone något mått av aktivitet i form av fysisk eller psykisk påverkan. Av utredningen hade framkommit att det var kvinnans önskan att ha samlag med skötaren och att det var hon som hade tagit initiativ till dem och varit aktiv för att de skulle bli av. Vårdaren kunde därför inte anses ha förmått kvinnan till det sexuella umgänget. Han frikändes.

Vidare ersattes år 1992 uttrycket ”är psykiskt sjuk eller psykiskt utvecklingsstörd” av ”lider av en psykisk störning”. Den ändringen var en följd av att det infördes en ny terminologi om psykiska sjukdomar i andra författningar.³⁷ Avsikten var inte att uttrycket ”psykisk störning” skulle få någon annan innebörd än i andra författningar. Såväl långvariga som tillfälliga tillstånd kan vara av den arten att de måste bedömas som en psykisk störning.

Enligt gällande rätt förutsätts det alltså inte att gärningsmannen har förmått den psykiskt störda till ett sexuellt umgänge. Detta bör i enlighet med vad som sålunda redan gäller samt med vad sagts nyss om utnyttjanden av den som befinner sig i en beroendeställning ovan också gälla fortsättningsvis. Ett utnyttjande bör således anses föreligga även om det är offret själv som har tagit initiativ till det sexuella umgänget. För straffansvar måste det dock föreligga ett orsakssamband mellan tillståndet och offrets deltagande i sexualhandlingen. Beträffande kommitténs skäl för att det inte har ansetts nödvändigt att behålla kravet på otillbörlighet hänvisas till förra avsnitt.

³⁶ Prop. 1991/92:35, bet. 1991/92:JuU7, rskr. 1991/92:159, SFS 1992:147.

³⁷ Prop. 1991/92:35 s. 24.

6.3.4 När någon som inte har förmågan att värja sig utnyttjas

Kommitténs bedömning: Den som genomför en sexuell handling med en annan person och därigenom utnyttjar att personen i ett annat fall än som bör omfattas av en ny bestämmelse om våldtäkt inte har förmåga att värja sig bör dömas enligt en ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande.

Enligt kommitténs överväganden i avsnitt 6.1.4 bör straffansvaret för våldtäkt omfatta också det fall när en gärningsman tilltvingar sig en allvarligt kränkande sexuell handling med en annan person genom att utnyttja att denna person inte har förmåga att värja sig på grund av berusning eller ett liknande tillstånd eller den hotfulla situation han eller hon befinner sig i. En ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande bör omfatta den situationen att någon annars har utnyttjat en annan persons bristande förmåga att värja sig.

En förutsättning för våldtäktsansvaret enligt den av kommittén förordade bestämmelsen är att den sexuella handlingen är allvarligt kränkande. Detta krav bör inte ställas upp i en ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande. Redan på grund härav kan det finnas situationer där gärningsmannen utnyttjat att offret på grund av berusning inte har kunna värja sig men där förutsättningarna för våldtäktsansvar inte är uppfyllda. En sådan situation kan vara att någon t.ex. förmått en mycket berusad person att onanera åt honom utan att det har förelegat andra kränkande omständigheter. Även om det är frågan om ett samlag, som under förhållanden som nu diskuteras i och för sig är mer kränkande än många andra sexuella handlingar, kan det också med hänsyn till omständigheterna finnas fall där gärningen bör bedömas som sexuellt utnyttjande och inte som våldtäkt.

Det stora reformbehovet beträffande bestämmelsen om våldtäkt har bedömts föreligga främst där det kan bero på tillfälligheter om det är gärningsmannen som orsakat ett tillstånd eller endast utnyttjat det-samma. Omständigheterna som konstituerat offrets bristande förmåga att värja sig bör normalt vara knutna till gärningstillfället för att en gärning skall bedömas som våldtäkt. Kommittén har ansett att regleringen bör utformas så att framför allt offrets berusningsgrad eller påverkan av t.ex. andra droger inte får avgörande betydelse för den rättsliga bedömningen av en gärning.

För sexuellt utnyttjande bör således den dömas som utnyttjar den som på grund av andra omständigheter än dem som bör omfattas av bestämmelsen om våldtäkt inte har förmågan att värja sig. De situationer

som bör omfattas av bestämmelsen om våldtäkt bör som framgått av det nämnda avsnittet vara i första hand de där offret i vanliga fall har en förmåga att värja sig och att markera sin vilja. Det handlar alltså om situationer som redan påminner om en våldtäktssituation.

Sålunda bör en bestämmelse om sexuellt utnyttjande omfatta också situationer där offret mer varaktigt inte har förmågan att värja sig, och som därför inte har någon egentlig förmåga att bjuda motstånd. Det skulle kunna vara frågan om fall som också kan bedömas konstituera en beroendeställning; sjuka som vårdas på institution och som utnyttjas av en vårdare eller en elev som utnyttjas av den en lärare. En situation motsvarande den som omfattades av rättsfallet NJA 1996 s. 418 (refererat också i avsnitt 6.1.1) skulle emellertid vidare också kunna vara sådan att den omfattades av en ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande. Med den innebörd av uttrycket sexuell handling som kommittén har förespråkat skulle sådana aktiviteter som gärningsmannen i det rättsfallet hade ägnat sig åt kunna bedömas som sexuella handlingar. Om sådana handlingar innefattar en kränkning av den sovande personens sexuella integritet och gärningsmannens handlingar är sådana att de kan konstituera ett utnyttjande bör således kunna komma ifråga att tillämpa bestämmelsen om sexuellt utnyttjande. Om parterna i förväg överenskommit om sådana handlingar bör dock inte handlandet medföra straffansvar.

6.3.5 När ungdomar utnyttjas av vissa närstående

Kommitténs bedömning: Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande bör gälla brott som riktas mot den som har fyllt 15 år. Bestämmelsen bör dessutom innehålla ett absolut och utvidgat skydd för ungdomar som inte har fyllt 18 år mot att utnyttjas av vissa närstående eller andra vuxna med ett särskilt ansvar för dem. Det bör i ett sådant fall inte krävas någon prövning av om det i det enskilda fallet har förelegat ett utnyttjande av den unga personen.

I viss utsträckning bör alltså regleringen i den nuvarande 4 § om sexuellt utnyttjande av underårig flyttas till en ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande. En mindre utvidgning bör göras samtidigt.

Innebörden av bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av underårig

Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av underårig finns i nuvarande 4 §. En person som har sexuellt umgänge med någon som är under 18

år gör sig skyldig till det brottet om den underåriga är avkomling till eller står under fostran av honom eller henne eller för vars vård eller tillsyn han eller hon skall svara för på grund av en myndighets beslut. För samma brott döms den som i annat fall än de som tidigare har tagits upp i 6 kapitlet har sexuellt umgänge med ett barn under 15 år.

Bestämmelsen innehåller ett absolut förbud för vissa personer att ha sexuellt umgänge med underåriga som de har den särskilda relation till som anges i bestämmelsen. Personkretsen omfattar inte bara föräldrar samt mor- och farföräldrar, dvs. det fallet att den underåriga är avkomling till gärningsmannen. Den omfattar också andra som har anförtrotts rollen som vårdnadshavare och som ansvarar för barnets fostran. Avgörande är inte den rättsliga vårdnaden; förbudet träffar varje person som står i ett vårdnadsförhållande till barnet såsom en fosterförälder eller en person som lever tillsammans med en av barnets biologiska föräldrar och som barnet bor med. I det i avsnitt 6.1.1 redovisade rättsfallet NJA 1996 s. 461 hade t.ex. gärningsmannen under den tid som omfattades av åtalet varit gift med offrets mor och bott tillsammans med offret och hennes mor. Offret var under 18 år och ansågs ha stått under gärningsmannens fostran.

Personkretsen omfattar slutligen den som svarar för den underåriges vård eller tillsyn i en annan egenskap än som vårdnadshavare eller släkting. Sådana situationer kan föreligga t.ex. när en underårig omhändertagits med stöd av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård eller lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt. Förbudet enligt lagrummet mot sexuellt umgänge med underåriga gäller dem som har vård- eller tillsynsfunktioner på institutionen där den underåriga är intagen. Förbudet träffar dock också dem som i det enskilda fallet har tillsyn över en underårig, t.ex. en övervakare. För att bestämmelsen i nuvarande 4 § skall bli tillämplig förutsätts det att vården eller tillsynen inte är frivillig.

Bestämmelserna i 6 kap. 1–3 §§ brottsbalken gäller givetvis också för övergrepp mot dem som inte fyllt 18 år. Det har dock ansetts att skyddsbehovet är större för dem som inte fyllt 18 år, dvs. underåriga. Anledningen att bestämmelsen i 4 § infördes var risken att ungdomar utan att tvingas till det genom fysiskt eller psykiskt tvång skulle dras in i ett sexuellt förhållande som de inte är mogna för.³⁸ Om brottet förövas genom olaga tvång eller om gärningsmannen allvarligt missbrukat den underåriges beroendeställning eller om gärningen annars faller inom tillämpningsområdet för 3 §, har dock sagts att brottet borde bedömas

³⁸ Prop. 1983/84:105 s. 27.

som grovt.³⁹ Om gärningen innefattar sådant tvång till samlag eller annat jämförligt sexuellt umgänge som avses i 1 § skulle normalt dömas endast för grovt sexuellt utnyttjande av underårig. Undantaget är om gärningen skall bedömas som grov våldtäkt; i sådant fall skall endast bestämmelsen i 1 § tredje stycket tillämpas.

Skyddet för underåriga mot att utnyttjas sexuellt av vissa vuxna bör regleras på ett annat sätt

De situationer som för närvarande regleras enligt 4 § bör omfattas också av en ny reglering. Av kommitténs tidigare överväganden har framgått att samtliga sexuella övergrepp mot den som inte har fyllt 15 år bör regleras i särskilda bestämmelser. Kommittén har vidare klargjort att det finns vissa situationer i vilka ungdomar mellan 15 och 18 år behöver ett särskilt straffrättsligt skydd. Vad som sägs i den nuvarande 4 § första stycket första meningen om 15 till 18-åringar är ett sådant fall. Regleringen i den delen bör sålunda föras till en ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande.

Kommittén återkommer till övervägandena om regleringen beträffande barn i nästa kapitel. Vad som sägs i de fortsatta övervägandena rör alltså endast ungdomar mellan 15 och 18 år.

I samband med dessa överväganden om att föra över delar av regleringen i 4 § till den här diskuterade bestämmelsen har kommittén sett över bestämmelsens sakliga innehåll. Därvid har framkommit att bestämmelsen är både oklar och omodern i ett visst avseende.

Som tidigare beskrivits är det förenat med straffansvar för en person att ha sexuellt umgänge med någon som står under hans eller hennes fostran. Avgörande är alltså inte den rättsliga vårdnaden; förbudet träffar varje person som står i ett vårdnadsförhållande till barnet, dvs. även faktisk vårdnad. Förbudet träffar således t.ex. en fosterförälder eller en man som inte är barnets far men som modern sammanlever med och barnet bor hos.⁴⁰

Om en tonåring som stadigvarande bor hos sin pappa men utnyttjas sexuellt vid besök hos sin mamma av mammans nye sambo faller gärningen med all sannolikhet utanför tillämpningsområdet för bestämmelsen redan av det skäl att den unge inte anses bo tillsammans med gärningsmannen. Inte heller en pojkvän till en mamma eller s.k. särbo som utnyttjar hennes barn kan straffas enligt nämnda bestämmel-

³⁹ Brottsbalkskommentaren s. 6:28.

⁴⁰ Prop. 1983/84:105 s. 29 f.

se om gärningsmannen inte har deltagit i uppfostran eller annars utövat en faktiskt vårdnad.

Betydelsen av uttrycket "stå under fostran" har prövats av Högsta domstolen. I rättsfallet NJA 1987 s. 64 hade åtal ursprungligen väckts för grovt sexuellt utnyttjande av underårig. Den tilltalade hade under ett och ett halvt års tid vid ett flertal tillfällen haft sexuellt umgänge med en flicka. Hon var nio år när övergreppen inleddes. Det sexuella umgänget hade bestått i att den tilltalade hade berört och slickat flickan i underlivet, fört in sina fingrar i hennes slida och att han hade försökt ha ett analt och minst fem vaginala samlag med henne. Åklagaren hade gjort gällande att flickan stått under den tilltalades fostran. Brottet skulle enligt åklagaren anses som grovt eftersom den tilltalade under lång tid hade utnyttjat flickan sexuellt och därvid grovt missbrukat hennes beroendeställning.

Det var i målet klarlagt följande. Den tilltalade hade haft ett förhållande med målsägandens mamma kort innan målsäganden föddes. Det misstänktes först att han var flickans far, men det uteslöts genom blodprov. Tre år senare återupptog mamman och den tilltalade sin förbindelse och fick tillsammans en dotter. Hon var fyra år yngre än målsäganden. Målsägandens lillasyster kallade sålunda den tilltalade för pappa medan målsäganden kallade honom för hans förnamn. Samtliga hörda i målet, inklusive den tilltalade, var dock överens om att hon betraktade honom som sin pappa. Han gjorde å sin sida ingen skillnad på flickorna utan behandlade dem båda som sina döttrar. Han hjälpte dem med läxorna, läste för dem, lekte med dem och passade dem själv ibland. Han tog aktiv del i hemarbetet, städade och handlade mat. Under hela den tid de sexuella övergreppen pågick hade mamman och den tilltalade en relation. Den tilltalade vistades tre till fyra kvällar i målsägandens hem och sov då oftast över där. Den tilltalade var dock samtidigt gift med en annan kvinna, som han också hade barn med. Med den familjen bodde han övriga kvällar i veckan.

Tingsrätten dömde i enlighet med åtalet. Hovrätten och Högsta domstolen kom emellertid fram till att målsäganden inte kunde anses ha stått under den tilltalades fostran. Högsta domstolen förde resonemanget på följande sätt. Den tilltalade hade haft sin egentliga bostad hos sin hustru och deras barn. Han hade ingen nyckel till den lägenhet målsäganden bodde i och förvarade inga kläder där. Han kunde därför inte anses ha varit sammanboende med målsägandens mamma. Vidare menade Högsta domstolen att den tilltalade inte hade deltagit i frågor som rört målsägandens person, t.ex. beträffande hennes skolgång. Mamman hade således inte gett honom något inflytande i vårdnaden över målsäganden. På grund härav kunde inte den tilltalade heller på annan grund än samboende anses ha haft del i den faktiska

vårdsnaden om målsäganden. Således hade inte målsäganden stått under den tilltalades fostran. Gärningen kunde därför inte bedömas som sexuellt utnyttjande av underårig. I stället skulle den rubriceras som sexuellt umgänge enligt dåvarande 6 kap. 6 §⁴¹

Ett justitieråd instämde visserligen i att den tilltalade inte kunde anses ha varit sammanboende med målsägandens mamma men var därefter av annan uppfattning. Han menade att den exemplifiering som angetts i förarbetena i anslutning till begreppet stå under fostran inte kunde anses uttömmande. Han redogjorde därefter för de faktiska omständigheterna i målet, såsom gärningsmannens förbindelse till mamman, omvårdsnaden han haft om flickorna och hur både han och målsäganden betraktat varandra. Även om, såvitt framkommit, den tilltalade inte hade deltagit i beslut angående förhållanden som rörde målsägandens person, hade han ändå kommit att ingå i familjen på ett sätt som varit ägnat att skapa ett beroendeförhållande mellan honom och målsäganden. Sammantaget ansåg därför den skiljaktige ledamoten att omständigheterna varit sådana att den tilltalade gjort sig skyldig till sexuellt utnyttjande av underårig. Med hänsyn till den långa tid övergreppen pågått skulle brottet bedömas som grovt.

Kommitténs uppfattning är att ett sådant fall som det nu beskrivna bör omfattas av det särskilda skyddet för ungdomar i en ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande. Kommittén menar därför att personkretsen som omfattas av det absoluta förbudet mot att ha samlag eller genomföra sexuella handlingar med ungdomar bör utvidgas något.

Straffansvaret enligt en reviderad bestämmelse om sexuellt utnyttjande bör således omfatta inte bara den som genomför en sexuell handling med någon som har fyllt 15 men inte 18 år och som är avkomling till gärningsmannen eller för vars vård eller tillsyn gärningsmannen skall svara på grund av en myndighets beslut. Ansvaret bör omfatta också den som genomför sådana handlingar med någon som står under fostran av gärningsmannen *eller har ett liknande förhållande till* denne. Med detta bör enligt kommittén avses att gärningsmannen ingår i familjekretsen eller på ett annat liknande sätt stå barnet mycket nära. Det kan gälla t.ex. en ny partner till en förälder som ett barn bor med även om den nye partnern inte intar en fostrarroll eller har direkt ansvar för den underåriges uppfostran eller omvårdnad. Vidare bör t.ex. en ny partner till den av föräldrarna som barnet inte bor med kunna omfattas. Det bör inte krävas att gärningsmannen bor tillsammans med barnet eller att han eller hon har intagit en direkt fostrar-

⁴¹ Bestämmelsen som nu finns i 4 § första stycket andra meningen utgjorde tidigare en egen bestämmelse; brottet benämndes sexuellt umgänge med barn. Den fanns först i 6 § och sedan i 5 §. Någon gradindelning fanns inte.

roll. Det bör dock förutsättas att gärningsmannen på något sätt uppträder som en i familjen och att han eller hon intar en särställning till den underårige. En vuxen som på detta sätt ingår i familjen får inte sällan en speciell betydelse för barnet, särskilt om barnet inte är så gammalt när det börjar lära känna den vuxne. Genom att vara en partner till föräldern blir det svårare för barnet att värja sig och barnet får svårare att avslöja eventuella övergrepp. Förhållandet mellan den underårige och den vuxna personen utgör en slags beroendeställning.

Sammanfattningsvis anser alltså kommittén att bestämmelsen bör omfatta också ett absolut skydd för ungdomar mot sexuella närmanden från sådana vuxna som har en liknande ställning som fostrare, dvs. i första hand nya partners till föräldrar. Kommittén har övervägt om ytterligare personer bör inordnas i denna krets.

De som utsätter barn och ungdomar för sexuella övergrepp finns bland alla åldersgrupper, klasser och yrkeskategorier. De förekommer också bland sådana personer som arbetar med barn och ungdomar.⁴² Det kan antas att det inte är ovanligt att förhållandet mellan en tonåring och t.ex. en idrottsledare eller fritidsledare bygger på tillit och stundtals beundran från den unge och att de därför kan utvecklas till ett slags beroendeförhållande. För en 15-åring som t.ex. tränar fotboll flera gånger i veckan kan det säkerligen många gånger uppfattas som viktigare att göra tränaren till lags än föräldrarna.

Sett ur denna synvinkel kan man anse att andra grupper såsom fritidsledare och idrottsledare bör omfattas av den särskilda personkretsen.

Vad som nu diskuteras är dock ett särskilt skydd för ungdomar som har nått sin sexuella självbestämmanderätt. Med hänsyn därtill kan det ifrågasättas om det är lämpligt att utvidga kriminaliseringen till de nu diskuterade personerna. Åberopandet av skyddet för ungdomars sexuella integritet kan leda till en alltför långtgående inskränkning av deras sexuella självbestämmanderätt.

Dessutom bör redan bestämmelsen om sexuellt utnyttjande såvitt avser utnyttjanden av en annan persons beroendeställning ge ett tillräckligt skydd. Om en tonåring till sin tränare eller sin fritidsledare befinner sig i en beroendeställning och tränaren/ledaren genom att t.ex. ha samlag med tonåringen utnyttjar just detta förhållande kan han eller hon således ådra sig ansvar för sexuellt utnyttjande enligt den bestämmelsen. En prövning av omständigheterna i det enskilda fallet får göras i enlighet med vad som generellt gäller för den bestämmelsen.

⁴² Se bl.a. Börje Svensson "101 pojkar" Rädde Barnen 1998 samt Carl-Göran Svedin och Kristina Back "Om barn som inte berättar" Rädde Barnen 1996. Se också avsnitt 3.2.2.

Kommittén finner alltså att någon ytterligare utvidgning inte bör föreslås.

6.3.6 Särskilt hänsynslösa fall bör bedömas som grovt brott

Kommitténs bedömning: Den som har visat särskild hänsynslöshet bör dömas för grovt sexuellt utnyttjande. Brottet bör bedömas som grovt också om det har förövats av fler än en gärningsman.

Om den som har begått ett sexuellt utnyttjande har visat en särskild hänsynslöshet bör brottet anses som grovt. Detsamma gäller ett brott som har förövats av flera gärningsmän.

Om en gärningsman under lång tid har utnyttjat den som befinner sig i en beroendeställning eller är psykiskt sjuk, t.ex. en vårdare som under flera års tid har utnyttjat en gravt psykiskt störd person på den klinik han eller hon arbetar bör han eller hon anses ha visat särskild hänsynslöshet. Ett sexuellt utnyttjande som har skett under smärtsamma eller särskilt förnedrande former eller genom vilket gärningsmannen har utsatt offret för risken att smittats med t.ex. HIV bör också normalt kunna rubriceras som grovt brott.

På motsvarande sätt som för våldtäktsbrottet bör ett brott bedömas som grovt om det är flera, dvs. fler än en, gärningsmän som har begått gärningen. De överväganden som kommittén har gjort beträffande den kvalificerande omständigheten och våldtäktsbrottet har angetts i avsnitt 6.1.6 till vilket hänvisas.

Liksom tidigare bör prövningen av om brottet är grovt göras utifrån en objektiv bedömning av samtliga omständigheter. Det bör även fortsättningsvis vara gärningsmannens avsikter och hans eller hennes handlande som skall stå i centrum för helhetsbedömningen.

6.3.7 Straffskalor

Kommitténs bedömning: Straffskalan bör skärpas både för normalgraden av sexuellt utnyttjande och för grovt brott.

Kommittén menar att straffskalan för normalgraden bör vara fängelse högst fyra år. Det är en straffskärpning jämfört med vad som för närvarande gäller för normalgraden av sexuellt utnyttjande i 6 kap. 3 §

BrB, nämligen fängelse högst två år. Den främsta anledningen är att den nuvarande straffskalan ansetts för låg. Dessutom har sedan gammalt förfaranden som innefattar sexuellt utnyttjande från straffvärdesynpunkt behandlats likvärdiga med förfaranden som innefattar sexuellt tvång. Som kommittén redogjort för bör den nya bestämmelsen om sexuellt tvång ges en straffskala på fängelse högst fyra år. Detsamma bör därför gälla den nu diskuterade bestämmelsen.

Härtill kommer att kommittén anser att bestämmelsen i nuvarande 4 § första stycket första meningen med skydd för ungdomar mellan 15 och 18 år mot att bli sexuellt utnyttjande av vissa närstående och som har ett högre straffvärde än fängelse högst två år bör föras till bestämmelsen om sexuellt utnyttjande. För normalgraden av sexuellt utnyttjande av underårig enligt nu gällande 4 § första stycket är straffet just fängelse högst fyra år.

Straffskalan för grovt sexuellt utnyttjande bör vara fängelse minst två och högst sex år. Det är densamma som föreskrivs för våldtäkt av normalgraden, och som kommittén anser även fortsättningsvis bör gälla för det brottet. Visserligen är en sådan straffskala lägre jämförd med den i nuvarande 4 § andra stycket. Det är emellertid endast det särskilda skyddet för ungdomar mellan 15 och 18 år mot vissa utnyttjanden som föreslås bli flyttat till bestämmelsen om sexuellt utnyttjande. Straffskalan bör därför anses tillräcklig.

6.4 Utgångspunkter för en ny bestämmelse om sexuell kränkning

Kommittén har i det föregående redovisat sina överväganden angående nya bestämmelser om våldtäkt, sexuellt tvång och sexuellt utnyttjande. Kommittén diskuterar i detta avsnitt om den nu gällande bestämmelsen om blottning och annat anstötligt uppträdande (6 kap. 7 § tredje stycket BrB) bör få sin motsvarighet i en ny reglering och hur den i så fall bör utformas.

6.4.1 Det har riktats kritik mot den nuvarande bestämmelsen i 7 § tredje stycket

Den gällande straffbestämmelsen har kritiserats när det gäller dess tillämpning på yttranden med sexuell anspelning.

Bakgrunden är följande. Många anser att språkbruket, särskilt bland unga människor, på senare tid har blivit råare och att det numera är

mycket vanligt att könsord och andra förnedrande uttryck används. Den ökade användningen av sexuella uttryck i vardagsspråket beskrivs i debatten som att språkbruket blivit mer sexualiserat. Uppmärksamheten har riktats främst mot förekomsten av s.k. sexuella trakasserier och sexistiskt nedsättande språkbruk i skolmiljön. Det har därvid framförts oro för att särskilt unga flickor ofta utsätts för nedvärderande tillmälen med sexuell anspelning.

Högsta domstolen har i rättsfallet NJA 1997 s. 359 prövat hur vissa yttranden med uppenbart sexuell anspelning skall bedömas straffrättsligt. I direktiven anges att avgörandet ger anledning att utreda om bestämmelserna om kränkande uttalanden med sexuell anspelning är tillfredsställande utformade.

6.4.2 Den närmare innebörden av bestämmelsen i 7 § tredje stycket

För sexuellt ofredande döms den som blottar sig för annan på ett sätt som är ägnat att väcka anstöt eller som annars genom ord eller handling på ett uppenbart sedlighetssårande sätt uppträder anstötligt mot annan (6 kap. 7 § tredje stycket BrB).⁴³

Stycket behandlar dels exhibitionistiska beteenden, dels uppenbart sedlighetssårande uppträdanden mot annan. Bestämmelsen omfattar handlingar riktade mot såväl barn som vuxna.

När det gäller de försträmda beteendena krävs således för straffbarhet att någon blottar sig för annan på ett sätt som är ägnat att väcka anstöt.

Man har i lagtexten valt en s.k. objektiv norm, dvs. handlingen är att bedöma som anstötlig om den är ägnad att väcka anstöt hos annan. Det är alltså inte den som utsätts för handlingen som avgör om den är att anse som anstötlig. Ansvar kan komma i fråga även om inte denne känner sig kränkt och omvänt; det förhållandet att denne känner sig kränkt innebär inte nödvändigtvis att rekvisitet är uppfyllt.

Det finns inget krav på att handlingen skall ha en viss grad av offentlighet. En åtgärd kan därför falla under bestämmelsen även om den vidtas i enrum inför en enda person. Vid bedömningen måste dock hänsyn tas till situationen i dess helhet, bl.a. om den mot vilken åtgärden riktas frivilligt deltagit i sexuellt närmande mellan parterna.

Den andra gruppen omfattar dem som annars på ett uppenbart sedlighetssårande sätt uppträder anstötligt mot annan.

⁴³ Framställningen bygger i allt väsentligt på NJA II 1962 s. 186 f., Nils Jareborg, s. 235 f. och Brottsbalkskommentaren, s. 6:35 f.

Brottet kan utföras genom t.ex. beröring av en annan person. Det finns alltså inget krav på att den sexuella handlingen skall utgöra ett sorts sexuellt umgänge. I rättsfallet RH 1981:82 dömdes en man för att ha uppträtt anstötligt mot en 15-årig flicka genom att dels beröra hennes bröst, dels försöka dra ner blixtlåset i hennes byxor. Brottet kan även bestå i bl.a. sexuella åtbörder och anstötliga yttranden. Även här är den objektiva normen styrande, dvs. handlingen är att bedöma som anstötlig om den är ägnad att väcka anstöt hos annan. Men det krävs inte endast att handlingen är ägnad att väcka anstöt hos annan, utan även att den har en sedlighetssårande karaktär.

Med att handlingen skall företas på ett sedlighetssårande sätt avses sårande av den sexuella sedligheten. Eftersom lagtexten anger att handlingen skall företas på ett uppenbart sedlighetssårande sätt krävs det dessutom att den har en utpräglad grad av sedlighetssårande karaktär.

Lagstiftaren har överlämnat till domstolarna att, med ledning av gängse uppfattning, avgöra om en handling är att anse som uppenbart sedlighetssårande.

Vid domstolens bedömning av frågan om en viss handlingens egenskap av sedlighetssårande kan det vara av betydelse mot vem den företas. En och samma handling kan t.ex. anses sedlighetssårande om den företagits inför en minderårig, medan så inte behöver vara fallet om den företagits inför en vuxen. Uppfattningen om vad som är sedlighetssårande kan naturligen även växla med tids- och miljöförhållandena.

Genom kravet på att handlingens sedlighetssårande beskaffenhet skall vara av relativt utpräglad grad faller vissa handlingar utanför tillämpningsområdet.

Vissa ovälkomna sexuella närmanden mot vuxna personer, t.ex. att en man på gatan klappar en passerande kvinna på rygglutet eller smeker henne på kinden, bör enligt uttalanden i litteraturen inte bedömas som sexuellt ofredande utan som ofredande (4 kap. 7 § BrB).

Det har hävdats att om handlingen riktas mot en person som frivilligt deltagit i ett sexuellt närmande mellan parterna torde den aldrig vara brottslig. Detta mot bakgrund av att uppfattningen om vad som är sedlighetssårande bl.a. beror på i vilket sammanhang handlingen företas.

Den omständigheten att en man fäller yttranden, som innehåller ord med tydlig sexuell innebörd, riktade mot en kvinna innebär inte nödvändigtvis att ansvar för sexuellt ofredande kan komma i fråga, även om yttrandena i en mer allmän mening framstår som anstötliga. Det krävs att förhållandena är sådana att den sexuella karaktären hos yttrandena skall föranleda bedömningen att mannen med dessa har

uppträtt på ett uppenbart sedlighetssårande sätt. Om ett yttrande inte uppfyller kraven i bestämmelsen om sexuellt ofredande kan det bedömas som ofredande eller förolämpning (4 kap. 7 § respektive 5 kap. 3 § BrB).

Åtal för sexuellt ofredande som bestod i vissa yttranden ogillades av Högsta domstolen i det förut nämnda rättsfallet NJA 1997 s. 359. En manlig officers yttranden till en kvinnlig värnpliktig, som ett led i en tillrättavisning, var inte sådana att den sexuella karaktären hos yttrandena föranledde bedömningen att han med dessa hade uppträtt på ett uppenbart sedlighetssårande sätt i den meningen som avses i bestämmelsen. En närmare redogörelse av rättsfallet kommer att lämnas i nästa avsnitt.

I rättsfallet RH 1984:82 prövade hovrätten om en 36-årig mans uppträdande mot en 16-årig flicka skulle bedömas som ofredande eller otuktigt beteende (nuvarande sexuellt ofredande). Mannen hade i sin bostad kysst flickan på kinden och berört hennes bröst medan hon sov (flickan vaknade under det att handlingen företogs) samt något senare naken satt sig på den säng där flickan och hans dotter låg. Hovrätten konstaterade att flickan uppenbarligen hade tagit illa vid sig av mannens uppträdande. Hans uppträdande ansågs dock från sedlighets-synpunkt inte så utpräglat anstötligt som förutsattes för ansvar för otuktigt beteende. Hans förfarande var dock att bedöma som ofredande.

Ytterligare ett exempel på en handling som faller utanför tillämpningsområdet erbjuder rättsfallet NJA 1996 s. 418, där Högsta domstolen ansåg att sexuella handlingar som parterna brukade företa inte kunde innebära anstötligt uppträdande mot den andre då denne sov.⁴⁴

I Brottsbalkskommentaren anges att kravet att handlingen skall företas på ett uppenbart sedlighetssårande, får till följd att inte varje angrepp med sexuell inriktning mot enskild person omfattas av det straffbara området. Uttrycket sexuell inriktning förekommer även vid Brottsbalkskommentarens behandling av bestämmelsen om sexuell beröring av barn under 15 år i paragrafens första stycke (6 kap. 7 § första stycket BrB). Där anges att en förutsättning, för att en beröring skall kunna straffas som sexuellt ofredande, är att handlingen har en sexuell inriktning i den meningen att det är fråga om att söka reta eller tillfredsställa gärningsmannens sexualdrift. Beskrivningen av bestämmelsens tillämpningsområde är hämtat från förarbetena till bestämmelsen.⁴⁵

⁴⁴ Rättsfallet är refererat i avsnitt 6.1.1 och 6.3.4.

⁴⁵ Brottsbalkskommentaren, s. 6:33, 6:35 och prop. 1983/84:105 s. 56.

Av kommentaren får man alltså intrycket att bestämmelsen i 6 kap. 7 § tredje stycket BrB om blottning och annat anstötligt uppträdande endast rör handlingar med sexuell inriktning i den betydelsen att handlingen har företagits för att söka reta eller tillfredsställa gärningsmannens sexualdrift.⁴⁶

Om handlingens sedlighetssårande beskaffenhet inte är av sådan art som avses i bestämmelsen kan det alltså bli fråga om ansvar för främst ofredande enligt 4 kap. 7 § BrB eller förolämpning enligt 5 kap. 3 § BrB.

Särskilt om rättsfallet NJA 1997 s. 359

Högsta domstolen har i det inledningsvis nämnda rättsfallet NJA 1997 s. 359 prövat hur vissa yttranden med sexuell anspelning skall bedömas straffrättsligt. Frågan i rättsfallet var om en manlig officer genom att fälla vissa yttranden till en kvinnlig värnpliktig hade gjort sig skyldig till sexuellt ofredande, ofredande eller förolämpning.

I målet fann domstolarna det utrett att Magnus L under sin tjänstgöring som värnpliktig fänrik vid ett tillfälle dels fällt ett yttrande riktat mot värnpliktiga Carina F enligt följande: ”Har du varit inne på toaletten och knullat?”, dels kallat Carina F för hora. Yttrandena fälldes i samband med att Magnus L tillrättavisade Carina F med anledning av att hon, enligt Magnus L:s uppfattning, inte bar reglementsenligt ordnad klädsel.

Tingsrätten fann det utrett att Magnus L, genom uttalandena, på ett uppenbart sedlighetssårande sätt uppträtt anstötligt mot Carina L och dömde honom för sexuellt ofredande.

Hovrätten menade att yttrandena hade i och för sig språkligt en sexuell innebörd. Magnus L:s avsikt var dock uppenbarligen inte av sexuell art utan att, genom nedsättande yttranden, kränka Carina F. Vid detta förhållande och då Magnus L:s yttranden innebar att han genom ett hänsynslöst beteende hade ofredat Carina F var gärningen enligt domstolen att bedöma som ofredande.

Högsta domstolens majoritet (JustR:n Knutsson, Solerud, referent, och Westlander) konstaterade följande i frågan om gärningen kunde bedömas som förolämpning. Domstolen konstaterade inledningsvis att ansvar för förolämpning av formella skäl inte kunde komma i fråga.

”I 5 kap 3 § BrB föreskrivs att den som smädar annan genom kränkande tillmäle eller beskyllning eller genom annat skymfligt beteende mot honom skall dömas för förolämpning.

⁴⁶ Jfr NJA II 1962 s. 187.

Att Magnus L:s båda yttranden var ägnade att av Carina F uppfattas som kränkande framstår som klart. Om ett manligt befäl med dylika yttranden förolämpar en kvinnlig underlydande finns skäl att se särskilt allvarligt på gärningen.

Enligt 5 kap 5 § BrB får emellertid allmän åklagare åtala för ett förolämpningsbrott endast under vissa särskilda förutsättningar. Enligt bestämmelsen kan inte ens ett fall som det föreliggande, där frågan alltså gäller huruvida ett manligt befäl förolämpat en kvinnlig underlydande värnpliktig, komma under allmänt åtal. Frågan huruvida Magnus L skall dömas för förolämpning kan således prövas endast om Carina F själv åtalat honom. Något sådant åtal har inte väckts.”

Domstolen anförde därefter bl.a. följande.

”Riksåklagaren har anført att den åtalade gärningen är att bedöma som sexuellt ofredande enligt 6 kap 7 § 3 st BrB.

I 6 kap i BrB upptas brott som på skilda sätt har anknytning till sexuallivet (NJA II 1984 s 139). Vid en lagändring år 1984 ändrades kapitelrubriken från sedlighetsbrott till sexualbrott. Vilka gärningar som skall hänföras till brottet sexuellt ofredande, som – såvitt är av intresse här – motsvarar vad som fram till nämnda lagändring benämndes otuktigt beteende, beskrivs numera i tre stycken av kapitlets 7 §.”

”De yttranden som Magnus L åtalats för innehåller visserligen ord med en tydlig sexuell innebörd. De kan också i en mer allmän mening framstå som anstötliga. Bedömningen av vad som skall anses ligga i de i BrB:bestämmelsen använda uttrycken uppenbart sedlighetssårande och anstötligt måste emellertid rimligen färgas av det ovan redovisade sammanhang i vilket brottsbeskrivningen förekommer i BrB. Det anses också att bedömningen av om en viss handling är sedlighetssårande kan bero på mot vem den företas, t ex om det är en vuxen eller ett barn, och växla med tids- och miljöförhållandena (BrB:kommentaren 1, 6 uppl s 298).

Av utredningen framgår att Magnus L riktade yttrandena till en vuxen person och att han gjorde det som ett led i en tillrättavisning av en underställd värnpliktig, som Magnus L ansåg inte hade reglementsenligt ordnad klädsel. Vad som framkommit kan inte anses visa att förhållandena, i belysning av det nyss anförda, varit sådana att den sexuella karaktären hos yttrandena skall föranleda bedömningen att Magnus L med dessa har uppträtt på ett uppenbart sedlighetssårande sätt i den mening som avses i BrB:bestämmelsen.”

Domstolen fastställde avslutningsvis att Magnus L inte kunde, med sina yttranden, anses ha givit uttryck för en sådan hänsynslöshet som fordrades för att gärningen skulle kunna rubriceras som ofredande.

En minoritet – två justitieråd – ansåg att Magnus L skulle dömas till sexuellt ofredande.

JustR Lars K Beckman anförde följande.

”Enligt 6 kap 7 § 3 st BrB skall den som genom ord eller handling på ett uppenbart sedlighetssårande sätt uppträder anstötligt mot annan dömas för sexuellt ofredande.

Som HovR:n funnit är det styrkt att Magnus L till Carina F gjort de uttalanden som avses med åtalet. Uttalandena har en sexuell inriktning och får anses vara uppenbart sedlighetssårande. Att Magnus L kan antas ha gjort uttalandena mer för att förnedra Carina F än för egen sexuell tillfredsställelse påverkar inte bedömningen, eftersom endast de objektiva förutsättningarna är avgörande för hur gärningen skall rubriceras.

På grund av det anförda skall Magnus L dömas för sexuellt ofredande.”
JustR Nyström anförde bl.a. följande.

”Den nu aktuella bestämmelsen om sexuellt ofredande är den sista i kapitlet om sexualbrott som uppställts som skydd för en enskild person och som straffbelägger ett övergrepp av sexuellt slag. I förhållande till de tidigare i kapitlet upptagna straffbestämmelserna kan brottet sägas vara ringa och beskrivningen av den brottsliga handlingen framstå som närmast en uppsamlingsbestämmelse. Den är ändock fristående och om rekvisiten är uppfyllda är fråga om en gärning med en strafflatitud från böter till fängelse i högst två år. Någon jämförelse med övriga brott i kapitlet skall inte ske; motsvarande lagstiftningsmetod har kommit till användning i flera andra kapitel i balken. Vilka uttalanden som skall bedömas vara uppenbart sedlighetssårande växlar inte endast över tiden utan även med det sammanhang vari de fällt. Carina F hade frivilligt ansökt om att få fullgöra värnplikt och kom därigenom att vistas i ett alltjämt övervägande manligt sammanhang. Magnus L var endast obetydligt äldre än Carina F men tjänstgjorde som befäl vid förbandet. Vid det med åtalet avsedda tillfället var Carina F i sällskap med två manliga värnpliktiga. Magnus L:s fråga som var riktad enbart till Carina F utgjorde ett anstötligt angrepp på henne och hade även, med hänsyn till den situation i vilken hon befann sig, en för henne kränkande sexuell innebörd. Magnus L uttalade därefter tillmälet ”hora”. Detta tillmäle måste, utom i rena undantagsfall, uppfattas som kränkande av den till vilken yttrandet fällt och är i och för sig att anse som en förolämpning. Det innebar emellertid därjämte en fortsatt sexuell kränkning av Carina F.

På grund av det anförda skall Magnus L dömas för sexuellt ofredande.”

6.4.3 Närliggande bestämmelser i brottsbalken

Andra bestämmelser i brottsbalken än bestämmelsen i 6 kap. 7 § tredje stycket som kan vara tillämpliga på kränkande uttalanden med sexuell anspelning är, som nämnts, i första hand 4 kap. 7 § BrB om ofredande,

6 kap. 7 § tredje stycket BrB om sexuellt ofredande och 5 kap. 3 § BrB om förolämpning.⁴⁷

Ofredande

För ofredande döms den som handgripligen antastar eller genom skottlossning, stenkastning, oljud eller annat hänsynslöst beteende annars ofredar annan. Straffet är böter eller fängelse i högst ett år. Handlingen kan alltså bestå i att handgripligen antasta annan eller att ofreda annan genom hänsynslöst beteende. Tillämpningsområdet begränsas av andra straffbestämmelser, främst de om misshandel, förolämpning och sexuellt ofredande. Vid tillämpning av paragrafen bör även beaktas att vissa fridskränkningar kan utgöra olaga hot, hemfridsbrott eller olaga intrång.

Ett ofredande som består i att handgripligen antasta någon annan kan vara att gärningsmannen sätter krokben, knuffar, rycker eller sliter i offrets kläder eller tillfälligt håller fast offret eller smeker offret i ansiktet. Exempel på hänsynslöst beteende är att någon stör sin granne med högljudd musik, allvarligt skrämmer någon eller lämnar ett falskt meddelande om att någon närstående dött.

Straffmaximum för bl.a. ofredande höjdes genom en lagändring år 1993. I motiveringen anfördes bl.a. följande. Omfattande och systematiska trakasserier, såsom vid mobbning eller annat psykiskt våld, kan utgöra den typ av beteenden som är att betrakta som ofredande. Sexuella trakasserier på arbetsplatsen är ett exempel på trakasserier som omfattas av straffbestämmelsen. Men dessa kan även bedömas som uppenbart sedlighetssårande handlingar i den mening som avses i bestämmelsen om sexuellt ofredande. En handling som är att betrakta som ofredande kan rymma långvariga hänsynslösa beteenden med ett straffvärde som i extremfall kan överstiga nuvarande straffmaximum. Som exempel kan nämnas mycket omfattande och utdragen telefonterror mot en tidigare partner.⁴⁸

Det kan anmärkas att dessa uttalanden gjordes innan en definition av sexuella trakasserier år 1998 infördes i jämställdhetslagen (1991:433). I tiden före den legala definitionen hade uttrycket allmänt tolkats så att det enbart handlade om ovälkomna beteenden av sexuell natur.

⁴⁷ Framställningen bygger på i allt väsentligt Brottsbalkskommentaren, s. 4:30 f. och 5:26 samt Nils Jareborg, s. 279 f. och 303 f.

⁴⁸ Prop. 1992/93:141 s. 32.

Straffbestämmelsen om ofredande kan även användas för att skydda kvinnofriden på gator och allmänna platser, bl.a. i de fall då sådana trakasserier inte är att betrakta som sexuellt ofredande. Det kan gälla att handgripligen hindra en kvinna från att komma fram, ta henne under armen för att förmå henne följa med eller antasta henne med klappar m.m.

Att ofreda en kvinna i syfte att nå sexuell förbindelse omfattas av tillämpningsområdet, även om inget handgripligt antastande förekommit. Ett otillbörligt närmande som består endast av ord kan alltså vara straffbart enligt paragrafen. Om en man tilltalar en kvinna för att få sällskap och avlägsnar sig när hon ställer sig avvisande är dock paragrafen knappast tillämplig. Å andra sidan bör ett närmande i ord vid sökande av sexuellt sällskap leda till straff för ofredande om det upprepas, trots att kvinnan är avvisande.

För att handlingen skall vara brottslig krävs det att den enligt vanlig värdering innebär en kännbar fridskränkning och dessutom kan anses ge uttryck för hänsynslöshet. Tidpunkten för handlingen kan vara av betydelse vid bedömningen. En handling som på dagtid inte framstår som hänsynslös kan göra det på natten. I litteraturen har det hävdats att ansvar för ofredande inte kan komma ifråga om gärningsmannen enbart ställer enstaka frågor, oavsett i vilket ämne.

Som kommittén nyss har redogjort för fann Högsta domstolen i rättsfallet NJA 1997 s. 359 att den manlige officeren inte kunde, med sina yttranden, anses ha gett uttryck för en sådan hänsynslöshet som fordrades för att gärningen skulle kunna rubriceras som ofredande.

I en nyligen meddelad dom ogillade Högsta domstolen åtal för ofredande (meddelad den 14 december 2000, mål nr B 4836-98). En hyresvärd stod åtalad för att till en hyresgäst ha yttrat ”att han skulle göra brasved av hennes möbler, att hennes barn var horungar, att hon var den största fittan som gått i ett par skor samt att hon var en djävla hora”. Högsta domstolen fann att hyresvärdens handlande, med hänsyn till omständigheterna, inte utgjorde ett sådant hänsynslöst beteende som krävs för ansvar för ofredande.

Förolämpning

Bestämmelsen om förolämpning finns i 5 kap. 3 § BrB. Brottet utgör tillsammans med förtal (5 kap. 1 och 2 §§) ärekränkingsbrotten.

För förolämpning döms den som smädar en annan person genom kränkande tillmäle eller beskyllning eller genom annat skymfligt beteende mot honom. Straffet är böter eller, om brottet är grovt, böter eller fängelse i högst sex månader.

Utmärkande för förolämpningsbrottet är att uttalandet riktar sig till den berörda personen själv.

Med förolämpning avses sådana handlingar som uteslutande är ägnade att såra offrets ärekänsla, hans subjektiva ära, eller med andra ord ett angrepp på hans självkänsla. Detta är fallet med skällsord samt skymfliga hotelser eller kränkande beskyllningar (verbalinjurier). Även skymfliga åtbörder, framställningar i bild o.d.. (formalinjurier) och föraktfull behandling av annans kropp, t.ex. att spotta på någon, (realinjurier) omfattas av begreppet.

Förolämpningsbrottet får i princip inte åtalas av annan än målsäganden (5 kap. 5 § BrB). Brottet är alltså enligt huvudregeln ett s.k. målsägandebrott. Målsäganden är den mot vilken brott är begånget eller som därav blivit förnärad eller lidit skada (20 kap. 8 § fjärde stycket RB).

Om målsäganden anger brottet till åtal och åtal av särskilda skäl anses påkallat ur allmän synpunkt, får dock åklagare åtala för bl.a. förolämpning mot någon i eller för hans eller hennes myndighetsutövning, förolämpning mot någon med anspelning på hans eller hennes ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse, eller förolämpning mot någon med anspelning på hans eller hennes homosexuella läggning.

Beträffande brott, som har förövats av bl.a. arbetstagare hos stat eller kommun och som innebär att gärningsmannen har åsidosatt vad som åligger honom i utövningen av anställningen eller uppdraget, gäller enligt 20 kap. 5 § första stycket BrB inte de vanliga reglerna om inskränkning i åklagarens åtalsrätt, t.ex. i fråga om krav på angivelse av målsäganden eller att åtal skall vara påkallat ur allmän synpunkt. Denna bestämmelse infördes i samband med att det s.k. ämbetsansvaret avskaffades år 1976.

Frågan om huruvida förolämpning hade ägt rum kunde enligt Högsta domstolen inte prövas i det förut nämnda rättsfallet NJA 1997 s. 359 eftersom den värnpliktiga inte själv hade väckt åtal. Av rättsfallet framgår inte om Högsta domstolen vid sin prövning beaktat bestämmelsen i 20 kap 5 § första stycket BrB och därför inte heller vilka överväganden som domstolen kan ha gjort i denna fråga.⁴⁹

⁴⁹ Se JO 2000/01 s. 184 f.

6.4.4 Kvinnovåldskommissionen föreslog lagändringar på området

Kommittén skall, enligt direktiven, vid prövningen av om bestämmelserna om kränkande uttalanden med sexuell anspelning är tillfredsställande utformade överväga Kvinnovåldskommissionens förslag om ändringar i de bestämmelser som kan vara tillämpliga på sådana uttalanden.

Kvinnovåldskommissionen föreslog i sitt slutbetänkande Kvinnofrid (SOU 1995:60) vissa ändringar i brottsbalken som rör kränkande uttalanden med sexuell anspelning.⁵⁰ Förslaget avsåg ändringar i brotten ofredande, sexuellt ofredande och förolämpning.

Förslaget om ändringar i lagtexten för ofredande och sexuellt ofredande avsåg endast språkliga justeringar i syfte att bl.a. anpassa lagtexten till ett modernt språkbruk och till de vanligaste formerna av överträdelse.

Här ges en sammanfattning av kommitténs förslag och regeringens behandling av förslaget i proposition 1997/98:55 (Kvinnofrid).

Ofredande

Kommissionen föreslog att orden ”skottlossning, stenkastning, oljud” skulle tas bort från lagtexten. Beskrivningen av brottet i denna del stämmer enligt kommissionen illa med vad som troligtvis är de vanligaste beteendena vid ofredande. Utifrån ett kvinnoperspektiv är ofredande genom sådana förfaranden betydligt mindre vanliga än t.ex. ofredande genom telefonterror och annat trakasserande. Kommissionen föreslog därför att ordet ”trakasserar” skulle ingå i gärningsbeskrivningen för brottet. Med uttrycket trakassera avsågs ett upprepat handlande. Syftet med ändringsförslaget i denna del var även att markera och förtydliga att vissa omfattande och systematiska trakasserier, t.ex. vid mobbning eller annat psykiskt våld, utgör en särskilt straffvärd typ av ofredande.

Kommissionen föreslog alltså att 4 kap. 7 § BrB skulle ha följande lydelse. ”Den som handgripligen antastar eller *genom* annat hänsynslöst beteende ofredar *eller trakasserar* annan döms för ofredande...”

⁵⁰ SOU 1995:60, s. 286 f., 292 f., 414 f. och 421 f.

Sexuellt ofredande

Kommissionen föreslog att ordet ”trakasserar” skulle ingå i gärningsbeskrivningen. ”Att någon genom ord eller handling på ett uppenbart sedlighetssårande sätt uppträder anstötligt mot annan” kunde enligt kommissionens mening, inte minst utifrån ett kvinnoperspektiv, bättre beskrivas med uttrycket ”att någon genom ord eller handling med sexuell innebörd ofredar eller trakasserar annan”. Genom den föreslagna formuleringen markerades att vissa typer av sexuella trakasserier t.ex. på arbetsplatser omfattas av tillämpningsområdet.

Eftersom en handling som innebar ett blottande i de allra flesta fall utgjorde någon form av integritetskränkning borde ”ägnat att väcka anstöt” ersättas med ”ägnat att kränka hennes eller hans integritet”.

Kommissionen föreslog alltså att 6 kap. 7 § tredje stycket BrB skulle ha följande lydelse. ”Detsamma skall gälla, om någon blottar sig för annan på sätt som är ägnat att *kränka hennes eller hans integritet eller annars genom ord eller handling med sexuell innebörd ofredar eller trakasserar annan*”

Förolämpning

Kommissionen föreslog vissa ändringar i syfte att språkligt förtydliga lagtexten i 5 kap. 3 och 5 §§ BrB. Därutöver föreslog kommissionen bl.a. att förolämpning på grund av kön skulle ligga under allmänt åtal. Kommissionen menade att när någon förolämpar någon annan genom att anspela på den personens kön kan det finnas behov av att åklagare åtar sig den förolämpades sak. Kommissionen menade att det inte är ovanligt att kvinnor får ta emot förolämpningar som på ett synnerligen kränkande sätt anspelar på att de är kvinnor samt att det finns anledning att behandla förolämpningar med anspelning på en persons kön med samma allvar som när det gäller anspelning på ras, hudfärg m.m. Förslaget innebar lagtekniskt att ordet ”kön” skulle läggas till uppräknningen i 5 kap. 5 § första stycket BrB.

Kommissionen föreslog alltså att 5 kap. 3 och 5 §§ BrB skulle ha följande lydelse.

”3 §

Den som smädar annan genom *nedsättande uttalande* eller beskyllning eller genom annat *kränkande* beteende mot *hennes eller honom, döms*, om gärningen ej är belagd med straff enligt 1 och 2 §§, för förolämpning...”

”5 §

Brott som avses i 1–3 §§ får inte åtalas av annan än målsägande. Om målsäganden anger brottet till åtal och åtal av särskilda skäl anses påkallat ur allmän synpunkt, får dock åklagaren åtala för

1. förtal eller grovt förtal,
2. förolämpning mot någon i eller för hans *eller hennes* myndighetsutövning,
3. förolämpning mot någon med anspelning på hans *eller hennes* kön, *sexuella läggning*, ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse.

Har förtal riktats...”

Proposition 1997/98:55 rörande kvinnofrid

Regeringen bedömde att det inte fanns någon anledning att ändra i rekvisiten för *ofredande* och *sexuellt ofredande*. Den angav bl.a. följande skäl. Kommissionen har föreslagit att ordet trakasserar skall ingå i straffbestämmelserna. Med trakasserier avses enligt kommissionen ett upprepat beteende. Kommissionens uttalande leder tanken till att det inte räcker med en enskild händelse för att ansvar skall kunna komma i fråga. En sådan tillämpning kan inte ha varit avsedd. Det kan därför bl.a. ifrågasättas om kommissionens förslag leder till en ökad klarhet. När det gäller föreslagna språkliga ändringar i övrigt avseende sexuellt ofredande, torde dessa vara mer långtgående än de nu gällande bestämmelserna. Detta trots att det inte varit kommissionens avsikt att göra en saklig ändring.⁵¹

Regeringen ansåg att det inte heller fanns anledning att föra in en bestämmelse om att *förolämpning*, med anspelning på den kränktes kön, skall ligga under allmänt åtal. Regeringen menade bl.a. följande. Den aktuella åtalsregeln har till syfte att ge ett särskilt stöd för vissa särskilt utsatta grupper. Den har i detta avseende i stort sett samma skyddsobjekt som straffbestämmelsen om hets mot folkgrupp. Den föreslagna regeln skulle få ett mycket brett tillämpningsområde då den skulle omfatta förolämpningar mot såväl kvinnor som män. Det är tveksamt om kvinnor – eller män – i just denna egenskap är i behov av ett sådant generellt skydd som en sådan ändring av åtalsregeln skulle innebära. Bestämmelser av denna karaktär riskerar att förlora sin mening om de utvidgas till att omfatta i stort sett hela befolkningen.

⁵¹ Prop. 1997/98:55 s. 84 f.

Beaktas bör även att ärekränkningar om de tar sig form av förtalsbrott under vissa förhållanden kan åtalas av åklagare.⁵²

Riksdagen delade regeringens bedömning.⁵³

6.4.5 Annan lagstiftning och åtgärder om sexuella trakasserier

Lagstiftning

En definition av uttrycket sexuella trakasserier är sedan den 1 juli 1998 intagen i 6 § andra stycket *jämställdhetslagen (1991:433)*.⁵⁴ Med sexuella trakasserier avses där sådant ovälkommet uppträdande grundat på kön eller ovälkommet uppträdande av sexuell natur som kränker arbetstagarens integritet i arbetet.⁵⁵

Tidigare hade uttrycket allmänt tolkats så att det enbart handlade om ovälkomna beteenden av sexuell natur. I lagstiftningsärendet slogs det fast att det därför fanns ett behov av att förtydliga uttrycket så att det klart framgår att sexuella trakasserier även innefattar handlingar utan sexuell anknytning. Även om det i och för sig hade varit önskvärt med en annan beteckning, eftersom uttrycket sexuella trakasserier rent språkligt för tankarna till ett beteende eller handlande av sexuell natur, ansågs uttrycket så väl inarbetat att det var svårt att ersätta. För att markera att uttrycket även – och kanske i första hand – avser uppträdande grundat på någon annans kön placerades ”ovälkommet uppträdande grundat på kön” före ”ovälkommet uppträdande av sexuell natur”.

Det är den person som i det enskilda fallet har utsatts för ett beteende eller en handling som avgör om beteendet eller handlingen kan accepteras eller är kränkande. Man har alltså valt att inte använda en s.k. objektiv norm, enligt vilken med sexuella trakasserier skulle avses beteenden eller handlingar som är ägnade att kränka en annan persons integritet.

Sexuella trakasserier kan innefatta många olika beteenden. Gemensamt för dem är att de är handlingar som påverkar och därmed kränker individens rätt till personlig integritet och självbestämmande.

Arbetsmiljölagen (1977:1160) har som ändamål är att förebygga ohälsa och olycksfall i arbetet samt att även i övrigt uppnå en god

⁵² Prop. 1997/98:55 s. 85 f.

⁵³ Bet. 1997/98:JuU13, rskr. 1997/98:250.

⁵⁴ Prop. 1997/98:55, bet. 1997/98:AU10, rskr. 1997/98:186, SFS 1998:208.

⁵⁵ Framställningen bygger i allt väsentligt på förarbetena till lagen, särskilt prop. 1997/98:55 s. 110 f., 112 och 139 f. samt bet. 1997/98:AU10 s. 12

arbetsmiljö (1 kap. 1 §). Lagen tar sikte på såväl den fysiska som den psykosociala arbetsmiljön. Arbetsgivare är skyldiga att bl.a. vidta åtgärder mot kränkande särbehandling av arbetstagare. Med kränkande särbehandling avses återkommande klandervärda eller negativt präglade handlingar som riktas mot enskilda arbetstagare på ett kränkande sätt och som kan leda till att de ställs utanför arbetsplatsens gemenskap. Sexuella trakasserier är ett exempel på kränkande särbehandling.⁵⁶

Arbetsmiljölagen och jämställdhetslagen gäller även i skolan. I arbetsmiljölagens mening är alltså skolan en arbetsplats som alla andra. Regelsystemet omfattar alla personalkategorier och samtliga elever från och med första året. Sålunda gäller bestämmelserna i arbetsmiljölagen också ”den som genomgår utbildning” (1 kap. 3 § första stycket 1 arbetsmiljölagen). Arbetarskyddsstyrelsen har gett ut en särskild broschyr där bestämmelserna ges ett elevperspektiv, benämnd ”Att känna sig trygg mot mobbning och våld i skolan”. Även jämställdhetslagen är, som sagt, tillämplig i skolmiljön. Den är dock av strikt arbetsrättslig karaktär, vilket innebär att elever och studenter inte omfattas. Bestämmelserna om sexuella trakasserier är alltså tillämpliga endast i den mån det är fråga om trakasserier riktade mot någon som är anställd inom skolan.

Arbetsmarknadsutskottet har nyligen fastslagit att jämställdhetslagen inte bör utvidgas till att omfatta även utbildningsområdet.⁵⁷ Utskottet menade att jämställdhetslagen har en arbetsrättslig karaktär och att lagen reglerar förhållanden som rör arbetsplatsen och förhållandet mellan arbetsgivare och arbetssökande och anställda samt att sanktionsreglerna och reglerna vid tvister anknyter till det arbetsrättsliga systemet. Utskottet pekade på att regeringen i prop. 1999/2000:143 har uttalat att den anser att det finns behov av en bredare översyn av diskrimineringslagstiftningens tillämpningsområde och att frågan om ett utvecklat skydd mot könsdiskriminering på utbildningsområdet lämpligen bör övervägas närmare samt att regeringen avser att återkomma till frågan i ett annat sammanhang.

I *skollagen* (1985:1100) ges föreskrifter för i huvudsak utbildning av det allmänna i form av förskoleklass, grundskola och gymnasieskola samt vissa motsvarande skolformer (1 kap. 1 §). Skolans verksamhet skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska

⁵⁶ Arbetarskyddsstyrelsens föreskrifter om åtgärder mot kränkande särbehandling i arbetslivet (AFS 1993:17) och Arbetarskyddsstyrelsens allmänna råd om tillämpningen av föreskrifterna om åtgärder mot kränkande särbehandling i arbetslivet. De trädde i kraft den 31 mars 1994.

⁵⁷ 2000/01:AU03

värderingar och var och en som verkar inom skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde (1 kap. 2 § tredje stycket).

Genom riksdagens beslut hösten 1997 skärptes och förtydligades lagen som stöd för det lokala arbetet mot mobbning.⁵⁸ De nya bestämmelserna trädde i kraft den 1 januari 1998. De innebär att den som verkar inom skolan är skyldig att dels främja jämställdhet mellan könen, dels aktivt motverka alla former av kränkande behandling, såsom mobbning och rasistiska beteenden (1 kap 2 § tredje stycket 2). Bestämmelserna syftar på sådan behandling som orsakas av såväl elever som lärare. I lagstiftningsärendet menade utskottet att sexuella trakasserier måste betraktas som en allvarlig form av kränkande behandling.⁵⁹ Motsvarande bestämmelser infördes att gälla inom det offentliga skolväsendet för vuxna, t.ex. komvux (1 kap. 9 §).

I läroplanen för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo 94) har rektors och lärares ansvar för att motverka mobbning skärpts fr.o.m. läsåret 1998/99. Rektor har nu ett särskilt ansvar för att upprätta, genomföra, följa upp och utvärdera skolans handlingsprogram för att förebygga och motverka alla former av kränkande behandling. Regeringen har aviserat att en motsvarande skärpning kommer att göras i läroplanen för de frivilliga skolformerna (Lpf 94).⁶⁰

I högskolornas verksamhet skall jämställdhet mellan kvinnor och män alltid iaktas och främjas. Detta anges i 1 kap. 5 § *högskolelagen* (1992:1434). Högskolorna fick från den 1 september 1998 ett utvidgat ansvar för att förebygga och förhindra sexuella trakasserier, vilket framgår av 1 kap. 9 § högskoleförordningen (1993:100). Högskolorna skall enligt bestämmelsen ”vidta åtgärder för att förebygga och förhindra att någon student utsätts för sådant ovälkommet uppträdande av sexuell natur eller annat ovälkommet uppträdande grundat på kön som kränker en students integritet i högskolestudierna (sexuella trakasserier)”. I bestämmelsen återfinns vidare en direkt hänvisning till 6 § första stycket jämställdhetslagen.⁶¹

Utbildningsdepartementet remitterade nyligen ett förslag till en helt ny lag mot diskriminering av studenter vid statliga universitet och högskolor och enskilda utbildningsanordnare. Förslaget, Åtgärder mot diskriminering i högskolan (Ds 2000:71), syftar till att stärka studenternas skydd mot diskriminering. I en sammanhållen lag förbjuds

⁵⁸ Prop 1997/98:6, bet. 1997/98:UbU5, rskr. 1997/98:107, SFS 1997:1212.

⁵⁹ Bet. 1997/98:UbU5 s. 28 f.

⁶⁰ Bet. 1998/99:UbU6, s. 9 f.

⁶¹ Förordning (1998:1003), jfr prop. 1996/97:141, bet. 1997/98:UbU3, rskr. 1997/98:12.

diskriminering av studenter på grund av könstillhörighet, etnisk tillhörighet, sexuell läggning och funktionshinder. Syftet är bl.a. att motverka sexuella trakasserier.

Åtgärder i skolmiljön

Med anledning av ett riksdagsbeslut år 1997⁶² uppdrog regeringen åt Skolverket att utarbeta kommentarer och referensmaterial om hur man lokalt, i kommuner och skolor kan arbeta med värdegrundsfrågor, såsom t.ex. mobbning och trakasserier på grund av kön eller sexuell identitet. Skolverket publicerade under våren 1999 läroplanskommentaren ”Ständigt. Alltid! – Skolans värdegrund”.

På Utbildningsdepartementet startades i februari 1999 det s.k. Värdegrundsprojektet. Projektet omfattade alla skolformer och pågick under ett års tid, fram till den 31 mars 2000. Värdegrunden handlar om relationer mellan människor och om hur vi behandlar och värderar varandra. För att stärka demokratin i skola och samhälle skall värdegrunden sättas i förgrunden. Syftet är att man därigenom skall kunna förebygga och motverka våld, främlingsfientlighet, mobbning, sexuella trakasserier och andra uttryck för bristande respekt för människors lika värde. Projektet skall stödja skolornas arbete med att omsätta värdegrunden i praktisk handling. Ett särskilt ungdomsråd knöts till projektet. Rådet skulle bl.a. diskutera hur sex- och samlevnadsundervisningen i gymnasieskolan kan förbättras, som en del av arbetet med värdegrunden och som en del av skolans arbetsmiljö. Under året dokumenterade rådet den kunskap och de erfarenheter som finns på området. Materialet låg till grund för Värdegrundsboken – om samtal för demokrati i skolan. Boken har skickats till samtliga skolledare i landet, nationella organisationer och myndigheter.

Skolverket fick i januari 1999 i uppdrag av regeringen att genomföra en nationell kvalitetsgranskning i skolan inom tre områden: mobbning, sex- och samlevnadsundervisning samt undervisning om alkohol, tobak och andra droger. I regeringsuppdraget angavs bl.a. att det finns oroande signaler om sexuella trakasserier och könsmobbing i form av sexistiskt språkbruk. Skolverket menade i sin rapport att en bra sex- och samlevnadsundervisning kan stoppa sexistiskt språk, men att det fanns brister i skolornas sätt att bedriva undervisningen. Skolverket föreslog bl.a. följande. Det måste göras tydligare för dem som är ansvariga för undervisningen att den ska handla om att främja god hälsa snarare än att förebygga sjukdomar. På nationell nivå måste

⁶² Bet. 1997/98:UbU5 s. 30.

läroplanerna göras tydligare beträffande vilka mål som ska gälla för sex- och samlevnadsundervisningen. På lokal nivå måste personalen lära sig mer om ämnesområdet. Kompetensutvecklingen måste vara anpassad till olika personalgrupper.⁶³

Även Jämställdhetsombudsmannen (JämO) har uppmärksammat förekomsten i skolmiljön av ett sexualiserat språkbruk, med nedvärderande beteckningar för såväl flickor som pojkar. Under år 1998 bedrev JämO en försöksverksamhet i två av landets skolor. Försöksprojektet, som kallades "Våga bryta mönstret", syftade till att finna metoder för att motverka könsmobbing och sexuella trakasserier samt uppmuntra till en jämställd skolmiljö och pedagogik. Resultatet av projektet kommer att presenteras i en handbok om hur man bedriver jämställdhetsarbete i skolan. Projektet har fortsatt med metodkurser i jämställdhet för landets skolpersonal och skolpolitiker. Syftet med kursverksamheten är att förmedla de erfarenheter som försöksverksamheten gett och därmed stimulera till ett lokalt utvecklingsarbete. Målet är alltså att starta aktiviteter i ämnet ute på skolorna. Försöksprojektet omfattade endast årskurserna 8 och 9 i grundskolan samt första året i gymnasiet. Kurserna vänder sig däremot till personal på alla stadier i grundskolan och gymnasiet.

För att motverka sexuella trakasserier i ungdomsmiljöer har JämO – i samverkan med Ungdomsstyrelsen, Skolidrottsförbundet och Fritidsforum – även tagit fram en videofilm, benämnd "Sexuella trakasserier i ungdomsmiljöer". Filmen, som presenterades i september 1999, innehåller exempel på olika slag av sexuella trakasserier. Till filmen hör en vuxenhandledning. Syftet är att filmen skall användas på skolor, fritidsgårdar, idrottsklubbar och andra organisationer. Målsättningen är att den skall uppmuntra unga och vuxna till diskussioner i ämnet.

TCO, Elevorganisationen och Lärarförbundet presenterade i april 1999 ett studiematerial om jämställdhet i skolan, kallat "Vadå jämställdhet?" Materialet är tänkt att utgöra en handledning i hur man använder sina egna erfarenheter för att undersöka hur det står till med jämställdheten på den egna skolan, bl.a. behandlas användningen av könsord och sexuella trakasserier. Det skall kunna fungera som stöd för lärare och elever som söker metoder för att arbeta med jämställdhet. I samband med presentationen fick landets samtliga skolor med högstadie- och gymnasieelever del av materialet.

⁶³ Skolverkets Nationella kvalitetsgranskningar 1999, Arbetet mot mobbing och annan kränkande behandling, Undervisningen om sex- och samlevnad (dnr. 99:208).

6.4.6 Det har bedrivits forskning

Folkhälsoinstitutet har gjort en kartläggning av forskningen

Folkhälsoinstitutet fick i mars 1999 i uppdrag av regeringen att kartlägga ungdomars attityder till sex och om dessa förändrats över tid. Bakgrunden till uppdraget var den stora uppmärksamhet som ett antal våldtäkter bland ungdomar fått. Kartläggningen blev klar i april 2000 och redovisas i rapporten "Ungdomar och sexualitet – en presentation av aktuell svensk kunskap". Materialet bygger på en sammanställning av aktuell forskning kompletterad med nya studier.⁶⁴ Rapporten innehåller ett särskilt avsnitt om sexuellt språkbruk och sexuella trakasserier.⁶⁵

Folkhälsoinstitutet konstaterar att det finns få undersökningar som kan belysa hur utvecklingen sett ut över en längre tidsperiod i de yngre åldersgrupperna. Under år 1999 har emellertid flera initiativ tagits, dels för att undersöka förekomst och utveckling, dels för att arbeta med insatser mot sexuella trakasserier.

Folkhälsoinstitutet nämner *Stockholms skolförvaltnings undersökning* från år 1996.⁶⁶ Syftet med undersökningen var att göra en kartläggning av förekomsten av sexuella trakasserier riktade mot flickor från kamrater och personal inom skolans värld i Stockholm. Resultatet sammanställdes i rapporten "Stopp för sexuella trakasserier". Målgruppen bestod av flickor som studerade vid gymnasieskolan årskurs 2 och vid grundskolans högstadium årskurs 9.

De som svarade motsvarade cirka 18 procent av alla flickor som var inskrivna vid gymnasieskolan i Stockholm respektive cirka 10 procent av alla flickor som var inskrivna vid årskurs 9 i Stockholms skolor.

I enkätsvaren uppgav 47 procent att de i vart fall någon gång under sin skoltid hade blivit sexuellt trakasserade, med eller utan beröring. Sexuella trakasserier utan beröring fördelade sig huvudsakligen mellan ovälkomna sexuella kommentarer (cirka 40 procent), ovälkomna telefonsamtal etc. (cirka 10 procent) och ovälkommen ryktesspridning (cirka 15 procent). Trakasserier hade oftast förekommit i högstadiet. Av de utsatta gymnasieeleverna uppgav 86 procent att de hade blivit utsatta i grundskolan, företrädesvis i årskurs 8.

⁶⁴ Sammanställningen är genomförd av socionom och fil.mag. Margareta Forsberg.

⁶⁵ Folkhälsoinstitutets rapport *Ungdomar och sexualitet – en presentation av aktuell svensk kunskap*, s. 68 f.

⁶⁶ Ulla Kullenberg, Birgitta Ehrenlans, *Stopp för sexuella trakasserier, Stockholms skolor, Elevvårdsenheten 1996:2*.

På frågan om vem som hade trakasserat svarade 33 procent manlig studiekamrat, 8 procent lärare och 2 procent kvinnlig studiekamrat. Beträffande tolkningen av motivet bakom trakasserierna uppgav flertalet maktutövning. Därefter följde i fallande skala sexuellt kontaktsökande, förälskelse och mobbning. I de fall kvinnliga studiekamrater trakasserade dominerade helt makt eller mobbning. I någon mindre grad var så fallet även vad gällde lärare. Förhållandet var det motsatta beträffande manliga studiekamrater som trakasserade. Motivet för den gruppen var alltså oftare förälskelse/sexuellt intresse än makt/mobbning.

I undersökningen anges att det finns ett tydligt samband mellan fördelningen mellan flickor och pojkar i klasserna och förekomsten av sexuellt språkbruk. Ju färre flickor det är i klassen, desto oftare förekommer denna jargong och desto mer negativt reagerar flickorna på de sexuella skämten. I undersökningen anges vidare att många av de svarande flickorna i egna kommentarer påpekat att de framför allt på sin fritid får utstå mycket obehagligheter.

Folkhälsoinstitutet menar att andra undersökningar kommer till liknande resultat när det gäller förekomst av sexuella trakasserier. I en undersökning svarade 42 procent av flickorna i högstadiet att de i skolan utsatts för beteenden som gjort att de känt sig kränkta, förnedrande eller trakasserade. Exempel på sådana beteenden var: att bli kallad "fitta", "hora" e.d., ovälkomna sexuella anspelningar genom blickar eller gester, kommentarer, och "tafsande" eller förslag/krav på sexuella tjänster/sexuellt förhållande.

Folkhälsoinstitutet nämner även *Skolverkets Nationella kvalitetsgranskningar år 1999*. Granskningarna omfattade, som nämnts i det föregående avsnittet, arbetet mot mobbning och annan kränkande behandling samt undervisningen om sex- och samlevnad. En av utgångspunkterna i granskningsuppdraget var oroande signaler om att barn och ungdomar använder ett sexistiskt språk.

I de skolor som skolverkets inspektörer besökte förekom könsord i språket mest i grundskolans år 7 och 8 för att tona ner något i år 9. I drygt hälften av de undersökta grundskolorna uppgavs det att könsord förekommer i språket. I gymnasieskolan var bruket av sådant språk inte vanligt. Granskningen omfattade 83 skolor.

Folkhälsoinstitutet nämner vidare en enkätundersökning som ställdes till elever på gymnasiet, benämnd *Sex i Blandängen*.⁶⁷

Närmare 80 procent av såväl pojkar som flickor svarade att könsord används i dagligt tal i skolan. 64 procent av pojkarna och 42 procent av flickorna uppgav också att de själva använde sådana ord. Det fanns

⁶⁷ Karin Edgardh, *Sex i Blandängen*, Rapport till Folkhälsoinstitutet år 2000.

också en skillnad mellan flickor och pojkar såtillvida att 74 procent av flickorna uppfattade det som nedsättande att kalla en flicka för hora medan endast 60 procent av pojkarna tyckte detsamma. Att använda könsord om en flicka ansågs vara mer nedsättande än att göra det om en pojke. Man menade vidare att det fanns en skillnad mellan att använda könsord i dagligt tal och att använda könsord i avsikt att mobba. Fler pojkar (13 procent) än flickor (10 procent) svarade att de själva blivit mobbade med könsord. Det var också vanligare att pojkar mobbade andra med könsord än att flickor gjorde det. 27 procent av pojkarna hade använt könsord vid mobbning jämfört med 10 procent av flickorna.

Folkhälsoinstitutet anger att det vanligaste problemområdet i de samtal som föreningen *Riksförbundet Barnens Rätt i Samhället (BRIS)* tar emot är mobbning. Enligt BRIS är intrycket från dessa samtal att mobbningen under flera år både har förgrovats och blivit mer sexualiserad. Man har emellertid inte ännu haft möjlighet att göra någon vetenskaplig eller systematisk uppföljning av detta intryck.

Folkhälsoinstitutet uppger att även *Rädda Barnen* har uppmärksammat problematiken och att organisationen i mars 1999 redovisade undersökningen, "Något har hänt – om ökat sexualiserat språkbruk bland barn". Undersökningen baserar sig på intervjuer med ungdomar samt vuxna som arbetar med ungdomar om förekomsten av sexualiserat språkbruk och sexualiserat våld i barn- och ungdomsgrupperna. Folkhälsoinstitutet påpekar att undersökningen inte gör någon jämförelse mellan olika tidpunkter utan redovisar framför allt subjektiva uppfattningar hos de intervjuade. Sammanfattningsvis anser dessa att språkbruket, särskilt hos vissa grupper av ungdomar, har blivit mer sexualiserat under senare år. Det finns också en uppfattning även här om att den mobbning som förekommer har fått fler sexuella inslag.

I sin sammanfattning av kartläggningen avseende sexuellt språkbruk och sexuella trakasserier uppger Folkhälsoinstitutet bl.a. följande.

Sexualiserat språkbruk och sexuella trakasserier är vanligt förekommande i många ungdomsmiljöer, bland annat i skolan. Sexuellt präglade skällsord används i samband med sexuella trakasserier dvs. kränkande behandling på grund av kön. De förekommer även som allmänna skällsord av såväl flickor som pojkar. Detta är inte en ny företeelse i det svenska språket men flera av de ord som används är relativt nya i svenska språket eller används på ett nytt sätt och enligt flera bedömare också i större utsträckning än tidigare. Tillförlitlig forskning som kan belägga detta har emellertid inte gått att få fram. Såväl skolpersonal som organisationerna BRIS och Rädda barnen har dock uppmärksammat fenomenet och uppfattar att det skett en ökning under senare år. I försök att finna orsakerna till en eventuell ökning har

man bland annat diskuterat influenser från främmande språk, sexuellt kvinnoförnedrande anspelningar i musik- och filmbranschen samt ett ökat utbud och tillgång till pornografi. Förekomsten av könskonflikter och nedsättande språkbruk om kvinnor i vuxenvärlden måste också beaktas. Barn och ungdomar lever inte isolerade från vuxensamhället. Vuxna människors synsätt, värderingar och språkbruk påverkar de unga. Även i vuxensamhället finns betydande könskonflikter och även bland vuxna män förekommer ibland en nedsättande jargong i förhållande till kvinnor.

Det framgår inte av Folkhälsoinstitutets redovisning om det i den kartlagda forskningen gjorts försök att dela upp sexuella trakasserier i sådana trakasserier av hetero- respektive homosexuell natur.

Elevorganisationen, Sveriges Förenade Studentkårer och TCO har gjort en undersökning om sexuella trakasserier

På uppdrag av Elevorganisationen, Sveriges Förenade Studentkårer och TCO utförde Sifo (Sifo Research & Consulting AB) under år 1998 en undersökning om förekomsten av sexuella trakasserier i skolmiljön, benämnd "Sexuella trakasserier". Den presenterades i februari 1999. Intervjugruppen bestod av 505 studenter huvudsakligen i åldrarna 15 till 49 år. De studerade på högstadiet, gymnasiet, komvux eller högskola. Undersökningen baserade sig på telefonintervjuer.

I undersökningen ställdes bl.a. frågor om intervjupersonernas erfarenheter av "sextrakasserier" där de studerade. Undersökningen ger en något annorlunda bild av omfattningen av sexuella trakasserier i skolorna jämfört med de tidigare nämnda undersökningarna.

Av de tillfrågade männen uppgav 32 procent att de hade blivit kallade "bög, hora eller dylikt". Andelen kvinnor med sådan erfarenhet uppgick till 15 procent.

Användningen av sådana tillmälen var vanligast i den yngsta ålderskategorin, 15–29 år. I den åldersgruppen uppgav 34 procent av männen och 16 procent av kvinnorna att de hade blivit utsatta. Av männen uppgav 26 procent att det hade skett "någon enstaka gång", 5 procent "flera gånger" och 3 procent "ofta". Motsvarande siffror för kvinnorna var 14 procent "någon enstaka gång" och 2 procent "flera gånger".

Av de som studerade på högstadiet uppgav 43 procent att de i vart fall någon gång hade blivit trakasserade på det beskrivna sättet. Motsvarande siffror för gymnasiet, komvux, universitet/högskola var 36, 5 respektive 6 procent.

6.4.7 En ny bestämmelse om sexuell kränkning bör ersätta bestämmelsen i 7 § tredje stycket

Kommitténs bedömning: Även i en ny reglering finns det ett behov av en bestämmelse om straffansvar för de handlingar som enligt gällande rätt beskrivs som blottning eller annat anstötligt uppträdande. Straffansvaret bör riktas mot kränkningar av den sexuella integriteten som inte är straffbara enligt andra bestämmelser rörande sexualbrott av allvarligare slag. Frågan om gärningsmannen handlat i syfte att söka reta eller tillfredsställa sin sexualdrift bör inte vara styrande för straffbarheten.

Som närmare har utvecklats i avsnitt 4.2 och 4.3, bör lagstiftningen om sexualbrott skydda angrepp mot den sexuella självbestämmanderätten och den sexuella integriteten. Det avgörande bör vara om gärningsmannens beteende, i ord eller i handling, typiskt sett utgör en kränkning av offrets sexuella integritet. Frågan om gärningsmannen handlat i syfte att söka reta eller tillfredsställa sin sexualdrift bör alltså inte vara styrande för straffbarheten.

Mot bakgrund härav kan den gällande lagstiftningen rörande sexuellt ofredande och angränsande bestämmelser inte anses tillfredsställande eftersom de inte i tillräcklig omfattning ger den enskilde ett skydd mot kränkningar av detta slag. Av redogörelsen av gällande rätt framgår sålunda att bestämmelserna om ofredande, förolämpning och sexuellt ofredande när det gäller deras tillämpning på kränkande uttalanden med sexuell anspelning är begränsade i olika avseenden. Detta ger anledning att överväga om bestämmelserna i en ny reglering bör ges ett annat innehåll med ett vidare tillämpningsområde. En grundläggande fråga är då vilken typ av beteende som skall vara straffbart. I detta hänseende vill kommittén till en början peka på det förslag som framlades av Kvinnovåldskommissionen. Kommissionen föreslog, som framgått, ändringar i bl.a. brottsbalksbestämmelserna om sexuellt ofredande och ofredande. Ändringarna innebar bl.a. att brottsbeskrivningarna skulle knytas till uttrycket trakasserar.

Uttrycket sexuella trakasserier har numera, som nämnts, en legal definition i jämställdhetslagen. Den legala definitionen omfattar betydligt mer än kränkande uttalanden av sexuell natur. Det behöver enligt jämställdhetslagen inte ens vara fråga om ett beteende eller handlande av sexuell natur. Härtill kommer, som Kvinnovåldskommissionen också anmärkte, att ordet trakassera i en mer vardaglig mening för tankarna till upprepade och långvariga beteenden.

Med hänsyn härtill talar starka skäl mot användningen av uttrycket trakasserar också i det nu aktuella straffrättsliga sammanhanget.

En tänkbar åtgärd är att utvidga tillämpningsområdet för *ofredande*. I rättsfallet NJA 1997 s 359 menade Högsta domstolens majoritet att mannen med sina yttranden inte kunde anses ha gett uttryck för en sådan hänsynslöshet som fordrades för att handlingen skulle kunna rubriceras som ofredande. Även ett justitieråd i minoriteten ansåg att ansvar för ofredande inte kunde komma ifråga av det skälet.

Enligt gällande lagtext kan, som framgått av avsnitt 6.4.3, straffbudet användas för att skydda kvinnofriden, bl.a. i de fall då sådana trakasserier inte är att betrakta som sexuellt ofredande. Det kan t.ex. vara fråga om ett antastande såsom att hålla fast kvinnan, att ta henne under armen för att förmå henne att följa med, att klappa henne i rygglutet etc. Det kan även röra sig om ett närmande i ord vid sökande av sexuellt sällskap under förutsättning att det upprepas trots att kvinnan är avvisande.

En möjlig åtgärd är alltså att bibehålla det gällande kravet på att det skall vara fråga om en kännbar fridskränkning, men mildra kravet på att handlingen skall ge uttryck för hänsynslöshet. Bestämmelsen skulle då kunna bli tillämplig på ett sådant förfarande som var aktuellt i rättsfallet.

I rättsfallet aktualiserades också tillämpningen av straffbestämmelsen om *förolämpning*. Kvinnovåldskommissionen föreslog, som nämnts, bl.a. att förolämpning på grund av den kränkta personens kön skulle ligga under allmänt åtal.

Förolämpning är enligt huvudregeln ett målsägandebrott (se avsnitt 6.4.3). Vissa typer av förolämpningar ligger dock under allmänt åtal. Åklagaren får sålunda väcka åtal vid vissa angivna fall av förolämpning. Rätten att väcka allmänt åtal är dock på olika sätt begränsad.

För de i praktiken vanligaste undantagssituationerna gäller att allmänt åtal får väckas endast om målsäganden anger brottet till åtal och åtal av särskilda skäl anses påkallat ur allmän synpunkt. Genom att föreskriva att åtal endast får ske då det finns särskilda skäl för detta begränsas åtalen till särskilt straffvärda fall. I förarbetena sägs bl.a. att allmänt åtal skall väckas endast i mera svårartade fall av sådana förolämpningar, t.ex. då någon vid upprepade tillfällen utsätts för förolämpning på sin arbetsplats eller i sitt bostadsområde.⁶⁸ Den restriktiva utformning som lagtexten fått ger åklagarna stöd för att utan mera ingående undersökning avvisa obefogade anmälningar.⁶⁹

⁶⁸ Prop. 1981/82:58 s. 24 och prop. 1986/87:124 s. 46.

⁶⁹ Brottsbalkskommentaren, s. 5:31.

Den allmänna åtalsrätten i brottsbalken är numera endast i mindre utsträckning begränsad genom åtalsregler om målsägande- och angivelsebrott. Man har ansett att en sådan kriminalisering riskerar att få minskad preventiv effekt. Försonas målsäganden och gärningsmannen kommer brottet att bli ostraffat. Om det är fråga om ett målsägandebrott finns det även en risk att denne kan vara obenägen att utsätta sig för det besvär och de ekonomiska risker som ett åtal medför.⁷⁰

Vid brottsbalkens införande föreslog Straffrättskommittén att alla ärekränkingsbrott skulle läggas under allmänt åtal med den begränsningen att åtal fick ske endast om det var påkallat ur allmän synvinkel. Motivet för kommitténs ståndpunkt var i huvudsak att en person som utsätts för svårartad ärekränkning inför den allmänna opinionen kan behöva det stöd som det innebär att en allmän åklagare åtar sig hans sak. Förslaget ledde dock inte till lagstiftning, eftersom man ansåg att det fanns en risk för att åklagarna skulle betungas med ett mycket stort antal anmälningar för ärekränkning vari hävdades att åtal var befogat ur allmän synpunkt.⁷¹

Den tidigare restriktiva hållningen mot att föra ärekränkingsbrotten under allmänt åtal har dock efter hand luckrats upp och alltfler undantag har, som framgått, föreskrivits i paragrafen (5 kap 5 § BrB).

I litteraturen har den gällande ordningen att förolämpning i flertalet fall endast kan åtalas av målsäganden, motiverats med att människor i våra dagar inte är så känsliga för kränkande tillmälen som förr i tiden. Som ytterligare argument för den gällande ordningen har framförts att en kraftigare repression på detta område skulle försvåra i stället för att underlätta samlevnaden människor emellan. Det har även betonats att en målsägande inte har möjlighet att förhindra att åtal väcks för brottet om brottet ligger under allmänt åtal. Det förhållandet att målsäganden inte har möjlighet att påverka åtalsfrågan skulle kunna försvåra en uppgörelse mellan denne och gärningsmannen. Man har även hävdat att en åtalsregel, om att ett visst brott är målsägandebrott, inte generellt behöver innebära att kriminaliseringen får väsentligt minskad preventiv effekt. En sådan kriminalisering kan verka upprätthållande på folk-moralen även om många överträdelser blir obeivrade.⁷²

Kvinnovåldskommissionens förslag om att införa en bestämmelse om att förolämpning med anspelning på den kränktes kön skall ligga under allmänt åtal, avvisades av regeringen på den grunden att förslaget innebar att bestämmelsen skulle få ett mycket brett tillämpnings-

⁷⁰ Per Olof Ekelöf, Rättegång, Andra häftet, 8 uppl., år 1996, s. 61 f

⁷¹ NJA II 1962 s. 163.

⁷² Per Olof Ekelöf, s. 61 f.

område. Den skulle omfatta förolämpningar mot såväl kvinnor som män. Det är enligt regeringen tveksamt om kvinnor – eller män – i just denna egenskap är i behov av ett sådant generellt skydd som en sådan ändring av åtalsbestämmelsen skulle innebära. Regeringen menade att bestämmelser av denna karaktär riskerar att förlora sin mening om de utvidgas till att omfatta i stort sett hela befolkningen.

Det är, som Kvinnovaldscommissionen har anfört, inte ovanligt att särskilt kvinnor får ta emot förolämpningar som på ett synnerligen kränkande sätt anspelar på deras kön. Förolämpningar med anspelning på en persons kön eller annan personlig egenskap kan upplevas som djupt kränkande för den personliga integriteten. Det finns, som commissionen uttalat, anledning att behandla sådana förolämpningar på samma allvar som när det gäller anspelning på ras, hudfärg etc.

En annan metod, än den som Kvinnovaldscommissionen föreslog, att öka skyddet för dem som utsätts för förolämpningar av detta slag är att ändra åtalsreglerna på så sätt att brottet när det gäller förolämpning ges samma innehåll som reglerna beträffande förtal; åtal för förolämpning skulle då efter angivelse alltid kunna väckas av åklagare om åtal av särskilda skäl anses påkallat. Som sådana särskilda skäl skulle då i förarbetena kunna utpekas yttranden av sexuellt kränkande art.

En annan tänkbar åtgärd är att utvidga tillämpningsområdet för *sexuellt ofredande*. I rättsfallet NJA 1997 s. 359 betonade Högsta domstolen bl.a. att 6 kapitlet brottsbalken upptar brott som på skilda sätt har anknytning till sexuallivet, att kapitelrubriken intill en lagändring år 1984 var sedlighetsbrott och att brottet sexuellt ofredande fram till nämnda lagändring benämndes otuktigt beteende. Domstolen menade att förhållandena i fallet inte var sådana att yttrandenas *sexuella karaktär* kunde föranleda bedömningen att mannen hade uppträtt uppenbart sedlighetssårande. För ansvar räckte det inte att yttrandena innehöll ord med sexuell innebörd och att de i en mer allmän mening framstod som anstötliga.

För att handlingen skall vara straffbar räcker det enligt vad som kan uttolkas av avgörandet inte att yttrandena innehåller ord med sexuell innebörd, utan därutöver krävs att själva handlingen har en reell sådan innebörd; möjligen skall yttrandet, med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet, ha en sexuell inriktning i den betydelsen att den huvudsakligen är ägnad att söka reta eller tillfredsställa gärningsmannens sexualdrift. Uttalanden som endast är ägnade att av den utsatte uppfattas som kränkande och förnedrande på grund av hans eller hennes kön, t.ex. könsbaserade förolämpningar, faller därmed utanför tillämpningsområdet.

Enligt kommitténs mening bör en ny bestämmelse motsvarande nuvarande 6 kap. 7 § tredje stycket BrB ges ett vidare tillämpningsområde än det nyss redovisade. I den nya regleringen bör straffansvaret allmänt riktas mot kränkning av den enskildes sexuella integritet, och ett straffbud bör avse gärningar av denna art som inte är straffbara enligt andra bestämmelser rörande sexualbrott av allvarigare slag. Frågan om gärningsmannen handlat i syfte att söka reta eller tillfredsställa sin sexualdrift bör alltså inte vara styrande för straffbarheten. Med en sådan lagstiftning uppnår man ett sådant skydd att det från de synpunkter kommittén har att beakta inte behövs några ytterligare förändringar beträffande ofredande eller förolämpning.

6.4.8 Den nya bestämmelsen bör föreskriva ansvar för den som utsätter en person för ett beteende som kan kränka personens sexuella integritet

Kommitténs bedömning: I en ny bestämmelse bör det föreskrivas ansvar för den som utsätter en person för ett beteende som kan kränka personens sexuella integritet. En sådan bestämmelse innebär i förhållande till gällande rätt en viss utvidgning av det straffbara området, bl.a. beträffande kränkande uttalanden med sexuell anspelning. Vid bedömningen av om ett visst beteende är straffbart bör, i likhet med gällande rätt, hänsyn tas till bl.a. mot vem yttrandet riktas mot samt tids- och miljöförhållanden. Bestämmelsens syfte kommer bäst till uttryck om brottsbeteckningen blir sexuell kränkning.

Den nuvarande brottsbeskrivningen i 6 kap. 7 § tredje stycket BrB är språkligt föråldrad. Man kan ifrågasätta om t.ex. uttrycket ”på ett uppenbart sedlighetssårande sätt” har förankring i det moderna språkbruket. Brottsbeskrivningen antyder dessutom att brottet är ett brott mot allmänheten mer än ett brott mot person. Den nya bestämmelsen bör som framgått ge skydd mot angrepp mot den sexuella integriteten. Det rör sig med andra ord om rättskränkningar som direkt riktar sig mot en viss person. Brottsens karaktär i detta hänseende bör komma till uttryck i brottsbeskrivningen.

I kommitténs direktiv sägs att det är viktigt att i lagtexten använda ord och uttryck som på ett riktigt sätt beskriver vad som har skett. Som exempel på sådana ord som bör ersättas med andra uttryck nämns sexuellt umgänge, vanmakt och förförelse av ungdom. Enligt direktiven

finns det ett behov av att modernisera språket även i andra avseenden. I avsnitt 4.5 har lämnats en redogörelse om språket i lagtexten.

Det finns alltså redan från språkliga utgångspunkter skäl att ändra den gällande straffbestämmelsen om sexuellt kränkande beteende i ord och handling.

En ny bestämmelse bör, såsom nämnts, ta sikte på kränkningar av enskildas sexuella integritet och avse också handlingar som för närvarande inte faller under straffbestämmelsen i 6 kap. 7 § tredje stycket BrB. Skyddet bör självklart omfatta kränkningar av såväl hetero- som homosexuell natur.

I en ny bestämmelse bör det sålunda föreskrivas ansvar för den som utsätter en person för ett beteende som kan kränka personens sexuella integritet. Bestämmelsens syfte kommer bäst till uttryck om brottsbeteckningen blir sexuell kränkning.

Lagtexten bör uttrycka en s.k. objektiv norm. Det är inte den som utsätts för handlingen som avgör om den är kränkande. Ansvar kan komma ifråga även om denne inte känner sig kränkt och omvänt; det förhållandet att denne känner sig kränkt innebär inte nödvändigtvis att kravet är uppfyllt. Vid bedömningen av om ett visst beteende är straffbart bör, i likhet med gällande rätt, hänsyn tas till bl.a. mot vem yttrandet riktas mot samt tids- och miljöförhållanden. En och samma handling kan alltså anses kränka en annans persons sexuella integritet om den har företagits i ett visst sammanhang, medan så inte behöver vara fallet om den företagits under andra förhållanden.

Om det inte längre krävs att beteendet har en påtaglig sexuell prägel, dvs. att angreppet har en sexuell inriktning i den betydelsen att den huvudsakligen är ägnad att söka reta eller tillfredsställa gärningsmannens sexualdrift, kan detta innebära en viss utvidgning i förhållande till gällande rätt. En sådan bestämmelse bör omfatta sådana yttranden som bedömdes av Högsta domstolen i det tidigare refererade rättsfallet NJA 1997 s. 359. Användningen av enstaka könsord kommer dock normalt att falla utanför regleringen i 6 kapitlet och i första hand bedömas som förolämpning.

En ny bestämmelsen om sexuell kränkning uppbyggd enligt vad som nyss har sagts bör vara allmänt tillämplig på olika former av ovälkomna uppträdanden av sexuell natur, bl.a. vissa beteenden som nu bedöms som ofredande enligt 4 kap. 7 § BrB.

För ofredande döms nu bl.a. den som handgripligen antastar annan. Ett handgripligt antastande kan bestå i att en man klappar en kvinna, t.ex. i rygglutet. En sådan handling kan alltså komma att rubriceras som sexuell kränkning, om den kunnat kränka hennes sexuella integritet. För ofredande döms också den som ofredar annan genom hänsynslöst beteende. Ett sådant beteende kan exempelvis vara en

mans närmanden mot en kvinna i syfte att nå en sexuell förbindelse med henne. Dessa bör i en ny ordning kunna rubriceras som sexuell kränkning och ansvar kunna utdömas även om beteendet i sig inte varit hänsynslöst. Det kriminaliserade området bör sålunda utvidgas. Bedömningen av om ett sådant närmande är straffbart bör, som nämnts, vara beroende av förhållandena i varje enskilt fall, bl.a. mot vem handlingen riktas mot.

En ny bestämmelse om sexuell kränkning utformad på nu beskrivet sätt kommer alltså att utgöra ett betydelsefullt skydd för bl.a. kvinnofriden på gator och allmänna platser. Den kommer också att innebära utökat skydd mot kränkningar av personer med homosexuell läggning.

Av kommitténs tidigare överväganden om en straffbestämmelse om sexuellt tvång (avsnitt 6.2.1) framgår att vissa handlingar som i dag bedöms som sexuellt ofredande enligt 6 kap. 7 § tredje stycket BrB fortsättningsvis bör bedömas som sexuellt tvång.

6.4.9 Straffskalor

Kommitténs bedömning: Straffskalan bör motsvara vad som för närvarande gäller beträffande sexuellt ofredande.

Straffskalan för sexuell kränkning bör motsvara vad som för närvarande gäller beträffande bestämmelsen om sexuellt ofredande i 6 kap. 7 § tredje stycket BrB. Det föreskrivna straffet bör alltså vara böter eller fängelse i högst två år.

6.5 Utgångspunkter för en ny bestämmelse om sexuell exploatering av ungdom

I den gällande ordningen finns det särskilda skyddsbestämmelser för ungdomar mellan 15 och 18 år i paragraferna om sexuellt utnyttjande av underårig, sexuellt ofredande och förförelse av ungdom (6 kap. 4 §, 7 § andra stycket respektive 10 § BrB).

Som kommittén närmare har redogjort för i avsnitt 6.3 bör skyddsreglerna i bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av underårig i nuvarande 6 kap. 4 § första stycket BrB, beträffande dem som är mellan 15 och 18 år, tas in i en ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande. Kommittén diskuterar i detta avsnitt om de resterande

bestämmelserna om sexuellt ofredande och förförelse av ungdom bör få sin motsvarighet i en ny reglering och hur de i så fall bör utformas.

I direktiven sägs det särskilt, beträffande sexuellt ofredande, att kommittén skall utreda om det absoluta förbudet att använda barn vid sexuell posering och framställning av pornografiska bilder bör omfatta också ungdomar mellan 15 och 18 år.

Om bestämmelsen om förförelse av ungdom sägs i direktiven att kommittén skall utreda var de olika förbuden som gäller sexuella tjänster lämpligen bör placeras. Förutom bestämmelsen om förförelse av ungdom rör det bestämmelserna om koppleri i 6 kap. 8 § BrB och om förbudet mot köp av sexuella tjänster enligt lagen (1998:408) om förbud mot köp av sexuella tjänster (sexköpslagen). Denna fråga berörs också i kapitel 8.

Bestämmelsen om förförelse av ungdom finns även omnämnd i direktiven när det gäller kommitténs uppdrag att göra en språklig översyn av 6 kapitlet. Där anges att brottsrubriceringen inte framstår som en adekvat benämning på det förfarande bestämmelsen kriminaliserar.

6.5.1 Förbudet i brottsbalken mot att köpa sexuella tjänster av ungdomar

En allmän beskrivning av förbudet mot att köpa av sexuella tjänster i 6 kap. 10 § BrB har lämnats i avsnitt 2.1.10.

6.5.2 Förbudet i brottsbalken mot att använda ungdomar vid sexuell posering

Den närmare innebörden av bestämmelsen i 6 kap. 7 § andra stycket

För sexuellt ofredande döms den som förmår barn under 15 år att företa eller medverka i en handling med sexuell innebörd (6 kap. 7 § första stycket BrB) *eller* den som genom tvång, förledande eller annan otillbörlig påverkan förmår någon som har fyllt 15 men inte 18 år att företa eller medverka i en handling med sexuell innebörd, om handlingen är ett led i framställning av pornografisk bild eller utgör en

posering i annat fall än när det är fråga om framställning av en bild (andra stycket).⁷³

Bestämmelsen i 6 kap. 7 § andra stycket tillkom år 1995 och innebar att skyddet för underåriga mot att utnyttjas för sexuell posering utvidgades.⁷⁴ Avsikten var att personer mellan 15 och 18 år skulle skyddas mot vissa handlingar som redan var kriminaliserade (i första stycket) om de hade begåtts mot barn under 15 år.

Som närmare motiv till utvidgningen angav regeringen sammanfattningsvis följande. Principen att den som fyllt 15 år själv har ett ansvar för sina sexuella handlingar, kan uppenbarligen inte gälla fullt ut. Unga personer är i många avseenden att bedöma som barn åtminstone upp till 18 års ålder. Detta är bl.a. bakgrunden till att köp av sexuella tjänster av den som är under 18 år har straffbelagts särskilt och att arbetsmiljölagen har särskilda regler för denna grupp. Det finns också när det gäller skyddet mot att utnyttjas som modell i pornografiska framställningar och vid sexuell posering anledning att ifrågasätta om inte åldersgränsen borde höjas i motsvarande grad. Unga människors medverkan i pornografisk framställning och vid sexuell posering innehåller regelmässigt inslag av utnyttjande. Unga människor, som utnyttjas i pornografiska sammanhang, kan inte själva överblicka och bedöma de långsiktiga konsekvenserna av sitt handlande. Det finns en uppenbar risk att dessa ungdomar tar särskild social och känslomässig skada. Den föreslagna utvidgningen syftar till att ge ungdomarna ett ökat skydd mot sådan sexuell exploatering och de skador som kan bli en följd därav. Med hänsyn till det anförda bör det skapas en bestämmelse som ger ett skydd också för ungdomar mellan 15 och 18 år mot att utnyttjas för den särskilda form av sexuellt ofredande som består i sexuell posering, med eller utan samband med framställning av pornografisk bild. Eftersom den som uppnått 15 års ålder i princip själv har ett ansvar för sina sexuella handlingar skall dock medverkan som i alla avseenden är frivillig falla utanför bestämmelsens tillämpningsområde.

För såväl den yngre som den äldre åldersgruppen krävs enligt lagtexten att gärningsmannen skall ha *förmått* den underårige till handlingen. Med förmå avses i sammanhanget att få någon att göra något. Det krävs alltså någon form av handlande från gärningsmannens sida. Det skall finnas ett orsakssamband mellan gärningsmannens aktivitet

⁷³ Redogörelsen bygger i allt väsentligt på prop. 1983/84:105 s. 34 f., 55 f. samt prop. 1994/95:2 s. 19 f. och 32 f.

⁷⁴ Bestämmelsen trädde i kraft den 1 januari 1995 (prop. 1994/95:2, bet. 1994/95:JuU5, rskr. 1994/95:58, SFS 1994:1499).

och den handling som den underårige företar. Gärningsmannens syfte med åtgärden skall vara att den underårige skall företa handlingen.

Eftersom bestämmelsen i 7 § första stycket avser barn under 15 år, medför barnets ringa ålder att dess inställning till medverkan till handlingen inte kan tillmätas någon betydelse. Utvidgningen (i 7 § andra stycket) har dock, som nämnts, utformats med beaktande av att den som uppnått 15 års ålder i princip själv har ett ansvar för sina sexuella handlingar. Avsikten är att medverkan från den underårige som i alla avseenden är frivillig skall falla utanför bestämmelsens tillämpningsområde.

För att denna begränsning av det straffbara området skall uppnås har lagstiftaren angett att det krävs att gärningsmannen genom tvång, förledande eller annan otillbörlig påverkan förmår barnet till handlingen. I förarbetena uttalas det att vid bedömningen av frågan om frivillighet skall beaktas bl.a. barnets mognadsnivå, förhållande till gärningsmannen och liknande omständigheter samt att om betalning har utlovats bedömningen i normalfallet troligen blir att barnet har förmåtts medverka.

Det synsätt som ligger bakom skillnaden mellan 7 § första och andra stycket i detta avseende kan beskrivas på följande sätt. Om ett barn under 15 år förmås att företa eller medverka i en handling av sexuell innebörd – som är ett led i framställning av pornografisk bild eller utgör en posering i annat fall än när det är fråga om framställning av en bild – anses barnet ha utnyttjats på ett sätt som är skadligt för barnet. Barnet har alltså blivit utsatt för en sexuell kränkning. I det fall någon som har fyllt 15 men inte 18 år förmås att företa eller medverka i en sådan handling är det inte fråga om ett utnyttjande om barnet samtyckt till handlingen. Har barnet däremot företagit eller medverkat i handlingen på grund av att det blivit utsatt för tvång, förledande eller annan otillbörlig påverkan, föreligger det inte någon frivillighet från barnets sida. Barnet har därigenom blivit utnyttjat sexuellt på ett för barnet skadligt sätt. En straffvärd sexuell kränkning föreligger.

De handlingar som utvidgningen (i 7 § andra stycket) avser att skydda den underårige mot, beskrivs i lagtexten som "...handling med sexuell innebörd, om handlingen är ett led i framställning av pornografisk bild eller utgör en posering i annat fall än när det är fråga om framställning av en bild."

I förarbetena till bestämmelsen om sexuellt ofredande av barn under 15 år anges att med handling med sexuell innebörd avses handlingar som utan att innefatta beröring har en klar och för en vuxen person otvetydig sexuell prägel. Som typfall anges att barnet utnyttjas som modell för framställning av pornografisk bild.

En handling av sexuell innebörd kan alltså enligt denna bestämmelse aldrig innefatta en sexuell beröring av barnet. Begränsningen av det straffbara området följer av att andra straffbestämmelser i 6 kapitlet är tillämpliga om kroppslig kontakt av sexuell karaktär har skett. Det är i sådana fall antingen fråga om sexuell umgänge med underårig eller sexuell beröring av underårig. Med posering förstås sålunda, enligt denna bestämmelse, handlingar som inte innefattar att barnet har någon kroppslig sexuell beröring med en annan person.

Däremot bör formuleringen att den som har fyllt 15 men inte 18 år förmås att "företa eller medverka i en handling med sexuell innebörd, om handlingen är ett led i framställning av pornografisk bild eller utgör en posering i annat fall än när det är fråga om framställning av en bild" innefatta också det fallet att den unge har sexuell umgänge med en annan person. Det finns ju inget generellt förbud att ha sexuell umgänge med eller annars sexuell beröra någon mellan 15 och 18 år. Posering kan därmed, enligt denna bestämmelse, bestå i att den unge t.ex. har samlag med en annan person. Den sistnämnde kan men behöver självklart inte vara gärningsmannen. Bestämmelsen omfattar sålunda såväl det fallet att den unge poserar ensam som då han eller hon poserar tillsammans med någon annan.

Bestämmelsen i 7 § andra stycket bör, i likhet med den motsvarande bestämmelsen i första stycket, vara tillämplig endast om det inte finns förutsättningar att tillämpa de föregående bestämmelserna i 6 kapitlet. Bestämmelsen kompletterar alltså bestämmelserna i 1–6 §§.

I det fall poseringen består i att den underåriga har sexuell umgänge med en annan person, t.ex. gärningsmannen, bör sålunda andra bestämmelser kunna tillämpas. Exempelvis bör gärningen kunna bedömas som sexuell tvång (6 kap. 2 § BrB) om han eller hon har tvingats att delta i det sexuella umgänget och som sexuell utnyttjande av underårig (6 kap. 4 § BrB) om den unge förmås att ha sexuell umgänge med sin förälder.

En begränsning bör dock ligga i uttrycket posera i det att handlingen skall utföras inför en eller flera personer eller framför en kamera för dokumentation på bild.

En annan begränsning av bestämmelsens tillämpningsområde skulle kunna inläsas i det att förarbetena anger att utvidgningen avser att skydda personer mellan 15 och 18 år från *sexuell exploatering i pornografiska sammanhang/pornografisk verksamhet*.

Uttrycket pornografi förekommer i barnpornografibrottet och brottet otillåtet förfarande med pornografisk bild (16 kap. 10 a och 11 §§

BrB).⁷⁵ Frågan om sambandet mellan brottet sexuellt ofredande och barnpornografibrottet behandlas senare i framställningen.

Med pornografisk bild avses en bild som, utan att besitta några vetenskapliga eller konstnärliga värden, på ett ohöjlt och utmanande sätt återger ett sexuellt motiv. Avgörande, vid bedömningen av om det är fråga om en pornografisk bild, anses vara vilket syfte en viss framställning har. Om ändamålet med framställningen väsentligen är att påverka åskådaren sexuellt kan det vara fråga om en pornografisk produkt. Men om bilden framställts i andra syften, t.ex. konstnärliga, anses den inte som pornografisk.

Uttrycket pornografi förekommer också i förbudet mot pornografisk föreställning i ordningslagen (1993:1617)⁷⁶. Förbudet behandlas närmare i kapitel 12 om sexklubbar. Med pornografisk föreställning avses en föreställning med levande aktörer, där sexuella situationer eller händelseförlopp framställs på ett ohöjlt och utmanande sätt. För rubriceringen av föreställningen är de sexuella inslagens karaktär och omfattning av betydelse. I uttrycket pornografisk föreställning får också anses ingå att det primära syftet med föreställningen skall vara att förmedla pornografi. Av uttrycket pornografisk föreställning får alltså anses framgå att det här endast är fråga om föreställningar som i huvudsak eller till övervägande delen innehåller pornografiskt material. Enstaka inslag av striptease eller liknande framställningar i t.ex. en teater- eller varietéföreställning gör inte föreställningen pornografisk.

Skillnaderna i bedömningsgrunderna mellan barnpornografibrottet och förbudet mot anordnande av pornografisk föreställning kan åskådliggöras med följande exempel.

Om en 17-årig kvinna utför ett enstaka stripteaseframträdande under en varietéföreställning, överträder arrangören inte förbudet i ordningslagen eftersom det inte är fråga om pornografisk föreställning, men om han under framträdandet fotograferar kvinnan gör han sig troligen skyldig till barnpornografibrott då han framställt pornografisk bild enligt 16 kap. 10 a § BrB. Han kan alltså straffritt sälja biljetter till själva föreställningen, men inte fotografier av kvinnans framträdande.⁷⁷

Beskrivningen i 7 § andra styckets *första led*, dvs. handling som "är ett led i framställning av pornografisk bild", bör rimligtvis tolkas som ett förbud att utnyttja den underårige som modell för framställning av

⁷⁵ Prop. 1970/125 s. 79 f., prop. 1978/79:179 s. 9 och prop. 1997/98:43 s. 82 (jfr JO 1971 s. 561).

⁷⁶ Ds Ju 1973:5 s. 101 f., prop. 1973:115 s. 30 f., JuU 1973:26 s. 24 f., prop. 1975/76:209 s. 143, prop. 1976/77:39 s. 7 f., prop. 1981/82:187 s. 26, 69 f. och JuU 1981/82:56 s. 6.

⁷⁷ Låt vara att arrangören kan drabbas av ansvar enligt arbetsmiljölagen (1977:1160), se avsnitt 6.5.3.

sådan pornografisk bild som anges i bestämmelsen om barnpornografibrott i 16 kap. 10 a § BrB. Även om inte den barnpornografiska bilden skildrar ett sexualbrott kan alltså själva *bildupptagningen* utgöra ett sexualbrott – sexuellt ofredande – enligt 6 kap. 7 § första eller andra stycket BrB.

Handlingen kan i dessa fall bestå i t.ex. att den som är mellan 15 och 18 år har samlag eller annat sexuellt umgänge med en annan person, t.ex. med gärningsmannen, eller att han eller hon poserar ensam framför kameran.

Men vad avses egentligen med beskrivningen i 7 § andra styckets *andra led*, dvs. ”posering i annat fall än när det är fråga om framställning av en bild”? I förarbetena anges att bestämmelsen (i 7 § andra stycket) avser att skydda ungdomar från ett utnyttjande som består i sexuell posering, såväl med som utan samband med framställning av pornografisk bild. Uttalandet ger intrycket att den enda egentliga skillnaden mellan andra styckets första och andra led är att i det förstnämnda fallet dokumenteras poseringen på bild. Men vad är den närmare innebörden av uttrycket ”sexuell posering i annat fall”?

Ett sådant fall bör vara posering i en offentlig pornografisk föreställning som är förbjuden enligt ordningslagen. Handlingen skulle i dessa fall kunna bestå i t.ex. att den underårige på scen har samlag eller annat sexuellt umgänge med annan person, eller att han eller hon ensam poserar framför publiken. Också enskild posering inför enstaka kund på sexklubb bör omfattas.

Man kan också anta att någon begränsning till pornografiska föreställningar i ordningslagens mening inte är avsedd. Också posering i en sådan föreställning som inte är förbjuden enligt ordningslagen, t.ex. enstaka striptease i en varietéföreställning, bör omfattas av uttrycket. Om ett sådant stripteaseframträdande avbildas bör det ju vara fråga om sådan pornografisk bild som anges i beskrivningens första led.

Det är vidare rimligt att anta att uttrycket ”sexuell posering i annat fall” inte är begränsat till att avse endast publika framträdanden. Även poseringar i mer privat miljö bör omfattas. I förarbetena till det absoluta förbudet i 6 kap. 7 § första stycket nämns, som ett exempel på posering, det fallet att en man förmår ett barn att ha ”samlag” med en uppblåsbar docka.⁷⁸ Ett annat exempel, som kan sägas utgöra en posering, är då den underårige förmås att onanera inför gärningsmannen.

⁷⁸ Exemplet är hämtat från rättspraxis av 1977 års Sexualbrottskommitté och återgivet i betänkandet Våldtäkt och andra sexuella övergrepp (SOU 1982:61) s. 158 f.

Sambandet mellan förbudet mot att använda underåriga för sexuell posering och barnpornografibrottet

I 16 kapitlet brottsbalken finns straffbestämmelser om brott mot allmän ordning. Bestämmelser om barnpornografibrott finns i 16 kap. 10 a §.

I princip all befattning med barnpornografiska bilder, även innehav, är numera kriminaliserad.

För barnpornografibrott döms den som

1. skildrar barn i pornografisk bild,
2. sprider, överlåter, upplåter, förevisar eller på annat sätt gör en sådan bild av barn tillgänglig för någon annan,
3. förvärvar eller bjuder ut en sådan bild av barn,
4. förmedlar kontakter mellan köpare och säljare av sådana bilder av barn eller vidtar någon annan liknande åtgärd som syftar till att främja handel med sådana bilder, eller
5. innehåller en sådan bild av barn (första stycket).

Straffet är fängelse i högst två eller, om brottet är ringa, böter eller fängelse i högst sex månader (första stycket). Är brottet att anse som grovt skall dömas för grovt barnpornografibrott till fängelse lägst sex månader och högst fyra år (fjärde stycket).

Med barn avses, enligt straffbestämmelsens andra stycke, en person vars pubertetsutveckling inte är fullbordad eller som, när det framgår av bilden och omständigheterna kring den, är under 18 år.

Huvudregeln är att det är könsmodningsprocessen i bemärkelsen pubertetsutvecklingen som är avgörande. En person som inte har avslutat sin pubertetsutveckling är således att anse som barn oavsett ålder. Den som utvecklas sent kan alltså vara att bedöma som barn i bestämmelsens mening även om han eller hon är över 18 år. Å andra sidan omfattar bestämmelsen också personer som har fullbordat sin pubertetsutveckling men som inte har fyllt 18 år vid fotograferings- eller inspelningstillfället, förutsatt att det av själva bilden och omständigheterna kring den går att utläsa att personen var under 18 år vid det aktuella tillfället. Det är alltså inte fråga om en åldersgräns i formell mening.

För ansvar krävs i princip uppsåt. Straff kan dock inträda även vid oaktsamhet. Detta gäller beträffande den som i yrkesmässig verksamhet eller annars i förvärvssyfte sprider en barnpornografisk bild (tredje stycket).

Förbuden mot skildring och innehav gäller inte den som tecknar, målar eller på något annat liknande hantverksmässigt sätt framställer en barnpornografisk bild, om bilden inte är avsedd att spridas, överlåtas, upplåtas, förevisas eller på annat sätt görs tillgänglig för andra. Även i

andra fall skall en gärning inte utgöra brott, om gärningen med hänsyn till omständigheterna är försvarlig (femte stycket).

I förarbetena till bestämmelsen har som skäl för kriminaliseringen framhållits den integritetsskada som kan uppkomma när barn medverkar vid tillkomsten av pornografiska alster och de skadeverkningar som härvid kan drabba dessa barns syn på sexualiteten samt att framställning och spridning av barnpornografiska alster är kränkande för barn över huvud taget. Det har vidare framhållits att varje företeende av en barnpornografisk bild innebär en straffvärd kränkning av såväl det avbildade barnet som barn i allmänhet samt att också ett innehav av en sådan bild utgör en fortlöpande integritetskränkning. Som ytterligare motiv har framförts att det inte kan uteslutas att en innehavare av en sådan bild kan komma att visa den för ett barn i syfte att förmå barnet att medverka i sådana handlingar som skildras på bilden.⁷⁹

Barnpornografibrottet anses systematiskt sett inte utgöra ett sexualbrott i brottsbalkens mening. Brottsbalkens bestämmelser om barnpornografibrott finns därför i 16 kapitlet som ett brott mot allmän ordning.

I korthet kan sambandet mellan sexualbrotten, som uteslutande finns i 6 kapitlet brottsbalken och barnpornografibrottet i 16 kap. 10 a § BrB beskrivas på följande sätt.⁸⁰

I 6 kapitlet brottsbalken straffbeläggs gärningar där någon genom våld, hot, tvång eller andra liknande otillbörliga förfaranden förmår någon till samlag eller annat sexuellt umgänge. Bestämmelserna gäller oavsett offrets ålder. Beträffande unga personer finns därutöver bestämmelser i 6 kapitlet som straffbelägger sexuellt umgänge även om detta inte innefattar våld eller tvång.

I 6 kap. 7 § första och andra stycket BrB straffbeläggs användande av underåriga modeller vid framställande av pornografiska bilder, även om modellerna är till synes fullt pubertetsutvecklade. Även om den barnpornografiska bilden inte skildrar ett sexualbrott kan alltså själva *bildupptagningen* utgöra ett sexualbrott, nämligen om den som avbildas förmåtts till detta och är under 18 år.

Om den som begår ett sexuellt övergrepp även filmar övergreppet kan den ytterligare kränkning som filmningen innebär beaktas i straffskärpande riktning när straffet för sexualbrottet bestäms.

I det fall den som har begått sexualbrottet emellertid visar filmen för andra personer utgör detta en handling som faller utanför ramen för

⁷⁹ Prop. 1978/79:179 s. 8 och prop. 1997/98:43 s. 65.

⁸⁰ Redogörelsen bygger i allt väsentligt på prop. 1978/79:179 s. 9 samt prop. 1997/98:43 s. 55 f., 74 f. och 78 f.

sexualbrottet. Denna handling anses utgöra en ny straffvärd kränkning av det avbildade barnet och det är bl.a. därför det har gjorts straffbart att sprida barnpornografiska filmer. Även den som, utan att ha någon som helst delaktighet i det ursprungliga övergreppet, t.ex. innehar eller sprider en barnpornografisk bild gör sig skyldig till barnpornografibrott.

Till skillnad från vad som gäller brottet sexuellt ofredande enligt 6 kap. 7 § andra stycket BrB är straffbarhet för barnpornografibrott inte begränsad till bilder där barn är inbegripna i handlingar som uppenbarligen har en sexuell innebörd. Ansvar för barnpornografibrott komma ifråga exempelvis då ett barn genom speciella kameraarrangemang framställs på ett sätt som är ägnat att vädja till sexualdriften utan att det avbildade barnet kan sägas ha deltagit i ett sexuellt beteende.

En barnpornografisk bild kan framställas utan att ett verkligt barn fotograferas, filmas eller tecknas av i en verklig situation. Det straffbara området omfattar tecknade bilder och filmer samt andra icke autentiska skildringar bl.a. sådana som har framställts genom bildmanipulation t.ex. genom datateknik.

Uttrycket barnpornografisk bild omfattar alltså ett vidare område än skildringar av sexualbrott.

6.5.3 Annan lagstiftning som kan vara tillämplig då underåriga har sexuell umgänge mot ersättning eller utför sexuell posering

Det finns lagstiftning, utöver bestämmelserna i brottsbalken, som kan vara tillämplig när underåriga har sexuell umgänge mot ersättning eller utför sexuell posering. I kapitel 12 om sexklubbar lämnas en närmare redogörelse om vilken lagstiftning som kan komma ifråga i de fall poseringen sker på sexklubbar eller i liknande verksamhet.

Enligt *arbetsmiljölagen (1977:1160)* får en minderårig inte anlitas till eller utföra arbete på sätt som medför risk för skadlig inverkan för den minderåriges hälsa eller utveckling (5 kap. 3 § första stycket). Med minderårig avses den som inte har fyllt 18 år (5 kap. 1 §). Anlitande av minderårig för posering på sexklubb strider alltså mot nämnda lag. Detsamma gäller om barn under 18 år utnyttjas som fotomodeller för pornografiskt material eller anlitas på massageinstitut eller poseringsateljéer. Arbetsmiljöverket har möjlighet att ingripa med föreläggande eller förbud i fall då en minderårig har arbetsuppgifter av sådant slag som avses i 5 kap. 3 § (7 kap. 7 §). Den som bryter mot ett sådant föreläggande eller förbud kan dömas till böter eller fängelse i högst ett år (8 kap. 1 §).

Med stöd av *lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU)* kan samhället ingripa med tvångsåtgärder bl.a. om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom socialt nedbrytande beteende, såsom då den unge uppträder på sexklubb eller befinner sig i prostitution (3 §). Enligt LVU kan vård beredas även för den som fyllt 18 men inte 20 år, om en sådan vård med hänsyn till den unges behov och personliga förhållanden i övrigt är lämpligare än någon annan vård och det kan antas att en behövlig vård inte kan ges med den unges samtycke (1 § andra stycket).

Även polisen kan ingripa då unga personer exempelvis poserar på sexklubb eller förekommer i gatuprostitution. Polis kan med stöd av polislagen (1984:387) omhänderta en person om det föreligger risk för dennes hälsa och utveckling under förutsättning att personen kan antas vara under 18 år (12 §).

6.5.4 Internationella instrument som behandlar skyddet mot sexuell exploatering av barn

Sverige har gjort åtaganden i internationella instrument som är av betydelse för utformningen av det straffrättsliga skyddet för ungdomar mot att användas vid sexuell posering eller förmås till sexuellt umgänge mot ersättning.

1989 års FN-konvention om barnets rättigheter, den s.k. barnkonventionen

Den 20 november 1989 antog FN:s generalförsamling en konvention om barnets rättigheter, den s.k. barnkonventionen. Sverige undertecknade konventionen den 26 januari 1990 och den trädde i kraft den 2 september samma år. Sverige ratificerade konventionen utan att reservera sig på någon punkt.⁸¹ Genom att ratificera konventionen har Sverige iklätt sig en folkrättslig förpliktelse att följa konventionens bestämmelser. Konventionen uppställer dock inget direkt krav på att staterna måste vidta straffrättsliga lagstiftningsåtgärder för att uppnå konventionens mål. Sveriges tillträde föranledde inga ändringar i gällande lagstiftning.

Konventionen består av en inledning och 54 artiklar. I en första del, omfattande artiklarna 1–41, ges bestämmelser i sak om barnets rättigheter. Konventionens första del kan i sin tur delas in i grupper om

⁸¹ Prop. 1989/90:107, bet. 1989/90:SoU28, rskr. 1989/90:350

bestämmelser om barnets rätt till liv och utveckling, bestämmelser om barnets rätt till trygghet och skydd samt bestämmelser om barnets rätt till egen talan och respekt.

I *artikel 1* anges vad som avses med barn i konventionens mening. Enligt artikeln är varje människa under 18 år barn, om inte barnet har blivit myndigt tidigare enligt den lag som gäller för barnet.

Konventionsstaterna åtar sig, enligt *artikel 34*, att skydda barnet mot alla former av sexuellt utnyttjande och sexuella övergrepp. För detta ändamål skall konventionsstaterna särskilt vidta alla lämpliga nationella, bilaterala och multilaterala åtgärder för att förhindra (a) att ett barn förmås eller tvingas delta i en olaglig sexuell handling; (b) att barn utnyttjas för prostitution eller annan olaglig sexuell verksamhet; (c) att barn utnyttjas i pornografiska föreställningar och i pornografiskt material.

I konventionens mening är man alltså barn till dess man fyller 18 år, om man inte blir myndig tidigare enligt den nationella lagstiftningen. Ökat ansvar med stigande ålder anses inte strida mot definitionen. Definitionen anger att de rättigheter som upptas i konventionen gäller tills dess man fyllt 18 år. Detta hindrar inte att staterna har olika åldersgränser så att barn med stigande ålder stegvis kan föras in i vuxenlivet. Konventionen har alltså överlåtitt till staterna själva att avgöra när en sexuell handling med barn är olovlig och det förekommer därför skillnader mellan olika stater när det gäller t.ex. ålder för frivilligt sexuellt umgänge. De särskilda skyddsreglerna skall dock gälla upp till 18-års åldern, t.ex. skyddet mot sexuell exploatering.

Beträffande artikel 34 innebär uttrycket "lämpliga" inte att staterna själva kan avgöra om åtgärderna är tillräckliga, utan syftar närmast på att man överlämnar till den enskilda staten att i enlighet med sin nationella rätt avgöra vilka åtgärder som bäst tillgodoser syftet. Uttrycket "olaglig", som används under a) och b), kan läsas som att konventionen överlämnar till staterna att själva besluta när en sexuell handling är olaglig. Så är emellertid inte fallet. Innebörden av ordet olaglig i artikeln är att varje enskild stat har att besluta om en åldersgräns för frivilligt sexuellt umgänge. En sådan åldersgräns måste naturligtvis bestämmas med ledning av de övergripande principerna om respekt för barnets gradvisa förmåga, barnets bästa samt hälsa och utveckling. Vid utarbetandet av konventionen var man dock enig om att all form av sexuellt utnyttjande skulle förbjudas. Man uttalade att

utnyttjande av barn i sexuella övningar inte är lagligt oavsett i vilken form det tar sig i uttryck.⁸²

I konventionens del två, omfattande artiklarna 42–45, ges bestämmelser om hur efterlevnaden av konventionen skall kontrolleras och garanteras.

För övervakning av konventionens efterlevnad finns det en särskild kommitté för barnets rättigheter, som består av tio experter. De stater som har anslutit sig till konventionen skall avge rapporter till kommittén om de åtgärder som har vidtagits för att genomföra konventionen. En första rapport skall avges inom två år efter konventionens ikraftträdande för den berörda staten. Därefter skall rapporter lämnas vart femte år.

Kommittén för barnets rättigheter antar och ger ut riktlinjer, ”general guidelines”, för ländernas rapportering. Där anges hur kommittén önskar att rapporterna skall utformas och vilka frågor som kommittén anser angelägna att få besvarade. När en s.k. landrapport har kommit in granskas den av kommittén. Kommittén redovisar sina slutsatser i ett särskilt uttalande, ”Concluding observations”, vilket till svenska kan översättas med ”kommenterande slutsatser”. Avsikten är att uttalandet skall ges publicitet i det rapporterande landets medier och leda till en nationell diskussion om vägar att förbättra situationen för barn.

Kommittén för barnets rättigheter har kommit att bli den auktoritativa uttolkaren av hur barnkonventionen enligt dess mening skall tolkas. Kommittén har, i samarbete med UNICEF och två engelska barnrättsexperter, arbetat fram en handbok för genomförande av barnkonventionen. Handboken, som gavs ut år 1998, innehåller en analys av konventionen utifrån dels de kommenterande slutsatser som kommittén har gjort, dels de av kommittén antagna riktlinjerna för ländernas rapporter.⁸³

Sverige har hittills lämnat två rapporter till kommittén. Den första behandlades av kommittén år 1993 och den andra år 1999.

I Justitiedepartementet utarbetades under år 1993 en departementspromemoria,⁸⁴ i vilken behandlades frågan om svensk lagstiftning i någon del borde ändras för att Sverige skulle anses uppfylla bestämmelserna i artiklarna 34, 37 och 40 i barnkonventionen. I promemorian

⁸² Redogörelsen om innehållet i artikel 1 och 34 bygger i allt väsentligt på betänkandet Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige (SOU 1997:116) s. 61 f. och 422.

⁸³ Rachel Hodgkin and Peter Newell, *Implementation handbook for the Convention on the Rights of the Child*, UNICEF, 1998.

⁸⁴ Departementspromemorian ÖKAT SKYDD FÖR BARN, Ytterligare åtgärder mot sexuella övergrepp m.m. (Ds 1993:80).

gjordes den bedömningen att den svenska lagstiftningen i allt väsentligt fick anses stå i sådan överensstämmelse med konventionen och att förändringar var obehövligen. I fråga om sexuellt ofredande föreslogs dock att den aktuella bestämmelsen, om förlängt skydd för den som är mellan 15 och 18 år, skulle införas.

I lagstiftningsärendet menade regeringen att det fanns skäl att överväga om det straffrättsliga skyddet när det gäller barns medverkan i pornografisk verksamhet borde utvidgas till att gälla alla barn, dvs. också de som har fyllt 15 år men inte 18 år. Regeringen ansåg att man med en sådan utvidgning skapade ett mer heltäckande straffrättsligt skydd för barn och ungdomar mot att bli utnyttjade i pornografisk verksamhet. Regeringen påpekade att FN:s kommitté för barnets rättigheter, vid sin behandling år 1993 av Sveriges första rapport till kommittén, hade föreslagit att den svenska regeringen skulle pröva effektiviteten av gällande regler beträffande utnyttjande av barn i pornografiskt material. Regeringen betonade att kommittén därvid hade berört frånvaron av en 18-årsgräns när det gäller utnyttjande av barn i pornografiska alster.⁸⁵

År 1996 tillsattes en statlig utredning, *Barnkommittén*, vars huvuduppgift var att klarlägga hur konventionens anda och innebörd kom till uttryck i svensk lagstiftning och praxis. Kommittén redovisade resultatet i huvudbetänkandet *Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige* (SOU 1997:116).⁸⁶

Barnkommittén ansåg, såvitt avsåg skyddet mot att barn förmås eller tvingas att delta i en olaglig sexuell handling (artikel 34 a), att svensk lagstiftning skyddar barn som inte är fyllda 15 år. Däremot ansåg Barnkommittén att skyddet beträffande ungdomar mellan 15 och 18 år inte var heltäckande. Barnkommittén påpekade att bestämmelserna är utformade utifrån att den som uppnått 15 års ålder i princip har ett ansvar för sina sexuella handlingar. Barnkommittén menade att detta synsätt inte stämmer överens med konventionen. Också den som fyllt 15 år har i förhållande till mognad och utveckling ett behov av skydd mot att utnyttjas.

Barnkommittén prövade bl.a. om den svenska lagstiftningen gav ett tillfredsställande skydd för barn mot att utnyttjas för prostitution eller annan olaglig verksamhet (artikel 34 b). Barnkommittén menade att vid en jämförelse med många andra länder kan inte barnprostitution sägas

⁸⁵ Prop. 1994/95:2 s. 8 f.

⁸⁶ Redogörelsen i det följande hänför sig i allt väsentligt till betänkandet *Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige* (SOU 1997:116) s. 430 f.

vara ett stort problem i Sverige. Inte desto mindre är det allvarligt att det över huvud taget förekommer. Att bestämmelsen om förförelse av ungdom sällan kommer till användning är, enligt Barnkommittén, inte liktydigt med att problemet inte finns. Barnkommittén ansåg att bestämmelsen fyller en betydelsefull funktion i bekämpningen av företeelsen. Brottets rubricering borde dock ändras. Lagstiftaren borde vidare klargöra att i de fall koppleribrottet riktar sig mot en underårig skall brottet som grovt.

Barnkommittén prövade också om den svenska lagstiftningen stod i överensstämmelse med konventionen beträffande utnyttjande av barn i pornografiska föreställningar och pornografiskt material (artikel 34 c). Barnkommittén hävdade i detta sammanhang att unga kvinnor utnyttjas för striptease och liknande aktiviteter på sexklubbar och att det trots förbudet mot pornografisk föreställning i 2 kap. 14 § ordningslagen (1993:1617) förekommer sexklubbar där inslaget av pornografi ligger mycket nära gränsen för det otillåtna och där posering förekommer. Det är menade Barnkommittén allmänt känt, bl.a. genom journalistiska reportage som har gjorts från sådana klubbar, att unga kvinnor som inte har fyllt 18 år förekommer i verksamheten.

Barnkommittén gjorde följande bedömning beträffande den nuvarande lydelsen av sexuellt ofredande. Lagen ger inte ett lika starkt skydd mot sexuellt utnyttjande för barn mellan 15 och 18 år, som för barn under 15 år. Anlitande av barn under 18 år i pornografisk föreställning eller som fotomodeller för pornografiskt material eller liknande, innehåller regelmässigt inslag av utnyttjande. Unga människor, som utnyttjas i pornografiska sammanhang kan inte själva överblicka och bedöma de långsiktiga konsekvenserna av sitt handlande. Det finns en uppenbar risk att dessa ungdomar tar särskild social och känslomässig skada. Det är därför inte tillfredsställande att lagstiftningen tillåter ungdomar mellan 15 och 18 år att "frivilligt" medverka i olika sammanhang med innebörden att tillfredsställa vuxnas behov av pornografi. Bestämmelsen i 6 kap. 7 § BrB bör ändras så att den äldre ålderskategorin erhåller samma skydd som barn under 15 år. Då frågan inte är av arbetsrättslig art är det inte tillräckligt att hänvisa till arbetsmiljölagens bestämmelser.

I den efterföljande propositionen beskrev regeringen en strategi för det fortsatta arbetet med att förverkliga och genomföra barnkonventionen i Sverige. I propositionen ansåg regeringen att frågan om huruvida skyddet mot sexuellt utnyttjande inte är heltäckande när det gäller ungdomar mellan 15 och 18 år borde ses över utifrån ett barnkonventionsperspektiv och att detta borde ske i den kommande

översynen av 6 kapitlet brottsbalken. Riksdagen ställde sig bakom förslaget.⁸⁷

Som tidigare har nämnts behandlade *FN:s kommitté för barnets rättigheter* Sveriges första rapport år 1993 och riktade därvid kritik beträffande effektiviteten av gällande regler om utnyttjande av barn i pornografiskt material. Kommittén berörde bl.a. frånan av en 18-årsgräns när det gäller utnyttjande av barn i pornografiska alster.

Det skall anmärkas att det vid tiden för kommitténs påpekande inte fanns någon bestämd åldersgräns i barnpornografibrottet i 16 kap. 10 a § BrB. Sedan år 1999 framgår det uttryckligen av bestämmelsen att med barn avses en person vars pubertetsutveckling inte är fullbordad eller som – när det framgår av bilden och omständigheterna kring den – är under 18 år. År 1995 utvidgades, som sagt, bestämmelsen om skydd mot att användas för sexuell posering till att omfatta personer under 18 år.

Sverige lämnade sin andra rapport till kommittén i september 1997. Kommittén behandlade rapporten i januari 1999 och upprepade därvid sin oro över att Sverige inte hade vidtagit tillräckliga åtgärder för att skydda barn, särskilt barn mellan 15 och 18 år, mot sexuellt utnyttjande ("protection from sexual exploitation").⁸⁸

En arbetsgrupp tillsattes inom FN år 1994 för att utarbeta ett *tilläggsprotokoll till barnkonventionen om handel med barn, barnprostitution och barnpornografi*. Den slutliga texten antogs av FN:s generalförsamling den 25 maj 2000.⁸⁹

Enligt tilläggsprotokollet skall varje konventionsstat tillförsäkra, som ett minimum, att vissa handlingar och aktiviteter som rör handel med barn, barnpornografi och barnprostitution är straffbara och att de är förenade med lämpliga straff som tar hänsyn till brottens allvarliga natur (artikel 3 p. 1 och 3).

Uttrycket barnhandel är beskrivet på följande sätt. "Sale of children means any act or transaction whereby a child is transferred by any person or group of persons to another for remuneration or any other consideration" (artikel 2 a). När det gäller handel med barn skall staterna tillse att bl.a. följande handlingar är kriminaliserade. "The offering, delivering or accepting, by whatever means, a child for the purpose of sexual exploitation of the child" (artikel 3 p. 1 a)

Uttrycket barnprostitution är beskrivet på följande sätt. "Child prostitution means the use of a child in sexual activities for

⁸⁷ Prop. 1997/98:182, bet. 1998/99:SoU6.

⁸⁸ CRC/C/15/Add.101, paragraf 22.

⁸⁹ Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sales of children, child prostitution and child pornography.

remuneration or any other form of consideration” (artikel 2 b). När det gäller barnprostitution skall staterna tillse att följande handlingar är kriminaliserade. ”Offering, obtaining, procuring or providing a child for child prostitution, as defined in article 2” (artikel 3 p. 1 b).

Uttrycket barnpornografi är beskrivet på följande sätt. ”Child pornography means any representation, by whatever means, of a child engaged in real or simulated explicit sexual activities or any representation of the sexual parts of a child for primarily sexual purposes” (artikel 2 c). När det gäller barnpornografi skall staterna tillse att följande handlingar är kriminaliserade. ”Producing, distributing, disseminating, importing, exporting, offering, selling or possessing for the above purposes child pornography as defined in article 2” (artikel 3 p. 1 c).

Sverige gjorde vid antagandet i generalförsamlingen en förklaring om hur Sverige tolkade uttrycket ”child pornography”. Frågan om ett svenskt undertecknande bereds för närvarande inom regeringskansliet.

ILO-konvention (nr 182) och kompletterande rekommendation (nr 190) om förbud mot och omedelbara åtgärder för avskaffande av de värsta formerna av barnarbete

International Labour Organization (ILO) är FN:s särskilda organ för arbetsmarknadsfrågor. Vid 1999 års Internationella arbetskonferens antogs en ny ILO-konvention (nr 182) och kompletterande rekommendation (nr 190) om förbud mot och omedelbara åtgärder för avskaffande av de värsta formerna av barnarbete.

Konventionen föreskriver att medlemsstaterna som ratificerar konventionen skall vidta omedelbara och effektiva åtgärder för att säkerställa att förbud mot och avskaffande av de värsta formerna av barnarbete behandlas i brådskande ordning (artikel 1). Med uttrycket barn avses enligt konventionen personer under 18 år (artikel 2). Med uttrycket de värsta formerna av barnarbete avses bl.a. utnyttjande, rekrytering och utbudande av barn för prostitution, framställning av pornografi och medverkan i pornografiska framträdanden (artikel 3, punkten b).

I den kompletterande rekommendationen sägs att medlemsstaterna bör tillse att bl.a. sådana former av barnarbete som anges i konventionens artikel 3, punkten b, utgör brott mot allmän lag (punkten 12).

Regeringen överväger för närvarande frågan om Sverige skall ratificera konventionen och om vilka åtgärder i övrigt som bör vidtas med anledning av de två instrumenten.

Världskongressen i Stockholm mot kommersiell sexuell exploatering av barn

Sveriges regering var en av arrangörerna av Världskongressen mot kommersiell sexuell exploatering av barn – 1996 World Congress against Commercial Sexual Exploitation of Children – ofta kallad Stockholmskonferensen. Medarrangörer var UNICEF, ECPAT (End Child Prostitution, Child Pornography and Trafficking in Children for Sexual Purposes) och frivilligorganisationer knutna till FN:s barnkonvention. Företrädare för 122 länder och ett antal frivilligorganisationer deltog. Syftet med kongressen var att åstadkomma ett globalt partnerskap mot kommersiell sexuell exploatering av barn. En deklARATION och en handlingsplan antogs vid kongressen.

Kongressen antog följande definition av kommersiell sexuell exploatering. ”Den kommersiella sexuella exploateringen av barn är en grundläggande kränkning av barns rättigheter. Exploateringen omfattar sexuella övergrepp som begås av den vuxne och en ersättning i pengar eller på annat sätt till barnet eller till andra personer. Barnet behandlas som ett sexobjekt och som ett kommersiellt objekt. Den kommersiella sexuella exploateringen av barn utgör en form av tvång och våld mot barn och innebär tvångsarbete och en nutida form av slaveri”(deklarationen, punkt 5).

Kongressen anmodade samtliga stater bl.a. att ge hög prioritet till åtgärder mot kommersiell sexuell exploatering av barn och anslå tillräckliga resurser för detta ändamål. Staterna anmodades också att kriminalisera såväl den kommersiella sexuella exploateringen av barn som alla andra former av sexuell exploatering av barn samt fördöma och bestraffa samtliga inblandade lagöverträdare. Kongressen uppmanade staterna att granska och i förekommande fall revidera lagar, planer, program och metoder i syfte att få den kommersiella sexuella exploateringen att upphöra. (Deklarationen, punkt 12).

Av handlingsplanen framgår att staterna skall vidta bl.a. följande åtgärder. ”Utarbeta eller stärka och tillämpa lagar, planer och program som skyddar barn och förbjuder den kommersiella sexuella exploateringen av barn, och därvid beakta att skilda slag av förövare samt olika åldrar och förhållanden hos offren kräver olika slag av reaktioner i lagstiftning och program. Utarbeta eller stärka och tillämpa nationella lagar som fastställer det straffrättsliga ansvaret hos dem som erbjuder tjänster, hos kunder och mellanhänder i fråga om barnprostitution, handel med barn, barnpornografi, inklusive innehav av barnpornografi, och annan olovlig sexuell verksamhet.”

I samband med Stockholmskonferensen beslöt de deltagande staterna att före år 2000 upprätta nationella handlingsplaner för att motverka kommersiell sexuell exploatering av barn.

Regeringen tillsatte i september 1996 en interdepartemental arbetsgrupp med uppgift att utarbeta en nationell plan för åtgärder mot sådan exploatering av barn. Arbetsgruppens samlade förslag redovisades i promemorian "Förslag till program för åtgärder mot kommersiell sexuell exploatering av barn" (Ds 1997:54).

I juli 1998 fastställde regeringen en nationell handlingsplan mot kommersiell sexuell exploatering av barn. I handlingsplanen redovisas genomförda och planerade åtgärder som följer av det beslut som världskongressen fattade. Bl.a. anmärks Sexualbrottskommitténs uppdrag att utreda om skyddet för ungdomar mot att utnyttjas i pornografiska sammanhang bör utvidgas. I handlingsplanens avslutningstext anges bl.a. att kommersiell sexuell exploatering av barn är en mycket begränsad företeelse i Sverige men att företeelsen, med tanke på den oerhörda kränkning som ett sexuellt övergrepp mot ett barn innebär, måste bekämpas hårt både i Sverige och på andra håll i världen.⁹⁰

Regeringen har, enligt uppgift, för avsikt att se över handlingsplanen inför den planerade uppföljningskonferensen, som skall äga rum i Japan i december 2001.

Enligt den *gemensamma åtgärden av den 24 februari 1997 om åtgärder mot människohandel och sexuellt utnyttjande av barn* beslutad inom EU:s tredje pelare⁹¹ har medlemsstaterna åtagit sig att bl.a. se över sin lagstiftning och praxis för att se till att det är straffbelagt att sexuellt utnyttja eller missbruka barn.

Med att sexuellt utnyttja ett barn avses vart och ett av följande beteenden:

- a) Att förmå eller tvinga ett barn att delta i varje form av olaglig sexuell aktivitet.
- b) Att utnyttja ett barn för prostitution eller andra olagliga sexuella aktiviteter.
- c) Att utnyttja barn i pornografiska föreställningar och i pornografiskt material, däribland att framställa, sälja och distribuera eller på annat sätt bedriva handel med sådant material samt att inneha sådant material.

⁹⁰ Nationell handlingsplan mot kommersiell sexuell exploatering av barn, Socialdepartementet, Regeringskansliet, 1998, s. 6, 19 f., 24.

⁹¹ 97/154/RIF, EGT L 63/2, 04/03/1997. Den gemensamma åtgärden behandlas även i kapitel 14 om handel med människor för sexuella ändamål och kapitel 15 om kravet på dubbel straffbarhet.

I den gemensamma åtgärden anges att de uttryck som används i den skall tolkas mot bakgrund av medlemsstaternas rättssystem. Medlemsstaterna kan alltså i sitt egen lagstiftning mer detaljerat bestämma t.ex. vad som skall anses som "olaglig sexuell aktivitet" och vilka åldersgränser som skall användas i bestämmelserna om sexualbrott. I det avseendet överensstämmer den gemensamma åtgärden med barnkonventionen.

I december 2000 lade Kommissionen fram ett förslag till två rambeslut. Det ena handlar om människohandel – council framework decision on combating trafficking in human beings – och det andra handlar om sexuell exploatering av barn inklusive barnpornografi – council framework decision on combating the sexual exploitation of children and child pornography.

I det andra förslaget till rambeslut föreslås att medlemsstaterna skall vidta nödvändiga åtgärder för att se till att bl.a. följande handlingar är straffbara: att främja eller utnyttja ett barns prostitution eller att genom tvång, ersättning, utnyttjande av barnets sårbarhet eller annat otillbörligt sätt förmå det att involvera sig i sexuella aktiviteter. Med barn avses en person som inte har fyllt 18 år. Vidare föreslås att vissa handlingar såsom framställande, spridning och tillhandahållande av barnpornografi ska göras straffbara.

Eftersom det endast är frågan om förslag till rambeslut och de offentliggjorts på ett mycket sent stadium av kommitténs arbete har inte texterna analyserats närmare.

6.5.5 En ny bestämmelse om sexuell exploatering bör införas

Kommitténs bedömning: En särskild straffbestämmelse bör införas som omfattar köp av sexuella tjänster av ungdomar samt användande av ungdomar för sexuell posering. Brottet bör rubriceras sexuell exploatering av ungdom.

Köp av sexuella tjänster av ungdomar

Bestämmelsen om förförelse av ungdom tillämpas relativt sällan i praktiken. Att få personer döms för brottet framgår av den statistik som 1993 års Prostitutionsutredning redovisade avseende åren 1980 till och med 1993. Under denna period lagfördes 29 personer för brottet, alltså

ca två personer per år.⁹² BRÅ har tagit fram statistik för kommitténs räkning över lagföringar efter lagrum för åren 1992 till och med 1997 (avsnitt 3.1). Av materialet framgår att tolv fall av förförelse av ungdom har lagförts under perioden, varav två fall under den senare hälften av perioden. Bilden bekräftas också i kommitténs praxisundersökning (bilaga 2 till betänkandet). Där förekom brottet över huvud taget inte.

Frågan om det förekommer underåriga i prostitutionen omfattas av en nyligen presenterad undersökning av Socialstyrelsen. Bakgrunden till undersökningen är att Socialstyrelsen har fått i uppdrag att fortlöpande följa och samla kunskap om prostitutionens omfattning och utveckling samt de sociala insatser som bedrivs på lokal nivå.⁹³ Uppdraget att kartlägga prostitutionen har framförallt sin bakgrund i kriminaliseringen av köp av sexuella tjänster genom sexköpslagen. I augusti 2000 presenterade Socialstyrelsen en undersökning om prostitutionen i Sverige under åren 1998 och 1999 (Kännedom om prostitution 1998-99, SoS-rapport 2000:5). Undersökningen berörs närmare i kapitel 8.

I såväl enkätsvaren som i intervjuerna fanns det begränsade uppgifter om underåriga män och kvinnor i prostitutionen. Socialstyrelsen menade att det enligt informationen förefaller vara mycket ovanligt med underåriga inom gatuprostitutionen. Man kan enligt Socialstyrelsen förmoda att detta i allt fall delvis är ett resultat av socialtjänstens och polisens arbete. De sporadiska uppgifter som fanns om underåriga hämtades framför allt från den mindre synliga prostitutionsvärlden, där kontakt bl.a. sker via Internet. Vad som framkom i undersökningen följer enligt Socialstyrelsen mönstret från både 1977 års Prostitutionsutrednings och 1993 års Prostitutionsutrednings kartläggning.⁹⁴

Även mot bakgrund av att bestämmelsen om förförelse av ungdom endast i begränsad utsträckning tillämpas i gällande rätt och att underåriga endast i mindre omfattning synes förekomma i prostitutionen finns det enligt kommitténs mening ett behov av en motsvarande bestämmelse i en ny reglering.

⁹² Könshandeln. Betänkande av 1993 års prostitutionsutredning (SOU 1995:15), s. 58 f.

⁹³ Prop. 1997/98:55 s. 107 f.

⁹⁴ Socialstyrelsens undersökning om prostitutionen i Sverige under åren 1998 och 1999 (Kännedom om prostitution 1998-99, SoS-rapport 2000:5), s. 8 och 40 f, Prostitutionen i Sverige. Bakgrund och åtgärder. (SOU 1981:71) respektive Könshandeln. Betänkande av 1993 års prostitutionsutredning. (SOU 1995:15).

I kapitel 8 (avsnitt 8.2) behandlar kommittén frågan om huruvida förbudet mot köp av sexuella tjänster bör tas in i 6 kapitlet brottsbalken. Som där närmare utvecklas menar kommittén att förbudet bör tas upp i en ny bestämmelse i 6 kapitlet. Det kan därför ifrågasättas om det finns något behov av att särreglera köp av sexuella tjänster av personer under 18 år. Bestämmelsen om förförelse av ungdom är dock en del av det generella skyddet för personer under 18 år mot sexuella övergrepp. Brott mot dessa skyddsbestämmelser utgör brott mot person. Det rör sig alltså om s.k. målsägandebrott.⁹⁵ Bestämmelsen om förförelse av ungdom avser ett speciellt skydd nämligen ett skydd mot att underåriga dras in i prostitution. Förbudet mot köp av sexuella tjänster har motiverats inte enbart av enskilda utan också av allmänna intressen.⁹⁶ Förbudet kan ur den synvinkeln inte ses endast som en utvidgning av straffbestämmelsen om förförelse av ungdom.

De båda bestämmelserna bör mot den angivna bakgrunden tas upp i skilda bestämmelser. Detta är också en fördel eftersom de enligt vad som senare skall utvecklas utöver vad som följer av åldersinriktningen bör ha något olika tillämpningsområden.

I kommitténs direktiv sägs att det är viktigt att i lagtexten använda ord och uttryck som på ett riktigt sätt beskriver vad som har skett. Som exempel på sådana ord som bör ersättas med andra uttryck nämns särskilt bl.a. förförelse av ungdom. Det finns alltså från språkliga utgångspunkter skäl att ändra brottsrubriceringen. Bestämmelsens syfte kommer till uttryck om brottsbeteckningen blir sexuell exploatering av ungdom.

Användande av ungdomar för sexuell posering

Som också gäller straffbestämmelsen om förförelse av ungdom är det sällsynt att bestämmelsen om sexuellt ofredande i 6 kap. 7 § andra stycket BrB tillämpas i praktiken. Enligt BRÅ:s statistik finns det sammanlagt 14 domar i tingsrätt under åren 1997, 1998 och 1999. I kommitténs undersökning finns det endast en dom. Trots detta bör det enligt kommitténs mening också fortsättningsvis finnas ett skydd för personer under 18 år mot att användas i vissa poseringssammanhang. Det skydd som bestämmelsen om barnpornografibrott ger i detta hänseende är inte tillfyllest. Barnpornografibrottet är inte konstruerat som ett brott mot person, och en lagföring för det brottet ger inte

⁹⁵ Om uttrycken brott mot person och målsägandebrott, se avsnitt 8.1.1.

⁹⁶ Se vidare avsnitt 8.2.1.

omedelbart möjlighet för dem som förekommit i barnpornografiska skildringar att som målsägande ta till vara sin rätt.

Som närmare har utvecklats i avsnitt 4.4 bör sexualbrott mot vuxna respektive barn regleras i skilda bestämmelser. Med barn avses personer som inte har fyllt 15 år. Det nu diskuterade skyddet bör därför grunda sig på olika straffbestämmelser. Om det rör sig om ett barn bör bestämmelserna om sexualbrott mot barn bli tillämpliga. Är det däremot fråga om ungdomar mellan 15 och 18 år bör skyddet åstadkommas genom en särskild straffbestämmelse. En sådan bestämmelse kan lämpligen föras samman med förbudet mot köp av sexuella tjänster av ungdomar och brottet sålunda betecknas sexuell exploatering av ungdom.

6.5.6 Förbudet mot köp av sexuella tjänster av underåriga bör skärpas

Kommitténs bedömning: Förbudet mot köp av sexuella tjänster av underåriga bör skärpas. I en ny bestämmelse bör det föreskrivas straffrättsligt ansvar för den som genomför en sexuell handling med en person under 18 år, om den unge har företagit handlingen mot ersättning.

Straffbestämmelsen om förförelse av ungdom avser, enligt förarbetena, att skydda ungdomar från att dras in i eller bli kvar i prostitution. I lagstiftningsärendet framhöll lagrådet, vars förslag ledde till bestämmelsens slutliga utformning, att det för att bestämmelsen inte skulle få en alltför vidsträckt tillämpning måste fasthållas att den endast avsåg att vända sig mot utnyttjande av ungdomar i gatuprostitutionen eller liknande förhållanden.

För att ungdomar skall skyddas på ett effektivt sätt från att dras in i prostitution bör enligt kommitténs mening köp av sexuella tjänster av ungdomar vara straffbart, även om detta inte sker under förhållanden som utgör prostitution.

En ny bestämmelse bör också i annat hänseende ha ett något vidare tillämpningsområde än den allmänna bestämmelsen om köp av sexuella tjänster. Detta blir fallet om uttrycket ”sexuellt umgänge”, liksom de i det föregående förordade straffbestämmelserna, ersätts med uttrycket ”sexuell handling”. I en ny bestämmelse bör det alltså föreskrivas att det skall röra sig om en sexuell handling mot ersättning.

Som framgår av avsnitt 8.2 anser kommittén att den allmänna bestämmelsen om köp av sexuella tjänster bör omfatta även den som

låter skaffa sig en sexuell tjänst, dvs. den som nyttjar den sexuella tjänsten men låter annan betala den. Sådana handlingar bör också vara kriminaliserade när de riktar sig mot en person som är under 18 år. Straffrättsligt ansvar bör alltså inträda för den som genomför den sexuella handlingen, oavsett om han eller någon annan har utlovat eller betalat den sexuella tjänsten. Om en person betalar en sådan sexuell tjänst men inte nyttjar den bör hans handlande, om det inte är koppleri, bedömas som anstiftan eller medhjälp till brottet.

För straffansvar bör det krävas att den utlovade eller utgivna ersättningen är en förutsättning för den unges medverkan. Det bör dock inte krävas att ersättningen skall ha getts ut enbart till den unge. Ansvar bör alltså inträda också då den getts ut helt eller delvis till någon annan än den unge. Bestämmelsens tillämpningsområde bör sålunda i detta avseende anknyta till uttrycket kommersiell exploatering av barn, såsom uttrycket definierades vid 1996 års Världskongress i Stockholm (avsnitt 6.5.4).

6.5.7 Skyddet för ungdomar mot att användas för sexuell posering bör stärkas

Kommitténs bedömning: Det straffrättsliga skyddet för ungdomar mot att användas för sexuell posering bör stärkas. Ett absolut förbud bör gälla beträffande vissa typiska former av allvarliga utnyttjanden i pornografiska sammanhang. Sådana sammanhang är sexuell posering som är ett led i en framställning av pornografisk bild och sexuell posering som sker mot ersättning. Utanför detta område bör den underårige med stigande ålder och mognad tillerkännas ett visst ansvar och självbestämmanderätt. Kriminaliseringen bör här omfatta de fall av posering som annars kan skada hans eller hennes utveckling.

Bör ett generellt absolut förbud införas ?

Som framgått av det föregående har kritik riktats mot den gällande ordningen när det gäller skyddet för ungdomar mot att användas för sexuell posering. Kritiken har bl.a. tagit sin utgångspunkt i de internationella åtaganden som Sverige har gjort när det gäller skyddet för barn mot olika former av sexuell exploatering. Man har menat att det straffrättsliga skyddet för ungdomar mellan 15 och 18 år inte är tillfredsställande, bl.a. med hänsyn till vad som krävs enligt

barnkonventionen. I publicerad rättspraxis eller i kommitténs praxisundersökning finns det inte något fall som behandlar denna fråga och som ger anledning att överväga ändringar.

Den nuvarande straffbestämmelsen i 6 kap. 7 § andra stycket BrB om ansvar för sexuellt ofredande för den som genom otillbörlig påverkan förmår någon mellan 15 och 18 år att företa eller medverka i en sexuell posering skall enligt förarbetsuttalanden vara tillämplig då den underårige utlovas betalning. Detta förhållande har åberopats till stöd för att ungdomar i detta hänseende inte behöver något ytterligare skydd genom en ny eller ändrad bestämmelse i ordningslagen om pornografiska föreställningar.

Med utgångspunkt i barnkonventionens krav på skydd för dem som är under 18 år mot att utsättas för sexuell exploatering ligger det enligt kommitténs mening nära till hands att beträffande ungdomar i denna ålderskategori helt bortse från den unges egen inställning. Den som förmås att företa eller medverka vid sexuell posering med eller utan samtycke utsätts i flertalet fall för en sexuell exploatering för vilken det bör finnas straffrättsligt skydd. Ett sådant skydd bör nu införas.

Mot bakgrund av att den som uppnått 15 års ålder i princip själv har ett ansvar för sina sexuella handlingar, skulle emellertid enligt kommitténs mening ett generellt absolut förbud få alltför långtgående konsekvenser. Huvudregeln om att man från 15 års ålder har en sexuell självbestämmanderätt innebär att man kan samtycka till samlag och andra sexuella handlingar. Så kan t.ex. en 30-årig man straffritt ha samlag med en 15-årig flicka under förutsättning att flickans medverkan är frivillig i alla avseenden och att parterna inte står i ett sådant förhållande till varandra att det kan bli fråga om sexuellt utnyttjande eller sexuellt utnyttjande av underårige (6 kap. 3 och 4 §§ BrB). Om ett generellt absolut förbud mot sexuell posering införs medför alltså detta att mannen straffritt skulle kunna ha samlag med flickan, men riskera att begå ett sexualbrott i det fall flickan före samlaget i syfte att väcka bådass sexualdrift klär av sig inför honom, dvs. utför en sexuell posering. Flickans samtycke skulle vara av betydelse vid den straffrättsliga bedömningen av om samlaget var frivilligt, men inte vid bedömningen av poseringen. Ett poseringsförbud måste alltså begränsas på något sätt.

Ett absolut förbud bör begränsas till att avse vissa typiska former av allvarliga utnyttjanden i pornografiska sammanhang

Ett absolut förbud mot användande av ungdomar mellan 15 och 18 år för sexuell posering innebär att den underårige i detta fall fråntas sin sexuella självbestämmanderätt.

Barnkommittén menade, som framgick, att anlitande av underåriga i pornografisk föreställning eller som modeller för pornografiskt material eller liknande, regelmässigt innehåller inslag av utnyttjande. Kommittén nämnde att kvinnor mellan 15 och 18 år är verksamma på sexklubbar och ansåg att det inte var tillfredsställande att bestämmelsen (i 7 § andra stycket) tillät barn under 18 år att "frivilligt" att medverka i sådan verksamhet.

För att få en uppfattning om bl.a. sexklubbarnas verksamhet och omfattning har kommittén, genom en enkät, inhämtat upplysningar från landets polismyndigheter samt från vissa socialförvaltningar. Informationen genom enkäten har kompletterats med dels intervjuer med företrädare för socialtjänsten samt åklagar- och polismyndighet, dels studiebesök på sexklubbar. I kapitel 12 lämnas en utförlig redovisning av det insamlade materialet.

När det gäller påståendet om att kvinnor under 18 år arbetar på klubbarna framgår bl.a. följande av materialet.

Åldern på de kvinnor som är verksamma på sexklubbarna varierar från 18 år till 40 år, med tyngdpunkten förlagd till de yngre åldrarna. Kvinnorna är inte sällan under 20 år när debuten på sexklubben sker. Det finns enligt polisen i Stockholms län obekräftade uppgifter på att omyndiga arbetar på klubbarna med hjälp av falska legitimationer. Det finns även uppgifter om att minderåriga kvinnor arbetar på sexklubbar i Göteborg. De skadliga verkningar som kvinnor på sexklubbarna riskerar att drabbas av och som skulle kunna motivera ett absolut förbud på detta område beskrivs i det nyssnämnda kapitlet. Risken för sådana skador är naturligtvis större för kvinnor under 18 år. Beskrivningen bör i allt väsentligt gälla också då ungdomar i vissa fall utför sexuell posering utanför sexklubbmiljön. Beträffande anlitande av underåriga som modeller för pornografiskt material visar forskning att om den sexuella handlingen dokumenteras på bild eller film kan detta medföra ytterligare en skadlig effekt, nämligen det livslånga traumat att ständigt leva med vetskapen om att finnas filmad i en förnedrande situation som kan spridas såväl nationellt som internationellt. Det har framkommit att barn som har förmåtts att utföra sexuella handlingar, t.ex. posering, i samband med framställning av

pornografiska bilder riskerar ett trauma, med stark ångest som följd.⁹⁷ Resonemanget kan i viss mån överföras till situationer som synes mer oskyldiga, t.ex. då unga kvinnor ”viker ut sig” i tidningar.

Som ytterligare skäl att införa ett absolut förbud att använda underåriga som modeller för pornografiskt material kan man anföra att ett väsentligt avsteg från regeln, att den som har uppnått 15 år i princip själv har ett ansvar för sina sexuella handlingar, redan har tagits genom bestämmelsen i barnpornografibrottet i 16 kap. 10 a § BrB. Ansvar för barnpornografibrott kan, som nämnts, komma ifråga också om en barnpornografisk bild har framställts utan att man kommit i konflikt med bestämmelserna i 6 kapitlet brottsbalken, dvs. utan att ett sexualbrott över huvud taget har blivit begånget. Det kan t.ex. vara fråga om fall då en person mellan 15 och 18 år helt frivilligt har ställt upp som modell vid framställning av pornografiska bilder. Uttrycket barnpornografisk omfattar sålunda ett vidare område än skildringar av sexualbrott.

Om en 19-årig man förmår en 17-årig kvinna att sexuellt posera för honom gör han sig sålunda, enligt den gällande ordningen, inte skyldig till sexuellt ofredande under förutsättning att det varit fråga om helt frivillig medverkan från kvinnans sida. Om mannen emellertid fotograferar kvinnan under poseringen gör han sig troligtvis skyldig till barnpornografibrott. Något utrymme för att vid åtalsprövningen ta hänsyn till den ringa skillnaden i ålder finns inte beträffande detta brott (jfr 6 kap. 13 § BrB).

Vid bedömning av om barnpornografibrott föreligger är alltså den underåriges eventuella samtycke till fotograferingen utan betydelse. Det kan synas svårt att motivera varför 17-åringens behov av skydd i detta fall anses vara större beträffande fotograferingen än den sexuella poseringen som sådan. Detta också med beaktande av att de två brotten – sexuellt ofredande och barnpornografibrottet – kan sägas ha skilda skyddsintressen. Barnpornografibrottet anses, som nämnts tidigare, utgöra en straffvärd kränkning mot barn över huvud taget och inte endast mot det avbildade barnet.

Mot bakgrund av det anförda anser kommittén att det finns ett behov av att stärka skyddet för ungdomar mot att användas i vissa pornografiska sammanhang. Det bör råda ett absolut förbud beträffande vissa typiska former av allvarliga utnyttjanden i pornografiska sammanhang, i den meningen att ett eventuellt samtycke från den underåriga inte innebär att gärningsmannen befrias från straffrättsligt ansvar. Sådana allvarliga sexuella exploateringar av underåriga kan

⁹⁷ Se t.ex. Carl-Göran Svedin och Kristina Back, *Barn som inte berättar: Om att utnyttjas i barnpornografi*, Rädda Barnen, 1996, s. 21.

sägas förekomma vid framställningar av pornografiska bilder och på sexklubbar. Posering på sexklubbar lär regelmässigt ske mot ersättning. Det finns enligt kommitténs mening skäl att låta ett absolut förbud också omfatta sexuell posering mot ersättning i andra sammanhang. Det bör inte krävas att ersättningen skall ha utgått eller utlovats till den underårige. Bestämmelsen bör alltså vara tillämplig också då ersättningen har utlovats eller utgått till en annan person. Bestämmelsens tillämpningsområde anknyter i detta avseende – i likhet med bestämmelsen om förbud mot köp av sexuella tjänster av ungdomar – till uttrycket kommersiell sexuell exploatering enligt 1996 års Världskongress i Stockholm mot kommersiell sexuell exploatering av barn.

Utanför dessa områden bör den underårige med stigande ålder och mognad tillerkännas ett visst ansvar och självbestämmanderätt. Kriminaliseringen bör här omfatta de fall av posering som annars kan skada hans eller hennes utveckling. Det blir med andra ord fråga om en helhetsbedömning, vid vilken domstolen skall beakta att barn som är mellan 15 och 18 år med stigande ålder bör få ta ansvar för sina sexuella handlingar. Vid domstolens bedömning bör hänsyn tas till bl.a. den underåriges mognadsnivå, förhållande till gärningsmannen, handlingens karaktär och om eller på vilket sätt den underårige förmåtts till handlingen. Bedömningsgrunden anknyter med andra ord till den prövning som i dag skall göras enligt bestämmelsen i 6 kap. 7 § andra stycket BrB.

Genom ett absolut förbud beträffande sådan sexuell posering som är ett led i en framställning av pornografisk bild erhålls en bättre överensstämmelse mellan barnpornografibrottet och sexualbrotten. Låt vara att barnpornografibrott i vissa fall kan föreligga också då den avbildade personen har fyllt 18 år, om hans eller hennes pubertetsutveckling inte är fullbordad. Ett sådant förbud innebär en utvidgning i förhållande till gällande rätt. Förbudet träffar också fall där jämnåriga ungdomar prövar sin sexualitet genom att fotografera varandra i intima situationer. Utvidgningen bör därför kombineras med att bestämmelsen om särskild åtalsbegränsning görs tillämplig även i dessa fall. Den bestämmelsen behandlas i avsnitt 9.3.

I sammanhanget kan anmärkas att det finns skäl att överväga att införa en åtalsbegränsning i dessa fall också beträffande barnpornografibrottet.

Gärningsmannens handlande bör beskrivas som ett främjande

Gärningsmannens handlande bör beskrivas som "främja" till skillnad från gällande rätts krav på "förmå". I uttrycket förmå ligger, som nämnts, ett krav på åtminstone något mått av aktivitet i form av fysisk eller psykisk påverkan. I det fall den underårige tar initiativet till handlingen utan någon som helst aktiv påverkan från gärningsmannens sida, är alltså kravet inte uppfyllt. I uttrycket förmå ligger vidare, som framgått, ett krav på orsakssamband och syfte hos gärningsmannen. Enligt kommitténs mening riskerar vissa straffvärda handlingar att falla utanför bestämmelsens tillämpningsområde om kravet på förmå behålls, t.ex. då den underårige helt på eget initiativ och frivilligt uppsöker en sexklubb och ber om att få utföra en posering på scen eller då den underårige i och för sig utlovas betalning för sin posering men hade poserat också i det fall någon betalning inte hade utlovats.

I en ny bestämmelse bör alltså ordet förmå ersättas av främja. Enligt normalt språkbruk främjas en handling, när någon har gjort något som underlättar eller åtminstone var ägnat att underlätta handlingens utförande.

Vägledning i frågan om vad som mer konkret avses med begreppet, får hämtas från tillämpningen av koppleriparagrafen. Begreppet bör i princip ha samma innebörd i de olika paragraferna.

Ett främjande bör sålunda kunna bestå i t.ex. att någon skapar möjlighet för eller underlättar för en underårig att posera genom att ställa en lokal till förfogande för poseringen. Om en underårig på eget initiativ uppsöker en nattklubb och framställer önskemål om att få utföra ett striptease-framträdande på klubben, bör alltså klubbägaren anses ha främjat poseringen om han låter henne utföra framträdandet. I likhet med koppleribrottet bör det inte krävas att en posering kommit till stånd i det enskilda fallet.

Även psykisk påverkan, som inte är alltför obetydlig, bör kunna utgöra ett främjande. Härunder faller att förmå eller förleda en ungdom att posera. Rent allmänt bör det dock, i enlighet med gällande praxis på koppleriområdet, krävas att en sådan psykisk påverkan verksamt bidrog till att den underårige poserade. Om det inte kan uteslutas att den underårige fattade det avgörande beslutet självständigt, bör ansvar för främjande genom psykisk påverkan inte kunna komma ifråga.⁹⁸ Detta hindrar naturligtvis inte att ansvar kan utkrävas på den grunden att ett främjande har skett på något annat sätt.

⁹⁸ Jfr NJA 1982 s. 198.

Straffrättsligt ansvar bör inträda för den som främjat att den underårige att företar poseringen, oavsett om gärningsmannen handlar för egen sexuell tillfredsställelse skull eller ej.

6.5.8 Straffskalan

Kommitténs bedömning: Straffskalan bör vara böter eller fängelse i högst två år. Detta innebär en skärpning jämfört med vad som för närvarande föreskrivs i straffbestämmelsen om förförelse av ungdom.

Kommittén menar att straffskalan bör vara böter eller fängelse i högst två år. Straffskalan motsvara den som förvarande gäller beträffande straffbestämmelsen om sexuellt ofredande (6 kap. 7 § andra stycke BrB). Det är emellertid en straffskärpning jämfört med vad som föreskrivs i straffbestämmelsen om förförelse av ungdom (6 kap. 10 § BrB), nämligen böter eller fängelse i högst sex månader. Enligt kommitténs mening har köp av sexuella tjänster av underåriga generellt sett ett högre straffvärde än om sådana handlingar riktar sig mot vuxna personer. Detta bör komma till uttryck i bestämmelsens straffskala.